K U M U L A C J A

**PROCESOWYCH RÓL UCZESTNIKÓW
POLSKIEGO POSTĘPOWANIA KARNEGO**

WYDAWNICTWA

UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO

RADOSŁAW OLSZEWSKI

KUMULACJA

PROCESOWYCH RÓL UCZESTNIKÓW
POLSKIEGO POSTĘPOWANIA KARNEGO

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

ŁÓDŹ 2013

Radosław Olszewski – Zakład Postępowania Karnego
Katedra Postępowania Karnego i Kryminalistyki
Wydział Prawa i Administracji, Uniwersytet Łódzki
90-232 Łódź, ul. Kopcińskiego 8/12

RECENZENT

Danuta Tarnowska

REDAKTOR WYDAWNICTWA UŁ

Ewa Siwińska

SKŁAD I ŁAMANIE

AGENT PR

OKŁADKĘ PROJEKTOWAŁA

Barbara Grzejszczak

Stan prawny na 31 marca 2013 r.

© Copyright by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2013

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
Wydanie I. W.06275.13.0.H

ISBN (wersja drukowana) 978-83-7525-928-5
ISBN (ebook) 978-83-7969-207-1

Mojej Rodzinie

Spis treści

Wykaz skrótów	9
Wprowadzenie	11
Rozdział 1. Pojęcie kumulacji procesowych ról uczestników postępowania karnego	15
Rozdział 2. Kumulacja procesowych ról pokrzywdzonego i oskarżonego w postępowaniu karnym	29
2.1. Pokrzywdzony	29
2.1.1. Pojęcie i pozycja pokrzywdzonego w toku postępowania karnego	29
2.1.2. Pokrzywdzony jako strona procesowa w postępowaniu sądowym	47
2.1.3. Pokrzywdzony a dostęp do akt sprawy	66
2.1.4. Pokrzywdzony a wniosek o ściganie	72
2.2. Oskarżony	76
2.2.1. Pojęcie i pozycja oskarżonego w toku postępowania karnego	76
2.2.2. Oskarżony jako źródło dowodowe	86
2.3. Mediacja	108
2.4. Oskarżenie wzajemne	111
Rozdział 3. Kumulacja pozycji świadka z rolami innych uczestników postępowania karnego	121
3.1. Pokrzywdzony jako świadek	123
3.2. Osoba zawiadamiająca o przestępstwie jako świadek w postępowaniu sprawdzającym	128
3.3. Pomocnik procesowy	133
3.4. Przedstawiciel społeczny	140
3.5. Podmiot odpowiedzialny za zwrot Skarbowi Państwa korzyści majątkowej uzyskanej z przestępstwa oskarżonego	146

3.6. Przedstawiciel podmiotu zbiorowego	150
3.7. Kumulacja ról przedstawicieli procesowych.....	157
Rozdział 4. Kumulacja procesowych ról uczestników postępowania kar- nego w świetle wybranych zagadnień postępowania dowodowego i środ- ków przymusu	169
4.1. Zatrzymanie rzeczy i przeszukanie	169
4.2. Podśluch procesowy	182
4.3. Poręczenie majątkowe	192
4.4. Kary porządkowe	197
Rozdział 5. Procesowe role prokuratora w postępowaniu karnym	205
Rozdział 6. Kumulacja procesowych ról uczestników postępowania karne- go w aspekcie wyłączenia sędziego i zakazów dowodowych	229
6.1. Wyłączenie sędziego	229
6.2. Zakazy dowodowe	240
Rozdział 7. Kumulacja procesowych ról uczestników postępowania kar- nego skarbowego	249
Zakończenie	271
Bibliografia	275
Od Redakcji	297

Wykaz skrótów

arg.	– argument
art.	– artykuł
GSP	– „Gdańskie Studia Prawnicze”
d.k.p.k.	– dawny <i>Kodeks postępowania karnego</i> – ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. (Dz. U. nr 13, poz. 96 ze zm.)
Dz. U.	– „Dziennik Ustaw”
k.c.	– <i>Kodeks cywilny</i> – ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. (Dz. U. nr 16, poz. 93 ze zm.)
k.k.	– <i>Kodeks karny</i> – ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. (Dz. U. nr 88, poz. 553 ze zm.)
k.k.s.	– <i>Kodeks karny skarbowy</i> – ustawa z dnia 10 września 1999 r. (Dz. U. nr 83, poz. 930 ze zm.)
Konstytucja RP	– Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. nr 78, poz. 483 ze zm.)
k.p.c.	– <i>Kodeks postępowania cywilnego</i> – ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. (Dz. U. nr 43, poz. 296 ze zm.)
k.p.k.	– <i>Kodeks postępowania karnego</i> – ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. (Dz. U. nr 89, poz. 555 ze zm.)
k.p.w.	– <i>Kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia</i> – ustawa z dnia 24 sierpnia 2001 r. (Dz. U. nr 133, poz. 848 ze zm.)
k.w.	– <i>Kodeks wykroczeń</i> – ustawa z dnia 20 maja 1971 r. (t. jedn.: Dz. U. 2010, nr 46, poz. 275 ze zm.)
KZS	– „Krakowskie Zeszyty Sądowe”
LEX	– system informacji prawnej wydawnictwa Wolters Kluwer
NP	– „Nowe Prawo”
NSA	– Naczelny Sąd Administracyjny
OSA	– „Orzecznictwo Sądów Apelacyjnych”

OSAiSN	– „Orzecznictwo Sądów Apelacyjnych i Sądu Najwyższego”
OSNC	– „Orzecznictwo Izby Cywilnej Sądu Najwyższego”
OSNKW	– „Orzecznictwo Izby Karnej i Wojskowej Sądu Najwyższego”
OSNPG	– „Orzecznictwo Sądu Najwyższego – Wydawnictwo Prokuratury Generalnej”
OSNwSK	– „Orzecznictwo Sądu Najwyższego w Sprawach Karnych”
OSP	– „Orzecznictwo Sądów Polskich”
OSPika	– „Orzecznictwo Sądów Polskich i Komisji Arbitrażowych”
Pal.	– „Palestra”
PiP	– „Państwo i Prawo”
poz.	– pozycja
projekt	– projekt ustawy o zmianie ustawy – <i>Kodeks postępowania karnego</i> , ustawy – <i>Kodeks karny i niektórych innych ustaw z projektami aktów wykonawczych</i> , druk nr 870
Prok. i Pr.	– „Prokuratura i Prawo”
PS	– „Przegląd Sądowy”
SA	– Sąd Apelacyjny
SN	– Sąd Najwyższy
st.k.p.k.	– stary <i>Kodeks postępowania karnego</i> – Rozporządzenie Prezydenta RP z dnia 19 marca 1928 r. (Dz. U. nr 33, poz. 313 ze zm.)
t. jedn.	– tekst jednolity
TK	– Trybunał Konstytucyjny
u.	– ustawa
ust.	– ustęp
WPP	– „Wojskowy Przegląd Prawniczy”
WSA	– Wojewódzki Sąd Administracyjny
z.	– zeszyt
zd.	– zdanie

Wprowadzenie

Kumulacja procesowych ról uczestników polskiego postępowania karnego to zespół zagadnień dotyczących statyki postępowania karnego, a więc związanych z pozycją i zależnościami występującymi pomiędzy podmiotami uczestniczącymi w procesie karnym. Przyglądając się uprawnieniom i obowiązkom tych podmiotów, można zauważyć, że występują one w układach procesowych, które odnoszą się do różnych sfer procesowych, co ma znaczenie dla realizacji ich celów i zadań.

Role są powiązane z funkcjami procesowymi. Jednak nie zawsze działania uczestników mieszczą się w ramach trójczłonowego stosunku procesowego, obejmującego funkcję ścigania (oskarżania), obrony i orzekania. To czynnik powodujący trudności interpretacyjne w analizowanym aspekcie.

Układy procesowe, obejmujące występowanie w kilku rolach procesowych przez ten sam podmiot, niekiedy są oczywiste. Tak jest np. w sytuacji kumulowania roli pokrzywdzonego z pozycją świadka. Ale nierzadko taka zależność staje się widoczna dopiero na drodze innej wykładni niż językowa. Zawsze jednak istotne jest to, w jaki sposób jedna rola uczestnika wpływa na inne, które realizuje on w postępowaniu.

Analizie poddano kwestie, czy i w jaki sposób możliwe jest łączenie ról kilku stron przez jeden podmiot, ale także łączenie pozycji strony z innymi jeszcze rolami procesowymi. Z tą problematyką wiąże się też odpowiedź na pytanie o katalog osób, które mogą zostać powołane w charakterze osobowego źródła dowodowego. Czy pełnione przez danego uczestnika role mogą stać

się źródłem dla powołania takiej osoby w charakterze świadka, a na ile ta sfera pozostaje niezależna od innych praw i obowiązków podmiotu. Można w postępowaniu karnym dostrzec także bardziej złożone sytuacje, które ujawniają się po zbadaniu określonej instytucji w tym właśnie aspekcie. Tak jest z niektórymi regulacjami prawa dowodowego czy środków przymusu.

Ideą tej pracy jest zaprezentowanie złożoności i różnorodności sytuacji procesowych, w których możliwa jest kumulacja ról uczestników postępowania karnego. Taka kumulacja może obejmować znaczną liczbę układów procesowych i instytucji o różnym natężeniu unormowania i praktycznego ich wykorzystania. Choć możliwość kumulowania ról procesowych jest pochodną regulacji dotyczących jednostkowych podmiotów, to należyte przedstawienie tej tematyki nie powinno polegać na definiowaniu wyodrębnionych pojęć i szczegółowym określaniu pozycji konkretnych podmiotów, ale wskazaniu wielości układów, w których mogą one występować i przede wszystkim ich wzajemnych interakcji. Tak więc normatywny rys instytucji mających znaczenie dla analizowanych zagadnień przedstawiono w niezbędnym zakresie. To bowiem, co jawiło się jako ważne z punktu widzenia podjętych kwestii, to problematyka podmiotowych zależności związanych z sytuacją poszczególnych uczestników postępowania karnego.

Podstawą prowadzonych rozważań jest stan prawny obowiązujący na podstawie Kodeksu postępowania karnego z 1997 r. W miarę potrzeby sięgano także po pozakodeksowe akty normatywne. W toku rozważań korzystano również z dorobku doktryny i judykatów, odnoszących się do wcześniej obowiązujących kodeksów. Przedmiotem analizy jest wyłącznie polskie postępowanie karne, choć kumulacje mają miejsce, szczególnie w odniesieniu do pokrzywdzonego, również w innych porządkach prawnych. Tu jednak skoncentrowano się na rozwiązaniach mających znaczenie dla praktyki i orzecznictwa, obejmujących znaczną liczbę układów procesowych, występujących w polskim systemie prawa karnego procesowego.

W opracowaniu uwzględniono również problematykę kumulacji procesowych ról przez uczestników postępowania karnego skarbowego. W związku z tym, że stosuje się tam odpowiednio przepisy Kodeksu postępowania karnego, konieczne jest omówienie kwestii łączenia ról także na tej płaszczyźnie.

Ujęcie, jakie zaproponowano w opracowaniu, ma charakter pozytywny, a więc skupiono się na wskazaniu przypadków, w których możliwa jest kumulacja procesowych ról uczestników postępowania karnego. Z uwagi na to nie poddawano głębszej analizie sytuacji, w których do takiego łączenia nie dochodzi, choć oczywiście je wskazano.

W poszczególnych wątkach omówiono też propozycje zmian Kodeksu postępowania karnego ujęte w projekcie przygotowanym przez Komisję Kodyfikacyjną Prawa Karnego, działającą przy Ministrze Sprawiedliwości. Wskazano wybrane rozwiązania, szczególnie istotne dla tematu niniejszego opracowania. Oparto się w tym zakresie na druku Sejmu nr 870, mając wszak świadomość, że te regulacje mogą jeszcze ulec modyfikacjom w toku prac legislacyjnych.

Rozdział 1

Pojęcie kumulacji procesowych ról uczestników postępowania karnego

Postępowanie karne to prawnie uregulowana działalność, mająca na celu realizację prawa karnego materialnego¹. Ta realizacja obejmuje niezliczoną liczbę uwarunkowań, zachodzących pomiędzy poszczególnymi czynnościami procesowymi i podmiotami tych czynności. Niejednokrotnie uczestnicy postępowania działają w procesie na różnych płaszczyznach. Mogą to być sytuacje, na które mogą oni wpływać w ramach posiadanych uprawnień, kiedy indziej określona rola procesowa może zostać im narzucona. Jeżeli te sfery, niezależnie od ich charakteru, łączą się w odniesieniu do jednego podmiotu, może mieć miejsce kumulacja procesowych ról uczestników postępowania karnego.

Statyka to ogół pojęć i zasad dotyczących budowy i właściwości mechanizmu procesowego, czyli nauka o strukturze procesu karnego. Kinetyką (zwaną też dynamiką) procesu jest natomiast ogół pojęć i zasad dotyczących samego ruchu tego mechanizmu. Kinetyką jest więc nauka o ruchu procesowym². Niniejsza praca dotyczy sfery statyki postępowania karnego.

¹ T. Grzegorzczuk, J. Tylman, *Polskie postępowanie karne*, Warszawa 2011, s. 50.

² M. Cieślak, *Polska procedura karna. Podstawowe założenia teoretyczne*, Warszawa 1984, s. 31.

Kumulacja to nagromadzenie się czegoś, skupienie, połączenie, skupianie się³. Kumulacja procesowych ról uczestników postępowania karnego to zespół złożonych zagadnień, odnoszących się do całego postępowania karnego. Należy je przy tym postrzegać możliwie szeroko, dostrzegając role procesowe realizowane zarówno przez organy procesowe, strony, ich przedstawicieli procesowych, jak i inne podmioty, np. osobowe źródła dowodowe.

Zilustrowanie problematyki kumulowania procesowych ról przez uczestników postępowania daje szansę na pokazanie złożoności układów procesowych, które mogą dotyczyć tych podmiotów. Tak więc należy zwrócić tu uwagę z jednej strony na sferę zakresu uprawnień uczestników i ich gwarancji procesowych, z drugiej zaś na ich obowiązki, których źródłem mogą być zarówno przepisy prawne, jak i decyzje organów procesowych.

W literaturze można spotkać pogląd, który zakłada możliwość podziału zagadnień kumulacji na dwie grupy. Pierwsza wyraźnie ją wyklucza. Są to przepisy o wyłączeniu sędziego, ale i wyłączeniu innych uczestników postępowania karnego, do których stosuje się odpowiednio przepisy o wyłączeniu sędziego. Te role nie tylko nie mogą łączyć się ze sobą, ale nie można ich kumulować także z rolą osobowego źródła dowodowego. Do tej grupy zalicza się też problematykę łączenia ról procesowych w związku z zakazami dowodowymi, np. zakaz przesłuchiwania w charakterze świadka obrońcy co do faktów, o których dowiedział się, udzielając porady prawnej lub prowadząc sprawę, obejmujący również adwokata reprezentującego interesy osoby zatrzymanej w trybie procesowym. Do drugiej grupy zalicza się instytucje zezwalające na kumulowanie określonych ról procesowych bądź jej nie wyłączające. Wskazywano tu na role realizowane przez pokrzywdzonego jako strony lub stron procesowych, a także jako świadka w postępowaniu karnym⁴.

³ *Słownik języka polskiego*, red. M. Szymczak, t. I, Warszawa 1978, s. 1085; zob. też *Wielki słownik języka polskiego*, red. E. Polański, E. Dereń, Kraków 2012, s. 388: nagromadzenie się, połączenie lub skupienie w jednym miejscu większej ilości czegoś.

⁴ Z. Martyniak, *Kumulacja ról procesowych w postępowaniu karnym*, NP 1985, nr 1, s. 47–49.

Pojawia się pytanie o relacje pomiędzy rolą procesową a funkcją procesową. Rola to udział i znaczenie kogoś, czegoś w jakichś okolicznościach, w jakimś przedsięwzięciu, stanowisko zajmowane przez kogoś w jakiejś sprawie; zadanie do spełnienia; pozycja zajmowana w czymś; występowanie w jakimś charakterze⁵. Funkcja to prace, obowiązki, które ktoś ma wykonać; stanowisko. Działanie, funkcjonowanie; rola, zadanie czegoś⁶.

Funkcjami procesowymi są rodzaje (kierunki) działalności procesowej podmiotów postępowania. Wyróżnia się funkcję ścigania, określającą sposoby wykrycia, ujęcia i doprowadzenia do ukarania osoby winnej popełnienia przestępstwa. W postępowaniu przed sądem przybiera ona postać funkcji oskarżania. Funkcja obrony jest nastawiona na ochronę praw i interesów oskarżonego *sensu largo* i zmierza do uzyskania dla tego podmiotu możliwie najkorzystniejszego rozstrzygnięcia. Funkcja orzekania polega natomiast na rozpoznaniu sprawy i wydaniu w niej rozstrzygnięcia oraz na ewentualnym poddaniu tego rozstrzygnięcia kontroli⁷. Wyodrębniano także układy funkcji na płaszczyźnie odpowiedzialności cywilnej, a więc dochodzenie roszczeń cywilnych, obronę przed roszczeniami cywilnymi oraz wyjaśnianie, rozstrzyganie i wykonanie w kwestiach cywilnych⁸.

Uwzględniając relacje pomiędzy pojęciem roli i funkcji, należy uznać, że zachodzi pomiędzy nimi stosunek krzyżowania. Występowanie przez podmiot w kilku rolach procesowych wiąże się niejako automatycznie z funkcjami realizowanymi w ramach tych ról, gdy występują one oddzielnie. Kumulacji ról to-

⁵ *Słownik języka polskiego*, red. M. Szymczak, t. III, Warszawa 1981, s. 70; zob. też *Wielki słownik...*, s. 713: udział i znaczenie kogoś, czegoś w jakichś zdarzeniach, w jakiejś sprawie.

⁶ *Słownik języka polskiego*, t. I, s. 619; zob. też *Wielki słownik...*, s. 220: 1. praca, obowiązki wynikające z pełnionej przez kogoś roli społecznej, zajmowanego stanowiska itp. 2. przeznaczenie, zadanie czegoś, rola pełniona przez coś.

⁷ M. Cieślak, *Postępowanie karne. Część ogólna*, Kraków 1971, s. 319; T. Grzegorzczak, J. Tylman, *Polskie...*, s. 55.

⁸ M. Cieślak, *Postępowanie...*, s. 319.

warzyszy więc kumulacja funkcji realizowanych przez podmioty działające w rolach, które podlegają ewentualnemu łączeniu.

M. Cieślak, zwracając uwagę na realizowanie przez podmioty procesu różnych funkcji, stwierdził w odniesieniu do prokuratora, że realizuje on zarówno funkcję obrony praworządności (rzecznika praworządności), jak i funkcję ścigania. Na podstawie tej konstatacji, a także poglądu, że wyodrębniając poszczególne grupy uczestników nie dzieli się konkretnego zbioru na rozłączne grupy, lecz określa tylko role procesowe wyznaczone przez prawo, w których mogą wystąpić w procesie konkretne podmioty, przyjął, że w konsekwencji konkretny podmiot może łączyć w jednym procesie różne role procesowe⁹. Jest to właśnie kumulacja ról procesowych.

Kumulacja ról uczestników postępowania karnego może występować w ujęciu *sensu stricto* i *sensu largo*. Kumulacja *sensu stricto* oznacza łączenie ról w tym samym stadium procesowym. Kumulacja *sensu largo* wiąże się natomiast z łączeniem przez uczestnika procesu ról w różnych stadiach, ale w obrębie tego samego postępowania karnego. Postrzeganie tych zagadnień następuje przez pryzmat ujęcia postępowania karnego jako całości. Jego dynamika może wywoływać konsekwencje w poszczególnych stadiach postępowania właśnie w postaci zmieniających się procesowych pozycji poszczególnych uczestników. Najbardziej charakterystycznym przykładem takich sytuacji jest status pokrzywdzonego w postępowaniu przygotowawczym, gdzie występuje on jako strona, oraz w postępowaniu przed sądem, gdzie *ex lege* takiego statusu już nie ma, choć może on go tam uzyskać. Niezależnie jednak od posiadania statusu strony może on występować w poszczególnych stadiach także w innych rolach, np. osobowego źródła dowodowego. W niniejszym opracowaniu

⁹ M. Cieślak, *Polska...*, s. 43, 47. Kwestie ról i funkcji realizowanych w postępowaniu karnym przez prokuratora zostaną szczegółowo omówione w rozdziale 5, w którym zostanie też zaproponowane odmienne od dotychczas używanego ujęcie czynności, które podejmuje on jako rzecznik interesu społecznego.

przyjęto kumulację procesowych ról uczestników postępowania karnego w ujęciu *sensu largo*.

Od kumulowania ról procesowych należy odróżnić sytuację, gdy ma miejsce łączność spraw o charakterze podmiotowym, a więc gdy oskarżonemu zarzuca się kilka czynów i łączy się te kwestie w jednym procesie (art. 33 k.p.k.). Oskarżony pozostaje wówczas w swojej zasadniczej roli procesowej, tyle że realizowanej w związku z mnogością zarzucanych mu czynów w akcie oskarżenia. Tak więc będzie on tutaj występował jako bierna strona postępowania karnego, o której odpowiedzialności, rozumianej łącznie w odniesieniu do kilku zachowań, należy rozstrzygnąć w takim postępowaniu. Inne, realizowane przez ten podmiot role procesowe zostaną omówione w rozdziale 2.

Nie jest też kwestią kumulowania ról przez uczestników postępowania karnego wielość stron – tzw. współuczestnictwo procesowe. Te sytuacje mogą dotyczyć zarówno wielości uczestników po stronie czynnej, np. kilku pokrzywdzonych tym samym czynem, jak i po stronie biernej. W tej drugiej sytuacji art. 34 k.p.k. reguluje instytucję łączności przedmiotowej i podmiotowo-przedmiotowej. Nie ma on jednak charakteru koniecznego, który zawsze wymagałby łącznego rozpoznawania spraw osób, których przestępstwa pozostają ze sobą w związku. Jeżeli bowiem zachodzą okoliczności utrudniające łączne rozpoznawanie spraw tych osób, należy je wyłączyć i rozpoznać odrębnie¹⁰. Z drugiej zaś strony nie przewiduje się obowiązku wyłączenia do odrębnego postępowania spraw poszczególnych osób i czynów nie pozostających ze sobą w odpowiednio ścisłym związku podmiotowym i przedmiotowym. Dopuszczalne jest więc łączne prowadzenie postępowania w sprawach o kolejno ujawniane czyny tej samej osoby lub o przestępstwa innych osób, nie mające jednak ścisłego związku z pierwotnym czynem¹¹. Te sytuacje dotyczą jednak procesów wielopodmiotowych, gdy toczą

¹⁰ T. Grzegorzczak, *Strony, ich procesowi przedstawiciele i inni uczestnicy postępowania karnego*, Warszawa 1998, s. 11.

¹¹ A. Łosicka, *Procesowe pojęcie sprawy*, Prok. i Pr. 2013, nr 3, s. 51.

się one (albo mogą toczyć) przeciwko kilku osobom. Są to więc kwestie właściwości sądu i możliwości łącznego rozpoznawania spraw kilku osób w jednym postępowaniu oraz określenia podstaw, na jakich może się to odbywać.

Należy zatem zwrócić uwagę, że rozwiązania, dotyczące kwestii łączenia spraw w jednym postępowaniu, nie mają charakteru bezwzględnie obowiązującego i stanowią one ogólną zasadę, od której przewidziano w art. 34 § 3 k.p.k. wyjątki, zakładające wyłączenie i odrębne rozpoznanie spraw poszczególnych osób lub czynów w przypadku zaistnienia okoliczności utrudniających łączne rozpoznanie tych spraw. Do okoliczności uzasadniających takie wyłączenie można zaliczyć instytucje konsensualnego rozstrzygania spraw karnych, a więc skazanie bez rozprawy (art. 335 k.p.k.) i dobrowolne poddanie się odpowiedzialności karnej (art. 387 k.p.k.). W przypadku rozdzielenia spraw może dojść do przekształcenia roli procesowej oskarżonego w innego uczestnika – świadka ze wszystkimi płynącymi stąd konsekwencjami. Taka transformacja jest rezultatem zmian w konfiguracji pierwotnego postępowania, którego przedmiotem przestaje być kwestia odpowiedzialności karnej tej osoby¹². Jest to jednak, jak już wskazano, kwestia zależności łączących różne postępowania, a nie zagadnienie kumulowania ról w ramach jednego procesu.

Warto przytoczyć w tym miejscu judykat Sądu Najwyższego, w którym stwierdzono, że jeżeli istota przestępstwa sprowadza się do tego, że współuczestnicy określonego zdarzenia przestępnego, będący współsprawcami przestępstwa, którego znamiona wypełnia ich zachowanie w tym zdarzeniu, są jednocześnie pokrzywdzonymi działaniami innych jego współuczestników (np. w bójce), to w razie wydzielenia do odrębnego postępowania sprawy jednego z nich, pozostali, których dobro prawne zostało naruszone lub zagrożone przez zachowania przestępne tego oskarżonego, którego dotyczy wydzielone postępowanie, mogą

¹² D. Lerman, *Współsprawca jako świadek w postępowaniu karnym*, Prok. i Pr. 2012, nr 3, s. 106–107.

w tym postępowaniu wykonywać uprawnienia pokrzywdzonego, w tym przewidziane w art. 387 § 2 *in fine* k.p.k.¹³ Oceniając tę tezę z perspektywy tematu niniejszego opracowania, należy podkreślić, że kumulacja procesowych ról uczestników postępowania karnego może występować w ramach jednego postępowania, nie jest nią natomiast sytuacja, gdy ta sama osoba pełni różne role w odrębnych postępowaniach nawet wtedy, gdy powodem takiego stanu rzeczy jest to samo zdarzenie przestępne. Ma tu wówczas miejsce co najwyżej zmiana roli i nabycie innego statusu w odrębnym postępowaniu karnym.

Kumulacją ról nie jest też taki układ procesowy, w którym po stronie czynnej występuje kilka podmiotów, niezależnie od tego, jak układają się ich relacje odnośnie do działań i celów, które chcą osiągnąć w postępowaniu. Możliwe są bowiem sytuacje, kiedy różne podmioty, stojąc po jednej stronie sporu procesowego, podejmują działania rozbieżne, a nawet sprzeczne, które mogą zaszkodzić interesom tych osób. Nie jest natomiast wykluczone, że czynności podejmowane przez pokrzywdzonego, działającego w charakterze strony procesowej w postępowaniu sądowym, nie są zgodne, a bywają sprzeczne z działaniami realizowanymi przez oskarżyciela publicznego. Niezależnie jednak od tego, czy takie czynności podejmowane są na skutek niewielkiej wiedzy prawniczej, braku doświadczenia procesowego czy nawet przy znajomości prawa, w związku z przyjęciem przez stronę bądź jej przedstawiciela innej strategii, bądź taktyki działania w procesie, pozostaje to poza sferą kumulowania ról w postępowaniu przez jego uczestników.

Należy ponadto wskazać na niedopuszczalność jednoczesnego występowania w procesie niektórych uczestników, będących po jednej stronie sporu. Tak jest np. w sprawach czynów ściganych skargą prywatną, gdy nie jest dopuszczalne jednoczesne występowanie w postępowaniu oskarżyciela prywatnego oraz oskarżyciela publicznego. Ingerencja tego ostatniego w postę-

¹³ Wyrok SN z dnia 6 kwietnia 2006 r., IV KK 12/06, OSNKW 2006, z. 6, poz. 61.

powanie prywatnoskargowe powoduje, że postępowanie toczy się dalej z urzędu (art. 60 § 2 *in principio* k.p.k.). Zagadnienia te zostaną omówione szerzej w rozdziale 2 i 5, ale już w tym miejscu należy wskazać, że są to układy, które nie mogą występować jednocześnie. Dopuszczalne są natomiast sytuacje, że po stronie czynnej występuje równocześnie np. oskarżyciel publiczny, powód cywilny i oskarżyciel posiłkowy.

Podobnie nie jest przejawem kumulacji ról procesowych sytuacja, kiedy w sprawie jest kilku pokrzywdzonych i każdy z nich wstępuje w inną rolę, np. oskarżyciela posiłkowego albo powoda cywilnego. W takim układzie procesowym może oczywiście pojawić się również pokrzywdzony w ogóle nie wstępujący w rolę strony, będący wówczas *quasi*-stroną postępowania jurysdykcyjnego.

Kumulacja ról uczestników postępowania karnego stanowi swoisty układ zależności i oddziaływań osób, które w takich procesowych sytuacjach mogą się znaleźć. Są to interakcje następujące poprzez realizację uprawnień procesowych przysługujących tym podmiotom, które są pochodną zajmowanych pozycji. Nie można jednak przyjąć, że jest to tylko suma uprawnień, wynikająca z poszczególnych instytucji procesowych, ich wzajemne oddziaływanie może bowiem dodatkowo wpływać na możliwości wynikające z pełnienia innych ról w procesie.

Ta niejednorodność uczestników postępowania i złożoność sytuacji, w których mogą oni występować, nie zawsze będzie związana z dążeniem do celu realizowanego przez danego uczestnika, a związanego z jego pozycją procesową, wynikającą z przepisów prawa karnego procesowego. Z jednej bowiem strony mogą to być określone prawa mające wpływ na osiąganie celów przez uczestnika, z drugiej zaś obowiązki, które nałożone w związku z realizowaniem jednej z ról mogą wpływać na pozostałe. Powstaje wówczas pytanie o zakres takiego oddziaływania i o to, czy i jak pełnienie jednych ról w procesie karnym może wpływać na realizację innych.

Kumulowanie ról procesowych powinno być zatem rozważane przez pryzmat wzajemnych relacji, które zachodzą pomiędzy regulacjami, dotyczącymi pozycji poszczególnych uczestników. Należy bowiem zauważyć, że np. czynności podejmowane w charakterze strony nie muszą pozostawać zbieżne z działaniami podmiotu, występującego w charakterze źródła dowodowego. Co więcej, z punktu widzenia celów, które taka osoba chce osiągnąć w procesie, mogą to być sytuacje wręcz rozbieżne. Należy spojrzeć na te układy procesowe także przez pryzmat instrumentów, którymi dysponują organy procesowe w celu wyegzekwowania pożądaných zachowań procesowych.

Dla prawidłowego określenia podmiotów, o których będzie mowa w tym opracowaniu, właściwe jest określenie, kim są uczestnicy postępowania karnego. Są to zatem podmioty, które biorą udział w postępowaniu karnym w roli określonej przez prawo¹⁴.

W literaturze można spotkać katalogi uczestników postępowania o różnym stopniu uszczegółowienia. Można wyróżnić w nich kilka kategorii podmiotów, z których jednak nie wszystkie będą występowały w każdym postępowaniu karnym.

Należy tu wskazać następujące grupy uczestników¹⁵:

- organy procesowe;
- strony procesowe;
- *quasi*-strony procesowe;
- przedstawiciele procesowi stron, *quasi*-stron i ewentualnie innych uczestników postępowania karnego;
- osobowe źródła dowodowe;
- pomocnicy organów procesowych;

¹⁴ M. Cieślak, *Polska...*, s. 33; T. Grzegorzczak, J. Tylman, *Polskie...*, s. 53; S. Waltoś, *Proces karny. Zarys systemu*, Warszawa 2009, s. 157.

¹⁵ M. Cieślak, *Polska...*, s. 33; J. Grajewski (red.), J. Grajewski, K. Papke-Olszaukas, S. Steinborn, K. Woźniewski, *Prawo karne procesowe – część ogólna*, Warszawa 2007, s. 182–183; T. Grzegorzczak, J. Tylman, *Polskie...*, s. 53; R. Kmiecik, E. Skrętowicz, *Proces karny. Część ogólna*, Warszawa 2006, s. 148–149; S. Waltoś, *Proces...*, s. 157–158.

- rzecznicy interesu społecznego;
- osoba zawiadamiająca o przestępstwie;
- osoba udzielająca poręczenia.

Ponadto należy tu wskazać na nienazwaną grupę innych uczestników postępowania karnego, pojawiających się w procesie również incydentalnie, w związku z konkretnymi, pojedynczymi czynnościami zakładającymi aktywność takich podmiotów, np. osoby godne zaufania, którym powierzono na przechowanie przedmioty znalezione lub wydane podczas przeszukania na podstawie art. 228 k.p.k. albo przedmioty, co do których istnieje wątpliwość, komu należy je wydać (art. 231 § 1 k.p.k.)¹⁶.

Stronami postępowania karnego są ci jego uczestnicy, którzy uczestniczą w nim we własnym imieniu i mają interes prawny w określonym rozstrzygnięciu o przedmiocie procesu, czyli o odpowiedzialności oskarżonego za zarzucony mu czyn zabroniony¹⁷. S. Waltoś definiuje je jako podmioty posiadające interes prawny w korzystnym dla nich rozstrzygnięciu o przedmiocie procesu¹⁸. M. Cieślak określał stronę jako występujący w odpowiedniej roli procesowej podmiot interesów uwikłanych w spór procesowy¹⁹.

W postępowaniu przygotowawczym stronami są pokrzywdzony i podejrzany (art. 299 § 1 k.p.k.). W pewnych sytuacjach, w toku śledztwa lub dochodzenia, stroną może być również prokurator, jeżeli czynność jest rozstrzygana przez sąd (art. 299 § 3 k.p.k.). Po przeprowadzeniu tych czynności prokurator powraca do swojej roli kierowniczego organu postępowania przygotowawczego (*dominus litis* tego stadium). Te sytuacje to np. występowanie w toku śledztwa lub dochodzenia do sądu o zastosowanie tymczasowego aresztowania (art. 250 § 2 k.p.k.) czy z wnioskiem o zarządzenie kontroli i utrwalania rozmów (art. 237 § 1 k.p.k.).

¹⁶ Zob. np. T. Grzegorzczak, J. Tylman, *Polskie...*, s. 398.

¹⁷ T. Grzegorzczak, *Strony...*, s. 5–6; T. Grzegorzczak, J. Tylman, *Polskie...*, s. 289.

¹⁸ S. Waltoś, *Proces...*, s. 184.

¹⁹ M. Cieślak, *Polska...*, s. 35.

W postępowaniu jurysdykcyjnym stronami są oskarżony, oskarżyciel publiczny, oskarżyciel posiłkowy, oskarżyciel prywatny i powód cywilny. Nie jest stroną postępowania sądowego pokrzywdzony. Aby działać w tym charakterze, musi on wcielić się w jedną ze wskazanych ról stron procesowych. Pokrzywdzony, który tego nie uczyni, w postępowaniu przed sądem występuje jako *quasi-strona*²⁰. Oprócz niego może w takim charakterze występować w tym stadium także podmiot odpowiedzialny za zwrot Skarbowi Państwa korzyści majątkowej uzyskanej z przestępstwa popełnionego przez inną osobę (art. 416 k.p.k.), który w postępowaniu karnym skarbowym jest podmiotem odpowiedzialnym za zwrot tej korzyści na rzecz Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego (art. 24 § 5 k.p.k.). *Quasi-stroną* jest także przedstawiciel podmiotu zbiorowego wstępujący do postępowania karnego bądź karnego skarbowego prowadzonego przeciwko oskarżonemu, którego skazanie może być później przesłanką nałożenia odpowiedzialności na podmiot zbiorowy²¹.

Uwzględniając regulacje dotyczące postępowania karnego skarbowego, należy wskazać, że w powszechnym postępowaniu karnym występują tzw. strony zasadnicze, natomiast w postępowaniu karnym skarbowym mogą pojawić się dodatkowo tzw. strony szczególne²², a więc interwenient i podmiot pociągnięty do odpowiedzialności posiłkowej (art. 120 § 1 k.k.s.).

W nauce postępowania karnego często stosuje się podział stron procesowych na czynne i bierne²³. Strony czynne to te,

²⁰ Zob. np. T. Grzegorzczak, J. Tylman, *Polskie...*, s. 802–803.

²¹ Ustawa z dnia 28 października 2002 r. o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary, Dz. U. 2002, nr 197, poz. 1661 ze zm.; zob. np. T. Grzegorzczak, J. Tylman, *Polskie...*, s. 954.

²² T. Grzegorzczak, J. Tylman, *Polskie...*, s. 289; można też spotkać poglądy uznające strony szczególne szerzej, przyjmujące, że są nimi także podmiot z art. 52 k.k. i 416 k.p.k., nazywany *quasi-pozwanym* cywilnie oraz rodzice lub opiekun nieletniego na podstawie ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich, tak np. J. Grajewski (red.) i inni, *Pravo...*, s. 282–284; S. Waltoś, *Proces...*, s. 188–189.

²³ Zob. np. M. Cieślak, *Polska...*, s. 36; T. Grzegorzczak, J. Tylman, *Polskie...*, s. 290; S. Kalinowski, *Polski proces karny w zarysie*, Warszawa 1979, s. 48–50; idem,

które mają interes prawny w nałożeniu odpowiedzialności na oskarżonego. Są to: pokrzywdzony w postępowaniu przygotowawczym, oskarżyciel publiczny, oskarżyciel posiłkowy, oskarżyciel prywatny, powód cywilny oraz interwenient. Stronami biernymi są natomiast podmioty, o których odpowiedzialności rozstrzyga się w procesie, a więc podejrzany w postępowaniu przygotowawczym, oskarżony i podmiot pociągnięty do odpowiedzialności posiłkowej²⁴.

Formalnie są dopuszczalne i w praktyce mają miejsce sytuacje, gdy jedna osoba występuje w kilku rolach procesowych. Dotyczy to najczęściej pokrzywdzonego, powołanego również w charakterze świadka. Nie ma wówczas znaczenia, czy występuje on jako strona lub *quasi*-strona postępowania karnego. Działając jako strona procesowa, może on natomiast kumulować role kilku stron, występując jednocześnie jako np. oskarżyciel posiłkowy lub oskarżyciel prywatny i powód cywilny, a także, jak wskazano, jako osobowe źródło dowodowe.

Znaczenie będzie miał również zmieniający się status procesowy podmiotów związany ze zmianą stadiów procesowych. Możliwa jest wszak i zmiana statusu stron procesowych w ramach jednego stadium procesowego. Może to mieć miejsce np. w ramach oskarżenia wzajemnego (art. 497 i art. 498 k.p.k.), kiedy to oskarżyciel prywatny staje się oskarżonym, a możliwe jest także posiadanie przez niego statusu powoda cywilnego. Jeżeli natomiast oskarżenie prywatne zostanie objęte przez prokuratora ze względu na interes społeczny, wówczas pokrzywdzony zostanie oskarżycielem posiłkowym ubocznym, zachowując posiadane już wcześniej role stron procesowych. Te kwestie będą omawiane w rozdziale 2, a problematyka występowania przez pokrzywdzonego w charakterze źródła dowodowego zostanie rozwinięta w rozdziale 3.

Postępowanie karne. Zarys części ogólnej, Warszawa 1963, s. 182–184; S. Waltoś, *Proces...*, s. 187–197.

²⁴ T. Grzegorzczak, J. Tylman, *Polskie...*, s. 290.

Należy zatem oceniać te zagadnienia przez pryzmat roli realizowanej w procesie przez konkretne podmioty. Tak więc, może to być rola strony procesowej, a także osobowego źródła dowodowego. Stąd konieczne jest spojrzenie na czynności poszczególnych podmiotów jako na podejmowane w ramach realizacji celów uczestników postępowania karnego wykonywanych w rolach określonych przez prawo karne procesowe. To powoduje, że konieczne jest również np. odróżnianie oświadczeń woli w związku z realizacją poszczególnych instytucji procesowych od oświadczeń dowodowych. Przykładem może być instytucja skazania bez rozprawy na podstawie art. 335 k.p.k. Warunkiem wydania orzeczenia przez sąd w tym trybie jest zgoda oskarżonego na skazanie go w określony, zaproponowany przez prokuratora (lub podmiot z art. 325 i § 3 k.p.k.) i uzgodniony z nim sposób. Wniosek ten nie jest wszak wiążący dla sądu (art. 343 § 7 k.p.k.). Pytanie, jak wówczas, wobec nieuwzględnienia wniosku i skierowania sprawy na rozprawę główną, należy potraktować w toku dalszego postępowania zgodę oskarżonego na określone skazanie. Czy jako przyznanie się do winy, tak dalej postrzegane w kolejnych etapach postępowania karnego, czy jako oświadczenie woli jedynie warunkujące zastosowanie instytucji z art. 335 k.p.k. Kwestia ta będzie rozważana w rozdziale 2.

Wskazany przykład pozwala zwrócić uwagę na fakt, że problematyka podjęta w tym opracowaniu to złożona materia obejmująca realizację procesowych ról uczestników w poszczególnych stadiach i etapach postępowania karnego, z uwzględnieniem zmieniającego się statusu tych podmiotów i wynikających z tego konsekwencji.

Rozdział 2

Kumulacja procesowych ról pokrzywdzonego i oskarżonego w postępowaniu karnym

2.1. Pokrzywdzony

2.1.1. Pojęcie i pozycja pokrzywdzonego w toku postępowania karnego

Pokrzywdzony zajmuje w procesie karnym szczególną pozycję. Artykuł 2 § 1 pkt 3 k.p.k. stanowi, że w postępowaniu karnym mają być uwzględnione prawnie chronione interesy tego podmiotu¹. Zgodnie z art. 49 § 1 k.p.k. status pokrzywdzonego ma osoba fizyczna lub prawna, której dobro prawne zostało bezpośrednio naruszone lub zagrożone przez przestępstwo. Pokrzywdzonym może być w procesie karnym jedynie podmiot, którego przestępstwo dotyka bezpośrednio, naruszając lub zagrożając w taki sposób jego dobru prywatnemu, chronionemu przez naruszenie przez sprawcę przepisu. O pokrzywdzeniu decyduje bezpośredniość naruszonego lub zagrożonego przestęp-

¹ Zob. np. D. Stachurski, *Sądowa kontrola zaniechania ścigania karnego – rzeczywiste czy pozorne wzmocnienie zasady legalizmu w procesie karnym?*, PS 2012, nr 3, s. 108.

stwem dobra². Pokrzywdzonym jednakże może być także instytucja państwowa, samorządowa lub społeczna, choćby nie miała osobowości prawnej. Za pokrzywdzonego uważa się również zakład ubezpieczeń w zakresie, w jakim pokrył szkodę wyrządzoną pokrzywdzonemu przez przestępstwo lub jest zobowiązany do jej pokrycia³. W sprawach o przestępstwa przeciwko prawom osób wykonujących pracę zarobkową prawa pokrzywdzonego mogą wykonywać również organy Państwowej Inspekcji Pracy, jeżeli w zakresie swego działania ujawniły przestępstwo lub wystąpiły o wszczęcie postępowania. Jeżeli na skutek przestępstwa wyrządzono szkodę w mieniu instytucji państwowej, samorządowej lub społecznej, uprawnienia pokrzywdzonego mogą być realizowane przez organy kontroli państwowej, które w ramach swojego działania ujawniły to przestępstwo lub wystąpiły o wszczęcie postępowania (art. 49 § 2–4 k.p.k.)⁴.

Jak już wcześniej wskazano, pokrzywdzony to strona postępowania przygotowawczego. W postępowaniu sądowym jest on *quasi*-stroną. Aby uzyskać tam status pełnoprawnej strony procesowej, musi on wcielić się w rolę oskarżyciela posiłkowego lub powoda cywilnego, względnie wnieść i popierać oskarżenie w sprawie ściganej skargą prywatną jako oskarżyciel prywatny.

Pokrzywdzony może działać w procesie karnym w kilku rolach procesowych, które mogą być postrzegane zarówno przez pryzmat bycia stroną, jak i źródła informacji na potrzeby toczącego się procesu, a także, uwzględniając treść art. 307 k.p.k., także czynności wyprzedzających jego ewentualne wszczęcie. Tu

² Postanowienie SN z dnia 17 listopada 2005 r., II KK 108/05, OSNwSK 2005, z. 1, poz. 2094; zob. też J. Głębocka, *Prawo pokrzywdzonego do sądu – wstęp do problematyki*, PS 2012, nr 11–12, s. 89–90.

³ Zob. np. uchwała SN z dnia 25 marca 2003 r., I KZP 50/02, OSNKW 2003, z. 3–4, poz. 28; postanowienie SN z dnia 28 października 2009, I KZP 23/09, OSNKW 2009, z. 12, poz. 104; W. Grzeszczyk, *Przegląd uchwał i postanowień Izby Karnej Sądu Najwyższego w kwestiach prawnych (prawo karne procesowe – 2009 r.)*, Prok. i Pr. 2010, nr 5, s. 80–82.

⁴ Zgodnie z projektem nowelizacji k.p.k. art. 49 § 2 ma stanowić, że pokrzywdzonym może być także jednostka organizacyjna nie mająca osobowości prawnej, której odrębne przepisy przyznają zdolność prawną.

zresztą widać wyraźnie charakterystyczną pozycję pokrzywdzonego, który niezależnie od swojej aktywności procesowej może być wykorzystywany jako źródło informacji w różnych stadiach postępowania karnego. Rozważania o tym aspekcie sytuacji pokrzywdzonego znajdują się w rozdziale 3.

Pokrzywdzony jako strona postępowania przygotowawczego ma prawo do ustanowienia pełnomocnika (art. 87 § 1 k.p.k.). W stadium sądowym, gdy jest on jedynie *quasi*-stroną, możliwość ustanowienia tego przedstawiciela procesowego jest uzależniona od decyzji sądu (art. 87 § 3 k.p.k.). Więcej informacji o przedstawicielach procesowych znajduje się w rozdziale 3.

Trzeba tu jednak odróżnić też sytuację, kiedy rola pokrzywdzonego jest realizowana przez inną osobę. Nie chodzi wszak o układ, gdy działa strona zastępcza lub strona nowa, jeżeli pokrzywdzony nie żyje (o czym dalej), ale o realizowanie praw pokrzywdzonego żyjącego w sytuacji, gdy jest on małoletni albo ubezwłasnowolniony całkowicie lub częściowo, gdy jego prawa wykonuje przedstawiciel ustawowy albo osoba, pod której stałą pieczęć pokrzywdzony pozostaje (art. 51 § 2 k.p.k.) albo pojawia się potrzeba wykonywania jego praw z powodu niezaradności życiowej pokrzywdzonego (art. 51 § 3 k.p.k.). Taka osoba może bowiem być świadkiem, ale mającym inną wiedzę niż pokrzywdzony. Trudno tu mówić o łąceniu roli pokrzywdzonego z rolą świadka. A jeśli reprezentant zostanie powołany w tym charakterze, to będzie zeznawać już odnośnie do innych okoliczności niż czyniłby to sam pokrzywdzony.

W razie śmierci pokrzywdzonego jego prawa mogą realizować osoby najbliższe. Katalog tych osób został zawarty w art. 115 § 11 k.k., zgodnie z którym są to małżonek, wstępny, zstępny, rodzeństwo, powinowaty w tej samej linii lub stopniu, osoba pozostająca w stosunku przysposobienia oraz jej małżonek, a także osoba pozostająca we wspólnym pożyciu. W zależności od sytuacji pokrzywdzonego w chwili śmierci, najbliżsi obejmują jego prawa jako tzw. strony nowe, jeśli pokrzywdzony był stroną

procesową, oraz jako strony zastępcze w sytuacji, gdy pokrzywdzony w chwili śmierci takiego statusu nie posiadał⁵. Możliwa jest w związku z tym sytuacja, że w toku jednego postępowania osoba najbliższa może występować zarówno jako strona nowa, jak i zastępcza, choć nie jest to dopuszczalne jednocześnie. Tak więc, jeżeli pokrzywdzony umiera w toku śledztwa lub dochodzenia, wstępujący w jego prawa staje się stroną nową. Natomiast w ewentualnym postępowaniu sądowym następującym po przeprowadzeniu takiego postępowania przygotowawczego osoba najbliższa wykazując aktywność procesową może stać się stroną zastępczą. W razie śmierci pokrzywdzonego jeszcze przed rozpoczęciem śledztwa lub dochodzenia osoba najbliższa staje się *ex lege* stroną zastępczą po wszczęciu postępowania przygotowawczego, a jedynym warunkiem jest złożenie oświadczenia o wstąpieniu w procesowe prawa zmarłego. Potem, w postępowaniu jurysdykcyjnym, uzyskanie statusu strony procesowej następuje podobnie, jak we wskazanym wcześniej trybie.

Oczywiście, niezależnie od przyjętej przez doktrynę prawa karnego procesowego formuły funkcjonowania osoby najbliższej zmarłego pokrzywdzonego, źródłem uprawnień jest status, jaki posiadał on w toku procesu oraz stosunek osoby przejmującej, łączącej ją z pokrzywdzonym.

W śledztwie lub dochodzeniu, będąc stroną, pokrzywdzony może wykonywać czynności procesowe na podstawie art. 315–318 k.p.k., które dają mu możliwości wpływania na przebieg pierwszego stadium postępowania karnego⁶. Tak więc może on inicjować czynności dowodowe i żądać dopuszczenia do udziału w nich (art. 315 k.p.k.), może także uczestniczyć w czynnościach

⁵ T. Grzegorzcyk, *Kodeks postępowania karnego oraz ustawa o świadku koronnym. Komentarz*, Warszawa 2008, s. 211; S. Kalinowski, *Postępowanie karne. Zarys części ogólnej*, Warszawa 1963, s. 184–185.

⁶ O procesowej aktywności stron i ich przedstawicieli zob. np. K. Witkowska, *Strony i ich reprezentanci w postępowaniu przygotowawczym*, Prok. i Pr. 2012, nr 9, s. 114–118.

niepowtarzalnych (art. 316 k.p.k.)⁷. Jest on również uprawniony, jako strona, obok prokuratora albo innego organu prowadzącego postępowanie przygotowawcze do złożenia do sądu wniosku o przesłuchanie przez sąd świadka, jeżeli zachodzi niebezpieczeństwo, że nie będzie można przesłuchać go na rozprawie (art. 316 § 3 k.p.k.)⁸. Ma wówczas prawo uczestniczenia w tej czynności dowodowej⁹. Za niesłuszne należy uznać stanowisko, zakładające, że w przesłuchaniu świadka przez sąd może wziąć udział jedynie prokurator jako strona czynności sądowej w postępowaniu przygotowawczym (art. 299 § 3 k.p.k.)¹⁰. Przepis ten należy bowiem rozumieć jako określenie statusu prokuratora w związku z podejmowaniem czynności procesowych w śledztwie lub dochodzeniu przez sąd, nie może natomiast być on interpretowany jako ograniczający prawa nominalnych stron postępowania przygotowawczego. Naruszałoby to w nieuprawniony sposób gwarancje tych stron, czego nie uzasadnia ani wykładnia językowa, ani funkcjonalna.

Pokrzywdzony może również brać udział w przesłuchaniu biegłego oraz zapoznawać się z jego pisemną opinią (art. 318 k.p.k.). W pozostałym zakresie, a więc w odniesieniu do innych niż wskazane czynności, pokrzywdzony może na podstawie art. 317 k.p.k. brać udział w czynnościach śledztwa, o ile ze względu na ważny interes śledztwa nie sprzeciwi się temu prokurator. Postanowienie prokuratora nie jest zaskarżalne¹¹.

⁷ Zob. np. A. Bielecka, *Prawo do informacji o procesie karnym*, [w:] P. Hofmański (red.), *Węzłowe problemy procesu karnego*, Warszawa 2010, s. 260–261.

⁸ O charakterze tej czynności dowodowej zob. M. Kurowski, P. Sydor, „Śledcze” czynności sądowe w postępowaniu przygotowawczym w aspekcie praktycznym, PS 2011, nr 1, s. 99, 103, 104.

⁹ Zob. np. T. Grzegorzczak, *Kodeks postępowania karnego...*, s. 677.

¹⁰ K. Banasik, *Przesłuchanie świadka przez sąd w postępowaniu przygotowawczym (art. 316 § 3 k.p.k.) w teorii i praktyce*, [w:] S. Lelental, J. Kudrelek, I. Nowicka (red.), *Czynności dochodzeniowo-śledcze i działania operacyjne Policji a rola sądu w postępowaniu przygotowawczym*, Szczepiń 2008, s. 146.

¹¹ Zob. np. P. Hofmański, E. Sadzik, K. Zgryzek, P. Hofmański (red.), *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, t. I, Warszawa 2011, s. 143; T. Grzegorzczak, *Kodeks postępowania karnego...*, s. 678.

Pokrzywdzony, będąc stroną postępowania przygotowawczego, może również skarżyć czynności tego stadium procesu, przy czym, w zależności od przedmiotu zaskarżenia, różne mogą być normatywne podstawy wniesienia zażalenia. Podstawowym przepisem jest art. 459 § 1 i § 2 k.p.k., zakładający, że zasadniczo zażalenie przysługuje na postanowienia sądu zamykające drogę do wydania wyroku, na postanowienia co do środka zabezpieczającego oraz na inne w wypadkach przewidzianych w ustawie. O ile ustawa nie stanowi inaczej, zażalenie przysługuje stronom (a więc i pokrzywdzonemu w śledztwie lub dochodzeniu), a także osobie, której postanowienie bezpośrednio dotyczy (art. 459 § 3 k.p.k.). Natomiast na podstawie art. 302 § 2 k.p.k. stronom służy zażalenie na czynności inne niż postanowienia i zarządzenia naruszające ich prawa. Mowa tu zatem o czynnościach niedecyzyjnych, postanowienia i zarządzenia bowiem są zaskarżalne przez osoby nie będące stronami na podstawie art. 302 § 1 k.p.k. W stosunku do czynności prokuratora organem odwoławczym w sytuacjach wskazanych w art. 302 § 1 i § 2 k.p.k. jest od 2007 r. prokurator bezpośrednio przełożony (art. 302 § 3 k.p.k.)¹².

Wypada zgodzić się z poglądem, że odpowiednie unormowanie jest warunkiem koniecznym dla zagwarantowania praw i interesów stron, lecz niewystarczającym do zapewnienia ich aktywnego udziału w postępowaniu. Rzeczywisty udział pokrzywdzonego w postępowaniu przygotowawczym zależy przede wszystkim od jego woli korzystania z uprawnień przyznanych mu przez kodeks¹³.

W toku postępowania przed sądem należy odróżnić fazy tego stadium postępowania karnego. Tu wyraźnie odmiennie przedstawia się sytuacja pokrzywdzonego w czasie wstępnej kontroli oskarżenia, inaczej zaś w czasie rozprawy głównej.

¹² Art. 302 § 3 k.p.k. dodany w dniu 29 marca 2007 r. (Dz. U. nr 64, poz. 432). Nowelizacja weszła w życie 12 lipca 2007 r.

¹³ B. Budner, *Granice uprawnień pokrzywdzonego w postępowaniu przygotowawczym*, „Acta Universitatis Lodzensis. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego” 1979, ser. I, Folia Iuridica 62, s. 82.

W czasie wstępnej kontroli oskarżenia przewidziano bowiem dla pokrzywdzonego istotną rolę w toku procedowania w przedmiocie warunkowego umorzenia postępowania karnego na posiedzeniu oraz w kwestii rozpoznania wniosku o skazanie oskarżonego bez rozprawy na podstawie art. 335 k.p.k.

Warunkowe umorzenie postępowania stanowi środek racjonalnej reakcji karnej na przestępstwo związany z poddaniem sprawy próbie¹⁴. Rozstrzyga ono zatem kwestię odpowiedzialności sprawcy przestępstwa, jest to jednak z założenia odpowiedzialność łagodniejsza od skazania¹⁵. U podstaw warunkowego umorzenia postępowania karnego leży idea warunkowego wstrzymania się z ukaraniem sprawcy czynu przestępnego¹⁶. Jest to instytucja, w której można wyróżnić dwa, pozostające w ścisłym związku, aspekty – materialny i procesowy, przy czym pierwszeństwo należy dać sferze materialnej, jako że to ona decyduje o procesowej istocie i charakterze warunkowego

¹⁴ T. Koziół, *Z problematyki warunkowego umorzenia postępowania karnego w sprawach z oskarżenia prywatnego*, [w:] K. Krajewski (red.), *Nauki penalne wobec problemów współczesnej przestępczości. Księga jubileuszowa z okazji 70 rocznicy urodzin Profesora Andrzeja Gaberle*, Warszawa–Kraków 2007, s. 232. Ten sam autor definiuje warunkowe umorzenie postępowania jako jeden ze środków reakcji karnej o oryginalnym charakterze, który lokuje się w przestrzeni pomiędzy skazaniem a brakiem reakcji na popełnione przestępstwo, idem, *Warunkowe umorzenie postępowania karnego*, Warszawa 2009, s. 12. Takie ujęcie przyjmuje też m.in. I. Bondarczuk, *Warunkowe umorzenie postępowania w świetle zasady domniemania niewinności*, Prok. i Pr. 2011, nr 4, s. 42. R. Kmieciak podkreśla, że warunkowe umorzenie postępowania nie jest skazaniem, a wniosek o warunkowe umorzenie postępowania jako wyraz woli prokuratora skonkretyzowany co do przedmiotu rozstrzygnięcia o charakterze wyłącznie probacyjnym może być poprzedzony uzgodnieniami z oskarżonym, tym bardziej że zgoda oskarżonego nie jest pozbawiona znaczenia prawnego, w: *Akt oskarżenia jako pisemna forma skargi oskarżyciela publicznego*, *ibidem*, 2010, nr 1–2, s. 124.

¹⁵ B. Kunicka-Michalska, *Warunkowe umorzenie postępowania karnego w latach 1970–1977*, Warszawa 1982, s. 123.

¹⁶ M. Leonieni, W. Michalski, *Warunkowe umorzenie postępowania karnego w świetle ustawy i praktyki sądowej*, Warszawa 1972, s. 16.

umorzenia postępowania¹⁷. Trzeba zauważyć, że dla pokrzywdzonego przewidziano istotną rolę w zakresie stosowania tej instytucji, art. 66 § 3 k.k. bowiem zakłada, że można warunkowo umorzyć postępowanie karne, jeżeli czyn jest zagrożony karą nie przekraczającą 3 lata pozbawienia wolności, ale jeżeli pokrzywdzony pojednał się ze sprawcą, dotyczy to też przestępstw zagrożonych karą 5 lat pozbawienia wolności¹⁸. Jedną z dróg mogących doprowadzić do takiego pojednania jest mediacja¹⁹.

Pokrzywdzony może wziąć udział w posiedzeniu sądu w związku z koniecznością rozważenia kwestii warunkowego umorzenia postępowania karnego (art. 339 § 1 pkt 2 i art. 341 § 1 k.p.k.). Może on zostać również zobowiązany do udziału w tym posiedzeniu przez prezesa sądu lub sąd (odpowiednio przewodniczącego wydziału lub upoważnionego sędziego)²⁰. Taka sprawa może znaleźć się na posiedzeniu zarówno w związku z wnioskiem prokuratora (podmiotu z art. 325i w zw. z art. 325d k.p.k.) złożonym na podstawie art. 336 k.p.k., jak i odpowiedzią oskarżonego na akt oskarżenia złożoną na podstawie art. 338 § 2 k.p.k. bądź odrębnym wnioskiem oskarżonego o warunkowe umorzenie postępowania karnego, a także z urzędu przez prezesa sądu (art. 339 § 1 pkt 2 k.p.k.).

Pokrzywdzony, choć nie jest w tej fazie procesu stroną, ma jednak prawo do zaskarżenia orzeczenia o warunkowym umo-

¹⁷ A. Marek, *Warunkowe umorzenie postępowania karnego*, Warszawa 1973, s. 56.

¹⁸ R. Kaczor, *Warunkowe umorzenie postępowania karnego a ocena czynu i jego sprawy*, PS 2011, nr 7–8, s. 107; K. Marszał, *W sprawie merytorycznego wyrokowania przez sąd I instancji poza rozprawą w sprawach karnych*, Prok. i Pr. 2010, nr 1–2, s. 140.

¹⁹ C. Kąkol, *Dlaczego kieruje sprawy do postępowania medacyjnego?*, Prok. i Pr. 2011, nr 1, s. 138.

²⁰ T. Grzegorzczak, *Udział stron i innych uczestników procesu w posiedzeniach sądu w sprawach karnych*, [w:] *Nauki penalne...*, s. 175; H. Paluszkiwicz, *Realizacja zasady jawności przy orzekaniu o warunkowym umorzeniu postępowania karnego w toku posiedzenia sądu*, Prok. i Pr. 2004, nr 9, s. 94; eadem, *Posiedzenia „wyrokowe” sądu karnego I instancji w świetle niektórych zasad procesu karnego*, ibidem, 2006, nr 10, s. 9.

rzeniu postępowania karnego, wydanego na posiedzeniu (art. 444 k.p.k.)²¹. Można tu więc mówić o łączeniu roli pokrzywdzonego z rolą podmiotu uprawnionego do skutecznego zaskarżenia orzeczeń w toku postępowania karnego. Nie ma on już jednak takiego uprawnienia, jeżeli wyrok warunkowo umarzający postępowanie karne zostanie wydany na rozprawie głównej, a pokrzywdzony nie wcieli się w rolę strony.

Druga z instytucji zakładająca rozstrzyganie o odpowiedzialności karnej oskarżonego na posiedzeniu w czasie wstępnej kontroli oskarżenia to rozpoznanie wniosku prokuratora (innego uprawnionego podmiotu na podstawie art. 325i w zw. z art. 325d k.p.k.)²² o skazanie oskarżonego bez rozprawy na podstawie art. 335 k.p.k. Od 1 lipca 2003 r. wniosek ten nie musi już być dołączany do aktu oskarżenia, ale można go umieścić bezpośrednio w skardze²³. Skierowanie takiego wniosku do sądu wymaga wyrażnie, a nie jedynie konkludentnie, wyrażonej zgody oskarżonego²⁴. Tu również pokrzywdzony, prokurator i oskarżony mają prawo brać udział w posiedzeniu, natomiast prezes sądu lub sąd mogą zobowiązać te podmioty do udziału w przed-

²¹ Zob. np. J. Izydorczyk, *Granice orzekania sądu odwoławczego w polskiej procedurze karnej*, Łódź 2010, s. 74; K. Łojewski, *Apelacja karna*, Warszawa 2003, s. 4; D. Świecki, *Rozprawa apelacyjna w polskim procesie karnym*, Warszawa 2006, s. 18; S. Zabłocki, *Postępowanie odwoławcze w kodeksie postępowania karnego po nowelizacji*, Warszawa 2003, s. 313–314.

²² W doktrynie zwraca się uwagę na niebezpieczeństwo ewentualnego wymuszania przez organy nieprokuratorskie zgody oskarżonego na zastosowanie tej instytucji (a także art. 387 k.p.k.), jako że te organy nie dają takich gwarancji obiektywizmu jak prokurator, C. Kulesza, *Obrońca w postępowaniu przygotowawczym (wybrane aspekty)*, [w:] A. Marek (red.), *Współczesne problemy procesu karnego i jego efektywności. Księga pamiątkowa Profesora Andrzeja Bulsiewicza*, Toruń 2004, s. 211–212.

²³ Zob. np. A. Świątłowski, *Wzajemny stosunek sposobów kończenia postępowania karnego*, [w:] P. Hofmański (red.), *Węzłowe problemy procesu karnego*, Warszawa 2010, s. 747–748.

²⁴ T. Grzegorzczak, *Czynności procesowe w postępowaniu karnym*, Warszawa 1998, s. 9–10.

miotowym posiedzeniu²⁵. Zasadniczo pokrzywdzony dysponuje tu podobnymi uprawnieniami jak w wypadku posiedzenia w przedmiocie warunkowego umorzenia postępowania karnego. Jednak art. 343 § 5 k.p.k. przewiduje możliwość działania pokrzywdzonego w roli oskarżyciela posiłkowego ubocznego. Forum rozpoznania sprawy to jednak posiedzenie, w którym nie wyodrębnia się takich etapów jak w toku rozprawy głównej²⁶. Brak tu zatem również przewodu sądowego, którego rozpoczęcie w toku rozprawy głównej następuje na podstawie art. 385 § 1 k.p.k. poprzez odczytanie aktu oskarżenia. Powstaje zatem pytanie o termin, w którym uprawniony może złożyć oświadczenie o wstąpieniu do postępowania w charakterze oskarżyciela posiłkowego. Na akceptację zasługuje pogląd, że może on to zrobić do czasu udania się sądu na naradę²⁷.

W przypadku realizacji wskazanego uprawnienia następuje więc łączenie roli pokrzywdzonego z rolą strony – oskarżyciela posiłkowego. Podmiot ten dzięki uzyskaniu dodatkowego statusu dysponuje możliwością zaskarżenia wyroku skazującego oskarżonego, wydanego na podstawie art. 335 k.p.k.²⁸ Inaczej bowiem niż na podstawie art. 444 k.p.k., pokrzywdzony, jak już wskazano, nie ma możliwości zaskarżenia wyroku, nie będąc stroną procesową.

Nowelizacja k.p.k. z 10 stycznia 2003 r. wprowadziła też możliwość rozpoznania wniosku z art. 387 k.p.k. na posiedzeniu

²⁵ Zob. np. A. Bulsiewicz, M. Jeż-Ludwikowska, D. Kala, D. Ossowska, A. Lach, *Przebieg procesu karnego*, Toruń 2003, s. 104; A. Gadomska, K. Malinowska-Krutul, *Instytucja skazania bez rozprawy z perspektywy sądu*, [w:] P. Hofmański (red.), *Węzłowe problemy...*, s. 765.

²⁶ H. Paluszkievicz, *Pierwszoinstancyjne wyrokowanie merytoryczne poza rozprawą w polskim procesie karnym*, Warszawa 2008, s. 328. Autorka definiuje posiedzenia m.in. w przedmiocie skazania bez rozprawy jako posiedzenia wyrokowe.

²⁷ T. Grzegorzczak, *Kodeks postępowania karnego...*, s. 762.

²⁸ Zob. np. B. Wójcicka, *Udział stron w posiedzeniach sądu w świetle zmian kodeksu postępowania karnego z 1997 r.*, [w:] K. Indeck (red.), *Aktualne problemy prawa karnego, kryminologii i penitencjarystyki. Księga ofiarowana Profesorowi Stefanowi Lelentalowi w 45. roku pracy naukowej i dydaktycznej*, Łódź 2004, s. 308.

przed rozprawą główną. Jest to dopuszczalne w trybie uproszczonym na podstawie art. 474a k.p.k.²⁹ Ta instytucja nie ma swojego odpowiednika w postępowaniu zwyczajnym³⁰.

Tu jednak mają miejsce już inne zasady uczestniczenia w posiedzeniu niż na podstawie art. 341 i 343 k.p.k. Artykuł 474a § 3 przewiduje co prawda, że nieusprawiedliwione niestawiennictwo pokrzywdzonego lub oskarżyciela publicznego nie stoi na przeszkodzie uwzględnieniu wniosku oskarżonego, ale nie ma tu już rozwiązań zakładających zobowiązanie pokrzywdzonego do udziału w posiedzeniu sądu przez prezesa sądu lub sąd. Natomiast uprawnienie do udziału w posiedzeniu wynika z art. 96 k.p.k., który po nowelizacji z 2003 r. stanowi, że strony oraz osoby niebędące stronami, jeżeli ma to znaczenie dla ochrony ich praw lub interesów, mają prawo wziąć udział w posiedzeniu wówczas, gdy ustawa tak stanowi, chyba że ich udział jest obowiązkowy, zaś w pozostałych wypadkach mają one prawo wziąć udział w posiedzeniu, jeżeli się stawia, chyba że ustawa stanowi inaczej (§ 1 i § 2).

Jak już wskazywano, uprawnienia prokuratora do złożenia wniosku o skazanie bez rozprawy na podstawie art. 335 k.p.k., wyrażenia sprzeciwu wobec wniosku oskarżonego o dobrowolne poddanie się odpowiedzialności karnej (art. 387 § 2 k.p.k.) oraz do złożenia wniosku o warunkowe umorzenie postępowania karnego (art. 336 k.p.k.) przysługują również organom, o których mowa w art. 325d k.p.k.³¹

Instytucje skazania bez rozprawy oraz dobrowolnego poddania się odpowiedzialności karnej funkcjonują również na gruncie prawa karnego skarbowego (art. 156 i art. 161 k.k.s.), choć należy już tu zaznaczyć, że w postępowaniu karnym skarbowym nie stosuje się przepisów kodeksu postępowania karnego o pokrzywdzonym (art. 113 § 2 pkt 1 k.k.s.), a uprawnienia

²⁹ K. Marszał, *W sprawie...*, s. 145.

³⁰ D. Świecki, *Bezpośredniość czy pośredniość w polskim procesie karnym. Analiza dogmatycznoprawna*, Warszawa 2012, s. 124.

³¹ O tych organach zob. w rozdziale 5.

prokuratora mogą wykonywać inne, wskazane w k.k.s. podmioty, również na gruncie analizowanych instytucji³². Konsensualne sposoby rozwiązywania spraw przewidziane są także w postępowaniu w sprawach o wykroczenia, ale to pozostaje poza sferą niniejszego opracowania.

Wśród rozwiązań dotyczących ewentualnego kumulowania ról przez pokrzywdzonego warto wskazać również na instytucję wniosku prokuratora o umorzenie postępowania i zastosowanie środków zabezpieczających w związku z niepoczytalnością sprawcy³³. Jej podstawę określa przepis art. 324 k.p.k., zaś tryb stosowania art. 354 k.p.k.³⁴

Na wstępie konieczne jest wskazanie, w jakich sytuacjach może być stosowana ta instytucja i relacje dotyczących jej regulacji do innych rozwiązań związanych z umorzeniem postępowania przygotowawczego z powodu niepoczytalności sprawcy³⁵. Jeżeli nie zachodzą podstawy do stosowania środków zabezpieczających, prokurator może umorzyć postępowanie na podstawie art. 322 k.p.k. Natomiast w sytuacji, gdy istnieją podstawy

³² Zob. szerzej o tych zagadnieniach w rozdziale 7.

³³ Zob. np. M. Kucwaj, *Niepoczytalność sprawcy jako podstawa umorzenia postępowania karnego*, Prok. i Pr. 2013, nr 1, s. 90–91; J. K. Gierowski, L. K. Paprzycki, *Niepoczytalność i psychiatryczne środki zabezpieczające. Zagadnienia prawno-materiałne, procesowe, psychiatryczne i psychologiczne*, Warszawa 2013.

³⁴ SN podkreślał w swoich orzeczeniach znaczenie użycia w treści art. 324 k.p.k. funktora koniunkcji „i”, co oznacza, że umorzenie postępowania i zastosowanie środka zabezpieczającego muszą być, w wypadku uwzględnienia wniosku, ujmowane łącznie. Tak więc w sytuacji, gdy sąd rozpoznając wniosek prokuratora złożony na podstawie art. 324 k.p.k., uzna, że brak jest podstaw do orzeczenia takiego środka, odmawia uwzględnienia wniosku i przekazuje sprawę prokuratorowi, uchwała SN z dnia 23 kwietnia 2002 r., I KZP 7/02, OSNKW 2002, z. 7–8, poz. 59; zob. też głosę aprobowaną: Z. Kwiatkowski, *Glosa do uchwały Sądu Najwyższego z dnia 23 kwietnia 2002 r.*, I KZP 7/02, Prok. i Pr. 2003, nr 5, s. 103–112; A. Sakowicz, *Glosa do uchwały z dnia 23 kwietnia 2002 r.*, I KZP 7/2002, PS 2004, nr 4, s. 166–172.

³⁵ Art. 380 k.p.k. stanowi, że przepisy dotyczące oskarżonego stosuje się odpowiednio do osoby, której prokurator zarzuca popełnienie czynu zabronionego w stanie niepoczytalności i wnosi o umorzenie postępowania oraz o zastosowanie wobec niej środków zabezpieczających.

do orzeczenia wyłącznie przypadku tytułem środka zabezpieczającego, prokurator może umorzyć postępowanie na podstawie art. 323 § 3 k.p.k. i zwrócić się do sądu o zastosowanie tego środka. Natomiast potrzeba sięgnięcia po art. 324 k.p.k. zachodzi wówczas, gdy mają być zastosowane inne środki zabezpieczające. Oczywiście w sytuacji, gdy wśród tych środków będzie przypadek, również wtedy właściwy będzie tryb przewidziany w art. 324 k.p.k. A zatem ten sposób procedowania będzie dopuszczalny, gdy prokurator dostrzeże potrzebę jednoczesnego stosowania przypadku i innego lub innych środków zabezpieczających. Dopuszczalna jest kumulacja przypadku zarówno ze środkiem o charakterze administracyjnym, jak i leczniczym, w postaci umieszczenia sprawcy w odpowiednim zakładzie psychiatrycznym (art. 94 k.k.)³⁶.

Złożenie przez prokuratora wniosku na podstawie art. 324 k.p.k. wymaga wystąpienia trzech przesłanek, a więc konieczności ustalenia na podstawie materiałów dowodowych postępowania przygotowawczego sprawstwa danej osoby, stwierdzenia, że popełniła ona czyn w stanie niepoczytalności oraz uznania przez prokuratora, że zachodzi konieczność zastosowania poza przypadkiem co najmniej jednego środka zabezpieczającego o charakterze administracyjnym lub leczniczym³⁷.

³⁶ J. Karaźniewicz, [w:] E.M. Guzik-Makaruk (red.), *Przypadek przedmiotów i korzyści pochodzących z przestępstwa*, Warszawa 2012, s. 244–245 i 255.

³⁷ *Ibidem*, s. 255. Zob. jednak uchwałę SN, który stwierdził, że cofnięcie przez prokuratora wniosku złożonego na podstawie art. 324 k.p.k. jest możliwe i wiąże sąd. Natomiast wniosek taki nie może być skutecznie cofnięty tylko w części dotyczącej stosowania środka zabezpieczającego, a tym samym oświadczenie prokuratora o takim cofnięciu nie wiąże sądu. Ponadto, rozpoznając wniosek prokuratora, o którym mowa w art. 324 k.p.k., sąd nie jest związany zawartym w nim żądaniem co do rodzaju środka zabezpieczającego i może orzec każdy inny niż wnioskowany przez prokuratora środek, w tym także przypadek przedmiotów, nawet gdyby miał to być jedyny środek zabezpieczający. Uchwała składu 7 sędziów SN z dnia 26 września 2002 r., I KZP 13/02, OSNKW 2002, z. 11–12, poz. 88. Stanowisko to należy uznać za trafne.

Artykuł 354 pkt 1 k.p.k. stanowi, że w postępowaniu w przedmiocie wniosku prokuratora o umorzenie postępowania i zastosowanie środków zabezpieczających nie stosuje się przepisów o oskarżycielu posiłkowym, a powództwo cywilne jest niedopuszczalne. Ta ostanía okoliczność stanowi jedną z podstaw odmowy przyjęcia powództwa cywilnego (art. 65 § 1 pkt 1 k.p.k.).

To upośledzenie sytuacji procesowej pokrzywdzonego jest konsekwencją szczególnego trybu postępowania zastosowanego wobec nie poczytalnego sprawcy. Pokrzywdzony nie może wstąpić do procesu w charakterze oskarżyciela posiłkowego, ponieważ to postępowanie nie ma na celu nałożenia odpowiedzialności na sprawcę, tylko wybór sposobu reakcji w sytuacji, gdy sprawcy czynu zabronionego nie można przypisać winy. Z drugiej zaś strony bezprzedmiotowe byłoby rozważanie istnienia podstaw do uwzględnienia lub oddalenia powództwa cywilnego, postępowanie bowiem prowadzone w trybie art. 354 nie może zostać zakończone wydaniem wyroku skazującego. A taki właśnie wyrok jest konieczny do ewentualnego uwzględnienia powództwa cywilnego. Za właściwe rozwiązanie należy natomiast uznać przyznanie pokrzywdzonemu prawa do udziału w posiedzeniu w przedmiocie rozpoznania tego wniosku³⁸.

Odrębnym zagadnieniem jest kwestia dopuszczalności zażalenia przez pokrzywdzonego postanowienia sądu wydanego po rozpoznaniu wniosku z art. 324 k.p.k.³⁹ Sąd Najwyższy wykluczył taką możliwość, co spotkało się z reakcją przedstawicieli doktryny zarówno akceptujących takie stanowisko, jak

³⁸ K. Sitkowska, *Świadek w procesie karnym. Komentarz, orzecznictwo Sądu Najwyższego, akty normatywne*, Bielsko-Biała 1999, s. 45; zob. też szerzej K. Eichstaedt, *Glosa do uchwały SN z 25 lutego 2005 r.*, Pal. 2007, nr 3–4, s. 306–311.

³⁹ Na marginesie rozważań należy odnotować, że projekt zakłada dodanie do art. 324 k.p.k. § 1a stanowiącego, że do wniosku o umorzenie postępowania i zastosowanie środków zabezpieczających będzie stosować się odpowiednio art. 331 § 1, 2 i 4, art. 332, art. 333 § 1–3 i art. 334 § 1, a przekazując wniosek do sądu, prokurator poinformuje o tym ujawnionego pokrzywdzonego.

i oceniających je krytycznie⁴⁰. Słusznie w uzasadnieniu prawnym judykatu zauważono, że ewentualne uprawnienie pokrzywdzonego jest uzależnione od tego, czy uzna się, że mają tu miejsce czynności sądowe postępowania przygotowawczego, czy jest to już postępowanie sądowe. Należy podzielić stanowisko przedstawione przez Sąd Najwyższy i argumenty, że jest to już postępowanie sądowe, o czym przekonuje wynik wykładni systemowej, ale i możliwość rozpoznania wniosku na rozprawie głównej, która jest etapem postępowania jurysdykcyjnego. Ponadto wykluczenie kumulacji roli pokrzywdzonego z rolą oskarżyciela posiłkowego oraz powoda cywilnego także w wyraźny sposób dotyczy ról realizowanych w stadium sądowym. Następstwem takiego przyjęcia jest stwierdzenie, że skoro pokrzywdzony nie jest stroną postępowania sądowego, to nie może on wnosić środka odwoławczego. Sąd Najwyższy wykluczył ponadto dopuszczalność wniesienia zażalenia na podstawie art. 459 § 3 k.p.k., ponieważ pokrzywdzony nie jest osobą, której postanowienie bezpośrednio dotyczy. Ten warunek jest bowiem spełniony w przypadku osoby objętej wnioskiem o umorzenie postępowania i zastosowanie

⁴⁰ Uchwała SN z dnia 25 lutego 2005 r., I KZP 35/04, OSNKW 2005, z. 2, poz. 14; zob. np. M. Klejnowska, *Zaskarżanie przez pokrzywdzonego orzeczeń wydanych w trybach szczególnych w polskim procesie karnym*, [w:] D. Gil (red.), *Gwarancje praw pokrzywdzonych w postępowaniach szczególnych*, Warszawa 2012, s. 25–26. Zob. też glosy aprobowane, K. Woźniewski, *Glosa do uchwały SN z dnia 25 lutego 2005 r.*, I KZP (35/04), „GSP – Przegląd Orzecznictwa” 2005, nr 4, poz. 10, s. 81–85; D. Kaczmarek, *Glosa do uchwały z dnia 25 lutego 2005 r.*, PS 2006, nr 1, s. 141–147; glosy krytyczne: W. Sych, *Glosa do uchwały z dnia 25 lutego 2005 r.* (I KZP 35/04), *ibidem*, nr 3, s. 132–141; K. Eichstaedt, *Glosa...*, s. 306–311; glosy częściowo krytyczne: K. Dudka, *Glosa do uchwały z 25 II 2005*, I KZP 35/04, PiP 2005, z. 7, s. 119–122; W. Marcinkowski, *Glosa do uchwały Sądu Najwyższego z 25 lutego 2005 r.* (sygn. I KZP 35/04), WPP 2005, nr 2, s. 138–142. Zob. też o granicach i charakterze stadiów procesowych, choć w kontekście przekazania sprawy do uzupełnienia postępowania przygotowawczego, w: R. Olszewski, *Czy przekazanie sprawy prokuratorowi do uzupełnienia śledztwa lub dochodzenia na podstawie art. 345 k.p.k. może być uznane za czynność sądową postępowania przygotowawczego?*, [w:] S. Lelental, J. Kudrelek, I. Nowicka (red.), *Czynności dochodzeniowo-śledcze...*, s. 61–79.

środków zabezpieczających. Tak więc należy zgodzić się z poglądem wyrażonym w uchwale, jako właściwie określającym relacje pomiędzy poszczególnymi stadiami procesowymi, a także kwalifikującym w ich toku pozycję pokrzywdzonego.

Inaczej wygląda sytuacja pokrzywdzonego w toku postępowania na rozprawie głównej. Tam bowiem pokrzywdzony, który nie jest stroną, może wykonywać jedynie określone, wskazane przez przepisy k.p.k. uprawnienia, nie dające mu jednak takich możliwości jak wówczas, gdy działa on jako strona procesowa.

Artykuł 331 § 2 d.k.p.k. zakładał, że oskarżyciel posiłkowy, oskarżyciel prywatny, powód cywilny (a także przedstawiciel społeczny) mogli pozostać na sali, choćby mieli składać zeznania jako świadkowie. Rodziło to uzasadnione wątpliwości dotyczące tego, na ile uprawnienie do uczestniczenia w rozprawie głównej nie wpływało na treść wypowiedzi tych podmiotów i sugerowanie się przez nie treścią przeprowadzonych dowodów⁴¹. Taki pokrzywdzony mógł pozostawać pod wpływem czynności dowodowych i sugerować się ich wynikami. Zwraca uwagę ponadto fakt, że wówczas te uprawnienia przewidywano tylko dla pokrzywdzonego występującego w roli strony procesowej.

Obecnie te kwestie są regulowane przez art. 384 § 1 zd. pierwsze k.p.k., przewidujący, że po sprawdzeniu obecności przewodniczący zarządza opuszczenie sali rozpraw przez świadków. Może się jednak zdarzyć, że świadek pozostanie na sali rozpraw. Należy wówczas przesłuchać takiego świadka, ale przy ocenie jego zeznania należy uwzględnić tę okoliczność. Nie oznacza to więc automatycznego wykluczenia tego środka dowodowego, ale konieczność jego oceny, zakładającej możliwość pozostawania pod wpływem innych dowodów, w konsekwencji zbadanie, na ile mogły one mieć, względnie miały, wpływ na

⁴¹ Z. Martyniak, [w:] S. Waltoś (red.), M. Dobrowolska, T. Ereciński, A. Kossowska, Z. Martyniak, W. Michalski, A. Oklejak, M. Płachta, J. Stanik, S. Waltoś, J. Widacki, *Świadek w procesie sądowym*, Warszawa 1985, s. 296–297.

treść zeznań świadka. Tak też przyjmowano w poprzednim stanie prawnym, również w orzecznictwie Sądu Najwyższego, który stwierdził, że jeżeli w toku przewodu sądowego sąd dojdzie do wniosku, że zachodzi potrzeba przeprowadzenia dowodu z przesłuchania dalszych świadków, to okoliczność, iż osoba powołana na świadka przebywała uprzednio na sali sądowej, nie stanowi przeszkody w przesłuchaniu tej osoby, a jedynie wtedy, gdy fakt uprzedniego przebywania tej osoby w toku procesu dojdzie do wiadomości sądu, powinno to być zaznaczone w protokole. Ponadto, w szczególnych wypadkach sąd powinien przy ocenie zeznań takiego świadka mieć na względzie okoliczność, że znajomość dotychczasowego przebiegu przewodu sądowego może mieć wpływ na treść zeznań tego świadka⁴².

Rozwiązanie przyjęte w k.p.k. z 1997 r. należy ocenić pozytywnie. Uwzględnia ono wątpliwości zgłaszane wcześniej w tej sferze. Nie można bowiem wykluczyć sytuacji, że mimo wskazanej w art. 384 § 1 k.p.k. regulacji może zdarzyć się, że świadek pozostanie na sali rozpraw niezauważony (np. w związku z niedosłyszeniem swojego nazwiska wyczytywanego przez przewodniczącego składu orzekającego) i ujawni swoją obecność później, już w toku przewodu sądowego.

Inaczej przedstawia się w tej sferze sytuacja pokrzywdzonego. Ma on prawo wziąć udział w rozprawie, jeżeli się stawi, i pozostać na sali, choćby miał składać zeznania jako świadek. W tym wypadku sąd przesłuchuje go w pierwszej kolejności (art. 384 § 2 k.p.k.)⁴³. Uprawnienie pokrzywdzonego jest niezależne od jego aktywności procesowej i występowania w charakterze strony. Co więcej, rozwiązanie zakładające przesłuchanie pokrzywdzonego w pierwszej kolejności eliminuje wskazane wątpliwości co

⁴² Zob. np. *ibidem*; wyrok SN z dnia 3 stycznia 1975 r., I KR 158/74, OSNKW 1975, z. 5, poz. 57.

⁴³ Zob. np. E. Bieńkowska, *Prawo ofiary przestępstwa do ochrony godności i poszanowania – standardy europejskie i ich odzwierciedlenie w prawie polskim (wprowadzenie do problematyki)*, [w:] T. Cielecki, A. Gudebska-Rusiecka (red.), *Poszanowanie godności ofiar przestępstw*, Legionowo 2002, s. 17.

do pozostawiania przez niego pod wpływem innych dowodów, przeprowadzonych przed jego przesłuchaniem.

Przewiduje się też możliwość zobowiązania przez sąd pokrzywdzonego do uczestniczenia w całości lub części rozprawy głównej (art. 384 § 3 k.p.k.). Organ ten może tak uczynić np. w celu poznania stanowiska pokrzywdzonego w związku z wnioskiem oskarżonego o dobrowolne poddanie się odpowiedzialności karnej. Artykuł 387 § 1 k.p.k. przewiduje, że oskarżony o występki może złożyć wniosek o wymierzenie mu kary lub środków karnych bez przeprowadzania postępowania dowodowego do zakończenia pierwszego przesłuchania wszystkich oskarżonych na rozprawie głównej. Sąd może uwzględnić wniosek oskarżonego o wydanie wyroku skazującego, gdy okoliczności popełnienia przestępstwa nie budzą wątpliwości i cele postępowania zostaną osiągnięte mimo nieprzeprowadzenia rozprawy w całości. Uwzględnienie takiego wniosku jest możliwe jedynie wówczas, gdy nie sprzeciwia się temu prokurator, a także pokrzywdzony należycie powiadomiony o terminie rozprawy oraz pouczone o możliwości zgłoszenia przez oskarżonego tego wniosku (art. 387 § 2 k.p.k.).

Do 1 lipca 2003 r. wymagano tu zgody pokrzywdzonego i prokuratora, obecnie zastąpionej, jak wskazano, sprzeciwem tych podmiotów⁴⁴. Sprzeciw pokrzywdzonego nie ma związku z posiadaniem przez niego statusu strony procesowej. Uprawnienie to jest zatem możliwe do realizacji niezależnie od aktywności pokrzywdzonego na innych płaszczyznach w procesie karnym.

⁴⁴ Data wejścia w życie ustawy z dnia 10 stycznia 2003 r. o zmianie ustawy – *Kodeks postępowania karnego* (Dz. U. nr 17, poz. 155) oraz jej uzupełnienia, dokonanej ustawą z dnia 13 czerwca 2003 r. o zmianie ustawy – *Kodeks karny* oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. nr 111, poz. 1061). O normatywnych warunkach akceptacji podmiotów na dobrowolne poddanie się odpowiedzialności przez oskarżonego w ówczesnym kształcie kodeksu zob. więcej w: M. Zbrojewska, *Dobrowolne poddanie się karze w kodeksie postępowania karnego*, Białystok 2002, s. 119–150.

2.1.2. Pokrzywdzony jako strona procesowa w postępowaniu sądowym

Jak już wskazywano, pokrzywdzony to podmiot, który nie decydując się na aktywność w postępowaniu przed sądem, dysponuje tam statusem *quasi-strony*. Chcąc mieć realny wpływ na przebieg postępowania, a także, aby uzyskać prawo do zaskarżania wydawanych orzeczeń, powinien on uzyskać status strony procesowej. Może wcielić się w tym celu w rolę oskarżyciela posiłkowego, powoda cywilnego, a w sprawach ściganych skargą prywatną oskarżyciela prywatnego⁴⁵.

Oskarżyciel posiłkowy to pokrzywdzony, który w sprawach prowadzonych z urzędu może działać obok lub zamiast oskarżyciela publicznego (art. 53 k.p.k.). Może on występować jako oskarżyciel posiłkowy uboczny i oskarżyciel posiłkowy subsydiarny.

Oskarżyciel posiłkowy uboczny to osoba, która przed rozpoczęciem przewodu sądowego na rozprawie głównej składa oświadczenie, że chce przyłączyć się do postępowania⁴⁶. Sta-

⁴⁵ Przepisów, na podstawie których pokrzywdzony uzyskuje status strony procesowej, nie stosuje się w postępowaniu poprawczym prowadzonym na podstawie ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich. Nie stosuje się tam więc przepisów o postępowaniu w sprawach z oskarżenia prywatnego (art. 48 pkt 2 ust.), powództwie cywilnym (art. 48 pkt 3 ust.), oskarżycielu posiłkowym (art. 48 pkt 5 ust.). Podobnie nie uzyskuje on statusu strony w sytuacjach przewidzianych w art. 16 § 2 ust. i art. 18 § 1 pkt 1 ust., a więc w sytuacjach, gdy w sprawie nieletniego orzeka sąd zwykły. Zob. np. T. Bojarski, E. Skrętowicz, *Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich. Komentarz*, Warszawa 2011, s. 153–154; K. Eichstaedt, *Postępowanie przed sądem w sprawach nieletnich*, Warszawa 2008, s. 102–104; P. Górecki, S. Stachowiak, *Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich. Komentarz*, Kraków 2002, s. 144; M. Korcyl-Wolska, *Postępowanie w sprawach nieletnich*, Warszawa 2008, s. 156–157; eadem, *Uwagi o modelu postępowania w sprawach nieletnich w Polsce i pozycji pokrzywdzonego w tym postępowaniu. De lege lata i de lege ferenda*, [w:] D. Gil (red.), *Gwarancje praw...*, s. 181.

⁴⁶ Zob. np. S. Stachowiak, *Rozpoczęcie przewodu sądowego na rozprawie głównej jako czas wygaśnięcia niektórych uprawnień procesowych*, Prok. i Pr. 2005, nr 11, s. 21.

tus oskarżyciela posiłkowego pokrzywdzony uzyskuje poprzez złożenie oświadczenia o zamiarze działania w tym charakterze, bez potrzeby postanowienia sądu o dopuszczeniu go do procesu. Kontrola sądu jest tylko formalna, dotyczy jedynie tego, czy oświadczenie to zostało złożone przez właściwą osobę i przed rozpoczęciem przewodu sądowego⁴⁷. To stanowisko potwierdził Sąd Najwyższy, stwierdzając w innym orzeczeniu, że samo oświadczenie pokrzywdzonego, że będzie działał w charakterze oskarżyciela posiłkowego, kreuje go oskarżycielem posiłkowym, bez potrzeby uzyskania orzeczenia o dopuszczeniu go do procesu. Oświadczenie to ma charakter konstytutywny i jeśli nie wystąpią przeszkody formalne, uniemożliwiające jego przyjęcie, od momentu jego złożenia pokrzywdzony staje się stroną czynną postępowania jurysdykcyjnego⁴⁸.

Oskarżyciel posiłkowy subsydiarny to pokrzywdzony, który wobec braku woli ścigania i oskarżania w sprawie ściganej skargą publiczną przez oskarżyciela publicznego może wnieść do sądu akt oskarżenia i popierać go tam (art. 55 k.p.k.)⁴⁹. Podstawę dla tych uprawnień stanowią czynności podejmowane w toku postępowania przygotowawczego. Tam bowiem pokrzywdzony może w ciągu 7 dni od doręczenia mu orzeczenia zaskarżyć jedno z dwóch postanowień – o odmowie wszczęcia lub o umorzeniu śledztwa lub dochodzenia⁵⁰. Zażalenie kiero-

⁴⁷ Wyrok SN z dnia 30 kwietnia 2002 r., WK 15/02, niepubl., LEX nr 563181; tak też np. T. Grzegorzczuk, *Kodeks postępowania karnego...*, s. 216; W. Grzeszczyk, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, Warszawa 2012, s. 102.

⁴⁸ Postanowienie SN z dnia 11 lutego 2004 r., III KK 295/03, OSNwSK 2004, z. 1, poz. 296.

⁴⁹ Zob. więcej o oskarżycielu posiłkowym subsydiarnym w: J. Zagrodnik, *Instytucja skargi subsydiarnej w procesie karnym*, Warszawa 2005.

⁵⁰ Zob. więcej np. w: K. Malinowska-Krutul, *Sądowa kontrola zaniechania ścigania karnego*, [w:] S. Lelental, J. Kudrelek, I. Nowicka (red.), *Czynności dochodzeniowo-śledcze...*, s. 222–235; B. Wójcicka, *Kilka uwag o zmianach w zakresie unormowania instytucji oskarżyciela posiłkowego w polskim procesie karnym*, [w:] A. Gerecka-Żołyńska, P. Górecki, H. Paluszkiwicz, P. Wiliński (red.), *Skargowy model procesu karnego. Księga ofiarowana Profesorowi Stanisławowi Stacho-*

wane jest do sądu właściwego do rozpoznania sprawy w pierwszej instancji, tj. do sądu rejonowego lub okręgowego – w zależności od właściwości rzeczowej sądu (art. 329 § 2 k.p.k.)⁵¹. Sąd może utrzymać zaskarżone postanowienie w mocy, co zamyka dalszą drogę odwoławczą dla pokrzywdzonego. Może również uchylić postanowienie, wskazać powody takiego rozstrzygnięcia i czynności, które należy wykonać. Są one dla prokuratora wiążące (art. 330 § 1 k.p.k.)⁵². Jeżeli w następstwie tych czynności prokurator otrzymujący sprawę w dalszym ciągu odmawia wszczęcia śledztwa lub dochodzenia bądź ponownie je umarza, wówczas ponownie wydaje on postanowienie, którego odpis należy doręczyć pokrzywdzonemu.

Warto w tym miejscu odnotować trafne orzeczenie Sądu Najwyższego zwracającego uwagę, że użyte w art. 330 § 2 zd. pierwsze k.p.k. określenie „wydaje ponownie postanowienie o umorzeniu postępowania lub odmowie jego wszczęcia” oznacza, iż chodzi o sytuację, gdy prokurator – po uprzednim uchyleniu przez sąd postanowienia o odmowie wszczęcia lub o umorzeniu postępowania przygotowawczego – nie znajdując nadal podstaw do wniesienia oskarżenia, wydaje po raz wtóry takie samo postanowienie jak to, które było poprzednio przedmiotem zaskarżenia⁵³. Potwierdza to i zarazem określa skutki wadliwo-

wiakowi, Warszawa 2008, s. 412–413; J. Tylman, *Zmiany w modelu postępowania przygotowawczego*, [w:] *ibidem*, s. 393–395.

⁵¹ Art. 329 k.p.k. dotyczy czynności sądowych w postępowaniu przygotowawczym. Zob. np. M. Kurowski, P. Sydor, „Śledcze”..., s. 99.

⁵² A. Ludwiczek, *Wpływ sądu na postępowanie dowodowe w postępowaniu przygotowawczym*, [w:] S. Lelental, J. Kudrelek, I. Nowicka (red.), *Czynności dochodzeniowo-ślędcze...*, s. 40–44.

⁵³ Uchwała SN z dnia 17 maja 2000 r., I KZP 9/2000, OSNKW 2000, z. 5–6, poz. 42. Podobnie SA w Katowicach stwierdzający, że pokrzywdzony nie jest uprawniony do wniesienia aktu oskarżenia w trybie art. 55 § 1 kpk wtedy, gdy prokurator co prawda wydał ponowne postanowienie o umorzeniu śledztwa w danej sprawie, jednakże nie uczynił tego po uchyleniu poprzedniego postanowienia przez sąd orzekający zgodnie z przepisem art. 330 § 1 k.p.k., a po samodzielnym podjęciu prawomocnie zakończonego postępowania przygotowawczego w ramach przysługujących mu uprawnień

ści w tym zakresie postanowienie Sądu Apelacyjnego w Łodzi stwierdzającego, że wykładnia językowa art. 55 § 1 k.p.k. oraz art. 330 § 2 k.p.k. nie pozostawia wątpliwości, iż do wniesienia subsydiarnego aktu oskarżenia niezbędne jest, aby pokrzywdzony nie tylko wykorzystał swoje uprawnienia przewidziane w art. 306 § 1 k.p.k., ale także musi kolejny raz dojść do wydania przez prokuratora takiej samej decyzji o zaniechaniu ścigania, to jest postanowienia o odmowie wszczęcia postępowania przygotowawczego lub umorzenia postępowania. Przepisy nie dopuszczają bowiem wniesienia subsydiarnego aktu oskarżenia w sytuacji, gdy najpierw nastąpiła odmowa wszczęcia postępowania przygotowawczego, a następnie na skutek uchylenia tego postanowienia przez sąd, w związku z rozpoznaniem zażalenia podmiotu wykorzystującego swoje uprawnienia przewidziane art. 306 § 1 k.p.k., doszło do jego umorzenia. W takim układzie procesowym pokrzywdzony nie jest uprawnionym oskarżycielem w rozumieniu art. 17 § 1 pkt 9 k.p.k., a zatem postępowania nie wszczyna się, a wszczęte umarza⁵⁴.

– na podstawie art. 327 § 1 kpk. – wówczas pokrzywdzony może korzystać z drogi zażaleniowej z art. 306 k.p.k. i po wyczerpaniu drogi z art. 330 k.p.k. wnieść subsydiarny akt oskarżenia, postanowienie SA w Katowicach z dnia 16 czerwca 2010 r., II AKz 348/2010, KZS 2010, z. 9, poz. 69.

⁵⁴ Postanowienie SA w Łodzi z dnia 25 maja 2011 r., II AKz 227/2011, KZS 2012, z. 1, poz. 58. Należy w tym miejscu wskazać, że 22 marca 2013 r. zmieniono k.p.k. (Dz. U. 2013, poz. 480), w wyniku czego na podstawie art. 306 § 1 na postanowienie o odmowie wszczęcia śledztwa przysługuje zażalenie pokrzywdzonemu, instytucji wymienionej w art. 305 § 4, osobie wymienionej w art. 305 § 4, jeżeli wskutek przestępstwa doszło do naruszenia jej praw. Dodaje się § 1a i § 1b. Zgodnie z art. 306 § 1a k.p.k. na postanowienie o umorzeniu śledztwa zażalenie przysługuje stronom, instytucji państwowej lub samorządowej, która złożyła zawiadomienie o przestępstwie, osobie, która złożyła zawiadomienie o przestępstwie określonym w art. 228–231, art. 233, art. 235, art. 236, art. 245, art. 270–277, art. 278–294 lub w art. 296–306 k.k., jeżeli postępowanie karne wszczęto w wyniku jej zawiadomienia, a wskutek tego przestępstwa doszło do naruszenia jej praw. Na podstawie nowego art. 306 § 1b k.p.k. uprawnionym do złożenia zażalenia, o którym mowa w § 1 i 1a, przysługuje prawo przejrzenia akt. W związku z tymi zmianami nowy

Podobnie przyjął Sąd Najwyższy, powołując się w uzasadnieniu na bogate orzecznictwo i dorobek doktryny, stwierdzając, że w sytuacji, gdy prokurator, przychylając się do zażalenia pokrzywdzonego uchyli postanowienie o odmowie wszczęcia lub o umorzeniu postępowania przygotowawczego, bez przekazywania sprawy do sądu (art. 463 § 1 k.p.k.), a następnie po odpowiednich uzupełnieniach, dojdzie powtórnie do wydania takiego samego postanowienia, pokrzywdzony nie uzyskuje uprawnień do wystąpienia z własnym aktem oskarżenia, o jakim mowa w art. 55 § 1 k.p.k., ponieważ to ponowne postanowienie nie zostało wydane w wyniku uprzedniego uchylenia takiego postanowienia przez sąd, jak tego wymaga wskazany przepis⁵⁵.

Pokrzywdzony ma od doręczenia mu zawiadomienia o powtórnym postanowieniu prokuratora jeden miesiąc na wniesienie do właściwego sądu aktu oskarżenia (art. 330 § 2 w zw. z art. 55 § 1 k.p.k.)⁵⁶. Warto odnotować w tym miejscu, że Trybunał Konstytucyjny uznał, że art. 55 § 1 zdanie pierwsze k.p.k. w zakresie, w jakim nadaje ustanowionemu w nim terminowi do wniesienia aktu oskarżenia charakter prekluzyjny, jest zgodny z art. 45 ust. 1 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej⁵⁷. W innym orzeczeniu organ ten stwierdził ponadto, że art. 55 § 1 k.p.k.

kształt otrzymuje również art. 330 § 2 k.p.k., stanowiący, że jeżeli prokurator nadal nie znajduje podstaw do wniesienia aktu oskarżenia, wydaje ponownie postanowienie o umorzeniu postępowania lub odmowie jego wszczęcia. W takim wypadku pokrzywdzony, który wykorzystał uprawnienia przewidziane w art. 306 § 1 i 1a, może wnieść akt oskarżenia określony w art. 55 § 1 – o czym należy go pouczyć. Zmiany obowiązują od 23 lipca 2013 r.

⁵⁵ Wyrok SN z dnia 5 grudnia 2012 r., III KK 122/12, OSNKW 2013, z. 1, poz. 9.

⁵⁶ Zob. więcej o uprawnieniach pokrzywdzonego w związku z ponownym zaniechaniem ścigania karnego przez organy procesowe w: K. Malinowska-Krutul, *Czynności sądowe w postępowaniu przygotowawczym*, Prok. i Pr. 2008, nr 10, 71–72; J. Zagrodnik, *Kwestia uprawnień pokrzywdzonego w sytuacji ponownego zaniechania ścigania karnego*, *ibidem*, 2009, nr 7–8, s. 25–38.

⁵⁷ Wyrok TK z dnia 25 września 2012 r., SK 28/10, Dz.U. 2012, poz. 1095. Zob. też M. Jackowski, *Przegląd orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego. Orzecznictwo TK w sprawach karnych w drugiej połowie 2012 r.*, Pal. 2013, nr 1–2, s. 182–183.

w zakresie, w jakim nie określa wymienionego w nim terminu do wniesienia subsydiarnego aktu oskarżenia jako terminu zawitego, jest zgodny z art. 2 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej⁵⁸. Oba orzeczenia należy uznać za prawidłowe, właściwie określające charakter terminu z art. 55 k.p.k., który to przepis ma wyjątkowy charakter w aspekcie wszczynania postępowania sądowego przez pokrzywdzonego.

Skarga subsydiarna powinna odpowiadać wymogom aktu oskarżenia w sprawach publicznoskargowych⁵⁹. Dla jej sporządzenia przewiduje się przymus adwokacko-radcowski⁶⁰. Samodzielne sporządzenie i wniesienie aktu oskarżenia przez pokrzywdzonego jest brakiem formalnym, którego stwierdzenie przez prezesa sądu lub przewodniczącego skutkuje wezwaniem do usunięcia tego braku w ciągu 7 dni, pod rygorem uznania tego pisma za bezskuteczne (art. 337 § 1 i 2 oraz art. 120 k.p.k.)⁶¹. Oskarżony może wnieść odpowiedź na akt oskarżenia⁶².

Popieranie aktu oskarżenia przez oskarżyciela posiłkowego subsydiarnego jest warunkiem rozpoznania sprawy przez sąd. Konsekwencją odstąpienia przez ten podmiot od oskarżenia jest, o ile prokurator w ciągu 14 dni od zawiadomienia go o tym fakcie nie przejmie oskarżenia, umorzenie postępowania (art. 57 § 2 k.p.k.). Ponowne przyłączenie się do postępowania przez oskarżyciela posiłkowego jest niedopuszczalne. Dotyczy to zarówno oskarżyciela ubocznego, jak i subsydiarnego⁶³.

Jeżeli czynem przestępnym naruszono prawa kilku osób, wówczas pozostali pokrzywdzeni mogą przyłączyć się do postępowania do chwili rozpoczęcia przewodu sądowego na roz-

⁵⁸ Wyrok TK z dnia 8 stycznia 2013 r., K 18/10, Dz. U. 2013, poz. 88.

⁵⁹ J. Zarębski, *Odstąpienie oskarżyciela posiłkowego od skargi subsydiarnej*, PS 2012, nr 2, s. 75.

⁶⁰ D. Świecki, *Czynności obrońcy i pełnomocnika w sprawach karnych*, Warszawa 2011, s. 98–99.

⁶¹ T. Grzegorzczuk, *Kodeks postępowania karnego...*, s. 219.

⁶² R. A. Stefański, *Odpowiedź na akt oskarżenia*, Prok. i Pr. 2005, nr 5, s. 42–43.

⁶³ Zob. więcej o odstąpieniu oskarżyciela posiłkowego od oskarżenia w: J. Zarębski, *Odstąpienie...*, s. 76–84.

prawie głównej (art. 55 § 3 k.p.k.). Stają się oni wówczas oskarżycielami posiłkowymi ubocznymi w stosunku do oskarżyciela subsydiarnego⁶⁴. Oznacza to, że oskarżyciel posiłkowy uboczny, aczkolwiek występuje w sprawach toczących się z urzędu, nie zawsze występuje obok oskarżyciela publicznego⁶⁵. Nie ma on jednak prawnej możliwości przejęcia oskarżenia w sytuacji, gdy odstąpił od niego oskarżyciel posiłkowy inicjujący postępowanie przed sądem⁶⁶.

Natomiast w wypadku śmierci oskarżyciela posiłkowego subsydiarnego sąd zawiesza postępowanie, dając najbliższemu możliwości wstąpienia w prawa zmarłego. Niezrealizowanie tego uprawnienia w zawitym terminie 3 miesięcy od śmierci pokrzywdzonego powoduje, że sąd umarza postępowanie (art. 58 § 2 k.p.k.). W sprawie toczącej się z inicjatywy oskarżyciela posiłkowego subsydiarnego ma prawo uczestniczyć prokurator, który jest wzywany przez sąd po wniesieniu aktu oskarżenia przez oskarżyciela posiłkowego do przestania sądowi w ciągu 14 dni akt postępowania przygotowawczego (art. 330 § 3 k.p.k.)⁶⁷.

Oskarżyciel prywatny to pokrzywdzony lub osoba wykonująca jego prawa, inicjujący i popierający oskarżenie przed sądem w zakresie nałożenia odpowiedzialności na sprawcę czynu ściganego skargą prywatną. W takiej sytuacji od woli pokrzywdzonego uzależnione jest wszczęcie postępowania karnego. Ma on możliwość zgłoszenia ustnej lub pisemnej skargi na Policję,

⁶⁴ Zob. np. S. Stachowiak, *Rozpoczęcie...*, s. 22.

⁶⁵ Zob. też art. 60 § 2 k.p.k. dotyczący sytuacji, gdy oskarżyciel prywatny staje się oskarżycielem posiłkowym ubocznym, który występuje obok oskarżyciela publicznego w sprawie o czyn ścigany skargą prywatną, która w związku z objęciem postępowania przez prokuratora toczy się z urzędu.

⁶⁶ Zob. np. P. Hofmański, E. Sadzik, K. Zgryzek, *Kodeks...*, t. I, s. 423; T. Grzegorzczuk, *Kodeks postępowania karnego...*, s. 220 i 222.

⁶⁷ Zob. np. W. Grzeszczyk, *Kodeks postępowania karnego...*, s. 419; T. Grzegorzczuk, J. Tylman, *Polskie postępowanie karne*, Warszawa 2011, s. 316; J. Jurewicz, H. Maliszewska, R. Olszewski, *Podstawy prawa i postępowania karnego*, Łódź 2009, s. 186–188.

która po dokonaniu niezbędnych czynności zabezpieczających przekazuje skargę do właściwego sądu (art. 488 § 1 k.p.k.). Może on również wnieść bezpośrednio do sądu tzw. prywatny akt oskarżenia (art. 487 k.p.k.).

Jeżeli czynem przestępnym naruszono prawa kilku osób, wówczas w sytuacji, gdy jedna z nich zostanie oskarżycielem prywatnym, pozostali pokrzywdzeni mogą złożyć oświadczenie woli o przyłączeniu się do postępowania, co dla swej skuteczności wymaga dokonania przed rozpoczęciem przewodu sądowego na rozprawie głównej (art. 59 § 2 k.p.k.). Dopuszczenie przez sąd pokrzywdzonego do działania w procesie w charakterze oskarżyciela prywatnego pomimo braku oświadczenia uzasadnia przyjęcie, że nastąpiło wstąpienie w prawa tej strony procesowej *per facta concludentia*⁶⁸.

Postępowanie w sprawie ściganej skargą prywatną może zostać objęte przez prokuratora ze względu na interes społeczny. Te zagadnienia są omówione w rozdziale 5. Tu należy jedynie zauważyć, że objęcie toczącego się już postępowania przez prokuratora powoduje *ex lege* zmianę statusu oskarżyciela prywatnego na oskarżyciela posiłkowego ubocznego (art. 60 § 2 k.p.k.). Natomiast, gdy objęcie polega na skierowaniu przez prokuratora do sądu aktu oskarżenia, wówczas pokrzywdzony może złożyć oświadczenie o wstąpieniu w prawa oskarżyciela posiłkowego ubocznego na zasadach przewidzianych dla tej instytucji procesowej. W sytuacji, gdy pokrzywdzony nie wniósł oskarżenia, może on w terminie zawitym 14 dni od daty powiadomienia

⁶⁸ P. Hofmański, E. Sadzik, K. Zgryzek, *Kodeks...*, t. I, s. 430, powołując się na uchwałę SN z dnia 14 stycznia 1971 r., VI KZP 66/70, OSNKW 1971, z. 5, poz. 67 [orzeczenie SN odnosiło się do oskarżyciela posiłkowego, ale jest ono aktualne również w stosunku do oskarżyciela prywatnego – uwaga R.O.]. Zob. też S. Waltoś, *Glosa do uchwały SN z dnia 14 stycznia 1971 r.*, VI KZP 66/70, NP 1971, nr 7–8, s. 1211–1215; A. Murzynowski, *Glosa do uchwały SN z dnia 14 stycznia 1971 r.*, VI KZP 66/70, OSPiKA 1971, z. 12, s. 551–552. A. Kafarski na podstawie treści uchwały składu 7 sędziów z dnia 25 lutego 1971 r., VI KZP 70/70, OSNKW 1971, z. 6, poz. 80, zauważa, że analogicznie może być przyjęte powództwo cywilne, w: A. Kafarski, *Przegląd orzecznictwa Sądu Najwyższego w zakresie prawa karnego procesowego (za rok 1971)*, NP 1974, nr 7–8, s. 967.

go o odstąpieniu prokuratora od oskarżenia złożyć akt oskarżenia lub oświadczenie, że podtrzymuje oskarżenie jako prywatne, a jeżeli takiego oświadczenia nie złoży, sąd⁶⁹ umarza postępowanie (art. 60 § 4 k.p.k.).

Szczególny tryb, jakim jest postępowanie prywatnoscargowe, wiąże się z określeniem podstaw normatywnych do konsensualnego zakończenia takiego procesu, bez konieczności kierowania sprawy na rozprawę główną. Tak więc przewiduje się przeprowadzenie postępowania pojednawczego (art. 489 § 1 k.p.k.), można też zamiast posiedzenia pojednawczego, za zgodą lub na wniosek stron, skierować sprawę do postępowania mediacyjnego i podjąć tam próbę uzgodnienia stanowisk pomiędzy pokrzywdzonym i oskarżonym (art. 489 § 2 k.p.k.).

Postępowanie w sprawie z oskarżenia prywatnego opiera się na woli oskarżyciela. To od jego decyzji uzależniona jest bowiem możliwość kontynuowania postępowania. Jego odstąpienie od oskarżenia powoduje konieczność umorzenia postępowania, przy czym, gdy ma ono miejsce po rozpoczęciu przewodu sądowego, jego skuteczność uzależniona jest od zgody oskarżonego (art. 496 § 1 i § 2 k.p.k.). Odstąpienie od oskarżenia przez oskarżyciela prywatnego może nastąpić w sposób wyraźny, ale może również na zasadzie ustawowych domniemań⁷⁰. Przewidziano je m.in. w art. 491 § 1 k.p.k., zgodnie z którym niestawienie oskarżyciela prywatnego i jego pełnomocnika na posiedzenie pojednawcze bez

⁶⁹ W projekcie nowelizacji tego przepisu zakłada się, że uprawniony do umorzenia postępowania będzie sąd lub referendarz sądowy. Podobnie przyjęto, że to sąd lub referendarz sądowy w razie śmierci oskarżyciela prywatnego będą organami umarzającymi postępowanie (projektowany art. 60 § 2 k.p.k.). Referendarz sądowy będzie też mógł zawieszać postępowanie w razie śmierci oskarżyciela prywatnego (projektowany art. 60 § 1 k.p.k.).

⁷⁰ Zob. więcej o sposobach odstąpienia od oskarżenia (w tym szczególnie interesujące rozważania dogmatyczne o różnicach pomiędzy pojęciami: „domniemanie prawne” i „fikcja prawna”, w: R. Kmiecik, *O konkludentnym odstąpieniu oskarżyciela prywatnego od oskarżenia* (art. 496 § 3 k.p.k.), [w:] J. Skorupka (red.), *Rzetelny proces karny. Księga Jubileuszowa Profesor Zofii Świdy*, Warszawa 2009, s. 617–625.

usprawiedliwionej przyczyny uważa się za odstąpienie od oskarżenia, w związku z czym prowadzący posiedzenie umarza postępowanie. Na rozprawie głównej normatywną podstawą umorzenia jest zaś art. 496 § 3 k.p.k., stanowiący, że niestawiennictwo oskarżyciela prywatnego i jego pełnomocnika na rozprawie głównej bez usprawiedliwionych powodów uważa się za odstąpienie od oskarżenia. Odnośnie do kwestii domniemania odstępowania od oskarżenia przez oskarżyciela prywatnego warto przytoczyć wywołującą spory w doktrynie uchwałę Sądu Najwyższego, w której stwierdzono, że niestawiennictwo oskarżyciela prywatnego i jego pełnomocnika na rozprawie głównej bez usprawiedliwienia, w każdej fazie jej prowadzenia, powoduje umorzenie postępowania na podstawie art. 496 § 3 i § 1 k.p.k., przy czym, jeżeli niestawiennictwo takie ma miejsce po rozpoczęciu przewodu sądowego na pierwszej rozprawie głównej, warunkiem umorzenia jest wyrażenie zgody przez oskarżonego – art. 496 § 2 k.p.k.⁷¹

W literaturze w związku z rozwiązaniem przewidzianym w art. 496 k.p.k. zgłoszono interesującą uwagę, że niecelowe jest umarzanie postępowania, oparte na domniemaniu, wobec nieusprawiedliwionego niestawiennictwa oskarżyciela prywatnego i jego pełnomocnika na rozprawie głównej⁷². Argumentem na poparcie tego stanowiska jest fakt wcześniejszego stawienictwa stron na posiedzeniu pojednawczym i wyrażenie tam negatywnego stanowiska co do ugodowego zakończenia sporu. Proponuje się wobec tego finansowe karanie oskarżyciela prywatnego na podstawie odpowiedniego stosowania przepisów o odpowiedzialności świadków. Wskazuje się przy tym, że sąd mógłby chcieć przesłuchać na rozprawie takiego oskarżyciela

⁷¹ Uchwała SN z dnia 23 września 2008 r., I KZP 19/08, OSNKW 2008, z. 10, poz. 77. Zob. glosy i artykuły: D. Gil, *Glosa do uchwały Sądu Najwyższego z dnia 23 września 2008 r., sygn. I KZP 19/08*, Prok. i Pr. 2010, nr 11, s. 163–168; F. Prusak, *Wybrane problemy procesowe w orzecznictwie Sądu Najwyższego*, *ibidem*, nr 10, s. 5–10; R. A. Stefański, *Glosa do uchwały SN z dnia 23 września 2008 r.*, OSP 2009, z. 5, s. 384–387.

⁷² D. Gil, *Domniemania prawne w postępowaniu prywatnoscargowym*, Prok. i Pr. 2010, nr 10, s. 45–46.

w charakterze świadka. Takie mniej rygorystyczne potraktowanie nieusprawiedliwionej absencji oskarżyciela prywatnego nie zamykałoby prawa do sądu. Domniemania prowadzące do umorzenia postępowania niweczą zaś cel i sens postępowania z oskarżenia prywatnego⁷³.

Powód cywilny to pokrzywdzony, który dochodzi w postępowaniu karnym roszczeń o charakterze cywilnym wynikających bezpośrednio z faktu popełnienia przestępstwa⁷⁴. Taki proces określany jest mianem adhezyjnego, rzadziej przydatkowego⁷⁵. Podstawą uzyskania statusu strony postępowania jurysdykcyjnego jest wniesienie pozwu, który musi spełniać wymogi przewidziane zarówno przez kodeks postępowania karnego dla pism procesowych, jak i przez kodeks postępowania cywilnego dla takich żądań⁷⁶. Powództwo może zatem zostać wytoczone w postępowaniu sądowym do rozpoczęcia przewodu sądowego na rozprawie głównej, wcześniej, w toku postępowania przygotowawczego jest ono zgłaszane, natomiast jego przyjęcie następuje dopiero po wpłynięciu do sądu aktu oskarżenia, kiedy ma miejsce zawisłość sporu w rozumieniu k.p.c.⁷⁷

Sąd bada pismo procesowe wpływające od powoda cywilnego i wydaje jedną z decyzji o charakterze formalnym. Jeżeli

⁷³ *Ibidem*.

⁷⁴ W sytuacji, kiedy brak było przepisów o oskarżycielu posiłkowym, pokrzywdzony mógł wytaczać powództwo cywilne o tzw. symboliczną złotówkę, chcąc zapewnić sobie wpływ na przebieg postępowania karnego, zob. S. Kalinowski, *Polski proces karny w zarysie*, Warszawa 1979, s. 78.

⁷⁵ Zob. np. W. Daszkiewicz, *Proces adhezyjny na tle prawa polskiego*, Warszawa 1961; S. Glaser, *Zarys polskiego procesu karnego wraz z prawem o ustroju sądów powszechnych. Przedstawienie porównawcze na tle ustawodawstwa austriackiego, niemieckiego i rosyjskiego*, Warszawa 1929, s. 249.

⁷⁶ E. Samborski, *Dochodzenie roszczeń cywilnych w procesie karnym*, Warszawa 2004, s. 72.

⁷⁷ Zob. np. E. Piróg, *Konsekwencje uruchomienia poszczególnych trybów dochodzenia roszczeń o naprawienie szkody wynikającej z przestępstwa*, [w:] P. Hofmański (red.), *Węzłowe problemy...*, s. 535.

pismo spełnia wymagania i nie zachodzi żadna z przyczyn uzasadniających odmowę jego przyjęcia, sąd przyjmuje powództwo cywilne. Jeżeli natomiast występuje choćby jedna z okoliczności z art. 65 § 1 k.p.k., wówczas sąd odmawia przyjęcia powództwa cywilnego. Te okoliczności to:

1) powództwo cywilne jest z mocy przepisu szczególnego niedopuszczalne;

2) roszczenie nie ma bezpośredniego związku z zarzutem oskarżenia;

3) powództwo zostało wniesione przez osobę nieuprawnioną;

4) to samo roszczenie jest przedmiotem innego postępowania lub o roszczeniu tym prawomocnie orzeczono;

5) po stronie pozwanych zachodzi współuczestnictwo konieczne z instytucją państwową, samorządową lub społeczną albo z osobą, która nie występuje w charakterze oskarżonego;

6) złożono wniosek, o którym mowa w art. 46 § 1 k.k.

Sąd może pozostawić powództwo cywilne bez rozpoznania w następujących sytuacjach:

– zawsze wówczas, gdy po rozpoczęciu przewodu sądowego ujawniły się okoliczności uzasadniające odmowę przyjęcia powództwa cywilnego (art. 65 § 3 k.p.k.);

– wydano inny wyrok niż skazujący oskarżonego (art. 415 § 1 i § 2 k.p.k.);

– w razie niestawiennictwa powoda cywilnego do chwili rozpoczęcia przewodu sądowego, chyba że powód złożył wniosek o rozpoznanie pomimo jego nieobecności (art. 383 k.p.k.);

– sąd orzeka o pozostawieniu powództwa cywilnego bez rozpoznania również w sytuacjach gotowości do wydania orzeczenia w kwestii karnej, gdy materiał dowodowy w sprawie cywilnej nie jest wystarczający do jej rozstrzygnięcia. Należy tu rozróżnić dwie sytuacje. Pierwsza, gdy materiał dowodowy ujawniony w toku rozprawy nie wystarcza do rozstrzygnięcia powództwa cywilnego, a uzupełnienie tego materiału spowodowałoby znaczną przewlekłość postępowania (art. 415 § 3

k.p.k.)⁷⁸. Podobne motywy legły u podstaw art. 503 § 2 k.p.k., który jednak zakłada, że jeśli materiał dowodowy zebrany w postępowaniu przygotowawczym nie wystarcza do rozstrzygnięcia powództwa cywilnego w trybie nakazowym, sąd pozostawia powództwo cywilne bez rozpoznania. Oznacza to, że w przeciwieństwie do sytuacji z art. 415 § 3 k.p.k. sąd w toku postępowania nakazowego nie bada wpływu konieczności uzupełnienia postępowania na sprawność procesu, ale stwierdzając niedostateczność materiału dowodowego w odniesieniu do powództwa cywilnego, pozostawia je bez rozpoznania;

– został wniesiony sprzeciw w stosunku do zawartego w wyroku nakazowym rozstrzygnięcia o powództwie cywilnym. Wyrok ten traci wówczas moc w odniesieniu do tej części orzeczenia, a sąd na posiedzeniu pozostawia powództwo cywilne bez rozpoznania art. 506 § 4 k.p.k.⁷⁹;

– art. 63 § 1 k.p.k. przewiduje, że w razie śmierci pokrzywdzonego osoby najbliższe mogą przed rozpoczęciem przewodu sądowego wytoczyć powództwo cywilne o przysługujące im roszczenia majątkowe wynikające z popełnienia przestępstwa, natomiast w razie śmierci powoda cywilnego osoby najbliższe mogą wstąpić w prawa zmarłego i dochodzić przysługujących im roszczeń. Niewstąpienie tych osób nie tamuje biegu postępowania, sąd wydając orzeczenie kończące postępowanie pozostawia wówczas powództwo cywilne bez rozpoznania (art. 63 § 2 k.p.k.).

Wskazane trzy rodzaje decyzji sądu, a więc przyjęcie, odmowa przyjęcia i pozostawienie powództwa cywilnego bez rozpoznania, mają charakter formalny, natomiast merytorycznie sąd orzeka uwzględniając lub oddalając powództwo cywilne⁸⁰. Pod-

⁷⁸ Zob. np. J. Głębocka, *Prawo pokrzywdzonego...*, s. 93–94.

⁷⁹ Tym samym ustawodawca wyjątkowo dopuścił możliwość złożenia sprzeciwu co do części wyroku nakazowego-rozstrzygnięcia o roszczeniu cywilnym, C.P. Kłak, *Postępowanie nakazowe w polskim procesie karnym a ochrona praw człowieka*, Warszawa 2008, s. 326.

⁸⁰ Zob. więcej o tych zagadnieniach np. w: T. Grzegorzczak, J. Tylman, *Polskie...*, s. 330–333.

stawą wydania tych ostatnich rodzajów orzeczeń jest stwierdzenie zasadności bądź bezzasadności takiego rozstrzygnięcia na podstawie przepisów prawa cywilnego materialnego⁸¹.

W przypadku śmierci pokrzywdzonego osoby najbliższe mogą dochodzić na podstawie art. 63 § 1 k.p.k. przysługujących im, a nie zmarłemu roszczeń majątkowych, wynikających z popełnienia przestępstwa. Podobnie, w razie śmierci pokrzywdzonego występującego już w charakterze powoda cywilnego, osoby najbliższe mogą wstąpić w prawa zmarłego i dochodzić przysługujących im roszczeń. W pierwszej z przedstawionych sytuacji osoba najbliższa wstępuje więc do postępowania jako tzw. strona zastępcza, w drugiej natomiast jako tzw. strona nowa. Ma tutaj jednak miejsce szczególna sukcesja, ponieważ w każdym z przedstawionych przypadków dochodzi się roszczeń przysługujących tym osobom z racji ich relacji z pokrzywdzonym, a nie takich, które miał zmarły pokrzywdzony⁸². Tak więc nie ma tu tożsamości przedmiotu roszczeń cywilnych, choć podstawą akcji cywilnej zarówno pokrzywdzonego, jak i jego następcy prawnego jest fakt popełnienia przestępstwa zarzucanego oskarżonemu.

Nie ma procesowych przeszkód do powołania osoby dochodzącej roszczeń majątkowych po zmarłym pokrzywdzonym w charakterze świadka. Jednak powodem takiego powołania mogą być wiadomości dotyczące czynu przestępnego będącego przedmiotem postępowania posiadane przez taką osobę. Przesłuchanie jej pozostaje więc niezależne od ewentualnej akcji cywilnej podjętej przez nią w związku ze śmiercią pokrzywdzonego, niezależnie od tego, czy ta śmierć nastąpiła przed, czy już po uzyskaniu statusu strony przez pokrzywdzonego. Na ogólnych zasadach dotyczących świadka będą miały zastosowanie do takiej osoby przepisy o prawie do odmowy zeznań i prawie do odmowy na poszczególne pytania (art. 182 i 183 k.p.k.).

⁸¹ Zob. np. J. Jurewicz, H. Maliszewska, R. Olszewski, *Podstawy...*, s. 189–190.

⁸² T. Grzegorzczak, *Kodeks postępowania karnego...*, s. 232.

W toku procesu adhezyjnego stosowane są pomocniczo przepisy obowiązujące w postępowaniu cywilnym (art. 70 k.p.k.). Nakaz odpowiedniego ich stosowania wymaga respektowania art. 384 k.p.c. Wyraża on zakaz orzekania „na niekorzyść strony wnoszącej apelację”, jeżeli apelacji nie wniosła strona przeciwna. Stosowaniu tego przepisu nie sprzeciwia się okoliczność, iż apelacja pochodzi od powoda cywilnego, będącego jednocześnie oskarżycielem posiłkowym, ponieważ nie ulega żadnej wątpliwości, że podstawą żądań i wniosków apelacji są kwestie pozostające bez reszty w granicach interesu powoda cywilnego i związane wyłącznie z tym statusem strony procesowej⁸³.

Jak zostało już wskazane, wykluczone jest kumulowanie roli powoda cywilnego z pozycją osoby, wobec której toczy się postępowanie w przedmiocie zastosowania art. 46 k.k. Ustawodawca potraktował wniosek o naprawienie szkody na tej podstawie jako rozwiązanie alternatywne w stosunku do powództwa cywilnego, choć w pierwotnej wersji k.p.k. wprost tej kwestii nie regulował⁸⁴. Przepis ten przewiduje nałożenie na oskarżonego obowiązku naprawienia szkody w związku z wydaniem wyroku skazującego. W nowelizacji z 5 listopada 2009 r. zrezygnowano z zamkniętego katalogu przestępstw, których popełnienie warunkowało uprawnienie do złożenia wniosku o naprawienie szkody, a w konsekwencji poszerzeniu uległ zakres przedmiotowy tego wniosku⁸⁵. Artykuł 46 § 1 k.k. zakłada fakultatywną

⁸³ Wyrok SN z dnia 11 kwietnia 2001 r., IV KKN 173/00, LEX nr 51399; tak też P. Pogonowski, *Zakaz reformationis in peius w postępowaniu adhezyjnym*, Prok. i Pr. 2005, nr 11, s. 158.

⁸⁴ Zob. np. B. Wójcicka, *W kwestii orzekania obowiązku naprawienia szkody lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę na podstawie art. 46 k.k.*, [w:] T. Grzegorzczuk (red.), *Funkcje procesu karnego. Księga jubileuszowa Profesora Janusza Tyłmana*, Warszawa 2011, s. 581; S. Waltoś, *Pragmatyczne wątki wielkiej nowelizacji procesu karnego*, [w:] A. Marek (red.), *Współczesne problemy...*, s. 427–428.

⁸⁵ Dz. U. nr 206, poz. 1589 ze zm. D. Gil, *Pokrzywdzony w postępowaniu nakazowym (uwagi de lege lata i de lege ferenda)*, [w:] D. Gil (red.), *Gwarancje praw...*, s. 83.

możliwość orzeczenia przez sąd z urzędu obowiązku naprawienia szkody wyrządzonej przestępstwem w całości lub części, a obligatoryjność w sytuacji, gdy wniosek został złożony przez pokrzywdzonego lub inną uprawnioną osobę⁸⁶. Taką osobą może być prokurator⁸⁷. Mogą to być również osoby wykonujące prawa pokrzywdzonego zarówno żyjącego, np. w wypadku jego nieporadności życiowej, jak i działające już po jego śmierci⁸⁸.

Pokrzywdzony powinien zostać pouczony na podstawie art. 16 k.p.k. o możliwości wystąpienia z takim wnioskiem⁸⁹. W toku postępowania przyspieszonego powinna to uczynić Policja⁹⁰. Pokrzywdzony może złożyć wniosek o naprawienie szkody niezależnie od tego, czy występuje w charakterze oskarżyciela posiłkowego⁹¹. Jest to stanowisko zasługujące w pełni na aprobatę. Z treści przepisu jasno wynika też dopuszczalność kumulacji z rolą świadka. W sytuacji bowiem, gdy jest on przesłuchiwany, aktualny pozostaje termin wskazany w art. 49a k.p.k., a więc do zakończenia pierwszego przesłuchania pokrzywdzonego na rozprawie głównej. Pewna komplikacja może powstać, gdy taka kumulacja nie występuje. Do kiedy można wówczas złożyć taki wniosek? W literaturze proponuje się, żeby w takiej sytuacji złożenie go było możliwe aż do chwili wydania orzeczenia w sprawie. Miałoby to obejmować też sytuację przesłuchania

⁸⁶ P. Gensikowski, *Wybrane problemy celowości orzeczenia ex officio środka karnego obowiązku naprawienia szkody lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę*, PS 2012, nr 10, s. 52–54.

⁸⁷ Zob. np. D. Gil, *Pokrzywdzony...*, s. 83.

⁸⁸ P. Hofmański, E. Sadzik, K. Zgryzek, *Kodeks...*, t. I, s. 387.

⁸⁹ *Ibidem*, s. 390–391.

⁹⁰ J. Kosowski, *Pouczenie pokrzywdzonego w postępowaniu przyspieszonym*, [w:] D. Gil (red.), *Gwarancje praw...*, s. 138; H. Paluszkiwicz, *Sytuacja pokrzywdzonego w postępowaniu przyspieszonym*, [w:] *ibidem*, s. 133; K. M. Woźniak, *Pokrzywdzony występkiem chuligańskim a model postępowania przyspieszonego*, [w:] *ibidem*, s. 153.

⁹¹ R. A. Stefański, *Procesowe aspekty środka karnego obowiązku naprawienia szkody*, [w:] Z. Cwiakalski, G. Artymiak (red.), *Karnomaterialne i procesowe aspekty naprawienia szkody w świetle kodyfikacji karnych z 1997 r. i propozycji ich zmian*, Warszawa 2010, s. 283.

pokrzywdzonego w trybie art. 185a k.p.k.⁹² Wskazuje się też na zamknięcie przewodu sądowego lub odczytanie na rozprawie głównej protokołu przesłuchania pokrzywdzonego prowadzonego w trybie art. 185a § 3 k.p.k.⁹³

Jak dowodzą spory w doktrynie, precyzyjne określenie terminu do złożenia wniosku we wskazanych sytuacjach może być problematyczne. Należy jednak przyjąć, że takim terminem powinno być wówczas zamknięcie przewodu sądowego, jako że kończy ono postępowanie dowodowe, a więc tę część rozprawy głównej, w czasie której można ustalić podstawy do nałożenia na sprawcę obowiązku naprawienia szkody, a także przedstawić kontrargumenty wobec tego wniosku. Przyjęcie dopuszczalności złożenia wniosku aż do wydania orzeczenia w sprawie mogłoby spowodować opóźnienie wydania wyroku, choćby poprzez potencjalnie powstającą wówczas potrzebę wznowienia przewodu sądowego.

Zgodzić się natomiast należy z poglądem o niedopuszczalności złożenia takiego wniosku w sytuacji uchylenia orzeczenia przez sąd odwoławczy i przekazania sprawy do ponownego rozpoznania⁹⁴. Przesądzające jest tutaj użycie określenia, że ma to nastąpić na pierwszej rozprawie głównej, co wyklucza odnowienie tego uprawnienia na kolejnych rozprawach, także w sytuacji ponownego procedowania w sprawie.

Można jednak zadać pytanie, czy ten termin należy traktować analogicznie, gdy prawa pokrzywdzonego są realizowane przez inną osobę? Czy przesłuchanie takiej osoby w charakterze świadka jest równoważne z przyjęciem dla niej takiego terminu, o jakim mowa w art. 49a k.p.k., czy aktualne będą tu wcześniejsze rozważania o końcu terminu do złożenia takiego wniosku?

⁹² P. Hofmański, E. Sadzik, K. Zgryzek, *Kodeks...*, t. I, s. 388.

⁹³ *Ibidem* i podana tam literatura.

⁹⁴ Zob. np. wyrok SN z dnia 11 marca 2010 r., IV KK 13/10, LEX nr 603149; wyrok SA w Katowicach z dnia 8 listopada 2007 r., II AKa 346/07, KZS 2008, z. 2, poz. 62.

Z jednej strony jasne jest, że realizowanie praw zmarłego pokrzywdzonego nie obejmuje jego czynności osobistych, jakimi są zeznania składane w charakterze świadka. Jednak ze względu na spójność tej instytucji należy przyjąć taki sam termin, jaki przewidziano dla pokrzywdzonego. Uzasadnione jest więc założenie, że właściwy jest tu termin do zakończenia przesłuchania takiej osoby w charakterze świadka, a w sytuacji, gdyby nie była ona przesłuchiwana, wniosek mógłby zostać złożony do zakończenia przewodu sądowego na rozprawie głównej. A zatem zarówno wówczas, gdy występuje sam pokrzywdzony, jak i w sytuacji, gdy jego prawa wykonuje inna osoba, termin z art. 49a k.p.k. należy traktować jednolicie. Zastosowanie terminu związanego z przesłuchiowaniem osoby w opisywanej sytuacji uzasadnione jest sięgnięciem po wykładnię funkcjonalną.

W sytuacji, gdy wnioskodawcą jest prokurator, bez znaczenia pozostaje, czy jest on obecny na rozprawie prowadzonej w trybie zwyczajnym (art. 46 k.p.k.), czy rozprawa odbywa się w czasie jego ewentualnej absencji w trybie uproszczonym. Rzecz nie jest bowiem w faktycznym uczestniczeniu przez prokuratora w czynnościach, do których jest uprawniony, ale stworzeniu normatywnych podstaw do realizowania uprawnień, co w przypadku art. 49a k.p.k. ma miejsce.

Rola powoda cywilnego może natomiast być łączona z rolą oskarżyciela posiłkowego lub oskarżyciela prywatnego⁹⁵. Docho-dzenie roszczeń majątkowych pozostaje niezależne od uprawnień oskarżycielskich realizowanych przez pokrzywdzonego. Nie ma przy tym znaczenia, czy są one wykonywane samodzielnie, a więc w charakterze oskarżyciela posiłkowego subsydiarnego bądź oskarżyciela prywatnego, czy obok oskarżyciela publicznego – w charakterze oskarżyciela posiłkowego ubocznego.

⁹⁵ Zob. J. Nowińska, *Status prawny powoda cywilnego w procesie karnym*, Warszawa 2007, s. 82–93.

Jeżeli taka osoba zostanie powołana w charakterze świadka, będzie realizowała rolę osobowego źródła dowodowego obok ról powoda cywilnego i oskarżyciela posiłkowego lub powoda cywilnego i oskarżyciela prywatnego. Może ona też być podmiotem, wobec którego zostanie zastosowana np. kontrola i utrwalanie rozmów, o czym więcej w rozdziale 4.

Tak więc pokrzywdzony jest podmiotem, który potencjalnie może kumulować role stron procesowych, a więc powoda cywilnego, oskarżyciela posiłkowego lub oskarżyciela prywatnego, a także osobowego źródła dowodowego. W tym ostatnim przypadku przede wszystkim świadka, ale może on być także źródłem informacji niezbędnych dla osiągnięcia prawdy materialnej, o których mowa w art. 192 k.p.k. Przepis ten przewiduje w § 1 konieczność poddania się przez pokrzywdzonego oględzinom i badaniom nie połączonym z zabiegiem chirurgicznym lub obserwacją w zakładzie leczniczym, jeżeli karalność czynu zależy od jego zdrowia. Przez takie uzależnienie należy rozumieć zarówno potrzebę ustalenia, czy czyn w ogóle miał miejsce, jak i ustalenie elementów stanowiących znamiona określonego typu rodzajowego przestępstwa⁹⁶. Należy ponadto uwzględnić w omawianym aspekcie art. 192a § 1 zd. pierwsze k.p.k., stanowiący, że w celu ograniczenia kręgu osób podejrzanych lub ustalenia wartości dowodowej ujawnionych śladów można pobrać odciski daktyloskopijne, wymaz ze śluzówki policzków, włosy, ślinę, próby pisma, zapach, wykonać fotografię osoby lub dokonać utrwalenia głosu. Słusznie w doktrynie zwraca się uwagę, że wskazane w tym przepisie czynności nie dotyczą tylko osób podejrzanych, ale mogą one obejmować także inne osoby, w tym ofiary. Poza tym te czynności podejmowane są najczęściej

⁹⁶ T. Grzegorzczak, *Kodeks postępowania karnego...*, s. 442. Art. 192 § 2 dotyczy już każdego świadka, niekoniecznie będącego pokrzywdzonym, i odnosi się do przesłuchania tego uczestnika z udziałem biegłego lekarza lub biegłego psychologa, którego obecności świadek nie może się sprzeciwić. Może to, wzorem kodeksu z 1969 r., nastąpić w trzech sytuacjach, a więc w związku z wątpliwościami co do stanu psychicznego świadka, jego rozwoju umysłowego albo zdolności postrzegania lub odtwarzania przez niego postrzeżeń, *ibidem*.

w takiej fazie postępowania, w której mogą one dotyczyć każdego, kto nie ma jeszcze żadnego statusu procesowego⁹⁷. Mogą one w związku z tym obejmować też potencjalnego pokrzywdzonego, za czym przemawia wykładnia celowościowa.

Możliwe jest także wyjątkowe łączenie przez pokrzywdzonego roli strony – oskarżyciela prywatnego z rolą oskarżonego, o czym szerzej w dalszej części tego rozdziału, kiedy będzie mowa o oskarżeniu wzajemnym. Wówczas rola powoda cywilnego może być ponadto łączona z rolą oskarżyciela prywatnego (w konsekwencji objęcia oskarżenia przez prokuratora z rolą oskarżyciela posiłkowego), a pokrzywdzony będzie osobowym źródłem dowodowym, ale składającym już wyjaśnienia. Uzasadnione jest więc twierdzenie, że pokrzywdzony to podmiot, co do którego zachodzi największa liczba sytuacji związanych z kumulowaniem ról procesowych w postępowaniu karnym.

2.1.3. Pokrzywdzony a dostęp do akt sprawy

Uprawnienie do przeglądania akt i sporządzania z nich odpisów stanowi istotną gwarancję procesową stron, pozwalającą im na przygotowanie się do prezentowania swoich stanowisk w toku postępowania⁹⁸.

Kwestią wymagającą rozważenia jest możliwość i zakres wglądu w akta sprawy pokrzywdzonego i odpowiedź na pytanie, na ile uprawnienia w tej sferze są uzależnione od posiadania

⁹⁷ P. Hofmański, E. Sadzik, K. Zgryzek, *Kodeks...*, t. I, s. 1086. Jeżeli np. odnaleziono na miejscu zdarzenia różne ślady palców, uzasadnione jest pobranie odcisków daktyloskopijnych od osób, o których wiadomo, że mogły tam być lub były, choć sam ten fakt oczywiście nie uzasadnia jeszcze przypuszczenia sprawstwa. Jest to daleko posunięta, choć zrozumiała [z czym należy się zgodzić – uwaga R.O.] ingerencja w sferę swobód obywatelskich, T. Grzegorzczuk, *Kodeks postępowania karnego...*, s. 445.

⁹⁸ W. Wolski, *Dostęp do akt sprawy podczas sądowej kontroli postępowania przygotowawczego w związku z odmową wszczęcia postępowania albo umorzenia postępowania przygotowawczego*, PS 2011, nr 4, s. 53.

przez niego określonej pozycji w procesie karnym. Sytuacja wygląda tu odmiennie w zależności od stadium procesu i aktywności w nim pokrzywdzonego.

W toku śledztwa lub dochodzenia podstawą udostępnienia akt sprawy jest art. 156 § 5 k.p.k. stanowiący, że co do zasady stronom, obrońcom, pełnomocnikom i przedstawicielom ustawowym udostępnia się akta, umożliwia sporządzanie odpisów i kserokopii oraz wydaje odpłatnie uwierzytelnione odpisy lub kserokopie tylko za zgodą prowadzącego postępowanie przygotowawcze. Za zgodą prokuratora akta w toku postępowania przygotowawczego mogą być w wyjątkowych wypadkach udostępnione innym osobom. Odmowa udostępnienia akt następuje w formie zarządzenia wydawanego przez organ prowadzący postępowanie⁹⁹. Pokrzywdzony jako strona postępowania przygotowawczego podlega zatem ogólnej dyspozycji art. 156 § 5 k.p.k., zachowując, podobnie jak podejrzany, możliwość zaskarżenia tego zarządzenia (art. 159 k.p.k.)¹⁰⁰.

Już pod rządami d.k.p.k. formułowano słuszny pogląd o potrzebie wprowadzenia wyraźnego kryterium udostępniania akt w toku postępowania przygotowawczego, ich brak bowiem grozi niebezpieczeństwem dowolności przy podejmowaniu decyzji w tym przedmiocie¹⁰¹. Ponadto arbitralne odebranie pokrzywdzonemu swobodnego wglądu w akta, jako że art. 156 § 5 k.p.k. nie zawiera kryteriów określających, w jakich sytuacjach organ powinien odmówić pokrzywdzonemu dostępu do nich, godzi w zasadę lojalności procesowej¹⁰². Jednak ani w k.p.k. z 1969 r., ani w kodeksie z 1997 r. ten postulat nie został zrealizowany.

Kwestia udostępnienia akt w postępowaniu przygotowawczym ujęta jest również w art. 306 § 1 k.p.k. Przewiduje on pra-

⁹⁹ P. Hofmański, E. Sadzik, K. Zgryzek, *Kodeks...*, t. I, s. 863.

¹⁰⁰ J. Karaźniewicz, *Zakres uprawnień sądu do ingerencji w postępowanie przygotowawcze na tle ochrony interesów pokrzywdzonego*, [w:] S. Lelental, J. Kudrelek, I. Nowicka (red.), *Czynności dochodzeniowo-śledcze...*, s. 200.

¹⁰¹ B. Budner, *Granice...*, s. 74–75.

¹⁰² M. Żbikowska, *O projektowanych zmianach zasady lojalności procesowej*, Prok. i Pr. 2012, nr 9, s. 91.

wo pokrzywdzonego do zaskarżenia postanowienia o odmowie wszczęcia śledztwa lub dochodzenia, a stronom daje możliwość wniesienia zażalenia na postanowienie o umorzeniu postępowania przygotowawczego. Przepis ten, w odróżnieniu od art. 156 § 5 k.p.k., nie przewiduje konieczności uzyskania zgody na wgląd w akta sprawy, co wynika z faktu, że organ nie może ograniczać dostępności do akt dochodzeniowo-śledczych podmiotom uprawnionym do wniesienia zażalenia, nawet jeżeli uprawniony nie wniesie następnie środka odwoławczego. Ma to zapewnić osobie chcącej wnieść zażalenie możliwość wskazania sądowi odwoławczemu argumentów uzasadniających uchylenie kwestionowanej decyzji procesowej¹⁰³.

Pokrzywdzony nie jest natomiast podmiotem uprawnionym do przejrzenia akt i końcowego zaznajomienia z aktami postępowania przygotowawczego na podstawie art. 321 § 1 k.p.k. Uprawnienie to, podobnie jak w d.k.p.k., przysługuje jedynie podejrzanemu i jego obrońcy. Mimo tego pokrzywdzony ma tam zagwarantowaną możliwość złożenia wniosków o uzupełnienie śledztwa lub dochodzenia w terminie, podobnie jak podejrzany, 3 dni od końcowego zaznajomienia z aktami sprawy¹⁰⁴. Udział w czynności dowodowej podlega wówczas rygorowi z art. 315 § 2 k.p.k., a więc wnioskujący może uczestniczyć w czynności, jeżeli tego zażąda.

Pominięcie pokrzywdzonego w art. 321 § 1 k.p.k. należy uznać za nieuzasadnione. Zważywszy na konieczność uwzględniania w postępowaniu karnym prawnie chronionych interesów pokrzywdzonego (art. 2 § 1 pkt 3 k.p.k.), a także to, że uzyskane tu wiadomości mogą mieć wpływ na czynności podejmowane

¹⁰³ K. Dudka, *Dostęp do akt postępowania przygotowawczego w świetle prawa do rzetelnego procesu karnego*, [w:] J. Skorupka (red.), *Rzetelny proces...*, s. 397–398. Należy tu ponownie wskazać zmianę k.p.k. z 22 marca 2013 r. (Dz. U. 2013, poz. 480), zgodnie z którą od 23 lipca 2013 r. prawo przejrzenia akt przysługuje na podstawie art. 306 § 1b k.p.k. osobom uprawnionym do złożenia zażalenia, wymienionym w art. 306 § 1 i 1a k.p.k.

¹⁰⁴ Zob. np. Z. Gostyński, *Komentarz do przepisów wstępnych Kodeksu postępowania karnego z 1997 r.*, Warszawa 1998, s. 20.

przez pokrzywdzonego już w postępowaniu sądowym, trzeba stwierdzić, że ich treść i jakość może na tym ucierpieć.

Wydaje się wszak, że można przyjąć, że skoro pokrzywdzony jest uprawniony do składania wniosków o uzupełnienie czynności dowodowych na podstawie art. 321 § 5 k.p.k., to prokurator może go zawiadamiać o końcowym zaznajomieniu z aktami postępowania przygotowawczego i udostępnić mu je mimo braku wyrażnej regulacji w tym zakresie. Uwzględniając bowiem zarówno cel postępowania karnego ujęty w art. 2 § 1 pkt 3 k.p.k., jak i wykładnię celowościową należy podnieść, że taka interpretacja jest dopuszczalna, a rezultaty jej zastosowania mogą mieć walor gwarancyjny dla pokrzywdzonego, a także znaczenie dla kształtu przyszłej skargi, ze względu na ewentualną aktywność pokrzywdzonego warunkowaną znajomością całych akt postępowania przygotowawczego.

Tak więc za właściwe należy uznać, przewidziane przez projekt nowelizacji k.p.k., wprowadzenie poszerzenia podmiotowego zakresu art. 321 § 1 k.p.k. Przewiduje się bowiem, że jeżeli będą istniały podstawy do zamknięcia śledztwa, na wniosek podejrzanego, pokrzywdzonego, obrońcy lub pełnomocnika o umożliwienie końcowego zapoznania się z materiałami postępowania, prowadzący postępowanie powiadomi wnioskującego o możliwości przejrzenia akt i wyznaczy mu termin do zapoznania się z nimi, zapewniając udostępnienie mu akt sprawy wraz z informacją, jakie materiały z tych akt, stosownie do wymogów określonych w art. 334 § 1, będą przekazane sądowi wraz z aktem oskarżenia i pouczeniem o uprawnieniu wskazanym w § 4, co zostanie odnotowane w protokole końcowego zapoznania się strony, obrońcy lub pełnomocnika z materiałami postępowania.

Z uznaniem należy też przyjąć treść proponowanego w projekcie art. 321 § 4 k.p.k., zakładającego, że w terminie 3 dni od dnia zapoznania się z materiałami postępowania strony obrońcy lub pełnomocnicy będą mogły składać wnioski o uzupełnienie śledztwa, a także o uzupełnienie materiału dowodowego, który ma być przekazany sądowi wraz z aktem oskarżenia,

o określone dokumenty zawarte w aktach sprawy, gdy będzie miało to znaczenie dla interesów procesowych podejrzanego lub pokrzywdzonego oraz dla realizacji wymogów wskazanych w art. 2 § 2. Pozostałe propozycje zmian art. 321 k.p.k. są niejako kontynuacją dotychczasowych rozwiązań, tyle że uwzględniającą osobę pokrzywdzonego i jego pełnomocnika.

Odmienne sytuacja przedstawia się w postępowaniu jurysdykcyjnym, w którym na podstawie art. 156 § 1 k.p.k. przewiduje się, że stronom, podmiotowi określonemu w art. 416, obrońcom, pełnomocnikom i przedstawicielom ustawowym udostępnia się akta sprawy sądowej i daje możliwość sporządzenia z nich odpisów. Za zgodą prezesa sądu akta te mogą być udostępnione również innym osobom.

Tutaj więc uprawnienia pokrzywdzonego w zakresie dostępności akt sprawy uzależnione są od aktywności pokrzywdzonego i uzyskania przez niego statusu strony procesowej. Jeżeli to nie nastąpi, to w stosunku do tego podmiotu zastosowanie będzie miało drugie zdanie art. 156 § 1 k.p.k.

Nie ma przy tym znaczenia, przynajmniej z formalnego punktu widzenia, powołanie pokrzywdzonego do złożenia zeznań w charakterze świadka. Pojawia się natomiast pytanie, jakie kryteria prezes sądu (przewodniczący wydziału, upoważniony sędzia – art. 93 § 2 k.p.k.) powinien uwzględnić, wypowiadając się w przedmiocie zgody na udostępnienie akt pokrzywdzonemu nie będącemu stroną i czy fakt powołania go w charakterze świadka powinien mieć tu jakieś znaczenie. Można by wskazać, że pokrzywdzony jako źródło dowodowe nie powinien znać akt sprawy przed złożeniem zeznania, ale ten argument przestaje być aktualny wobec faktu, że pokrzywdzony będący stroną i powołany w charakterze świadka, ma wgląd w akta sprawy, a zatem w zakresie dostępności materiałów procesowych okoliczność, że będzie on dodatkowo przesłuchany w tym charakterze, nie ma znaczenia. Taka kumulacja ról nie powinna więc przesądzać o odmowie dopuszczenia pokrzywdzonego nie będącego stroną do wglądu w akta sprawy.

Generalnie należy uznać za słuszny pogląd, że udostępnienie akt sprawy powinno następować wyjątkowo, w istotnym zakresie dla zainteresowanego i ze wskazaniem sposobu korzystania z danego dokumentu z akt¹⁰⁵. Czy powinno to jednak dotyczyć też pokrzywdzonego? Wydaje się, że z racji swojej szczególnej pozycji procesowej powinien on być traktowany inaczej. Powstaje wątpliwość, dlaczego nie został on wymieniony w grupie podmiotów wprost uprawnionych do wglądu w akta sprawy. Może to dziwić tym bardziej, że znalazła się tam inna *quasi*-strona postępowania sądowego, tj. podmiot z art. 416 k.p.k. Aczkolwiek w tym przypadku chodzi o obronę przed czynnościami, które mogą naruszyć interesy tego podmiotu (co pozostaje zależne od nałożenia odpowiedzialności na oskarżonego), zaś aktywność pokrzywdzonego nie jest konieczna do zrealizowania przedmiotu procesu, to jednak nie kwestionując potrzeby dbałości o interesy podmiotu odpowiedzialnego za zwrot Skarbowi Państwa korzyści majątkowej pominięcie w hipotezie przepisu pokrzywdzonego wydaje się upośledzać jego prawa i być sprzeczne z celem postępowania karnego z art. 2 § 1 pkt 3 k.p.k. Przecież swobodny wgląd w akta postępowania sądowego już w czasie wstępnej kontroli oskarżenia czy przygotowania do rozprawy głównej może mieć decydujące znaczenie dla podjęcia decyzji o aktywnym włączeniu się pokrzywdzonego do procesu. Decyzja o wstąpieniu w prawa strony nie musi wszak być motywowana jedynie chęcią działania w postępowaniu, ale może być następstwem dokonania oceny szans doprowadzenia do nałożenia odpowiedzialności na oskarżonego i przeprowadzenia kalkulacji w tym zakresie przez potencjalną stronę procesową. Taka kalkulacja może być dokonana właśnie na podstawie akt sprawy. Nie przemawia w związku z tym za funkcjonującym rozwiązaniem normatywnym argument, że skoro pokrzywdzony nie wcielił się w rolę strony, to nie musi on znać akt sprawy. Tak więc należy opowiedzieć się za wprowadzeniem regulacji

¹⁰⁵ T. Grzegorzczak, *Kodeks postępowania karnego...*, s. 363.

zakładającej udostępnianie akt sprawy pokrzywdzonemu nie będącemu stroną procesową.

Niestety, projekt nowelizacji k.p.k. nie przewiduje zmian w tym zakresie, co stanowi jego wadę. Proponowana treść art. 156 § 1 k.p.k. zakłada w dalszym ciągu udostępnianie akt sprawy w czasie postępowania sądowego jedynie stronom i ich przedstawicielom. Wykreślono zaś z przepisu podmiot z art. 416 k.p.k., jako że przewiduje się, że będzie on już stroną, a nie *quasi*-stroną postępowania sądowego, jak dotychczas, w związku z czym za wystarczające uznano posłużenie się w treści przepisu jedynie pojęciem stron.

Za właściwe należy natomiast uznać zaproponowane w tym projekcie zastąpienie w art. 156 § 1 słowa „odpisy” pojęciem „kopii”, co uwzględnia, zważywszy też np. na projektowaną treść art. 156 § 1a k.p.k. i przewidziane tam utrwalenie elektroniczne dokumentów, postęp technologiczny i ułatwienie kopiowania danych, które dotychczas w k.p.k. nie były zauważane.

Niezależnie od powyższych uwag za właściwe należy też uznać zastrzeżenie poczynione w art. 156 § 4 k.p.k., że jeżeli zachodzi niebezpieczeństwo ujawnienia informacji niejawnych o klauzuli tajności „tajne” lub „ściśle tajne”¹⁰⁶, przeglądanie akt, sporządzanie odpisów i kserokopii odbywa się z zachowaniem rygorów określonych przez prezesa sądu lub sąd. O ile ustawa nie stanowi inaczej, nie wydaje się uwierzytelnionych odpisów i kserokopii. Taka regulacja ma zapewnić należytą ochronę informacji niejawnych.

2.1.4. Pokrzywdzony a wniosek o ściganie

Złożenie wniosku o ściganie warunkuje byt postępowania karnego, gdy przestępstwo zostało określone jako ścigane na wniosek w kodeksie karnym. To ten akt prawny określa charak-

¹⁰⁶ Art. 5 ust. 1 i ust. 2 ustawy z dnia 5 sierpnia 2010 r. o ochronie informacji niejawnych, Dz. U. nr 182, poz. 1228.

ter przestępstwa¹⁰⁷. W konsekwencji złożenia skutecznego wniosku o ściganie postępowanie toczy się z urzędu¹⁰⁸.

Nowelą z 10 stycznia 2010 r.¹⁰⁹ wprowadzono nowe rozwiązanie mające usprawnić procedowanie, dotyczące m.in. postępowania w sprawie przestępstw wnioskowych. Dodany wówczas art. 304a k.p.k. stanowi, że sporządza się wspólny protokół z przyjęcia ustnego zawiadomienia o przestępstwie i przesłuchania w charakterze świadka osoby zawiadamiającej; w protokole tym można również zamieścić wniosek o ściganie¹¹⁰.

Jednak już pod rządami d.k.p.k., kiedy nie było jeszcze takiej wyraźnej, normatywnej możliwości ujmowania tych oświadczeń, wskazywano w doktrynie, że zawiadomienie o przestępstwie i wniosek o ściganie to dwa różne oświadczenia woli, które mogły być dokonane jednocześnie i połączone ze sobą przez pokrzywdzonego. Mogło to nastąpić, niezależnie od formy zawiadomienia, pisemnej czy ustnej, byleby oświadczenie pokrzywdzonego było niedwuznaczne i w sposób wyraźny dawało wyraz również żądaniu ścigania¹¹¹.

Złożenie wniosku w stosunku do części sprawców rodzi obowiązek ścigania innych osób, których czyny pozostają ściśle skorelowane z czynem osoby, której dotyczy ten wniosek, co jest przejawem podmiotowej niepodzielności wniosku o ściganie¹¹². W ujęciu przedmiotowym niepodzielność oznacza zaś

¹⁰⁷ Zob. np. M. Lipczyńska i inni, *Polski proces karny*, Warszawa–Wrocław 1975, s. 66.

¹⁰⁸ Zob. np. Z. Gostyński, *Komentarz do przepisów wstępnych...*, s. 68; Z. Kubec, Z. Łukasiewicz, *Ogólne wiadomości o postępowaniu karnym*, Warszawa 1953, s. 9–10.

¹⁰⁹ Ustawa z dnia 10 stycznia 2010 r. o zmianie ustawy – *Kodeks postępowania karnego*, Dz. U. 2010, nr 17, poz. 155. Znowelizowane przepisy obowiązują od 1 lipca 2010 r.

¹¹⁰ J. Skorupka ujmuje możliwość sporządzenia takiego protokołu jako jeden z przejawów czynnika czasu warunkującego przebieg postępowania przygotowawczego, mających znaczenie dla szybkości tego stadium procesu karnego, w: J. Skorupka, *Czas jako czynnik determinujący przebieg postępowania przygotowawczego*, Prok. i Pr. 2010, nr 1–2, s. 260–261.

¹¹¹ T. Grzegorzczak, *Wnioskowy tryb ścigania czynów karalnych*, Łódź 1986, s. 213.

¹¹² A. Piaczyńska, *Częściowe cofnięcie wniosku o ściganie w zakresie temporalnym*, Prok. i Pr. 2012, nr 5, s. 115.

niemożność ograniczenia wniosku o ściganie do jedynie pewnych fragmentów czynu i wynika ona z zasady niepodzielności przedmiotu procesu¹¹³. Oświadczenie pokrzywdzonego o częściowym cofnięciu wniosku w stosunku do niektórych fragmentów czynu należałoby potraktować jako czynność bezskuteczną, która nie może stać się podstawą do umorzenia postępowania¹¹⁴.

W kategorii przestępstw tzw. wnioskowych pokrzywdzony może być nie tylko jednym ze źródeł informacji o przestępstwie, ale od jego woli uzależniona jest dopuszczalność wszczęcia i prowadzenia postępowania karnego¹¹⁵. Można w związku z tym wskazać, że wniosek o ściganie można przyjąć już w toku postępowania sprawdzającego, kiedy pokrzywdzony formalnie jeszcze stroną nie jest (art. 307 § 2 k.p.k.). Nastąpi wówczas kumulacja roli pokrzywdzonego, który dopiero po wszczęciu postępowania przygotowawczego stanie się stroną procesową, osoby składającej wniosek o ściganie oraz ewentualnie osobowego źródła dowodowego (o możliwości przesłuchania osoby zawiadamiającej o przestępstwie w charakterze świadka będzie mowa w rozdziale 3).

Z wyjątkiem przestępstwa zgwałcenia ujętego w art. 197 k.k., wniosek może zostać cofnięty w toku postępowania przygotowawczego, a w postępowaniu jurysdykcyjnym do rozpoczęcia przewodu sądowego na pierwszej rozprawie głównej. Cofnięcie jest zatem niedopuszczalne w przypadku uchylenia wyroku i przekazania sprawy do ponownego rozpoznania¹¹⁶. Skuteczność cofnięcia wniosku o ściganie uzależniona jest w śledztwie

¹¹³ *Ibidem*; tak też: I. Nowikowski, *Odwrotność czynności procesowych stron w polskim procesie karnym*, Lublin 2001, s. 90.

¹¹⁴ I. Nowikowski, *Odwrotność...*, s. 90.

¹¹⁵ S. Stachowiak, *Podstawowe uprawnienia pokrzywdzonego w postępowaniu w sprawach o wykroczenia na tle uprawnień pokrzywdzonego w polskim postępowaniu karnym*, „Problemy Prawa Karnego” 1977, nr 2, s. 2.

¹¹⁶ Zob. np. S. Stachowiak, *Rozpoczęcie...*, s. 21.

lub dochodzeniu od zgody prokuratora, a w postępowaniu jurysdykcyjnym od zgody sądu¹¹⁷. Ponowne złożenie wniosku jest niedopuszczalne (art. 12 § 3 k.p.k.).

Jak zatem widać, kumulowanie ról procesowych może następować jeszcze przed formalnym rozpoczęciem postępowania, w związku ze stosowaniem instytucji procesowych ujętych w k.p.k., dotyczących podjęcia decyzji w przedmiocie ewentualnego wszczęcia procesu karnego.

Natomiast złożenie wniosku o ściganie w postępowaniu przygotowawczym niewątpliwie związane jest z kumulacją roli pokrzywdzonego, roli strony procesowej oraz właśnie osoby inicjującej ściganie sprawcy czynu wnioskowego, a także ewentualnie świadka.

Nieco odmienna sytuacja związana jest z cofaniem wniosku o ściganie. Odpowiedź na pytanie dotyczące zakresu kumulacji uzależniona jest od stadium, w którym to cofnięcie ma miejsce. Jeżeli następuje ono w postępowaniu przygotowawczym, wówczas zachowują aktualność wcześniejsze rozważania dotyczące pokrzywdzonego, strony procesowej i ewentualnie osobowego źródła dowodowego. Jeżeli cofnięcie ma natomiast miejsce w sądowym stadium postępowania karnego, to osoba cofająca wniosek o ściganie może, choć nie musi, łączyć roli decydenta w zakresie podtrzymywania woli ścigania oskarżonego z rolą strony procesowej, ewentualnie również świadka. Te uprawnienia pozostają niezależne od siebie i inna aktywność pokrzywdzonego w procesie nie może wpływać na jego formalne możliwości w zakresie podtrzymywania decyzji o dalszym ściganiu oskarżonego. Uprawnienia pokrzywdzonego do składania i cofania

¹¹⁷ Zob. np. G. Artymiak, M. Rogalski, Z. Sobolewski (red.), G. Artymiak, M. Klejnowska, C. P. Kłak, M. Rogalski, Z. Sobolewski, P. K. Sowiński, *Proces karny. Część ogólna*, Warszawa 2007, s. 162; Z. Banasiak, *Przyjęcie zawiadomienia o przestępstwie publicznoskargowym w praktyce policyjnej*, Prok. i Pr. 2008, nr 2, s. 109; J. Grajewski, [w:] J. Grajewski, L.K. Paprzycki, M. Płachta, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, t. I, Kraków 2003 s. 74; K. Woźniewski, *Prawidłowość czynności procesowych w polskim procesie karnym*, Gdańsk 2010, s. 225.

wniosku o ściganie są zatem niezależne od występowania przez ten podmiot w roli strony procesowej, a także osobowego źródła dowodowego.

2.2. Oskarżony

2.2.1. Pojęcie i pozycja oskarżonego w toku postępowania karnego

Oskarżony to centralna postać procesu, o której odpowiedzialności orzeka się w postępowaniu karnym¹¹⁸. Pojęcie oskarżonego występuje w dwóch znaczeniach: jako *sensu stricto* oraz *sensu largo*. W pierwszym ujęciu to osoba, przeciwko której wniesiono do sądu akt oskarżenia albo wnioszek o warunkowe umorzenie postępowania karnego (art. 71 § 2 k.p.k.). Dotyczy to również surogatu aktu oskarżenia, a więc wniosku o rozpoznanie sprawy w postępowaniu przyspieszonym (art. 517b § 1 k.p.k.). Natomiast oskarżony *sensu largo* to również podejrzany w śledztwie lub dochodzeniu (art. 71 § 1 k.p.k.). Przepisy o oskarżonym stosuje się na podstawie art. 380 k.p.k. również do osoby, której zarzucono popełnienie czynu w stanie niepoczytalności, a prokurator wystąpił w związku z tym do sądu z wnioskiem o umorzenie postępowania i zastosowanie środków zabezpieczających (art. 324 w zw. z art. 354 k.p.k.).

Oskarżonym może być osoba fizyczna, która w chwili popełnienia czynu ukończyła 17 lat (art. 10 § 1 k.k.), a w przypadku czynów wymienionych w art. 10 § 2 k.k. – 15 lat. W przeciwieństwie do pokrzywdzonego oskarżony zawsze zachowuje „zdolność procesową”, niezależnie od wieku, ubezwłasnowolnienia i stanu psychicznego, co oznacza, że jest on nie tylko stroną procesową, ale może też skutecznie podejmować w toku postępowania wszelkie czynności procesowe. Dopiero uzasadnione wątpliwości co do jego faktycznej zdolności do obrony powodują konieczność repre-

¹¹⁸ Zob. np. M. Lipczyńska, *Polski proces karny*, t. I. *Zagadnienia ogólne*, Warszawa 1986, s. 96 i 102.

zentowania go przez obligatoryjnego obrońcę. Także w wypadku nieletniości bądź ubezwłasnowolnienia mogą być podejmowane na jego korzyść czynności przez przedstawiciela ustawowego lub osobę, pod której pieczęą pozostaje oskarżony¹¹⁹.

Oskarżony ma prawa i obowiązki, które w części przysługują wszystkim stronom procesowym, w części zaś dotyczą tylko tego podmiotu. Pouczenie w toku postępowania przygotowawczego następuje w związku z przedstawieniem zarzutu (art. 300 k.p.k.). Przepis ten jest egzemplifikacją określonego w art. 16 k.p.k. prawa do informacji w odniesieniu do podejrzanego w postępowaniu przygotowawczym¹²⁰. Konieczność informowania uczestników postępowania karnego o ich uprawnieniach i obowiązkach jest wyrazem rzetelnego procesu, w którym respektuje się wymóg udzielania informacji, gdy może ona mieć znaczenie dla realizowania przez podmiot jego praw i obowiązków, a także wiąże się z zakazem wprowadzania go w jakikolwiek sposób w błąd¹²¹. Oskarżonego uważa się za niewinnego, dopóki wina jego nie zostanie udowodniona i stwierdzona prawomocnym wyrokiem (art. 5 § 1 k.p.k.)¹²². Przysługuje mu prawo do obrony, w tym prawo do korzystania z pomocy obrońcy, o czym należy go pouczyć (art. 6 k.p.k.)¹²³.

¹¹⁹ M. Cieślak, *Postępowanie karne. Zarys instytucji*, Warszawa 1982, s. 32. Należy tu dodatkowo wskazać, że nieletniość i uzasadniona wątpliwość co do poczytalności oskarżonego to podstawy obrony obligatoryjnej przewidzianej w art. 79 § 1 k.p.k., która może być ponadto uzasadniona okolicznością, że oskarżony jest głuchy, niemy lub niewidomy [uwaga R.O.].

¹²⁰ D. Tarnowska, *Uprawnienia oskarżonego w świetle prawa do obrony*, Prok. i Pr. 2006, nr 7–8, s. 143.

¹²¹ M. Jeż-Ludwichowska, *Wyjaśnienia oskarżonego a prawo do informacji*, Pal. 2003, nr 3–4, s. 47.

¹²² Zob. więcej o zasadzie domniemania niewinności w: P. Kruszyński, *Zasada domniemania niewinności w polskim procesie karnym*, Warszawa 1983; A. Tęcza-Paciorek, *Zasada domniemania niewinności w polskim procesie karnym*, Warszawa 2012; W. Wróbel, *O dwóch aspektach konstytucyjnej zasady domniemania niewinności*, [w:] K. Krajewski (red.), *Nauki penalne...*, s. 323–334.

¹²³ Zob. więcej o prawie do obrony, w ujęciu zarówno formalnym, jak i materialnym, np. w: W. Depa, *Prawa oskarżonego do obrony de lege lata*, Kraków 2004, s. 38–56.

Decydując się na procesową aktywność, oskarżony może podejmować obronę merytoryczną i procesową, w ramach której możliwe jest również wykonywanie czynności pozornych, mających na celu np. spowodowanie przewlekłości postępowania karnego czy obarczenie innych osób odpowiedzialnością za swój czyn. Bywa też i odwrotnie, gdy oskarżony przyjmuje na siebie odpowiedzialność za czyn rzeczywistego sprawcy przestępstwa. Nie obowiązuje już jednak, rzecz jasna, rzymska zasada funkcjonująca również w średniowieczu: *confessio est regina probationum* [przyznanie się jest królową dowodów – uwaga R.O.]¹²⁴. Trzeba tu wskazać, że oskarżony występuje w postępowaniu karnym w podwójnej roli – jako strona procesowa oraz jako osobowe źródło dowodowe¹²⁵. Tak więc mogą na tym tle wystąpić różnice pomiędzy czynnościami podejmowanymi w obu tych rolach. W drugiej sferze zarówno w odniesieniu do informacji, o które może on być pytany w ramach przesłuchania, ale i takich, które będzie dostarczał do procesu z własnej inicjatywy.

Nawiązując do prowadzonych w tym rozdziale rozważań o instytucjach realizowanych z udziałem pokrzywdzonego, a także konsensualnych sposobach rozstrzygania w sprawach karnych, należy wskazać, że oskarżony może wnioskować o warunkowe umorzenie postępowania karnego, a z drugiej strony sprzeciwiać się zastosowaniu tej instytucji na posiedzeniu, jeżeli sprawa została skierowana do rozpoznania w tym trybie z inicjatywy innego, uprawnionego podmiotu (art. 341 § 2 zd. pierwsze k.p.k.). Ten sprzeciw może zostać wyrażony zarówno w związku z rozpoznaniem wniosku prokuratora lub organu z art. 325d k.p.k. o warunkowe umorzenie postępowania, jak i wówczas, gdy sprawa trafi na to forum na podstawie zarządzenia prezesa sądu (przewodniczącego wydziału) wydanego na podstawie art. 339 § 1 pkt 2 k.p.k. Oskarżony może również wyrażać zgodę na skazanie bez rozprawy (art. 335 k.p.k.), a także inicjować postępowanie w przedmio-

¹²⁴ B. Zając, *Przyznanie się oskarżonego do winy w procesie karnym*, Kraków 1995, s. 131.

¹²⁵ Zob. np. M. Błoński, *Wyjaśnienia oskarżonego w polskim procesie karnym*, Łódź 2011, s. 93.

cie dobrowolnego poddania się odpowiedzialności karnej (art. 387 k.p.k.). Kluczowa ponadto jest jego rola w mediacji, a aktywność podejmowana w postępowaniu ściganym skargą prywatną może doprowadzić do oskarżenia wzajemnego.

Jak wskazano, oskarżony *sensu largo* to również podejrzany w postępowaniu przygotowawczym. Status podejrzanego nabywa się w konsekwencji przedstawienia zarzutu. Czynność ta powinna zostać przeprowadzona, jeżeli dane istniejące w chwili wszczęcia śledztwa lub dochodzenia bądź zebrane w jego toku uzasadniają dostatecznie podejrzenie, że czyn popełniła określona osoba (art. 313 § 1 k.p.k.). Sporządza się wówczas w śledztwie postanowienie o przedstawieniu zarzutów, ogłasza je niezwłocznie podejrzanemu i przesłuchuje się go, chyba że ogłoszenie postanowienia lub przesłuchanie podejrzanego nie jest możliwe z powodu jego ukrywania się lub nieobecności w kraju¹²⁶. W dochodzeniu nie jest wymagane sporządzenie postanowienia o przedstawieniu zarzutów (oraz wydanie postanowienia o zamknięciu dochodzenia), chyba że podejrzany jest tymczasowo aresztowany. Przesłuchanie osoby podejrzananej zaczyna się od powiadomienia jej o treści zarzutu wpisanego do protokołu przesłuchania. Osobę tę od chwili rozpoczęcia przesłuchania uważa się za podejrzanego (art. 325g § 1 i § 2 k.p.k.). Przedstawienie zarzutu może mieć też miejsce w ramach czynności w niezbędnym zakresie¹²⁷. W śledztwie wydaje się wówczas, najpóźniej w ciągu 5 dni od dnia przesłuchania, postanowienie o przedstawieniu zarzutów albo, w razie braku warunków do jego sporządzenia, umorzeniu postępowania w stosunku do osoby przesłuchanej (art. 308 § 3 k.p.k.)¹²⁸. Przedstawienie zarzutów nie wymagające

¹²⁶ Zob. np. G. Artymiak, M. Rogalski (red.), G. Artymiak, M. Klejnowska, C. P. Kłak, A. Masłowska, Z. Sobolewski, P. K. Sowiński, *Proces karny. Część szczególna*, Warszawa 2012, s. 45–50; M. Gabriel-Węglowski, *Uwagi o linii orzeczniczej Sądu Najwyższego o przedmiocie wydania postanowienia o przedstawieniu zarzutów*, PS 2013, nr 2, s. 35.

¹²⁷ Zob. np. W. Daszkiewicz, *Proces karny. Część ogólna*, Poznań 1995, s. 189–190.

¹²⁸ J. Grajewski, [w:] J. Grajewski, L.K. Paprzycki, M. Płachta, *Kodeks...*, t. I, s. 734–735.

formy postanowienia, a także pouczenie o prawach i obowiązkach powinno też nastąpić w postępowaniu przyspieszonym¹²⁹. Podejrzany, jak już wskazano, jest stroną postępowania przygotowawczego (art. 299 § 1 k.p.k.).

Przedstawienie zarzutów powinno nastąpić niezwłocznie, gdy powstanie co do tego podstawa, czyli wówczas, gdy zostaną zebrane dowody lub poszlaki wskazujące na osobę podejrzaną jako na sprawcę przestępstwa¹³⁰. Tak więc zarówno przedwcześnie, jak i opóźnione wykonanie tej czynności procesowej należy uznać za nieprawidłowe, jako naruszające wymagania ustawowe, prawnie chronione interesy podejrzanego, może to też wpływać na rezultat śledztwa lub dochodzenia. Przedwcześnie dokonanie tego aktu procesowego jest wynikiem formalnego stosunku do wymagań kodeksu, ale i wyrazem nieumiejętnego określenia przez organy procesowe faktycznej podstawy przedstawienia zarzutów. Wiąże się to więc z niezasadnym pociągnięciem obywatela do odpowiedzialności karnej, a w rezultacie ewentualnie niezasadnym zastosowaniem środków zapobiegawczych¹³¹.

Natomiast nadmierne opóźnienie przedstawienia zarzutów powoduje niemożność późniejszego sięgnięcia w toku postępowania przed sądem po dowód z zeznań świadka, jakie złożył podejrzany w śledztwie lub dochodzeniu. Tak więc opóźnianie chwili przedstawienia zarzutów z powodu chęci uzyskania informacji od osoby podejrzananej, przesłuchanej w charakterze świadka, może w rezultacie okazać się niekorzystne dla organów procesowych w kontekście gromadzenia materiału dowodowego. Opóźnione przedstawienie zarzutów jest poważnym

¹²⁹ Zob. np. J. Kosowski, *Obrona formalna w stadium przygotowawczym postępowania przyspieszonego*, Prok. i Pr. 2010, nr 7–8, s. 188–189.

¹³⁰ J. Bafia, J. Bednarzak, M. Flemming, S. Kalinowski, H. Kempisty, M. Mazur (red.), M. Siewierski, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, Warszawa 1976, s. 363.

¹³¹ F. Prusak, *Pociągnięcie podejrzanego do odpowiedzialności w procesie karnym*, Warszawa 1973, s. 70–71.

naruszeniem prawa do obrony. Podejrzany nie może bowiem składać wówczas wyjaśnień i wniosków dowodowych, nie może uczestniczyć w przeprowadzaniu wielu czynności procesowych, nie może on również korzystać z pomocy obrońcy¹³².

Przedstawienie zarzutów nie ma charakteru ostatecznego, postępowanie toczy się, a materiał dowodowy może ulegać zmianom¹³³. Zmiana zarzutów powinna nastąpić w przypadku stwierdzenia w toku postępowania przygotowawczego, że podejrzanemu należy zarzucić czyn nie objęty wydanym uprzednio postanowieniem o przedstawieniu zarzutów albo czyn w zmienionej w istotny sposób postaci lub też, że czyn zarzucający należy zakwalifikować z surowszego przepisu¹³⁴. Podejrzany, zarówno po przedstawieniu, jak i po ewentualnej zmianie zarzutów, może żądać podania mu ustnego, a także pisemnego uzasadnienia zarzutów (art. 314 k.p.k.). Tryb zmiany zarzutów jest podobny do sposobu ich przedstawienia.

Zaniechanie przedstawienia lub zmiany zarzutów, a więc takich czynności, co do których ustawodawca nakazał określone zachowania względem podejrzanego, będące konsekwencją ustaleń dokonanych przez organy postępowania przygotowawczego, stanowi „istotny brak” dochodzenia lub śledztwa¹³⁵. Niedokonanie przedstawienia lub zmiany zarzutów jest naru-

¹³² *Ibidem*, s. 71.

¹³³ T. Grzegorzczak, *Zmiana postanowienia o przedstawieniu zarzutów w postępowaniu karnym*, „Zeszyty Naukowe Akademii Spraw Wewnętrznych” 1973, nr 2/3, s. 159.

¹³⁴ W doktrynie przyjmuje się również, że art. 314 k.p.k. zawiera podstawy do wydania dwóch różnych postanowień, tj. postanowienia o rozszerzeniu zarzutów oraz postanowienia o zmianie zarzutów. Pierwsze z nich dotyczy zarzucenia podejrzanemu czynu nie objętego wydanym uprzednio postanowieniem o przedstawieniu zarzutów, natomiast drugie zarzucenia podejrzanemu czynu w zmienionej w istotny sposób postaci, a także zakwalifikowania zarzuconego już czynu z surowszego przepisu, P. Hofmański, E. Sadzik, K. Zgryzek, *Kodeks...*, t. II, s. 132–133.

¹³⁵ R. Olszewski, *Ujawnianie przez sąd i usuwanie istotnych braków dochodzenia lub śledztwa w polskim procesie karnym*, Łódź 2007, s. 180–184.

szeniem podstawowych, fundamentalnych wartości postępowania przygotowawczego i jako takie powinno zostać naprawione w tym samym trybie, w jakim miało być pierwotnie dokonane. Ujawnienie tych okoliczności w postępowaniu sądowym może, przy spełnieniu pozostałych przesłanek z art. 345 k.p.k., stanowić podstawę przekazania sprawy do uzupełnienia postępowania przygotowawczego¹³⁶.

Przed przedstawieniem zarzutów występuje osoba podejrzana, którą można określić jako osobę, którą organ podejrzewa o popełnienie przestępstwa, tj. przypuszcza, że je popełniła, ale nie przedstawił jej jeszcze zarzutu popełnienia przestępstwa¹³⁷. Nie jest ona stroną postępowania przygotowawczego¹³⁸. Posiada ona jednak pewne uprawnienia oraz można stosować wobec niej niektóre środki przymusu¹³⁹. Wskazywano też, że pojęcie faktycznie podejrzanego [jest ono również używane w literaturze¹⁴⁰ – uwaga R.O.] wynika z przepisów kodeksu i jest ono wyjątkiem od gwarancyjnej instytucji podejrzanego, a sięgnięcie po nią jest konieczne w sytuacji, gdy popełnienie przestępstwa jest oczywiste¹⁴¹. Przykładem uprawnień osoby podejrzananej jest możliwość zaskarżania czynności w toku śledztwa lub dochodzenia, co zauważył Sąd Najwyższy, stwierdzając, że na podstawie art. 302 k.p.k. osobie podejrzananej jako nie będącej stroną w postępowaniu przygotowawczym przysługuje zażalenie na postanowienia i zarządzenia (§ 1) oraz na czynności inne niż postanowienia i zarządzenia (§ 2), pod warunkiem jednak, że naruszają one jej prawa, a nie jej inte-

¹³⁶ *Ibidem*, zob. tam szerzej o wadliwościach i ich konsekwencjach w odniesieniu do przedstawiania i zmiany zarzutów w świetle poglądów doktryny i stanowiska judykatury.

¹³⁷ M. Błoński, *Wyjaśnienia...*, s. 31.

¹³⁸ Zob. np. *ibidem*; T. Grzegorzczak, J. Tylman, *Polskie...*, s. 57.

¹³⁹ W. Daszkiewicz, *Proces...*, s. 189–190; W. Daszkiewicz (red.), W. Daszkiewicz, A. Bulsiewicz, A. Grześkowiak, M. Jeż-Ludwichowska, D. Osowska, *Proces karny. Podręcznik do ćwiczeń*, Warszawa 1984, s. 148.

¹⁴⁰ Zob. więcej: M. Błoński, *Wyjaśnienia...* i podana tam literatura, s. 22–45.

¹⁴¹ K. Łojewski, *Problematyka rewizji domowej i osobistej w kodeksie postępowania karnego*, Pal. 1967, nr 4, s. 74–75.

resy, co możliwe jest jedynie w wyniku przekroczenia uprawnień lub niedopełnienia obowiązków przez organ procesowy¹⁴².

Były też głosy kwestionujące występowanie osoby podejrzanej. Mówiono o sytuacjach, będących wyjątkami od przedstawienia zarzutów, które mogą wynikać z pośpiechu związanego z niedopuszczeniem do utraty dowodów czy zatarcia śladów przestępstwa. Choć osoba nie jest formalnie podejrzanym, to fakt podjęcia wobec niej czynności powoduje, że powinna ona być traktowana na równi z formalnie podejrzanym zarówno w zakresie praw, jak i obowiązków¹⁴³.

Może tu mieć miejsce kumulacja roli osoby podejrzanej z rolą świadka. Osoba ta może bowiem zostać wykorzystana jako osobowe źródło dowodowe już w fazie *in rem* postępowania przygotowawczego. Musi to być jednak dokonane we właściwym czasie, od terminu bowiem przedstawienia zarzutu zależy możliwość późniejszego wykorzystania złożonego środka dowodowego. Jeżeli w toku rozprawy oskarżony odmawia wyjaśnień lub wyjaśnia odmiennie niż poprzednio albo oświadcza, że pewnych okoliczności nie pamięta, wolno na rozprawie odczytywać tylko w odpowiednim zakresie protokoły jego wyjaśnień złożonych poprzednio w charakterze oskarżonego w tej lub innej sprawie w postępowaniu przygotowawczym lub przed sądem albo w innym postępowaniu przewidzianym przez ustawę (art. 389 § 1 k.p.k.). Z drugiej zaś strony może się zdarzyć, że osoba podejrzana skłamie w czasie składania zeznań. Sąd Najwyższy uznał jednak w związku z tym, że nie jest dopuszczalne skazanie sprawcy fałszywych zeznań za to przestępstwo, jeżeli w postępowaniu karnym, w którym występował on jako oskarżony, złożył je uprzednio w charakterze świadka co do okoliczności związanych z zarzucanym mu czynem. Ponadto dopuszczalne jest odczytanie na rozprawie protokołu zeznań złożonych przez oskarżonego w charakterze świadka – jako „innego dokumentu”, ale tylko w tych fragmentach, w których zawie-

¹⁴² Postanowienie SN z dnia 22 lipca 2004 r., WZ 49/04, OSNKW 2004, z. 10, poz. 39.

¹⁴³ H. Popławski, *Uwagi w zakresie rewizji domowej i osobistej*, Pal. 1962, nr 7, s. 18.

ra treść fałszywych zeznań, o który to czyn toczy się wobec niego postępowanie karne; wykorzystanie treści zawartych w tym dokumencie jest dopuszczalne tylko w odniesieniu do zarzutu fałszywych zeznań¹⁴⁴. Podobnie, już pod rządami obecnego k.p.k., Sąd Najwyższy przyjął, że nie ponosi odpowiedzialności karnej na podstawie art. 233 § 1 k.k. osoba, która została przesłuchana w charakterze świadka wbrew wynikającemu z art. 313 § 1 k.p.k. nakazowi przesłuchania jej jako podejrzanego¹⁴⁵.

Trzeba tu jednak wskazać, że w polskim postępowaniu karnym nie ma zasady „owoców zatrutego drzewa” (*fruits of the poison tree*)¹⁴⁶, stąd może okazać się, że korzyści wynikające z przesłuchania takiej osoby w charakterze świadka będą jednak większe od ograniczeń w zakresie korzystania z protokołu przesłuchania świadka w toku rozprawy głównej. Zatem wiele zależy tu od sposobu działania, stopnia profesjonalizacji i świadomości tych interakcji przez osoby działające w charakterze organów procesowych.

Rola oskarżonego jako biernej strony postępowania karnego może być kumulowana z rolą pozwanego w sytuacji, gdy wniesiono powództwo cywilne¹⁴⁷. Ma to miejsce w tzw. procesie ad-

¹⁴⁴ Uchwała SN z dnia 20 czerwca 1991 r., I KZP 12/91, OSNKW 1991, z. 10–12, poz. 46. Zob. też L.K. Paprzycki, *Glosa do uchwały Sądu Najwyższego, z dnia 20 czerwca 1991 r., I KZP 12/91*, Pal. 1992, nr 1–2, s. 95–99; A. Wąsek, *Glosa do uchwały Sądu Najwyższego Izba Karna, z dnia 20 czerwca 1991 r., I KZP 12/91*, WPP 1992, nr 3–4, s. 73–78.

¹⁴⁵ Uchwała SN z dnia 26 kwietnia 2007 r., I KZP 4/07, OSNKW 2007, z. 6, poz. 45. Zob. też J. Potulski, *Glosa do uchwały SN z dnia 20 kwietnia 2007 r., I KZP 4/07*, „GSP – Przegląd Orzecznictwa” 2008, nr 3, poz. 12, s. 111–116 [w tytule głosu omyłkowo podano datę 20, zamiast 26 kwietnia 2007 r. – uwaga R.O.]; M. Warchoń, *Glosa do uchwały Sądu Najwyższego Izba Karna z dnia 26 kwietnia 2007 r., I KZP 4/07*, WPP 2007, nr 3, s. 109–119; Zob. też A.M. Tęcza-Paciorek, *Pojęcie osoby podejrzaney i jej uprawnienia*, Prok. i Pr. 2011, nr 11, s. 61.

¹⁴⁶ Zob. np. P. Daniluk, H. Kuczyńska, *Granice legalności przesłuchania – wybrane problemy*, [w:] P. Hofmański (red.), *Węzłowe problemy...*, s. 1002; P. Hofmański, E. Sadzik, K. Zgryzek, *Kodeks...*, t. I, s. 1307.

¹⁴⁷ Zob. np. M. Lipczyńska, *Stanowisko oskarżonego w procesie karnym* Polski Ludowej, Warszawa 1956, s. 17.

hezyjnym, w którym pokrzywdzony, a w razie jego śmierci osoba najbliższa, a także, gdy zarówno na rzecz pokrzywdzonego, jak i w związku z jego śmiercią na rzecz osób najbliższych – prokurator wytacza powództwo cywilne w celu dochodzenia w postępowaniu karnym roszczeń majątkowych, wynikających bezpośrednio z popełnienia przestępstwa (art. 62 k.p.k.). Dochodzenie roszczeń jedynie przeciwko oskarżonemu jest związane zarówno z treścią tego przepisu, jak i art. 65 § 1 pkt 5 k.p.k., stanowiącego, jak już wskazano, że sąd odmawia przyjęcia powództwa cywilnego, jeżeli po stronie pozwanych zachodzi współuczestnictwo konieczne z instytucją państwową, samorządową lub społeczną albo z osobą, która nie występuje w charakterze oskarżonego.

Oskarżony, będąc jednocześnie pozwanym, może być reprezentowany przez obrońcę, który w sferze cywilnoprawnej będzie pełnił w istocie rolę pełnomocnika (będzie o tym mowa w rozdziale 3).

Oskarżony, kumulując te role, może obrać różne formy obrony przed taką karno-cywilną akcją wymierzoną w jego interesy. Przede wszystkim może on koncentrować się na obronie przed zarzutem karnym, co w przypadku powodzenia uwolni go od odpowiedzialności cywilnej. Uniewinnienie bowiem oskarżonego, jak już wcześniej wskazano, skutkuje pozostawieniem powództwa cywilnego bez rozpoznania. Może on też, próbując doprowadzić do analogicznego rozstrzygnięcia, podejmować czynności procesowe, mające na celu opóźnianie postępowania. Opóźnianie wydawania rozstrzygnięcia w sferze karnej przez kwestię cywilną stanowi bowiem podstawę do rozważenia przez sąd pozostawienia powództwa cywilnego bez rozpoznania (art. 415 § 3 k.p.k.). A w postępowaniu nakazowym, choć oskarżony nie bierze udziału w posiedzeniu, to może on wpływać na rozpoznanie tam sprawy poprzez składanie wniosków procesowych. Artykuł 503 § 2 k.p.k. przewiduje bowiem, jak już wskazano, że jeżeli materiał dowodowy zebrany w postępowaniu przygotowawczym nie wystarcza do rozstrzygnięcia powództwa cywilnego, sąd pozostawia je bez rozpoznania. Oskarżony

może też kwestionować bezpośredniość związku zarzuconego mu przestępstwa z powstałą szkodą. Możliwe jest wreszcie przedstawianie tylko cywilnych argumentów, odnoszących się do zasadności powództwa cywilnego. Natomiast nawiązując do wcześniejszych rozważań o relacjach powództwa cywilnego i wniosku o naprawienie szkody na podstawie art. 46 k.k., wypada przypomnieć, że wykluczone jest dochodzenie roszczeń z tych dwóch tytułów, co eliminuje ewentualną kumulację ról, wynikającą z tych instytucji.

2.2.2. Oskarżony jako źródło dowodowe

Jak już wskazano, oskarżony występuje w procesie jako strona, ale jest on również źródłem dowodowym. Ma on w związku z tym prawo do składania wyjaśnień, odmowy składania wyjaśnień i odmowy odpowiedzi na poszczególne pytania. Jest to uprawnienie, którego uzasadnienie jest zakorzenione w polskim prawie karnym procesowym. Już w czasie obowiązywania st.k.p.k. wskazywano na zwolnienie oskarżonego z obowiązku prawdomówności, jako że nie może on być ograniczany w wyborze środka obrony samego siebie, choćby za pomocą kłamliwych wypowiedzi¹⁴⁸. Prawo do milczenia jest obecnie przewidziane w art. 175 k.p.k. i przysługuje oskarżonemu w każdym etapie postępowania karnego¹⁴⁹. Nie znaczy to jednak, że ma on prawo do kłamstwa¹⁵⁰.

¹⁴⁸ W. Nestorowicz, *Oskarżony i jego przysięga w rozwoju historycznym procesu karnego*, Warszawa 1933, s. 5. Autor formułował swoje stanowisko, opierając się na regulacji normatywnej i judykaturze w odniesieniu do przysięgi oskarżonego, ale można tę ocenę zastosować również generalnie do zakresu wypowiedzi oskarżonego, stosując argumentację *a maiori ad minus* [uwaga R.O.].

¹⁴⁹ Zob. np. L. Łamejko, *Prawo do milczenia w procesie karnym a domniemanie niewinności i prawo do obrony*, [w:] J. Kasprzak, B. Młodziejowski (red.), *Kryminalistyka i inne nauki pomostowe w postępowaniu karnym*, Olsztyn 2009, s. 525.

¹⁵⁰ Z. Sobolewski, *Samooskarżenie w świetle prawa karnego (nemo se ipsur accusare tenetur)*, Warszawa 1982, s. 96–97; zob. też szerzej, w: M. Błoński, *Wyjaśnienia...*, s. 275–291.

W literaturze można spotkać interesujące, obejmujące różne perspektywy spojrzenie na zagadnienia, które wynikają z prawa oskarżonego do milczenia, wyodrębniające cztery podstawowe reguły w tym zakresie. Tak więc przyjmuje się, że po pierwsze, oskarżony nie ma obowiązku dostarczania dowodów swojej winy, tak jak nie ma obowiązku udowadniania braku winy [art. 74 § 1 k.p.k., o czym w dalszej części – uwaga R.O.], po drugie, oskarżonemu wolno powstrzymać się od udzielania jakichkolwiek wyjaśnień (art. 175 § 1 k.p.k.). Po trzecie, jeżeli oskarżony zgłasza twierdzenia, stawia określone tezy, to może, lecz nie musi, zgłosić wniosek dowodowy na potwierdzenie wskazywanej tezy. Ostatnia reguła związana jest z twierdzeniem, że w sytuacji, gdy oskarżony zaniecha dowodów na poparcie swoich tez, to naraża się, że sąd nie da mu wiary i oprze rozstrzygnięcie na dowodach przeciwnych, popartych dowodami przeciwnymi¹⁵¹.

Na wyjaśnienia oskarżonego można patrzeć dwojako – z punktu widzenia interesu społecznego, jako na środek dowodowy, który może służyć ustalaniu podstawy faktycznej rozstrzygnięcia i być w związku z tym pomocny w realizowaniu celów procesu. Można je oceniać również – z punktu widzenia interesu indywidualnego (oskarżonego) jako na narzędzie realizacji prawa do obrony. Te dwa punkty widzenia nie muszą być rozbieżne, określenie rzeczywistych rozmiarów odpowiedzialności oskarżonego może bowiem leżeć nie tylko w interesie społecznym, ale także oskarżonego, czego skrajnym przykładem jest uniewinnienie osoby niesłusznie oskarżonej. Rozróżnienie to ma jednak istotne konsekwencje, ponieważ organom procesowym zawsze powinno zależeć na uzyskaniu wyjaśnień oskarżonego, natomiast oskarżony z tego narzędzia może, ale nie musi korzystać, co znajduje wyraz w prawie do składania wyjaśnień¹⁵².

Z drugiej zaś strony należy wskazać, że oskarżony jest zobligowany do poddania się określonym w k.p.k. czynnościom. Tak

¹⁵¹ M. Błoński, *Znaczenie odmowy złożenia wyjaśnień przez oskarżonego na tle standardów rzetelnego procesu*, [w:] T. Grzegorzczak (red.), *Funkcje procesu...*, s. 353.

¹⁵² A. Gaberle, *Dowody w sądowym procesie karnym*, Kraków 2007, s. 116.

więc ma on na podstawie art. 74 § 1 k.p.k. obowiązek poddania się oględzinom zewnętrznym ciała oraz innym badaniom niepołączonym z naruszeniem integralności ciała¹⁵³. Wolno także w szczególności pobrać od niego odciski, fotografować oraz okazać w celach rozpoznawczych innym osobom. Można również pobrać krew, włosy lub wydzieliny organizmu pod warunkiem, że są one dokonywane przez uprawnionego do tego pracownika służby zdrowia z zachowaniem wskazań wiedzy lekarskiej i nie zagrażają zdrowiu osoby podejrzanej. Funkcjonariusz Policji może też pobrać wymaz ze śluzówki policzków, jeżeli jest to nieodzowne i nie zachodzi obawa, że zagrażałoby to zdrowiu osoby, od której taka próbka jest pobierana (art. 74 § 2 i 3 k.p.k.). Należy tu jednak podkreślić, że na podstawie art. 74 § 1 k.p.k. oskarżony nie może być zobligowany do dostarczania dowodów przeciwko sobie (*nemo se ipsur accusare tenetur*)¹⁵⁴.

Istotną kwestią związaną z rolą oskarżonego jako źródła dowodowego jest przyznanie się do winy. Powinno ono być badane podobnie jak każdy dowód. Ten akt procesowy nie może stanowić z racji jego istoty środka dowodowego przyjmowanego bezkrytycznie przez organy procesowe. Powinien on być rozważany jako element działalności procesowej. Należy tu ponadto zwrócić uwagę na odróżnienie przyznania się do winy od przyznania się do czynu. Rozróżnienie takie nie występuje w prawie materialnym, ale funkcjonuje na gruncie prawa karnego procesowego¹⁵⁵. Przyznanie się do winy nie może jednak pozbawić wyjaśnień mocy dowodowej. Brak przyznania się do winy nie

¹⁵³ Zob. szczegółowe rozważania o zakresie badań dopuszczalnych w stosunku do oskarżonego w: A. Lach, *Granice badań oskarżonego w celach dowodowych. Studium w świetle reguły nemo se ipsum accusare tenetur i prawa do prywatności*, Toruń 2010.

¹⁵⁴ Zob. więcej M. Jeż-Ludwichowska, *Dowodowe obowiązki oskarżonego*, [w:] A. Marek (red.), *Współczesne problemy...*, s. 135–148.

¹⁵⁵ B. Zając, *Przyznanie się...*, s. 45; D. Tarnowska, *Uprawnienia oskarżonego w świetle prawa do obrony*, Prok. i Pr. 2006, nr 7–8, s. 133–137. Zob. też szersze rozważania na temat winy w: D. Świecki, *Wina w prawie karnym materialnym i procesowym*, *ibidem*, 2009, nr 11–12, s. 5–14.

może pociągać negatywnych konsekwencji dla oskarżonego, ani jako np. okoliczność obciążająca ani jako przesłanka zaostrzenia kary¹⁵⁶. Tak więc przyznanie się do winy nie musi przesądzać o przyjęciu przez organy procesowe wersji podanej przez oskarżonego, która podlega weryfikowaniu w toku postępowania.

Można postawić pytanie o charakter przyznania się do winy z punktu widzenia oskarżonego jako strony procesowej oraz osobowego źródła dowodowego. Choć ten akt procesowy może być przejawem strategii działania w procesie karnym, to z punktu widzenia rodzaju czynności procesowej należy zakwalifikować go jako środek dowodowy. Niezależnie bowiem od intencji składającej go osoby oraz realizowanego przez nią w ten sposób celu, przyznanie się do winy musi być postrzegane jako czynność dowodowa, podlegająca takim samym rygorom jak każde inne oświadczenie wiedzy. Nie jego prawdziwość, która dopiero jest weryfikowana, ale właśnie charakter czynności jest tu istotny.

Jedną z ważnych kwestii dotyczących relacji roli oskarżonego występującego jako strona procesowa i jako źródło dowodowe jest kwestia traktowania jego przyznania się do winy w związku z zainicjowaniem konsensualnych sposobów rozstrzygnięcia sprawy. Pytanie, jakie można w związku z tym postawić, dotyczy sytuacji, gdy nie doszło do wydania orzeczenia zgodnego z koncyliacyjną propozycją. Chodzi tu o sytuację skazania bez rozprawy na podstawie art. 335 k.p.k. oraz dobrowolnego poddania się odpowiedzialności karnej na podstawie art. 387 k.p.k.

W pierwszym przypadku oskarżony wyraża zgodę na umieszczenie w akcie oskarżenia wniosku o wydanie wyroku skazującego i orzeczenie określonej kary lub środka karnego za występki zagrożony karą nieprzekraczającą 10 lat pozbawienia wolności bez przeprowadzenia rozprawy, jeżeli okoliczności po-

¹⁵⁶ L. Hochberg, *Wyjaśnienia oskarżonego w procesie karnym i ich wartość dowodowa*, Warszawa 1962, s. 25; zob. też wyrok SN z dnia 4 września 1953 r., II K 302/53, OSNCK 1954, z. 2, poz. 38.

pełnienia przestępstwa nie budzą wątpliwości, a postawa oskarżonego wskazuje, że cele postępowania zostaną osiągnięte (art. 335 § 1 k.p.k.). W doktrynie zwraca się uwagę, że niedopuszczalne jest zarówno wywieranie presji na oskarżonego w celu uzyskania jego zgody, w szczególności groźby surowszego ukarania w wypadku braku zgody, jak i wywieranie nacisku, aby przyznał się do winy w zamian za łagodniejszy wyrok¹⁵⁷. Artykuł 343 § 7 k.p.k. przewiduje jednak, że jeżeli sąd uzna na posiedzeniu, że nie zachodzą podstawy do uwzględnienia wniosku, sprawa podlega rozpoznaniu na zasadach ogólnych.

Z kolei art. 387 § 1 k.p.k. zakłada możliwość złożenia przez samego oskarżonego wniosku o skazanie go w określony sposób i ograniczenie postępowania dowodowego na rozprawie (w trybie uproszczonym art. 474a k.p.k. pozwala rozpoznać wniosek na posiedzeniu, o ile został on złożony przed rozprawą główną). Niezależnie od formalnych przesłanek uwzględnienia tego wniosku sąd nie jest nim związany i może okazać się, że albo z powodów formalnych w postaci sprzeciwu pokrzywdzonego lub prokuratora¹⁵⁸, albo wątpliwości co do okoliczności czynu, sprawstwa i winy oskarżonego sąd nie weźmie wniosku oskarżonego. Sąd może uzależnić uwzględnienie wniosku oskarżonego od dokonania w nim wskazanej przez siebie zmiany (art. 387 § 3 zd. pierwsze k.p.k.)¹⁵⁹.

¹⁵⁷ A. Marek, *Konsensualny model rozstrzygania spraw w procesie karnym*, [w:] J. Czapska, A. Gaberle, A. Świątłowski, A. Zoll (red.), *Zasady procesu karnego wobec wyzwań współczesności. Księga ku czci Profesora Stanisława Waltosia*, Warszawa 2000, s. 65–66.

¹⁵⁸ Wcześniej w art. 387 § 2 k.p.k. była mowa o zgodzie pokrzywdzonego i prokuratora na uwzględnienie wniosku oskarżonego. Już od początku obowiązywania k.p.k. wskazywano na zasadność zmiany tego warunku na brak sprzeciwu, co miaoby zapobiegać obstrukcji procesowej wynikającej z ewentualnego niestawiennictwa pokrzywdzonego na rozprawie [zmiana ta została dokonana ustawą z 10 stycznia 2003 r. – uwaga R.O.]; zob. *ibidem*, s. 72.

¹⁵⁹ J. Duży, *Porozumienia procesowe w art. 335 i 387 k.p.k. a przyszłość wymiaru sprawiedliwości*, PS 2011, nr 10, s. 91.

Powstaje tu pytanie, jak w takich przypadkach należy potraktować zgodę oskarżonego na wniosek z art. 335 k.p.k. albo wniosek oskarżonego o skazanie go we wskazany przez niego sposób na podstawie art. 387 § 1 k.p.k. Czy powinno to być traktowane jako przyznanie się do winy z konsekwencjami dowodowymi dla oskarżonego w dalszym postępowaniu czy należy potraktować tę czynność jak oświadczenie woli oskarżonego działającego w charakterze strony.

W doktrynie formułowano odnośnie do tych kwestii odmienne stanowiska. Z jednej bowiem strony przyjmowano, że nie można utożsamiać zgody oskarżonego z przyznaniem się do winy¹⁶⁰, argumentując m.in., że takie wymaganie byłoby niekorzystne dla oskarżonego w sytuacji braku aprobaty przez sąd wniosku i skierowania sprawy do rozpoznania na rozprawę. Z drugiej zaś wskazywano, że jest to jednak akt procesowy w istocie równoznaczny z takim przyznaniem¹⁶¹.

Z kolei K. Marszał przyjmuje, że merytoryczne orzekanie wyrokiem na posiedzeniu powinno mieć miejsce jedynie w wypadku nie budzącego wątpliwości przyznania się oskarżonego do winy. Stwierdza przy tym, że w wypadkach złożenia wniosku o warunkowe umorzenie postępowania karnego i skazania bez rozprawy brak takiego przyznania się może sygnalizować wadliwość samego porozumienia. Ponadto nieprzyznanie się do winy powinno być postrzegane jako stan braku pozytywnej prognozy w wypadku art. 335 k.p.k. lub brak pewności, że oskarżony będzie przestrzegał porządku prawnego w związku z warunkowym umorzeniem postępowania karnego (art. 66 § 1 k.k.). Autor postuluje w związku z tym *de lege ferenda* uregulo-

¹⁶⁰ Zob. np. A. Marek, *Konsensualny...*, s. 66; R.A. Stefański, *Wniosek prokuratora o skazanie oskarżonego bez rozprawy*, Prok. i Pr. 1998, nr 2, s. 49–50.

¹⁶¹ Zob. np. E. Kruk, *Uwagi o skazaniu bez rozprawy w nowym k.p.k.*, Prok. i Pr. 1998, nr 4, s. 44. Autorka stwierdza, że okoliczności popełnienia przestępstwa „nie budzą wątpliwości” zwykle wówczas, gdy poza przyznaniem się oskarżonego do winy znajdują się jeszcze inne dowody potwierdzające treść wyjaśnień oskarżonego, eadem, *Wyrok skazujący sądu pierwszej instancji w trybie art. 335 k.p.k.*, Kraków 2005, s. 78–81.

wanie tych dwóch nurtów postępowania w zależności od tego, czy oskarżony przyznaje się do winy w sposób nie budzący wątpliwości. W takim przypadku można by skrócić dochodzenie i skierować sprawę na jawne (także w ujęciu zewnętrznym) posiedzenie sądu, z możliwością wypowiedzenia się przez strony na temat treści wyroku. W przeciwnym przypadku należałoby przeprowadzić sformalizowane śledztwo oraz postępowanie sądowe z pełną rozprawą¹⁶².

Także na gruncie wniosku oskarżonego złożonego na podstawie art. 387 k.p.k. formułuje się przeciwstawne stanowiska co do przyznania się do winy jako koniecznego warunku uwzględnienia tego wniosku¹⁶³. A. Marek różnicuje w tym aspekcie wymóg przyznania się do winy od etapu, w którym miałyby to nastąpić, przyjmując, że nie ma tego wymogu w związku z wnioskiem złożonym przed rozprawą (a nawet w postępowaniu przygotowawczym). Widzi on zaś konieczność przyznania się do winy, kiedy wniosek składany jest w toku rozprawy głównej¹⁶⁴. Argumentuje to regulacją art. 387 § 1 k.p.k. wymagającą dla skuteczności wniosku, aby fakt i okoliczności popełnienia czynu nie budziły wątpliwości. Teza o dopuszczalności złożenia wniosku przez oskarżonego w toku postępowania przygotowawczego budzi wątpliwości. Wniosek ten może bowiem zostać złożony dopiero po wniesieniu aktu oskarżenia, kiedy sprawa będzie już zawisała w sądzie. Aczkolwiek zaprezentowany pogląd zo-

¹⁶² K. Marszał, *W sprawie...*, s. 147–148.

¹⁶³ Zob. stanowisko akcentujące konieczność przyznania się do winy zarówno w przypadku art. 335, jak i art. 387 k.p.k., w: E. Kruk, *Kilka uwag na temat stosowania art. 335 i art. 387 k.p.k.*, Prok. i Pr. 2000, nr 1, s. 88, eadem, *Wyrok...*, s. 142. Inni autorzy wskazują natomiast, że przyznanie się oskarżonego do winy nie jest formalnym warunkiem dobrowolnego poddania się odpowiedzialności karnej, choć zaznaczają jednocześnie, że jeżeli oskarżony nie przyznaje się do winy lub w ogóle nie przyznaje się do popełnienia zarzucanego mu czynu, problematyczne byłoby przyjęcie, że okoliczności popełnienia czynu nie budzą wątpliwości, a jest to warunkiem zastosowania instytucji z art. 387 k.p.k., tak: P. Hofmański, E. Sadzik, K. Zgryzek, *Kodeks...*, t. II, s. 524–525 i powołane tam orzecznictwo i poglądy doktryny.

¹⁶⁴ A. Marek, *Konsensualny...*, s. 71.

stał sformułowany w 2000 r., kiedy nie było jeszcze w k.p.k. art. 474a, przewidującego procedowanie w tym przedmiocie na posiedzeniu przed rozprawą główną, o ile sprawa toczy się w trybie uproszczonym, to należy wskazać, że jest to w istocie kwestia sposobu procedowania i rozpoznania wniosku, a nie zróżnicowania warunku w postaci „niewątpliwości” poznania okoliczności popełnienia przestępstwa. Ten warunek ma bowiem charakter stały i chwila złożenia wniosku przez oskarżonego nie może mieć decydującego znaczenia dla zastosowania omawianej instytucji.

Należy opowiedzieć się za stanowiskiem nie identyfikującym wniosku oskarżonego z art. 387 § 1 k.p.k., względnie jego zgody na określone skazanie na podstawie art. 335 § 1 k.p.k., z przyznaniem się do winy. Wniosek, podobnie jak zgodę, należy traktować jako element „gry” procesowej i wyraz chęci osiągnięcia przez oskarżonego określonego celu w postępowaniu. Natomiast to, czy jest on zgodny z rzeczywistością będącą przedmiotem ustaleń w procesie karnym, pozostaje poza sferą interesów oskarżonego. Proces karny w obecnym kształcie podporządkowany jest zasadzie prawdy materialnej, co oznacza, że podstawę wszelkich rozstrzygnięć powinny stanowić prawdziwe ustalenia faktyczne (art. 2 § 2 k.p.k.). Oskarżony nie jest podmiotem mającym realizować cele postępowania karnego, nie dotyczy go bowiem wymóg docierania do prawdy. To organy procesowe mają w każdym ze wskazanych przypadków stwierdzać, że okoliczności popełnienia przestępstwa nie budzą wątpliwości, a postawa oskarżonego wskazuje, że cele postępowania zostaną osiągnięte (art. 335 § 1 k.p.k.) bądź okoliczności popełnienia przestępstwa nie budzą wątpliwości i cele postępowania zostaną osiągnięte mimo nieprzeprowadzenia rozprawy w całości (art. 387 § *in principio* 2 k.p.k.). Tak więc czynności oskarżonego w przedstawionych sferach powinny być elementem szerszego badania sprawy przez sąd. Motywy działań oskarżonego mogą być różne, stąd konieczność badania rzeczywistego stanu rzeczy przez sąd. Zatem ani zgoda oskarżonego z art. 335 § 1 k.p.k.,

ani jego wnioski z art. 387 § 1 k.p.k. nie mogą być traktowane jako przyznanie się do winy, czyli przejaw działania oskarżonego jako osobowego źródła dowodowego, ale sposób realizacji uprawnień tego podmiotu jako strony procesowej, o której odpowiedzialności należy orzec w postępowaniu karnym.

Inaczej przedstawia się sytuacja w związku z rozwiązaniem przyjętym w art. 335 § 2 k.p.k., stanowiącym, że jeżeli zachodzą warunki do wystąpienia z wnioskiem, o którym mowa w § 1, a w świetle zebranych dowodów wyjaśnienia podejrzanego nie budzą wątpliwości, dalszych czynności dowodowych w postępowaniu przygotowawczym można nie przeprowadzać. Przeprowadza się jednak czynności, co do których zachodzi niebezpieczeństwo, że nie będzie można ich przeprowadzić na rozprawie. W tym przypadku zachodzą w istocie dwa elementy, tj. zgoda podejrzanego na określone skazanie, mająca charakter oświadczenia woli, oraz wyjaśnienie, które jest już oświadczeniem dowodowym. Wobec sformułowania tam warunku w postaci „nie budzących wątpliwości wyjaśnień oskarżonego” należy wskazać, że te wyjaśnienia w połączeniu ze zgodą na skazanie powinny być rozumiane jako równoważne przyznaniu się do winy. Uwzględniając pozostałe warunki tej instytucji, trzeba podkreślić, że podstawowym warunkiem jej zastosowania jest realizacja zasady prawdy materialnej, a więc złożone wyjaśnienia muszą znaleźć potwierdzenie w pozostałym materiale dowodowym. Wątpliwości co do treści wyjaśnień praktycznie wykluczają spełnienie tego założenia, tak więc sąd nie może wówczas skazać oskarżonego w tym trybie. Zatem, reasumując, przyznanie się do winy nie jest przesłanką skazania bez rozprawy w trybie art. 335 § 1 k.p.k., jest ono natomiast niezbędnym warunkiem do skrócenia postępowania przygotowawczego i sformułowania wniosku do sądu na podstawie art. 335 § 2 k.p.k.¹⁶⁵

Odmienne sytuacja przedstawia się natomiast na podstawie art. 388 k.p.k., stanowiącego, że za zgodą obecnych stron sąd

¹⁶⁵ Zob. np. T. Grzegorzczak, *Kodeks postępowania karnego...*, s. 738–739; E. Kruk, *Wyrok...*, s. 79–80.

może przeprowadzić postępowanie dowodowe tylko częściowo, jeżeli wyjaśnienia oskarżonego przyznającego się do winy nie budzą wątpliwości. To przyznanie się musi być oczywiście wiarygodne, tak więc częściowa choćby zmiana wyjaśnień w stosunku do złożonych w śledztwie lub dochodzeniu uzasadnia przyjęcie braku wiarygodności¹⁶⁶. Te wyjaśnienia muszą ponadto zostać złożone przed sądem, zgodnie z zasadą bezpośredniości. Nie spełnia tego wymogu przyznanie się do winy jedynie w toku postępowania przygotowawczego¹⁶⁷. W tym przypadku ustawodawca już *explicite* mówi o przyznaniu się do winy, czyniąc z tego aktu procesowego przesłankę skrócenia postępowania dowodowego. Należy je traktować jako oświadczenie dowodowe, którego złożenie związane jest jednak z ryzykiem dla oskarżonego, że spowoduje ono inne skutki niż spodziewane przez niego. Oczywiście i w tym wypadku przyznanie się oskarżonego do winy musi być badane przez sąd, niezależnie od zgody udzielonej przez obecne na rozprawie strony. Zgoda może być bowiem traktowana jedynie jako formalna przesłanka ograniczenia postępowania dowodowego, nie może jednak w żadnym przypadku zostać uznana za wystarczającą podstawę do wydania wyroku skazującego, względnie warunkowo umarzającego postępowanie karne. Obalenie domniemania niewinności musi być zgodne z zasadą prawdy materialnej, w związku z tym samo przyznanie się oskarżonego do winy, podobnie jak inne dowody w sprawie, musi być przedmiotem dokładnego badania przeprowadzonego przez sąd przed wydaniem wyroku.

W przypadku oskarżonego zachodzi ścisły związek z pozycją procesową strony i występowaniem przez niego w charakterze osobowego źródła dowodowego. W związku z tym, że przedmiotem postępowania jest kwestia odpowiedzialności tego podmiotu za rzucane mu przestępstwo, możliwość obro-

¹⁶⁶ B. Zając, *Przyznanie się...*, s. 202–203.

¹⁶⁷ *Ibidem*, s. 203.

ny może polegać zarówno na aktywnym korzystaniu z możliwości składania wyjaśnień, tym cenniejszej dla oskarżonego, że zasadniczo nie karze się go za nieprawdziwe wypowiedzi, jak i na zachowaniu wstrzemięźliwości w zakresie wypowiedzi dowodowych. Uwzględnić tu wszak należy, że nawet sposób ewentualnego przyznania się oskarżonego może być elementem realizacji tych założeń. Oskarżony może bowiem przyznać się jedynie do udziału w zdarzeniu, ale nie do sprawstwa, może też przyznać się do sprawstwa, negując swoją winę, może wreszcie przyznać się do winy. Jednak przydatność dla postępowania tej czynności dowodowej może okazać się wątpliwa, jeśli zostanie ograniczona do przyznania się, a oskarżony odmówi składania wyjaśnień. Sytuacja może ponadto ulec dodatkowej komplikacji, gdy przyznanie się do winy oskarżonego nie znajdzie potwierdzenia w innym materiale dowodowym. Tak więc należy stwierdzić, że w wypadku oskarżonego występuje kluczowa dla jego procesowych interesów zależność zachodząca pomiędzy pozycją strony a osobowego źródła dowodowego.

Na marginesie prowadzonych rozważań należy przytoczyć zastrzegający na aprobatę pogląd, że przyznanie się do winy nie jest wymagane do skierowania sprawy do postępowania mediacyjnego¹⁶⁸. Ani z formalnego punktu widzenia nie istnieje taki warunek, ani nie uzasadnia go wykładnia funkcjonalna czy celowościowa. Próba pogodzenia interesów oskarżonego i pokrzywdzonego nie może być warunkowana takim aktem procesowym, ponieważ nie uzasadnia tego ani cel tej instytucji koncyliacyjnej, ani tym bardziej interes pokrzywdzonego.

Odrębną kwestią związaną z pozycją oskarżonego jako źródła dowodowego jest problematyka powołania w charakterze świadka osoby współoskarżonej o popełnienie przestępstwa.

¹⁶⁸ G.A. Skrobotowicz, *Gwarancje praw pokrzywdzonego realizowane w ramach postępowania mediacyjnego a modele postępowań szczególnych*, [w:] D. Gil (red.), *Gwarancje praw...*, s. 223.

To zagadnienie wiąże się z treścią art. 182 § 3 k.p.k., stanowiącego, że prawo odmowy zeznań przysługuje także świadkowi, który w innej toczącej się sprawie jest oskarżony o współudział w przestępstwie objętym postępowaniem. Z tym przepisem związany jest art. 391 § 1 k.p.k., zgodnie z którym, jeżeli świadek bezpodstawnie odmawia zeznań, zeznaje odmiennie niż poprzednio albo oświadczy, że pewnych okoliczności nie pamięta, albo przebywa za granicą lub nie można mu było doręczyć wezwania, albo nie stawiał się z powodu niedających się usunąć przeszkód lub prezes sądu zaniechał wezwania świadka, a także wtedy, gdy świadek zmarł, wolno odczytywać w odpowiednim zakresie protokoły złożonych poprzednio przez niego zeznań w postępowaniu przygotowawczym lub przed sądem w tej lub innej sprawie albo w innym postępowaniu przewidzianym przez ustawę. Jeżeli zachodzą podstawy do stosowania m.in. art. 182 § 3 k.p.k., organ procesowy jest zobowiązany pouczyć świadka o treści tego przepisu¹⁶⁹.

Wolno wówczas, a także w wypadku określonym w art. 182 § 3 k.p.k., odczytywać również na rozprawie protokoły złożonych poprzednio przez świadka wyjaśnień w charakterze oskarżonego (art. 391 § 2 k.p.k.). W literaturze formułowany jest pogląd, że nie można sięgnąć po art. 391 § 2 k.p.k., jeżeli osoba powołana w charakterze świadka nie skorzystała z prawa odmowy zeznań na podstawie art. 182 § 3 k.p.k., działa tu bowiem zakaz odtwarzania z art. 186 § 1 *in fine* k.p.k. Oceniając zeznania, należy uwzględnić, że zmieniła się rola przesłuchiwanego, a także jego prawa i obowiązki¹⁷⁰.

Dobrem chronionym przez art. 182 § 3 k.p.k. jest określony stosunek świadka do oznaczonego oskarżonego, a nie do wszystkich oskarżonych występujących w danej sprawie, jeżeli w innej toczącej się sprawie świadek ten jest oskarżony o współudział

¹⁶⁹ J. Kosowski, *Z problematyki art. 186 k.p.k. – uwagi de lege lata i de lege ferenda*, [w:] P. Hofmański (red.), *Węzłowe problemy...*, s. 1012.

¹⁷⁰ K.J. Pawelec, *Wyjaśnienia podejrzanego, zeznania świadka i instytucja świadka koronnego. Komentarz*, Warszawa 2003, s. 67.

w przestępstwie objętym toczącym się postępowaniem. Przepis ten chroni świadka przed dostarczeniem dowodu lub informacji przeciwko sobie¹⁷¹.

Oskarżony występujący w jednej sprawie z innym współoskarżonym, po wyłączeniu jego sprawy do odrębnego rozpoznania, może występować w prowadzonej nadal sprawie w stosunku do innego uprzednio współoskarżonego tylko w charakterze świadka z wszystkimi konsekwencjami procesowymi, które go jako świadka dotyczą¹⁷².

Jeżeli wobec współsprawców tego samego przestępstwa, na skutek wyłączenia postępowania, toczy się ono przed różnymi sądami, a jeden ze współsprawców, będąc poza tym oskarżonym we własnej wyodrębnionej sprawie, występuje w charakterze świadka przeciwko drugiemu współsprawcy w jego sprawie, to może on skorzystać z prawa do odmowy odpowiedzi na pytanie [obecnie art. 183 k.p.k. – uwaga R.O.], lecz tylko w zakresie okoliczności nie objętych treścią złożonych już poprzednio przez niego wyjaśnień. Uchylenie się przez takiego świadka od odpowiedzi na pytania, dotyczące wyłącznie okoliczności objętych treścią jego poprzednich wyjaśnień złożonych w charakterze oskarżonego, powinno uchodzić za bezpodstawną odmowę (w całości czy też tylko w części) zeznań w rozumieniu obecnego art. 391 § 1 k.p.k. [uwaga – R.O.], uprawniającą do odczytania protokołów złożonych poprzednio przez niego wyjaśnień w charakterze oskarżonego¹⁷³. Sąd Najwyższy prawidłowo ocenił konsekwencje, jakie wiążą się z udzieleniem wypowiedzi w ramach wyjaśnień złożonych przez osobę w charakterze oskarżonego. Wolno bowiem przytaczać jej to, o czym sama, mając prawo do milczenia, zdecydowała się wcześniej powiedzieć.

Już w czasie obowiązywania kodeksu z 1969 r. wskazywano, że świadek nie miał obowiązku wyjaśniania [w znaczeniu „tłuma-

¹⁷¹ Z. Kwiatkowski, *Zakazy dowodowe w procesie karnym*, Kraków 2005, s. 86.

¹⁷² Wyrok SN z dnia 20 maja 1982 r., V KR 76/82, OSNKW 1982, z. 10–11, poz. 77.

¹⁷³ Uchwała składu 7 sędziów SN z dnia 27 listopada 1975 r., OSNKW 1976, z. 1, poz. 1; OSNPG 1976, z. 1–2, poz. 8.

czenia” – uwaga R.O.], dlaczego odmawia odpowiedzi na pytanie. Myślą przewodnią tego przepisu było bowiem to, że nie należy nikogo stawiać w położeniu przymusowym, w którym musi on albo kłamać, albo zeznając prawdę obciążyć siebie lub osobę najbliższą. Nie można żądać od oskarżonego dostarczenia materiałów dowodowych na swoją niekorzyść. Podobna jest sytuacja świadka, który przez udzielenie odpowiedzi zgodnej z prawdą w danej sprawie może skierować przeciwko sobie ściganie karne¹⁷⁴.

Przedstawiona tu problematyka nie obejmuje kumulowania ról procesowych przez uczestników postępowania karnego. Kumulacja może bowiem mieć miejsce w ramach jednego postępowania. Tutaj natomiast ma miejsce układ, w którym czynności podejmowane w jednym procesie mogą oddziaływać na sytuację uczestników innego postępowania karnego. Ma to niewątpliwie uzasadnienie gwarancyjne, umożliwiające zainteresowanym wybór drogi postępowania w aspekcie wykonywania przez nich obowiązków procesowych, co może wiązać się dla nich z negatywnymi konsekwencjami. Tak więc, choć pozornie mogłoby się wydawać, że następuje tu łączenie ról procesowych, to w istocie ma miejsce jedynie – wynikająca z występowania przez te same osoby w różnych procesach w odmiennych rolach – zależność między kilkoma postępowaniami karnymi.

W odniesieniu do oskarżonego jako źródła dowodowego można zadać też pytanie o dopuszczalność kumulacji ról procesowych w związku ze stosowaniem instytucji świadka koronnego¹⁷⁵. Ustawa o świadku koronnym została początkowo uchwalona na okres 3 lat, a następnie przedłużono czas jej obowiązywania do 1 września 2006 r. Wówczas instytucja świadka koronnego weszła już na stałe do polskiego porządku prawne-

¹⁷⁴ Wyrok SN z dnia 28 stycznia 1975 r., IV KR 313/74, OSP 1978, z. 9, poz. 153; zob. też W. Daszkiewicz, *Glosa do wyroku SN z dnia 28 stycznia 1975 r., IV KR 313/74*, OSP 1978, z. 9, s. 377–379.

¹⁷⁵ Ustawa z dnia 25 czerwca 1997 r. o świadku koronnym, t. jedn.: Dz. U. 2007, nr 36, poz. 232 ze zm.

go¹⁷⁶. Ten swoisty, wprowadzony początkowo jako tymczasowy – „eksperyment” – mimo olbrzymich kosztów, jakie pociąga za sobą realizacja programu ochrony świadka koronnego okazał się skuteczny w walce ze zorganizowaną przestępczością¹⁷⁷.

Istota tej instytucji polega na tym, że dana osoba zostaje zwolniona z odpowiedzialności karnej w zamian za informacje mogące posłużyć za dowód w sprawie oskarżonych o przestępstwa wskazane w art. 1 ustawy o świadku koronnym¹⁷⁸. Sprawca zobowiązuje się do złożenia przed sądem wyczerpujących zeznań potwierdzających jego informacje. Przepis ten wskazuje, kiedy możliwe jest przyjęcie statusu świadka koronnego – odstępstwo od zasady legalizmu dotyczy w tym przypadku sprawców najgroźniejszych przestępstw, cechujących się najwyższym stopniem społecznej szkodliwości¹⁷⁹. Przyjęcie procesowej roli świadka koronnego powoduje bezkarność sprawcy za te przestępstwa, w których popełnieniu uczestniczył i do których ujawnienia przyczynił się jako świadek koronny, w trybie określonym w tej ustawie¹⁸⁰. Uwolnienie od odpowiedzialności jest uzależnione od złożenia zeznań przeciwko współuczestnikom przestępstwa bądź przestępstw objętych zakresem przedmiotowym ustawy¹⁸¹. To oznacza, że możliwość wstąpienia

¹⁷⁶ J. Kościerzyński, *Świadek koronny w świetle nowych regulacji*, Prok. i Pr. 2007, nr 4, s. 58.

¹⁷⁷ L.K. Paprzycki, *Instytucja świadka koronnego i świadka incognito w świetle konstytucji RP i Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*, Pal. 2008, nr 5–6, s. 122–123.

¹⁷⁸ Przestępstwa lub przestępstwa skarbowe popełnione w zorganizowanej grupie albo związku mających na celu popełnienie przestępstwa lub przestępstwa skarbowego (art. 1 ust. 1), a także przestępstwa enumeratywnie wymienione w art. 1 ust. 2 ustawy.

¹⁷⁹ J. Brylak, *Świadek koronny a zasady procesu karnego*, Pal. 2008, nr 11–12, s. 123.

¹⁸⁰ Zob. np. B. Nita, *Ustawa o świadku koronnym w świetle postanowień konstytucyjnych*, Pal. 2002, nr 3–4, s. 15; J. Zarębski, *Kilka uwag o art. 9 ust. 1 ustawy o świadku koronnym*, PS 2006, nr 2, s. 118–123.

¹⁸¹ B. Kurzępa podkreśla, że osoba ubiegająca się o status świadka koronnego musi działać w ramach zorganizowanej grupy przestępczej albo związku mającego na celu popełnianie przestępstw, w: *Świadek koronny – co dalej z ustawą?*, Prok. i Pr. 2006, nr 6, s. 85; idem, *Świadek koronny. Geneza instytucji*.

w rolę świadka koronnego jest w istocie uzależniona od dostarczenia organom procesowym przez podejrzanego – kandydata na świadka koronnego – dowodów na jego niekorzyść¹⁸². Bez względu na to, czy inicjatywa zmiany roli procesowej sprawcy wychodzi od niego, czy od organów ścigania oraz w jakiej fazie postępowania przygotowawczego powstaje, wybór ewentualnej drogi procesowej należy do sprawcy¹⁸³.

W związku z nadaniem osobie statusu świadka koronnego wyłącza się proces karny prowadzony w stosunku do niego do odrębnego postępowania i zawiesza (art. 7 ustawy). Sposób zakończenia postępowania w sprawie świadka koronnego uzależniony jest od jego zachowania w procesie, w którym ma on złożyć zeznania. Nie stosuje się przepisu o niepodleganiu przez sprawcę karze za przestępstwo, w którym uczestniczył i które ujawnił jako świadek koronny, jeżeli odmówił on zeznań przed sądem¹⁸⁴. Ich złożenie powoduje, że w ciągu 14 dni od uprawomocnienia się orzeczenia kończącego to postępowanie prokurator wydaje postanowienie o umorzeniu postępowania wobec osoby będącej świadkiem koronnym¹⁸⁵. To orzeczenie jest niezaskarżalne (art. 9 ust. 2).

Prokurator podejmuje zawieszone postępowanie w sytuacji, gdy:

1) świadek koronny zeznał nieprawdę lub zataił prawdę co do istotnych okoliczności sprawy albo odmówił zeznań przed sądem;

Komentarz do ustawy, Toruń 2005, s. 103-108. M. Blajerski uznaje to za niepotrzebne ograniczenie ustawy, bowiem wyłącza możliwość jej stosowania wobec sprawców poważnych przestępstw gospodarczych, popełnianych w kilkuosobowych konfiguracjach, lecz nie w warunkach art. 258 § 1 i 2 k.k., w: *Uwagi na temat przesłanek dopuszczenia dowodu z zeznań świadka koronnego*, Prok. i Pr., 2004, nr 11-12, s. 75.

¹⁸² B. Nita, *Ustawa...*, s. 22.

¹⁸³ K. Cesarz, *Dowód z zeznań świadka koronnego na tle prawa do sądu (wybrane zagadnienia)*, PS 2004, nr 4, s. 67.

¹⁸⁴ K. Daszkiewicz, „Mały świadek koronny” (art. 60 § 3-5 i art. 61 k.k.), część I, Pal. 1999, nr 3-4, s. 32.

¹⁸⁵ B. Nita, *Ustawa...*, s. 15.

2) popełnił nowe przestępstwo lub przestępstwo skarbowe, działając w zorganizowanej grupie albo związku mających na celu popełnianie przestępstwa lub przestępstwa skarbowego;

3) zataił majątek swój lub znany mu majątek współuczestników przestępstwa lub przestępstw¹⁸⁶.

Prokurator może natomiast podjąć zawieszone postępowanie w sytuacji, gdy świadek koronny popełnił inne umyślne przestępstwo lub nie wykonał zobowiązania zwrotu korzyści i naprawienia szkody. Niezależnie od tego, czy postępowanie podjęto na podstawie okoliczności uzasadniających taką czynność fakultatywnie czy obligatoryjnie, to postanowienie jest zaskarżalne do sądu, który zdecydował o dopuszczeniu dowodu ze świadka koronnego (art. 10 ust. 5)¹⁸⁷.

Możliwe są również sytuacje, że już po umorzeniu postępowania w sprawie świadka koronnego okazuje się, że nie może on korzystać z dobrodziejstwa niepodlegania karze albo że świadek nie ujawnił swojego majątku lub majątku współuczestników przestępstwa lub okoliczności istotnych dla zwrotu korzyści bądź naprawienia szkody, ewentualnie popełnia on nowe przestępstwo, działając w zorganizowanej grupie lub związku. Są to okoliczności, których wystąpienie w ciągu 5 lat od uprawomocnienia się orzeczenia obliguje do wznowienia umorzonego postępowania. Takie wznowienie jest natomiast fakultatywne, jeśli świadek koronny popełni w tym czasie inne przestępstwo umyślne¹⁸⁸.

Instytucja świadka koronnego wyklucza kumulowanie ról procesowych przez oskarżonego i takiego świadka, jako że ma tutaj miejsce wyłączenie sprawy do odrębnego postępowania. Tak więc ujmując kumulację ról procesowych zgodnie z założeniem przyjętym w niniejszym opracowaniu, należy stwierdzić, że nie zachodzi w tym przypadku takie łączenie, ponieważ nie odbywa się to w ramach jednego procesu karnego. Źródłem szczególnego statusu, jakim jest pozycja świadka koronnego, jest co prawda jedno postępowanie przygotowawcze, ale stano-

¹⁸⁶ Zob. np. T. Grzegorzczak, *Kodeks postępowania karnego...*, s. 1451–1452.

¹⁸⁷ *Ibidem*, s. 1452–1453.

¹⁸⁸ *Ibidem*, s. 1453–1454; T. Grzegorzczak, J. Tylman, *Polskie...*, s. 526.

wi ono jedynie podstawę do zamiany roli procesowej w nowo wyodrębnionym postępowaniu – nie jest to jednak kumulacja ról procesowych uczestników postępowania karnego.

Inaczej wygląda sytuacja w związku ze stosowaniem instytucji tzw. małego świadka koronnego¹⁸⁹. Artykuł 60 § 3 i 4 k.k. przewiduje przesłanki nadzwyczajnego złagodzenia kary o charakterze obligatoryjnym i fakultatywnym.

Sąd jest zobligowany do nadzwyczajnego złagodzenia kary, a nawet warunkowego zawieszenia jej wykonania, jeżeli sprawca współdziałający z innymi osobami w popełnieniu przestępstwa ujawni wobec organu powołanego do ścigania przestępstw informacje dotyczące osób uczestniczących w popełnieniu przestępstwa oraz istotne okoliczności jego popełnienia (art. 60 § 3 k.k.). *Ratio legis* art. 60 § 3 k.k. stanowi wyraz dążenia do skutecznego zwalczania przestępczości zorganizowanej, docierania do informacji na temat popełnianych przestępstw oraz rozbicia solidarności w grupach przestępczych¹⁹⁰. Jak stwierdził Sąd Najwyższy, sprawca musi współpracować z co najmniej dwiema osobami¹⁹¹. Wskazuje się, że sposób ujęcia tego przepisu jest jednak na tyle ogólny, że należy przyjąć, że stosuje się go do każdego przeja-

¹⁸⁹ Część przedstawicieli doktryny używa nazwy „mały świadek koronny” zarówno dla określenia instytucji ujętej w art. 60 § 3, jak i art. 60 § 4 k.k., np. K. Daszkiewicz, *„Mały...”,* s. 27; W. Zalewski, [w:] M. Królikowski, R. Zawłocki (red.), M. Błaszczak, J. Długosz, M. Królikowski, J. Lachowski, A. Sakowicz, A. Walczak-Zochowska, W. Zalewski, R. Zawłocki, S. Żółtek, *Kodeks karny. Część ogólna*, Warszawa 2011, s. 381–382. Niektórzy ograniczają to pojęcie do art. 60 § 3 k.k., tak np. Z. Cwiakalski, [w:] A. Zoll (red.), G. Bogdan, Z. Cwiakalski, P. Kardas, J. Majewski, J. Raglewski, M. Szewczyk, W. Wróbel, A. Zoll, *Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz*, Warszawa 2012, s. 839, L. Tyszkiewicz, [w:] T. Dukiet-Nagowska (red.), T. Dukiet-Nagowska, S. Hoc, M. Królikowski, O. Sitarz, L. Tyszkiewicz, L. Wilk, *Prawo karne. Część ogólna, szczególna i wojskowa*, Warszawa 2012, s. 233.

¹⁹⁰ M. Bojarski, J. Giezek, Z. Sienkiewicz, *Prawo karne materialne. Część ogólna i szczególna*, Warszawa 2010, s. 384.

¹⁹¹ Uchwała SN z dnia 25 lutego 1999 r., I KZP 38/98, OSNKW 1999, z. 3–4, poz. 12.

wu przestępczości grupowej (współdziałania co najmniej trzech osób), a nie tylko przestępczości zorganizowanej. Może to dotyczyć wszelkich form zjawiskowych popełnienia czynu zabronionego w konfiguracji wieloosobowej¹⁹². Warunkiem zastosowania nadzwyczajnego złagodzenia kary jest ujawnienie wszystkich, a nie tylko niektórych osób uczestniczących w przestępstwie. Natomiast istotnymi okolicznościami są takie, które mogą doprowadzić do przedstawienia zarzutów konkretnym osobom i przyczynić się do pociągnięcia ich do odpowiedzialności karnej¹⁹³.

W powołanym już orzeczeniu z 25 lutego 1999 r. znalazła się też jednak wątpliwa teza, jakoby obligatoryjne nadzwyczajne złagodzenie kary było niezależne od tego, czy ujawnione informacje były znane, czy nieznane organom ścigania. A. Marek słusznie zwraca uwagę na konieczność zastosowania wykładni systemowej, a także na fakt, że różnica w sformułowaniu przesłanek pomiędzy art. 60 § 3 k.k. i art. 60 § 4 k.k. wynika z tego, że w drugim przepisie jest mowa o innym przestępstwie niż to, odnośnie do którego podejrzany składał wyjaśnienia, które to przestępstwo w ogóle nie jest przedmiotem postępowania, a więc, że chodzić tu musi o informacje nieznane jeszcze organowi. Odrębną kwestią jest zaś to, czy można uznać za wystarczające przekazanie organom procesowym informacji, które są im znane, o czym z kolei nie wie wyjaśniający oskarżony. Za prawidłowy należy uznać pogląd, że takie subiektywne przekonanie sprawcy nie jest wystarczające (a ponadto trudne do zweryfikowania w zakresie jego prawdziwości), a więc konieczne jest także spełnienie przesłanki obiektywnej, czyli zaistnienie sytuacji, w której organy rzeczywiście nie dysponowały tą wiedzą¹⁹⁴. Podnosi się również, że interpretacja przepisu może budzić wątpliwości, czy informacje udzielane organom ścigania muszą być prawdziwe.

¹⁹² A. Marek, *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2010, s. 202; wyrok SN z dnia 10 kwietnia 2003 r., III KKN 242/01, LEX nr 78913; uchwała SN z dnia 25 lutego 1999 r., I KZP 38/98, OSNKW 1999, z. 3–4, poz. 12.

¹⁹³ A. Marek, *Kodeks...*, s. 203.

¹⁹⁴ *Ibidem*, s. 203–204; zob. też obszerne rozważania na ten temat w: M. Królikowski, R. Zawłocki (red.) i inni, *Kodeks...*, s. 384–386.

Należy zgodzić się ze stanowiskiem, że wykładnia celowościowa przesądza o konieczności spełnienia warunku prawdomówności osoby ujawniającej informacje¹⁹⁵.

Przepis art. 60 § 3 k.p.k. może być stosowany zarówno w toku jednego postępowania, kiedy „mały świadek koronny” składa wyjaśnienia odnośnie do współoskarżonych, jak i w odrębnym procesie, do którego wydzielenia może dojść także z przyczyn niezwiązanych z treścią składanych przez niego wyjaśnień. Mogą to bowiem być również inne, procesowe okoliczności uzasadniające wyłączenie sprawy do innego postępowania. W żadnym jednak przypadku nie występuje kumulacja ról procesowych „małego świadka koronnego”. W pierwszej z przedstawionych sytuacji oskarżony zachowuje procesowe role zarówno strony, jak i przede wszystkim źródła dowodowego składającego wyjaśnienia. Możliwość nadzwyczajnego złagodzenia kary związana jest z formą reakcji sądu wobec niego, w związku z treścią złożonych wyjaśnień, rodzących skutki również wobec współoskarżonych. W drugim zaś przypadku kumulacja nie zachodzi, gdyż oskarżony występuje już w innym procesie, tym razem jako świadek.

Fakultatywność nadzwyczajnego złagodzenia kary ma natomiast miejsce w stosunku do sprawcy, który niezależnie od wyjaśnień złożonych w swojej sprawie, ujawnił przed organem ścigania i przedstawił istotne okoliczności, nieznane dotychczas temu organowi, przestępstwa zagrożonego karą powyżej 5 lat pozbawienia wolności (art. 60 § 4 k.k.). Ujawnienie okoliczności musi nastąpić, zanim dowiedzą się o nich organy procesowe. Do zastosowania tej instytucji procesowej konieczny jest wniosek prokuratora, chociaż nie jest on wiążący dla sądu, nawet wówczas, gdy sprawca spełnia wszystkie przesłanki ujęte w art. 60 § 4 k.k.¹⁹⁶ Wątpliwości budzi tu kwestia, czy ujawnienie w trybie art. 60 § 4 k.k. okoliczności innego przestępstwa może stać się podstawą nadzwyczajnego złagodzenia kary w sytuacji, gdy oskar-

¹⁹⁵ J. K. Paśkiewicz, *Świadek koronny in sua causa oraz in altera causa* (art. 60 § 3–5 i art. 61 k.k.), Prok. i Pr. 2001, nr 12, s. 48–49.

¹⁹⁶ M. Bojarski, J. Giezek, Z. Sienkiewicz, *Prawo...*, s. 384.

żony w swojej sprawie nie przyznał się do winy i nie był w tym zakresie pomocny. Formulowano w związku z tym np. pogląd, że choć warunki przewidziane w omawianym przepisie dotyczą okoliczności nieznanych organowi ścigania, odnoszących się do nowego ujawnionego przestępstwa, niemniej jednak trudno byłoby premiować sprawcę, który w swojej sprawie składa wyjaśnienia niewiarygodne, przy czym ich złożenie ma pierwotny charakter w stosunku do okoliczności ujawnionych dalej, a dotyczących innego czynu przestępnego¹⁹⁷. Na akceptację zasługuje uchwała Sądu Najwyższego, w której uzasadnieniu słusznie zwrócono uwagę na prymat wykładni językowej, której zastosowanie daje w tym przypadku możliwość nadzwyczajnego złagodzenia kary. Podkreślono, że ta instytucja ma charakter fakultatywny, a więc sąd jedynie może po nią sięgnąć, stwierdzając występowanie jej przesłanek, a nie musi tego robić¹⁹⁸.

W przypadku instytucji z art. 60 § 4 k.k. również, podobnie jak w przypadku art. 60 § 3 k.k., możliwe jest prowadzenie zarówno jednego, jak i kilku postępowań. Każdorazowo będzie to uzależnione od decyzji organów tego stadium procesowego i następnie przez oskarżyciela. W następstwie ujawnienia bowiem nowych, istotnych okoliczności może dojść do wszczęcia nowego postępowania przygotowawczego i przedstawienia tam zarzutu osobie, której te informacje dotyczyły. W nowym postępowaniu karnym osoba korzystająca z dobrodziejstwa art. 60 § 4 k.k. będzie składała zeznania w charakterze świadka¹⁹⁹. Kumulacja procesowych ról takiej osoby nie będzie miała więc miejsca, będą bowiem wówczas prowadzone dwa odrębne postępowania karne, choć z „łącznikiem” w postaci osoby występującej w każdym z przypadków w postaci dwóch różnych źródeł dowodowych.

Możliwy jest wszak i taki układ, że ujawnienie informacji wobec organu ścigania spowoduje przedstawienie zarzutu co do

¹⁹⁷ Z. Cwiakalski, [w:] A. Zoll (red.) i inni, *Kodeks...*, s. 838–839.

¹⁹⁸ Uchwała SN z dnia 11 stycznia 2006 r., I KZP 53/05, OSNKW 2006, z. 2, poz. 13.

¹⁹⁹ Zob. np. T. Grzegorzcyk, *Instytucja tzw. małego świadka koronnego w znowelizowanym prawie karnym skarbowym*, PS 2006, nr 4, s. 3–4.

ujawnionych, nieznanych dotychczas okoliczności innej osobie, ale w ramach postępowania przygotowawczego prowadzonego już w stosunku do oskarżonego działającego w warunkach art. 60 § 4 k.k. Sprawy tych osób mogą zostać połączone na ogólnych warunkach i wówczas oskarżony w toku dalszego postępowania będzie występował w niezmienionej roli, tj. strony i osobowego źródła dowodowego składającego wyjaśnienia. Tutaj także w związku z tym nie będzie miała miejsca kumulacja procesowych ról tego uczestnika postępowania.

W związku z możliwościami przewidzianymi w art. 60 § 4 k.k. można zadać też pytanie o dopuszczalność zarzucenia na podstawie art. 398 k.p.k. nowego czynu współoskarżonemu (bądź współoskarżonym), ujawnionego dopiero na rozprawie głównej. Czy możliwe byłoby tu przedmiotowe rozszerzenie oskarżenia, oczywiście przy spełnieniu pozostałych przesłanek wskazanych w tym przepisie? Taka interpretacja nie mogłaby się ostać wobec warunku sformułowanego w art. 60 § 4 k.k. w postaci przedstawienia istotnych okoliczności przed organem ścigania. Ujawnienie tych okoliczności przez oskarżonego dopiero w toku rozprawy głównej nie spełnia tego założenia, jest ono bowiem składane wobec sądu. Proces wypadkowy byłby zatem w takim układzie niedopuszczalny.

Możliwość nadzwyczajnego złagodzenia kary, aczkolwiek jest to instytucja o charakterze materialnoprawnym, jest również przewidziana w związku z wnioskiem prokuratora o skazanie bez rozprawy (art. 343 § 2 k.p.k.)²⁰⁰. Podstawą zastosowania wskazanych instytucji jest postawa sprawcy w toku postępowania przygotowawczego. Powstaje jednak kwestia sposobu reakcji, gdy w toku postępowania przed sądem następuje np. zmiana czy nawet odwołanie wcześniejszych wyjaśnień. W razie takiej sytuacji możliwe jest wznowienie prawomocnie zakończonego postępowania na podstawie art. 540a pkt 1 k.p.k.²⁰¹ W ten spo-

²⁰⁰ T. Bojarski (red.), T. Bojarski, A. Michalska-Warias, J. Piórkowska-Flieger, M. Szwarczyk, *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2011, s. 153.

²⁰¹ *Ibidem*.

sób przepisy procesowe wymuszają na małym świadku koronnym potwierdzenie uprzednich informacji i niekorzystanie z instytucji prawa do odmowy zeznań lub odmowy odpowiedzi na pytanie, jako że konsekwencją wznowienia postępowania we wskazanym trybie może być skazanie już bez nadzwyczajnego złagodzenia kary²⁰².

Nie jest wykluczona kumulacja podstaw łagodzenia kary z art. 60 § 3 i 4 k.k. W takim przypadku znajduje zastosowanie art. 57 § 1 k.k., stanowiący, że jeżeli zachodzi kilka niezależnych od siebie podstaw do nadzwyczajnego złagodzenia albo obostrzenia kary, sąd może tylko jeden raz karę nadzwyczajnie złagodzić albo obostrzyć, biorąc pod uwagę łącznie zbiegające się podstawy łagodzenia albo obostrzenia²⁰³.

2.3. Mediacja

Uwzględnianie interesów pokrzywdzonego i oskarżonego może odbywać się poprzez instytucję mediacji, wprowadzonej do systemu prawa karnego procesowego w 1997 r.²⁰⁴ Ujęto ją wówczas w art. 320 k.p.k., a od wejścia w życie nowelizacji z 10 stycznia 2003 r. reguluje ją art. 23a k.p.k.²⁰⁵ Mediacja jest fa-

²⁰² T. Grzegorzczuk, *Instytucja...*, s. 4.

²⁰³ Zob. np. M. Królikowski, R. Zawłocki (red.) i inni, *Kodeks...*, s. 388.

²⁰⁴ D. Gil, *Posiedzenie pojednawcze a mediacja w postępowaniu z oskarżenia prywatnego*, Pal. 2010, nr 7–8, s. 82; K. Kwiecińska, *Mediacja w praktyce prokuratorskiej*, (studium przypadku), Prok. i Pr. 2013, nr 2, s. 122; R. Olszewski, *Uprawnienia pokrzywdzonego niebędącego stroną w sądowym stadium postępowania karnego*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Informatyki, Zarządzania i Administracji w Warszawie” 2010, nr 2, s. 168. Wprowadzenie przez Polskę do porządku prawnego w pierwszej kolejności mediacji w sprawach karnych jest swoistym ewenementem, jako że w innych ustawodawstwach najpierw wprowadza się mediacje w sprawach cywilnych i gospodarczych, M. Grudziecka, *Mediacja w sytuacjach przemocy domowej na tle doświadczeń polskich i zagranicznych (zagadnienia wybrane w postępowaniu uproszczonym)*, [w:] D. Gil (red.), *Gwarancje praw...*, s. 191.

²⁰⁵ Ustawa z dnia 10 stycznia 2003 r. o zmianie ustawy – *Kodeks postępowania karnego*, Dz. U. 2003, nr 17, poz. 155. Znowelizowane przepisy obowiązują od 1

kultatyczną instytucją postępowania karnego²⁰⁶. Naczelnym jej celem jest stworzenie porozumienia oraz zaciągnięcie i przyjęcie zobowiązania zaakceptowanego przez obie strony konfliktu²⁰⁷. Tym, co różni postępowanie mediacyjne pomiędzy pokrzywdzonym i oskarżonym a innymi formami porozumiewania się tych podmiotów, jest udział czynnika zewnętrznego²⁰⁸. Sprawa zostaje bowiem skierowana do instytucji lub osoby godnej zaufania, tzw. mediatora. W śledztwie lub dochodzeniu kieruje ją do postępowania mediacyjnego prokurator, a w postępowaniu jurysdykcyjnym sąd z inicjatywy lub za zgodą pokrzywdzonego i oskarżonego (§ 1)²⁰⁹. Postępowanie to jest przejawem konciliacyjnego sposobu załatwiania spraw z udziałem osoby, która nie może być instytucjonalnie powiązana z organami procesowymi zarówno sądowymi, jak i powołanymi do ścigania przestępstw, nie może ona być również przedstawicielem (nawet aplikantem) wskazanych w przepisie zawodów prawniczych. Postępowanie to przewiduje się również w sprawach ściganych skargą prywatną, w których konieczne jest podjęcie próby ugodowego zakończenia postępowania poprzez posiedzenie pojednawcze, względnie właśnie postępowanie mediacyjne (art.

lipca 2003 r.; zob. też C. Kąkol, *Dlaczego kieruje...* s. 133–134; D. Kuźelewski, *Mediacja między pokrzywdzonym i oskarżonym a umorzenie postępowania karnego*, [w:] P. Hofmański (red.), *Węzłowe problemy...*, s. 772.

²⁰⁶ Zob. np. W. Popławski, *Postępowanie mediacyjne w znowelizowanych przepisach procedury karnej*, [w:] *Aktualne problemy...*, s. 456.

²⁰⁷ G.A. Skrobotowicz, *Zalety mediacji karnej*, Prok. i Pr. 2012, nr 2, s. 131.

²⁰⁸ P. Sowiński, *O nieuchronności kontaktów pokrzywdzonego i oskarżonego w toku postępowania karnego oraz o środkach minimalizujących ich negatywne następstwa na przykładzie wybranych sytuacji procesowych*, [w:] D. Gil (red.), *Gwarancje praw...*, s. 58.

²⁰⁹ A. Hordyńska, *Konsensualne zakończenie postępowania karnego*, Prok. i Pr. 2005, nr 3, s. 50; E. Kruk, *Wyrok...*, s. 99; zob. też uwagi krytyczne w: K. Marszał, *W sprawie...*, s. 137–138. Zob. również wyniki badań dotyczących korzystania z mediacji w praktyce organów procesowych, w: D. Kuźelewski, *Mediacja w polskim procesie karnym w ocenie prokuratorów i sędziów*, [w:] C. Kulesza (red.), C. Kulesza, K. T. Boratyńska, E. Kowalewska-Borys, D. Kuźelewski, A. Sakowicz, Ł. Budźko [opracowanie wyników ankiet], *Porozumienia kar-nopprocesowe w praktyce wymiaru sprawiedliwości*, Białystok 2010, s. 137–185.

489 k.p.k.)²¹⁰. Czas trwania postępowania mediacyjnego nie jest wliczany do czasu trwania postępowania przygotowawczego (art. 23a § 2 k.p.k.)²¹¹.

W doktrynie słusznie zwraca się uwagę na potrzebę wprowadzenia regulacji korzystnych nie tylko dla sprawcy, ale i pokrzywdzonego. Miałoby to wiązać się z możliwością zastosowania łagodniejszej reakcji karnej wobec oskarżonego dopiero po wypełnieniu przez niego zobowiązań mediacyjnych. Obecnie wystarczające do tego jest bowiem samo zawarcie ugody bez określenia następstw pogarszających sytuację sprawcy wobec jej niewykonania. Mediacja powinna w związku z tym zostać powiązana z obowiązkiem faktycznego naprawienia szkody lub zadośćuczynienia krzywdy wynikającej z przestępstwa²¹².

²¹⁰ A. Bulsiewicz, M. Jeż-Ludwichowska, D. Kala, D. Osowska, A. Lach, *Przebieg procesu karnego*, Toruń 2003, s. 326.

²¹¹ Zob. np. K. Zawistowski, *Mediacja w postępowaniu przygotowawczym*, Prok. i Pr. 2005, nr 11, s. 99–101.

²¹² E. Bieńkowska, *O unormowaniu mediacji w sprawach karnych*, Prok. i Pr. 2012, nr 1, s. 36. O planowanych zmianach zob. więcej w: eadem, *Mediacja w projekcie nowelizacji kodeksu postępowania karnego*, *ibidem*, nr 11, s. 44–63. Projekt nadaje art. 23 § 1 k.p.k. następujący kształt: Sąd, referendarz sądowy, a w postępowaniu przygotowawczym prokurator lub inny organ prowadzący to postępowanie, może z inicjatywy lub za zgodą oskarżonego i pokrzywdzonego, skierować sprawę do instytucji lub osoby do tego uprawnionej w celu przeprowadzenia postępowania mediacyjnego między pokrzywdzonym i oskarżonym, o czym się ich poucza, informując o celach i zasadach postępowania mediacyjnego, w tym o treści art. 178a; informację przekazuje się pokrzywdzonemu po wyrażeniu zgody na mediację przez oskarżonego. Dodany art. 178a wprowadza zaś zakaz przesłuchania mediatora w charakterze świadka co do faktów, o których dowiedział się od oskarżonego lub pokrzywdzonego, prowadząc postępowanie mediacyjne, z wyłączeniem informacji o przestępstwach, o których mowa w art. 240 § 1 k.k. Dotychczas nie przewiduje się też rozwiązania, które ujęto dopiero w projekcie, zgodnie z którym udział oskarżonego i pokrzywdzonego w postępowaniu mediacyjnym jest dobrowolny. Zgodę na uczestniczenie w mediacji odbiera organ kierujący sprawą do mediacji lub mediator, po wyjaśnieniu oskarżonemu i pokrzywdzonemu celu i zasad postępowania mediacyjnego i pouczeniu ich o możliwości wycofania tej zgody aż do zakończenia postępowania mediacyjnego (art. 23 § 4 projektu).

Mediacja jest dopuszczalna niezależnie od realizowania innych ról procesowych przez pokrzywdzonego i oskarżonego. Tak więc nie ma wpływu na możliwość jej przeprowadzenia aktywność pokrzywdzonego uzyskującego status strony procesowej jako oskarżyciel posiłkowy czy ubiegającego się o uzyskanie go, jak to ma miejsce w wypadku powództwa cywilnego. Ponadto, jak już wskazano, mediacja została przewidziana obok posiedzenia pojednawczego w art. 489 § 2 k.p.k., jako potencjalna forma koncyliacyjnego zakończenia postępowania prywatnoscargowego. Tak więc w tym przypadku przyjęto *a priori* kumulację ról pokrzywdzonego i oskarżyciela prywatnego w kontekście postępowania mediacyjnego.

W art. 40 § 1 pkt 10 k.p.k. wykluczono możliwość kumulowania ról mediatora i sędziego. Zważywszy na istotę tej instytucji procesowej, która stopniowo nabiera coraz większego znaczenia w praktyce postępowania karnego, należy uznać to rozwiązanie za prawidłowe. Szersze uzasadnienie wykluczenia kumulowania ról procesowych w aspekcie instytucji wyłączenia sędziego znajduje się w rozdziale 6.

2.4. Oskarżenie wzajemne

Przepis art. 50 k.p.k. przewiduje, że w postępowaniu sądowym z uprawnień pokrzywdzonego jako oskarżyciela posiłkowego i powoda cywilnego nie może korzystać osoba występująca w tej samej sprawie w charakterze oskarżonego, z wyjątkiem przewidzianym w art. 497 i 498 § 3 k.p.k., tj. w ramach oskarżenia wzajemnego. Ta instytucja zakłada bowiem, że możliwe jest połączenie w jednym postępowaniu dwóch spraw prywatnoscargowych, jednak przy zachowaniu kilku warunków. Tak więc obydwa czyny muszą być ścigane skargą prywatną. Czyn oskarżyciela musi pozostawać w związku z czynem zarzucanym oskarżonemu. Związek ten może polegać np. na tym, że obydwa

czyny wchodzą w zakres jednego zdarzenia. Może to być również układ, polegający na wywołaniu jednego czynu przez drugi, mimo że nie zostały one popełnione w jednym miejscu lub czasie²¹³. Oskarżycielem prywatnym inicjującym postępowanie musi być sam pokrzywdzony, a nie osoba wykonująca jego prawa²¹⁴. Ten pokrzywdzony musi ponadto być osobą fizyczną, która ukończyła 17 lat. Wniesienie wzajemnego aktu oskarżenia może nastąpić aż do rozpoczęcia przewodu sądowego na rozprawie głównej (art. 497 § 1 *in principio* k.p.k.). W judykaturze stwierdza się, że brak uiszczenia zryczałtowanej równowartości wydatków przez oskarżonego, który wniósł oskarżenie wzajemne, który to brak nie został uzupełniony w określonym terminie, jest równoznaczny z negatywną przesłanką procesową, wymienioną w art. 17 § 1 pkt 9 k.p.k., jako brak skargi uprawnionego oskarżyciela, co wiąże się z obowiązkiem wydania przez sąd orzeczenia o odmowie wszczęcia lub umorzenia postępowania prywatno-skargowego z oskarżenia wzajemnego²¹⁵. Sąd w wyroku zaznacza, że postępowanie toczyło się z powodu oskarżeń wzajemnych²¹⁶.

Możliwość kumulowania roli oskarżonego i oskarżyciela prywatnego została dopuszczona dopiero w k.p.k. z 1997 r. Wcześniej takiej możliwości formalnie nie było, co potwierdzała też judykatura²¹⁷. Co ciekawe, Sąd Najwyższy w uzasadnieniu powołanej uchwały wskazał m.in., że połączenie spraw

²¹³ Zob. np. E. Kruk, *Skarga wzajemna w polskim procesie karnym*, [w:] I. Nowikowski (red.), *Problemy stosowania prawa sądowego. Księga ofiarowana Profesorowi Edwardowi Skrętowiczowi*, Lublin 2007, s. 350; P. Strzelec, [w:] K. Dudka (red.), B. Dobosiewicz, K. Dudka, B. Dudzik, J. Kosowski, E. Kruk, M. Mozgawa-Saj, P. Strzelec, *Postępowania szczególne i odrębne w procesie karnym*, Warszawa 2012, s. 60.

²¹⁴ Zob. np. S. Stachowiak, *Rozpoczęcie...*, s. 29.

²¹⁵ Postanowienie SA w Lublinie z dnia 28 lipca 1999 r., II AKz 181/99, OSA 1999, nr 4, s. 41; pogląd ten za słuszny uznaje m.in. K. Eichstaedt, *Postępowania...*, s. 139.

²¹⁶ Zob. np. K. Eichstaedt, *Postępowania...*, s. 138.

²¹⁷ Zob. np. uchwała SN z dnia 9 kwietnia 1964 r., VI KO 1/64, NP 1964, nr 7–8, s. 808.

z oskarżenia wzajemnego w jednym postępowaniu, zakończone wydaniem jednego wyroku, stanowi „istotne naruszenie zasady kontradiktoryjności, graniczące wprost z całkowitym niemal jej wyłączeniem; zasada ta bowiem ma gwarantować pełną równowagę w procesie strony oskarżycielskiej i strony oskarżonej”. Takie połączenie doprowadza bowiem do sytuacji, w której zacierą się role występujących w tym postępowaniu osób jako strony oskarżycielskiej, skoro wyrok musi z konieczności zawierać orzeczenie o winie tych osób. Trudno oprzeć się wrażeniu, że argumenty wskazane przez Sąd Najwyższy mogą w istocie być uznane za antycypację uzasadnienia przyjęcia konstrukcji oskarżenia wzajemnego w k.p.k. z 1997 r. Możliwość orzekania o winie dwóch podmiotów w jednym postępowaniu nie ogranicza zasady kontradiktoryjności, a wręcz stwarza warunki do lepszej jej realizacji, a ponadto może przybliżyć sąd do prawdy materialnej.

W oskarżeniu wzajemnym ma miejsce kumulacja procesowych ról pokrzywdzony – oskarżony (gdy obaj występują jako oskarżyciele prywatni), która wpływa na postępowanie dowodowe prowadzone w tym szczególnym trybie, a pierwszeństwo zadawania pytań przysługuje temu oskarżycielowi prywatnemu, który pierwszy wniósł akt oskarżenia. Również dowody na poparcie oskarżenia są przeprowadzane w pierwszej kolejności²¹⁸. Dowody powinny zostać wskazane w akcie oskarżenia. Można je oczywiście przedstawić także później, do zakończenia postępowania przed sądem pierwszej instancji, a wyjątkowo w postępowaniu odwoławczym²¹⁹.

Można w tym miejscu zadać pytanie o zasadność kumulowania ról procesowych, jaka ma miejsce w ramach oskarżenia wzajemnego. Należy wskazać, że pokrzywdzony to często źródło informacji mające (poza oskarżonym) najwięcej wiadomości o sprawie. Z drugiej zaś strony konieczna jest tu szczegól-

²¹⁸ S. Stypuła, *Wpływ postawy pokrzywdzonego na zakres postępowania dowodowego w sprawach z oskarżenia wzajemnego*, [w:] D. Gil (red.), *Gwarancje praw...*, s. 108 i 111.

²¹⁹ *Ibidem*, s. 114.

na ostrożność w ocenie wartości dowodowej jego wypowiedzi. Trzeba bowiem zważyć, że z punktu widzenia przedmiotu procesu, aczkolwiek czynności pochodzą od jednej osoby, to ich przydatność procesowa zależy m.in. od tego, czy są one realizowane jako środek dowodowy, czy jako oświadczenie woli. Z tej drugiej perspektywy może chodzić o względy strategiczne i taktyczne prowadzonego postępowania, podczas gdy w pierwszym przypadku rzecz jest w realizacji czynności dowodowych przez dany podmiot i ich wpływie na wynik postępowania, choć oba te aspekty pozostają oczywiście w związku.

W doktrynie zwraca się jednocześnie uwagę, że wystąpienie z oskarżeniem wzajemnym komplikuje ponadto sprawę skuteczności posiedzenia pojednawczego. Z jednej strony występująca w takiej sytuacji kumulacja procesowych ról daje impuls do przemyśleń nad dalszym stadium postępowania, natomiast *a contrario* może ona jeszcze bardziej zaostriżyć sytuację pomiędzy stronami. Wówczas nawet przekazanie jednej ze spraw do odrębnego postępowania nie zmienia sytuacji w zakresie pojednania, taka bowiem kumulacja ról, choć w oddzielnych już sprawach, nadal występuje²²⁰. Zgadzając się z tym stanowiskiem co do konsekwencji, które może spowodować oskarżenie wzajemne, należy zaznaczyć, że w związku z wyodrębnieniem postępowań kumulacja ról procesowych nie będzie jednak już miała miejsca.

W oskarżeniu wzajemnym występuje inny, niż wskazano wcześniej, układ ról procesowych, choć z istotnym zastrzeżeniem, dotyczącym występowania również w charakterze osobowego źródła dowodowego. Wykluczone jest jednak składanie przez taką osobę zeznań w charakterze świadka, co oznacza niedopuszczalność kumulacji roli oskarżonego i świadka w jednym procesie²²¹. Takie osobowe źródło dowodowe znajduje się bowiem w odmiennej sytuacji procesowej od oskarżonego. Świa-

²²⁰ D. Gil, *Posiedzenie pojednawcze...*, s. 80–81.

²²¹ J. Grajewski, [w:] J. Grajewski, L.K. Paprzycki, M. Płachta, *Kodeks...*, t. II, s. 206.

dek jest bowiem zobowiązany do stawienia na wezwanie organu procesowego, złożenia zeznania i mówienia prawdy. Oskarżony natomiast, mając tożsamy pierwszy z wymienionych obowiązków, nie musi mówić prawdy. O ile zatem nie wypełniający swoich procesowych obowiązków świadek może zostać ukarany karami porządkowymi, może też odpowiadać karnie na podstawie art. 233 § 1 k.k., to oskarżony, jak już wskazano, zasadniczo nie ponosi odpowiedzialności za kłamstwo w procesie.

Tak więc w oskarżeniu wzajemnym każdy z oskarżycieli prywatnych, będąc jednocześnie oskarżonym, składa wyjaśnienia, co stanowi wyjątek od sytuacji kumulowania roli pokrzywdzonego i świadka. To stwierdzenie dotyczy jednak oskarżenia wzajemnego jako konstrukcji ujętej całościowo. Połączenie dwóch pozostających w związku spraw w jednym postępowaniu co do zasady może pomóc osiągnąć wskazane cele. Z drugiej zaś strony można rozważać, czy zmiana środka dowodowego przysługującego pokrzywdzonemu z zeznań na wyjaśnienia nie stanowi ograniczenia w tym zakresie. Na to pytanie należy odpowiedzieć przecząco, ponieważ fakt, że świadek ma mówić prawdę, a oskarżony ma prawo do milczenia, nie może być decydujący wobec tego, że art. 183 § 1 k.p.k. przewiduje, że świadek może uchylić się od odpowiedzi na pytanie, jeżeli udzielenie odpowiedzi mogłoby narazić jego lub osobę dla niego najbliższą na odpowiedzialność za przestępstwo lub przestępstwo skarbowe. Tak więc przesłuchiwany pokrzywdzony zachowuje w istocie swobodę w zakresie kształtowania zakresu swojej wypowiedzi, choć źródłem są różne podstawy normatywne.

Zakaz wyrażony w art. 50 k.p.k. ma wyłącznie procesowy charakter i nie pozbawia uprawnień pokrzywdzonego osoby, której dobro prawne zostało bezpośrednio naruszone lub zagrożone przez przestępstwo, gdyż takie uprawnienie wynika z prawa materialnego²²². Przepis ten nie obejmuje natomiast swoją dyspozycją sytuacji, w której skumulowaniu ulega rola oskarżo-

²²² Postanowienie SN z dnia 26 października 2006 r., I KZP 24/06, OSNKW 2006, z. 11, poz. 101.

nego oraz organu dokonującego czynności procesowych za porczywdzonego, który nie jest osobą fizyczną (art. 51 § 1 k.p.k.)²²³.

Oskarżenie wzajemne to instytucja, która w aspekcie kumulowania ról procesowych pozwala wskazać na inne niż już wskazane układy procesowe. Może ono bowiem zostać objęte przez prokuratora ze względu na interes społeczny. Toczy się ono wówczas z urzędu, a oskarżeni korzystają w odpowiednim zakresie z uprawnień oskarżycieli posiłkowych (art. 498 § k.p.k.)²²⁴. W związku z przekształceniem statusu oskarżyciela prywatnego w oskarżyciela posiłkowego ubocznego dochodzi wówczas do kumulowania roli tego właśnie oskarżyciela, oskarżonego i ewentualnie powoda cywilnego (a także osobowego źródła dowodowego).

Możliwy jest także układ, w którym prokurator obejmuje ze względu na interes społeczny tylko jedną sprawę objętą oskarżeniem wzajemnym²²⁵. Wówczas zostaje ona wyłączona do odrębnego postępowania (art. 498 § 2 k.p.k.), a w sprawie objętej przez prokuratora następuje połączenie ról oskarżyciela posiłkowego, oskarżonego (ewentualnie też powoda cywilnego), w drugiej natomiast oskarżyciela prywatnego i oskarżonego (odpowiednio też powoda cywilnego). W każdej ze wskazanych sytuacji uczestnik może zostać też wykorzystany jako źródło dowodowe.

We wszystkich tych układach procesowych zwraca uwagę, że podmioty występują jednocześnie w charakterze czynnych i biernych stron procesowych. Trzeba jednak podkreślić, że choć odbywa się to w jednym postępowaniu, dotyczy w istocie dwóch różnych spraw, w których rozstrzyga się o przeciwstawnych interesach procesowych.

W związku z oskarżeniem wzajemnym można postawić też pytanie o możliwości ograniczenia uzasadnienia wyroku. Artykuł 423 § 1a k.p.k. przewiduje bowiem, że w wypadku złożenia

²²³ Postanowienie SN z dnia 25 października 2007 r., I KZP 31/07, OSNKW 2007, z. 12, nr 88.

²²⁴ D. Kala, *Kodeksowe postępowania szczególne*, Toruń 2000, s. 60; idem, *Tryby szczególne w kodeksie postępowania karnego w świetle poglądów prezentowanych w doktrynie i judykaturze*, Toruń 2005, s. 97.

²²⁵ D. Kala, *Kodeksowe...*, s. 60; idem, *Tryby...*, s. 97.

wniosku o uzasadnienie wyroku w części odnoszącej się do niektórych oskarżonych sąd może ograniczyć zakres uzasadnienia do tych tylko części wyroku, których wnioski dotyczy. Pytanie, jakie można postawić w związku z taką redakcją przepisu, dotyczy dopuszczalności ograniczenia uzasadnienia tylko do jednej z połączonych spraw. Czy art. 423 § 1a k.p.k. może odnosić się tylko do procesów złożonych podmiotowo po stronie biernej, czy też, w związku z dopuszczalnością łączenia dwóch spraw w jednym postępowaniu na podstawie art. 497 k.p.k., można ograniczyć uzasadnienie wyroku w istocie do jednej ze spraw?

Za właściwą należy uznać interpretację, zakładającą możliwość takiego ograniczenia do jednej ze spraw. Przekonujący jest argument, że treść art. 423 § 1a k.p.k. nie przesądza, że dotyczy on wyłącznie sytuacji, gdy wniosek o uzasadnienie wyroku składa się w sprawie, w której został on wydany w stosunku do współoskarżonych występujących w procesie po jednej, wspólnej stronie sporu procesowego²²⁶. Jak słusznie się wskazuje, osoby będące w opozycji nie mogą zostać określone mianem współoskarżonych²²⁷.

Taki punkt widzenia jest uzasadniony niezależnie od odpowiedzi na pytanie o sposób generalnej wykładni art. 423 § 1a k.p.k. Można go bowiem interpretować szeroko, przyjmując, że odnosi się on zarówno do oskarżonych (zakres podmiotowy), jak i w odniesieniu do niektórych czynów albo rozstrzygnięć (zakres przedmiotowy) lub wręcz mieszanym, w odniesieniu do niektórych oskarżonych i niektórych rozstrzygnięć²²⁸.

Odmienne stanowisko zakłada wykładnię zawężającą jedynie do oskarżonych²²⁹. Ujęcie tego przepisu nakazuje aprobować drugie z zaprezentowanych stanowisk. Może się jednak pojawić

²²⁶ M. Klejnowska, „Częściowe” uzasadnianie wyroku w sprawie karnej, PiP 2005, z. 4, s. 60.

²²⁷ *Ibidem*.

²²⁸ L.K. Paprzycki, [w:] J. Grajewski, L.K. Paprzycki, M. Płachta, *Kodeks...*, t. I, s. 1078.

²²⁹ T. Grzegorzczak, *Kodeks postępowania karnego...*, s. 888.

wówczas pytanie o to, jak dopuszczalność ograniczenia uzasadnienia do jednego z oskarżonych wpływa na uzasadnienie wyroku w sprawie, w której jest on oskarżycielem prywatnym. Trzeba tu powiedzieć, że w takiej sytuacji sprawa wydaje się jasna – jeżeli sąd zdecyduje się uwzględnić wniosek w odniesieniu do jednego z oskarżonych, to druga ze spraw pozostaje poza zakresem tej czynności sądu, mimo tożsamości osoby działającej zarówno jako oskarżony, jak i oskarżyciel prywatny. Tak więc będzie ono możliwe tylko w odniesieniu do jednej z tych spraw. Wart odnotowania jest pogląd, stwierdzający, że ograniczenie przedmiotowe pozostaje w ścisłym związku z podmiotowym ograniczeniem uzasadnienia. Do przedmiotowego ograniczenia będzie bowiem dochodzić w konsekwencji ograniczenia podmiotowego. W tym ostatnim przypadku powoduje ono zawężenie zakresu uzasadnienia do czynów zarzuconych części oskarżonych, pomijając czyny innych²³⁰.

Zarówno jednak wykładnia językowa, jak i funkcjonalna pozwalają przyjąć zastosowanie przepisu art. 423 § 1a k.p.k. do oskarżenia wzajemnego. Zakres ograniczenia podmiotowego nie dotyczy bowiem osób stojących po tej samej stronie stosunku procesowego. Taki punkt widzenia uzasadnia również wykładnia celowościowa.

Za w pełni uzasadniony należy natomiast uznać pogląd, że złożenie zapowiedzi apelacji ograniczonej do części oskarżonych w danej sprawie otwiera drogę do zaskarżenia wyroku tylko tym oskarżonym²³¹. Pogląd ten został sformułowany w odniesieniu do postępowania kasacyjnego, ale znajduje on zastosowanie, co zostało zresztą wskazane w uzasadnieniu Sądu Najwyższego, także w sądzie I instancji.

Krytycznie ocenia takie ograniczenie W. Grzeszczyk, wskazując, że we wniosku nie można upatrywać „zapowiedzi” skar-

²³⁰ M. Klejnowska, *Uproszczenia w uzasadnianiu decyzji procesowych w sprawach karnych*, Prok. i Pr. 2013, nr 3, s. 7–8.

²³¹ M. Klejnowska, „Częściowe”..., s. 59; zob. też postanowienie SN z dnia 22 maja 2000 r., IV KZ 41/2000, OSP 2000, z. 12, poz. 191.

gi odwoławczej²³². Dopiero sporządzone na piśmie uzasadnienie wyroku daje stronie możliwość zorientowania się, czy wyrok jest słuszny i ewentualnie, w jakiej części powinien on być skarżony. Autor ten zwracał w związku z tym uwagę, że teza Sądu Najwyższego mogła być postulatem *de lege ferenda*, lecz nie znajdowała uzasadnienia w obowiązującym stanie prawnym. Trzeba tu zauważyć, że zarówno orzeczenie Sądu, jak i glosa do niego powstały w 2000 r., kiedy rzeczywiście nie było jeszcze w kodeksie przepisu przewidującego ograniczenie wniosku o uzasadnienie wyroku. Taki przepis został wprowadzony w 2003 r.²³³, co pozwala uznać, że teza Sądu Najwyższego była jego antycypacją, a krytyczny pogląd W. Grzeszczyka znalazł normatywne uzasadnienie we wprowadzonej później regulacji.

Tak więc, podsumowując, należy stwierdzić, że możliwe jest ograniczenie podmiotowe wniosku o uzasadnienie wyroku również w sprawach z oskarżenia wzajemnego, w stosunku do jednego z oskarżonych we wspólnie rozpoznawanych sprawach, kiedy każdy z oskarżonych występuje także jako oskarżyciel prywatny.

²³² W. Grzeszczyk, *Glosa do postanowienia SN z dnia 22 maja 2000 r., IV KZ 41/2000*, OSP 2000, z. 12, s. 639–640.

²³³ Ustawa z dnia 10 stycznia 2003 r. o zmianie ustawy – *Kodeks postępowania karnego*, Dz. U. nr 17, poz. 155.

Rozdział 3

Kumulacja pozycji świadka z rolami innych uczestników postępowania karnego

Świadek to osobowe źródło dowodowe, najpowszechniej wykorzystywane w postępowaniu sądowym¹. Świadkiem jest osoba fizyczna przedstawiająca fakty, a więc okoliczności, o których dowiedziała się na skutek swoich spostrzeżeń zmysłowych, przy czym te ostatnie okoliczności mogą być jej przekazane również przez inne osoby². Jest to wówczas świadek ze słuchu, w przeciwieństwie do świadka naocznego³. Oczywiście, korzystniejsze w procesie poznawczym jest przesłuchanie świadka naocznego. Świadkiem może być każdy, kto osiągnął zdolność spostrzegania, zapamiętywania i odtwarzania spostrzeżeń. Nie ma dolnej granicy wieku, od której osoba może zostać powołana w tym charakterze⁴.

Świadek to instytucja procesowa, do której nie odnosi się bezpośrednio żaden przepis Konstytucji RP. Zwraca się jednak uwagę, że mimo braku konstytucyjnego unormowania w tym

¹ A. Gadomska-Radel, *Ocena wiarygodności zeznań dzieci*, Prok. i Pr. 2010, nr 11, s. 77; R. Kmiecik, E. Skrętowicz, *Proces karny. Część ogólna*, Warszawa 2006, s. 380.

² Uchwała składu 7 sędziów SN z dnia 27 kwietnia 1961 r. VI KO 37/60, OSNPG 1961, nr 7, poz. 99.

³ M. Siewierski, J. Tylman, M. Olszewski, *Postępowanie karne w zarysie*, Warszawa 1971, s. 148–149.

⁴ R. Kmiecik, E. Skrętowicz, *Proces...*, s. 380.

zakresie Trybunał Konstytucyjny wskazał na podstawie dorobku doktryny prawa karnego procesowego reguły ochronne procedury karnej, a więc gwarancji osoby powołanej w charakterze osobowego źródła dowodowego⁵.

Pojęcie świadka w k.p.k. funkcjonuje w dwóch znaczeniach – faktycznym oraz procesowym, kiedy występuje on jako osoba powołana w tym charakterze w celu przesłuchania jej w postępowaniu⁶. Ten dowód ma często kluczowe znaczenie dla osiągnięcia prawdy materialnej, zwłaszcza gdy w tym charakterze występuje pokrzywdzony.

Podstawowym obowiązkiem świadka jest konieczność stawiennictwa w miejscu i czasie wyznaczonym przez organ procesowy. Obowiązek ten jest aktualny również w sytuacji, gdy świadek ma prawo odmowy zeznań⁷. Konsekwencją tego obowiązku jest zakaz opuszczania miejsca czynności procesowej bez zezwolenia organu, przed zakończeniem przesłuchania⁸. Świadek jest również zobligowany do złożenia zeznania⁹. Niewypełnienie tych obowiązków przez świadka może spowodować nałożenie na niego kary porządkowej¹⁰.

W związku ze złożeniem przez świadka fałszywych zeznań możliwe jest również pociągnięcie go do odpowiedzialności karnej na podstawie art. 233 § 1 k.k.¹¹ Warunkiem karalności za to przestępstwo jest uprzedzenie świadka o odpowiedzialności karnej za złożenie fałszywych zeznań lub złożenie przez niego

⁵ P. Wiliński, *Proces karny w świetle Konstytucji*, Warszawa 2011, s. 232; wyrok TK z dnia 22 września 2006 r., U 4/06, OTK-A, nr 8, poz. 109. Orzeczenie TK dotyczyło osób przesłuchiowanych przez komisję śledczą, ale może ono być odnoszone także do świadka w powszechnym postępowaniu karnym.

⁶ T. Stępień, *Rola świadka w prawie karnym*, Toruń 2012, s. 26.

⁷ Wyrok SN z dnia 24 czerwca 1975 r., II KR 355/77, niepubl.

⁸ J. Stańda, *Stanowisko świadka w polskim procesie karnym*, Warszawa 1976, s. 49–50.

⁹ K.J. Pawelec, *Wyjaśnienia podejrzanego, zeznania świadka i instytucja świadka karnego. Komentarz*, Warszawa 2003, s. 52–53.

¹⁰ R. Kmiecik (red.), *Prawo dowodowe. Zarys wykładu*, Warszawa 2008, s. 150; R. Kmiecik, E. Skretowicz, *Proces...*, s. 380–381; K.J. Pawelec, *Wyjaśnienia...*, s. 53.

¹¹ Z. Kwiatkowski, *Zakazy dowodowe w procesie karnym*, Kraków 2005, s. 90.

przrzeczenia¹². Wypada tu jednak zwrócić uwagę, że nieścisłości w zeznaniach świadka, wynikające z niedokładnego spostrzegania i zapamiętywania, kiedy nie są one efektem świadomego dążenia do przedstawiania faktów niezgodnie z prawdą, nie stanowią czynu zabronionego¹³.

Świadkowi przysługują też uprawnienia, m.in. do odmowy zeznań (art. 182 k.p.k.), uchylenia się od odpowiedzi na pytanie, przesłuchania go z wyłączeniem jawności (art. 183 k.p.k.), zwolnienia od złożenia zeznań lub odpowiedzi na pytania (art. 185 k.p.k.), ma on również prawo do korzystania z pomocy pełnomocnika [warunkowe, na zasadach określonych w art. 87 § 3 k.p.k., o czym w dalszej części tego rozdziału – uwaga R.O.], tłumacza, prawo do korzystania z *quasi*-listu żelaznego, prawo do bezpieczeństwa i do zwrotu kosztów¹⁴.

Często zdarza się powołanie w charakterze świadka osoby występującej w postępowaniu karnym w innej jeszcze roli procesowej niż tylko osobowe źródło osobowe. Zwraca uwagę znaczną liczbą takich sytuacji.

3.1. Pokrzywdzony jako świadek

Podstawowym układem procesowym jest połączenie roli świadka i pokrzywdzonego¹⁵. Pokrzywdzony często ma naj-

¹² Zob. np. T. Gardocka, *Postępowanie karne. Podręcznik akademicki*, Warszawa 2005, s. 126.

¹³ M. Porwisz, *Dyscyplinowanie uczestników postępowania przygotowawczego*, [w:] S. Lelental, J. Kudrelek, I. Nowicka (red.), *Czynności dochodzeniowo-śledcze i działania operacyjne Policji a rola sądu w postępowaniu przygotowawczym*, Szczytno 2008, s. 185.

¹⁴ Zob. więcej w: S. Stachowiak, P. Wiliński, H. Paluszkiwicz, A. Gerecka-Żołyńska, B. Janusz-Pohl, P. Mazur, I. Zając, *Prawa i obowiązki obywatela Unii Europejskiej jako uczestnika w polskim postępowaniu karnym*, [w:] P. Hofmański (red.), *Węzłowe problemy procesu karnego*, Warszawa 2010, s. 811–814.

¹⁵ W kwestii, czy pokrzywdzony może być świadkiem *incognito*, Sąd Najwyższy przyjął, że stosowanie przepisu art. 184 k.p.k. jest możliwe tylko wówczas, gdy na podstawie treści zeznań świadka nie można zorientować

większą wiedzę (oprócz – rzecz jasna – oskarżonego) o zdarzeniu. Oczywiście, konieczna jest krytyczna ocena zeznań takiego świadka, uwzględniająca jego subiektywne, nacechowane naruszeniem dóbr prawnych tego podmiotu nastawienie do sprawy i do sprawcy. Niemniej należy wskazać, że pokrzywdzony to zasadnicze osobowe źródło informacji dotyczących sprawy i podmiot, który często już jako pierwszy składa zeznanie w sprawie, nawet jeszcze przed wszczęciem postępowania karnego. Jako źródło informacji o faktach może on bowiem pojawić się już w momencie złożenia zawiadomienia o przestępstwie. Organ przyjmujący to zawiadomienie może przesłuchać – z rygorami procesowymi – pokrzywdzonego w charakterze świadka. Ta możliwość nie dotyczy zresztą tylko pokrzywdzonego, ale każdej osoby składającej zawiadomienie o przestępstwie (art. 307 § 4 k.p.k.)¹⁶, o czym w dalszej części tego rozdziału. To jednak właśnie pokrzywdzony najczęściej jest głównym źródłem informacji o czynie przestępnym, a więc z natury rzeczy występuje on jako osobowe źródło dowodowe¹⁷.

W literaturze słusznie zwraca się uwagę, że zawiadomienia o przestępstwie pochodzące od pokrzywdzonych, niezależnie od tego, czy są to osoby fizyczne, osoby prawne czy jednostki

się, kto nim jest. W związku z powyższym – poza wyjątkowymi sytuacjami – świadkiem anonimowym nie powinien być pokrzywdzony. Niemal zawsze oskarżony jest bowiem w stanie na podstawie treści zeznań świadka anonimowego zorientować się, kto nim jest. W literaturze słusznie przyjmuje się w związku z tym, że wyjątkowo, przy znacznej liczbie pokrzywdzonych, taka sytuacja może jednak mieć miejsce, o ile nie daje to sposobności do identyfikacji przesłuchiwanego. Zob. np. T. Grzegorzczuk, *Kodeks postępowania karnego oraz ustawa o świadku koronnym. Komentarz*, Warszawa 2008, s. 422; P. Hofmański, *Świadek anonimowy w procesie karnym*, Kraków 1998, s. 128; R. A. Stefański, [w:] J. Bratoszewski, L. Gardocki, Z. Gostyński, S. Przyjemski, R. A. Stefański, S. Zabłocki, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, t. I, Warszawa 2003, s. 836; P. Wiliński, *Świadek incognito w polskim procesie karnym*, Kraków 2003, s. 536–538.

¹⁶ K. Sitkowska, *Świadek w procesie karnym. Komentarz, orzecznictwo Sądu Najwyższego, akty normatywne*, Bielsko-Biała 1999, s. 38.

¹⁷ J. Stańda, *Stanowisko...*, s. 38.

organizacyjne nie posiadające osobowości prawnej, mają szczególny charakter. Pokrzywdzony bowiem, którego dobro prawne zostało zagrożone lub naruszone, domaga się odpowiedniej reakcji organów państwa mającej zapewnić ochronę tego dobra i ścigania godzącego w niego przestępstwa¹⁸.

Pokrzywdzony to ważny element postępowania dowodowego i jedno ze źródeł, na podstawie których dochodzi się do prawdy materialnej. Jest on zatem dla organu procesowego źródłem informacji o faktach, ale też podmiotem mającym do zrealizowania w procesie swoje cele. Jak więc przedstawia się relacja czynności pokrzywdzonego do czynności organów procesowych? W związku z tym, że dążenie do prawdy to zadanie organów procesowych, zaś pokrzywdzony ma interes prawny w nałożeniu odpowiedzialności za zarzucony oskarżonemu czyn zabroniony, to widać, że nie zawsze te cele pozostają ze sobą zbieżne. Pokrzywdzony nie jest bowiem związany koniecznością dążenia do prawdy, nie jest on też zobligowany w swoich działaniach do obiektywizmu. Trzeba jednak mieć na uwadze instytucję *gravamen*, która ogranicza pokrzywdzonego w jego działaniach procesowych do tych, które są zbieżne z realizowaniem przez niego celu jako podmiotu opozycyjnego wobec oskarżonego. Dotyczyć to będzie zarówno sytuacji, gdy pokrzywdzony występuje w danym stadium procesowym jako strona, jak i tej, gdy takiego statusu nie ma. *Gravamen* pozwala bowiem skarżyć orzeczenia, które naruszają prawa lub szkodzą interesom skarżącego (art. 425 § 3 k.p.k.), a pokrzywdzony może wnosić środki odwoławcze także w sytuacjach, w których nie jest stroną, np. apelację od wyroku warunkowo umarzającego postępowanie na posiedzeniu (art. 444 k.p.k.).

Ta opozycyjność pojawia się zresztą nie tylko na tej płaszczyźnie. Może ona bowiem być widoczna – i często jest – w podejmowaniu przez pokrzywdzonego działań jako strona i jako źródło dowodowe. O ile w pierwszym charakterze pokrzywdzo-

¹⁸ S. Stachowiak, *Źródła informacji o popełnionym przestępstwie w polskim postępowaniu karnym*, Prok. i Pr. 2005, nr 2, s. 30.

ny zachowuje swobodę czynności ograniczoną ogólnymi regułami postępowania karnego, o tyle w drugim przypadku podlega on praktycznie tym samym rygorom dowodowym jak osoby, które w ogóle nie są zainteresowane przedmiotem i wynikiem procesu. W przypadku pokrzywdzonego występują natomiast różnice normatywne dotyczące procedowania w stosunku do niego, np. związane z przesłuchaniem go na rozprawie, gdy występuje w roli świadka, w pierwszej kolejności (art. 384 § 2 k.p.k.) czy ograniczenia w zakresie stosowania kar porządkowych (art. 287 § 4 k.p.k.).

W relacji pokrzywdzony – osobowe źródło dowodowe ważna może być również odpowiedź na pytanie o ocenę wypowiedzi i wniosków, formułowanych przez pokrzywdzonego już po tym, gdy zostanie on przesłuchany jako świadek. Innymi słowy, gdy po złożeniu przez niego zeznania wypowiada się on jako strona, składając oświadczenia wiedzy. Czy mogą one być wówczas kwalifikowane jako zeznania i podlegać takiej ocenie, jak te właśnie środki dowodowe.

W literaturze można spotkać odmienne sposoby rozstrzygnięcia tego problemu. Jeden z nich zakłada, że aczkolwiek oddzielenie zeznań od oświadczeń wiedzy z punktu widzenia ich waloru dowodowego nie wydaje się technicznie możliwe, to oświadczenia te składane przez oskarżyciela posiłkowego w toku całego postępowania (a więc po formalnym przesłuchaniu) mogą być potraktowane jako zeznania świadka¹⁹. Drugi pogląd kwestionuje taki status składanych później oświadczeń wiedzy pokrzywdzonego, przyznając jednocześnie rację tezie o technicznej trudności takiego wyodrębnienia. Wskazuje się tu jednak przede wszystkim na problem oceny wartości zeznania i późniejszego oświadczenia wiedzy. Zeznanie jest bowiem obwarowane sankcją karną za udzielenie wypowiedzi nieprawdziwej. Oświadczenia wiedzy, które nie są zagrożone takimi karą, mogą, mimo zasady swobodnej oceny dowodów, zejść na

¹⁹ Zob. np. R. Kmiecik, *Oskarżyciel posiłkowy w procesie karnym*, Warszawa 1977, s. 91.

dalszy plan²⁰. Rację należy przyznać drugiemu stanowisku jako bliższemu idei gwarancyjnej ochrony praw pokrzywdzonego w postępowaniu karnym.

Pytanie, jakie można tu postawić, dotyczy tego, czy obowiązki obciążające świadka, a więc konieczność mówienia prawdy, czyli nie tylko wypowiedzi prawdziwej, ale i niezatajania posiadanych informacji, nie komplikują sytuacji pokrzywdzonego jako strony, zmuszając go do modyfikowania jego programu działania w postępowaniu. Taka sprzeczność mogłaby się ujawnić choćby w związku z dokonywaniem końcowej oceny materiału dowodowego i ewentualnym kwestionowaniem swoich wypowiedzi składanych w roli świadka. Szczególnie aktualne może się to okazać np. wtedy, gdy taki dowód zostanie powołany z urzędu lub na skutek inicjatywy innej strony wbrew intencji pokrzywdzonego²¹.

Podnosi się również, że odnosząc te spostrzeżenia do wypowiedzi i wniosków pokrzywdzonego formułowanych przez niego jako strony, można stwierdzić, że pokrzywdzony występujący w tym charakterze może ujawniać w procesie tylko takie fakty, które są dla niego korzystne, a pomijać (zatajać) takie, jakie byłyby sprzeczne z jego procesowym interesem. Podmiot ten nie musi bowiem być bezstronny w procesie, może natomiast być, bo ustawa mu takie prawo jako stronie daje, stronnicy²². Należy zgodzić się z tym stanowiskiem, jako że zakłada ono pełniejszą ochronę pokrzywdzonego jako strony postępowania karnego i jest zgodne z porządkiem normatywnym odnoszącym się do tego podmiotu.

Uwzględniając natomiast fakt, że w razie śmierci pokrzywdzonego jego prawa mogą być realizowane przez osobę najbliższą i że może on łączyć kilka ról procesowych, uprawnione jest

²⁰ Zob. np. Z. Martyniak, [w:] S. Waltoś (red.), M. Dobrowolska, T. Ereciński, A. Kossowska, Z. Martyniak, W. Michalski, A. Oklejak, M. Płachta, J. Stanik, S. Waltoś, J. Widacki, *Świadek w procesie sądowym*, Warszawa 1985, s. 300–301.

²¹ *Ibidem*, s. 293.

²² *Ibidem*.

twierdzenie, że mimo kumulowania takich samych ról procesowych przez tę osobę, jej przydatność dowodowa dla postępowania jest różna, ze względu na posiadany przez nią odmienny od pokrzywdzonego zakres posiadanych informacji.

Tak więc, choć z formalnego punktu widzenia może występować tu taki sam układ procesowy, to nie tylko sposób realizacji praw strony przez najbliższych może różnić się od działań podejmowanych przez pokrzywdzonego, choćby przez przyjęcie odmiennej strategii czy taktyki procesowej, ale wyniki ewentualnego przesłuchania w charakterze świadka niewątpliwie będą różnić się od informacji, które zostałyby uzyskane od pokrzywdzonego. Nie można oczywiście wykluczyć również sytuacji, że osoba najbliższa w ogóle nie zostanie powołana w tym charakterze.

3.2. Osoba zawiadamiająca o przestępstwie jako świadek w postępowaniu sprawdzającym

Przepis art. 307 k.p.k. przewiduje możliwość przeprowadzenia tzw. postępowania sprawdzającego, które nie jest jeszcze częścią procesu karnego, ma natomiast odpowiedzieć na pytanie o zasadność wszczęcia postępowania przygotowawczego²³. Przeprowadzenie tych czynności w przypadku zawiadomienia o przestępstwie nie dającego podstaw do wszczęcia śledztwa lub dochodzenia jest obligatoryjne²⁴. Czynności te powinny zostać przeprowadzone w ciągu 30 dni od otrzymania zawiadomienia o przestępstwie. W ich następstwie organy procesowe wydają postanowienie o wszczęciu śledztwa lub dochodzenia, a w wypadku braku ku temu podstaw, postanowienie o odmowie

²³ Zob. np. J. Tylman, *Czynności postępowania sprawdzającego w procesie karnym*, „Acta Universitatis Lodziensis” 1982, Folia Iuridica 10, s. 21.

²⁴ R. Kmiecik, *Postępowanie sprawdzające a czynności sprawdzenia „własnych informacji”*, Prok. i Pr. 2005, nr 10, s. 45.

wszczęcia²⁵. W art. 307 § 1 k.p.k. przewidziano dwie zasadnicze formy sprawdzenia informacji o przestępstwie, tj. żądanie uzupełnienia danych zawartych w zawiadomieniu o przestępstwie oraz zarządzenie sprawdzenia faktów w tym zakresie. Uzupełnienie danych może też nastąpić, jak już wskazano, poprzez przesłuchanie osoby zawiadamiającej w charakterze świadka, bezpośrednio po złożeniu takiego zawiadomienia (art. 307 § 3 k.p.k.)²⁶. Tak więc już w czasie przedprocesowych czynności, mających na celu weryfikację zawiadomienia o przestępstwie, ma miejsce kumulacja roli osoby zawiadamiającej o przestępstwie z rolą świadka.

Charakterystyczne dla przesłuchania tej osoby jest, że choć ta czynność jest wykonywana jeszcze przed ewentualnym wszczęciem śledztwa lub dochodzenia, osoba taka podlega ogólnym rygorom postępowania dowodowego, przede wszystkim odpowiedzialności karnej w przypadku złożenia fałszywego zeznania. Ponadto jej zeznanie może zostać procesowo wykorzystane w toku postępowania karnego zarówno w czasie śledztwa lub dochodzenia, jak i później, przed sądem, w czasie weryfikowania wypowiedzi lub przytoczenia treści zeznania wobec nieuzasadnionej odmowy złożenia zeznań, na podstawie art. 391 k.p.k.

Pytanie, jakie można tu postawić, dotyczy tego, czy pokrzywdzony z racji swojej pozycji procesowej ma szczególne prawa lub obowiązki, inne niż osoby zawiadamiające o przestępstwie, które nie są zainteresowane rozwojem ewentualnego procesu. Na to pytanie należy odpowiedzieć przecząco, ponieważ zawiada-

²⁵ Zob. np. R. Kmiecik, *Anonim informacyjny a odmowa wszczęcia postępowania przygotowawczego*, Prok. i Pr. 2007, nr 11, s. 6–7; idem, *Postępowanie sprawdzające...*, s. 47; K. Marszał (red.), K. Marszał, S. Stachowiak, K. Zgryzek, *Proces karny*, Katowice 2003, s. 405–406; S. Stachowiak, *Źródła informacji...*, s. 36; B. Szyprowski, *Uzasadnione podejrzenie popełnienia przestępstwa jako faktyczna przesłanka wszczęcia postępowania przygotowawczego*, Prok. i Pr. 2006, nr 3, s. 155; J. Tylman, *Instytucja czynności sprawdzających w postępowaniu karnym*, Łódź 1984, s. 27.

²⁶ K. Marszał, *Proces karny*, Katowice 1997, s. 334–336.

miający o przestępstwie podlega rygorom właściwym dla każdej osoby powołanej w charakterze świadka. Pokrzywdzony może również, podobnie jak każda osoba składająca zawiadomienie o przestępstwie, złożyć zażalenie na bezczynność organów procesowych, w związku z brakiem informacji o podjętych w sprawie działaniach, będących konsekwencją zawiadomienia o przestępstwie (art. 306 § 3 k.p.k.). Uprawnienie do wniesienia zażalenia na bezczynność przysługuje zatem osobie niezależnie od statusu, który może ona uzyskać w ewentualnie wszczętym postępowaniu. Przedmiotem takiego zażalenia nie jest postanowienie negatywne odnośnie do wszczęcia śledztwa lub dochodzenia, ale bezczynność organu procesowego, który w związku z przyjętym zawiadomieniem o przestępstwie powinien w terminach określonych w art. 305 § 1 i art. 307 § 1 zd. 2 k.p.k. wydać stosowne postanowienie. Przedmiotem tej skargi nie jest zatem decyzja, ale jej brak²⁷. Należy zwrócić tu ponadto uwagę, że termin z art. 306 § 3 k.p.k. jest skorelowany z terminem do wszczęcia śledztwa lub dochodzenia, określonym w art. 307 § 1 k.p.k., w ten sposób, że jego długość, a więc 6 tygodni, pozwala organowi procesowemu zadecydować w przedmiocie wszczęcia lub odmowy wszczęcia śledztwa bądź dochodzenia i doręczyć postanowienie w tej kwestii zawiadamiającemu o przestępstwie.

Jak już wskazano, postępowanie sprawdzające powinno zostać przeprowadzone w ciągu 30 dni (art. 307 § 2 k.p.k.). Zarówno określenie maksymalnego czasu trwania tych czynności (jest to termin instrukcyjny²⁸), jak i ich odformalizowany cha-

²⁷ J. Łupiński, *Czas trwania postępowania sprawdzającego*, Prok. i Pr. 2011, nr 10, s. 105.

²⁸ Zob. np. W. Grzeszczyk, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, Warszawa 2012, s. 362–363. Trudno jednak zgodzić się z poglądem autora, że jest to termin maksymalny, którego nie można przedłużyć. „Instrukcyjność” terminu rzeczywiście oznacza, jak wskazano, że jego przekroczenie nie powoduje skutków procesowych, a może odpowiedzialność służbową, jednak ten charakter wiąże się właśnie z możliwością przedłużenia postępowania sprawdzającego na czas konieczny do stwierdzenia zasadności wszczęcia lub odmowy wszczęcia śledztwa lub dochodzenia. Nie ma tutaj znaczenia przewi-

rakter²⁹ pozwalają stwierdzić, że organ procesowy, uzyskawszy zawiadomienie o przestępstwie, powinien nie tylko dokonać oceny jego treści, ale i skonkretyzować czynności pozwalające na sprawdzenie wątpliwości związanych z faktami podanymi w zawiadomieniu³⁰.

Pozornie może się wydawać, że są to czynności niezależne, nie mające w przedstawionej sferze procesowego znaczenia. Jednak może to mieć konsekwencje w zakresie realizowania celu postępowania karnego w postaci rozstrzygnięcia sprawy w rozsądnym terminie (art. 2 § 1 pkt 4 k.p.k.). Należy bowiem zważyć, że choć jest to cel postępowania karnego, to w istocie początek jego realizacji można odnaleźć już w czynnościach poprzedzających wszczęcie postępowania przygotowawczego. To może też skutkować późniejszym złożeniem przez pokrzywdzonego skargi na przewlekłość postępowania³¹. Artykuł 3 pkt 4 ustawy przewidu-

dziana w art. 306 § 3 k.p.k. możliwość żalenia się na beczynność organów postępowania przygotowawczego, decydująca bowiem dla ewentualnego przedłużenia czynności jest konieczność sprawdzenia informacji zawartych w zawiadomieniu o przestępstwie, co może też być argumentem w rozpoznaniu wskazanego zażalenia.

²⁹ W postępowaniu sprawdzającym nie przeprowadza się dowodu z opinii biegłego ani czynności wymagających spisania protokołu, z wyjątkiem przyjęcia ustnego zawiadomienia o przestępstwie lub wniosku o ściganie oraz przesłuchania w charakterze świadka osoby zawiadamiającej o przestępstwie (art. 307 § 2 i § 3 k.p.k.), zob. np. J. Tylman, *Postępowanie przygotowawcze w procesie karnym*, Warszawa 1998, s. 38.

³⁰ K. Witkowska, *Znaczenie szybkości postępowania karnego oraz koncentracji czynności procesowych dla realizacji celów i zadań procesu karnego*, Prok. i Pr. 2009, nr 3, s. 76.

³¹ Ustawa z dnia 17 czerwca 2004 r. o skardze na naruszenie prawa strony do rozpoznania sprawy w postępowaniu przygotowawczym prowadzonym lub nadzorowanym przez prokuratora i postępowaniu sądowym bez nieuzasadnionej zwłoki, Dz. U. Nr 179, poz. 1843 ze zm. Zob. więcej o modelu postępowania w sprawie skargi na przewlekłość postępowania i porządkach normatywnych, do których podobne są polskie rozwiązania (Austria, Włochy), w: C.P. Kłak, *Skarga na przewlekłość postępowania a rozwiązania przyjęte w wybranych krajach europejskich jako „środki odwoławcze” na nadmierną długość postępowania – podobieństwa i różnice* (cz. 1), Pal. 2012, nr 3–4, s. 51; idem, *Skar-*

je bowiem, że uprawnionymi do wniesienia skargi w postępowaniu karnym jest strona oraz pokrzywdzony, nawet jeśli nie jest stroną. Oznacza to, że w już prowadzonym procesie, w toku postępowania przygotowawczego, pokrzywdzony, będąc stroną na podstawie art. 299 § 1 k.p.k., może wnieść skargę na podstawie tego przepisu, natomiast w toku postępowania sądowego może to uczynić niezależnie od swojej aktywności procesowej i uzyskania w toku tego stadium procesowego pozycji strony³².

Tak więc, choć pozornie może wydawać się, że wskazane rozwiązania pozostają w tej fazie procedowania poza sferą zainteresowania pokrzywdzonego, to należy wskazać, że od tego, jakie czynności i w jakim czasie zostaną podjęte, może zależeć nie tylko wynik postępowania karnego, ale też sięgnięcie po uprawnienia procesowe przez pokrzywdzonego i stopień ewentualnego ich wykorzystania. To zaś musi oznaczać, że możliwości pokrzywdzonego mogą odnosić się nie tylko do postępowania przygotowawczego, ale i skutkować w późniejszych stadiach postępowania karnego. Zatem pokrzywdzony już w tej, początkowej fazie procedowania może występować jako uprawniony w związku ze złożeniem zawiadomienia o przestępstwie, złożeniem skargi na bezczynność organów procesowych, natomiast później też jako podmiot sięgający po środki mające wyeliminować ewentualną przewlekłość postępowania.

Należy oczywiście zważyć, że fakt zawiadomienia o przestępstwie przez pokrzywdzonego nie musi wiązać się z przeprowadzeniem postępowania sprawdzającego. Nie jest ono

ga... (cz. 2), *ibidem*, nr 5–6, s. 89–92, a także szerzej o problematyce skargi w: *idem*, *Wymogi formalne skargi na przewlekłość postępowania*, Prok. i Pr. 2010, nr 3, s. 37–61; *idem*, *Szczególne wymogi skargi na przewlekłość postępowania*, *ibidem*, 2012, nr 6, s. 5–27.

³² Zob. np. P. Górecki, S. Stachowiak, P. Wiliński, *Skarga na przewlekłość postępowania przygotowawczego i sądowego. Komentarz*, Warszawa 2010, s. 67–68; I. Nowikowski, *W kwestii skargi na nierozpoznanie sprawy w rozsądnym terminie w postępowaniu karnym (zagadnienia wybrane)*, [w:] A. Marek (red.), *Współczesne problemy procesu karnego i jego efektywności. Księga pamiątkowa Profesora Andrzeja Bulsiewicza*, Toruń 2004, s. 292–295.

konieczne, gdy informacje podane w zawiadomieniu okażą się wystarczające dla powzięcia uzasadnionego podejrzenia popełnienia przestępstwa. W praktyce jednak często, co należy uznać za właściwe i potrzebne, przesłuchuje się tę osobę w charakterze świadka, niezależnie od tego, czy śledztwo lub dochodzenie zostanie wszczęte niezwłocznie, czy będzie ono poprzedzone postępowaniem sprawdzającym. Takie przesłuchanie, nierzadko wiążące się z emocjami zawiadamiającego o przestępstwie, może cechować spontaniczność. Ponadto zwiększa ono szanse na wskazanie przez przesłuchiwanego wielu szczegółów, które wraz z upływem czasu mogą zacierać się w pamięci. Tak więc biorąc pod uwagę wartość przesłuchania w tej fazie procedowania, należy podnieść, że kumulacja roli zawiadamiającego o przestępstwie i świadka (a także ewentualnie pokrzywdzonego) może mieć znaczenie dla jakości dokonywanych ustaleń w przyszłym postępowaniu i tym samym realizacji zasady prawdy materialnej.

3.3. Pomocnik procesowy

W postępowaniu karnym w charakterze świadków mogą zostać przesłuchane też osoby wykonujące czynności jako pomocnicy organów procesowych. Są to osoby realizujące określone przez prawo karne procesowe zadania ułatwiające wykonywanie funkcji przez organy procesowe lub warunkujące prawidłowe ich wykonywanie³³. Osoby te mogą pojawiać się we wszystkich fazach postępowania karnego, a efektem ich włączenia do procesu może być m.in. ewentualne wykorzystanie ich później w charakterze osobowych źródeł dowodowych. Jest kilka sytuacji, w których dopuszczalne jest łączenie roli pomocnika procesowego z rolą świadka.

W charakterze świadka może zostać przesłuchany specjalista (art. 206 § 2 k.p.k.). Wykonuje on czynności na podstawie art.

³³ T. Grzegorzczak, J. Tylman, *Polskie postępowanie karne*, Warszawa 2011, s. 281.

205 § 1 k.p.k., a także innych przepisów wymagających jego działań, np. art. 147 k.p.k.³⁴ Specjalistów powołuje się, jeżeli dokonanie oględzin, przesłuchanie przy użyciu urządzeń technicznych umożliwiających przeprowadzenie tej czynności na odległość, eksperymentu, ekspertyzy, zatrzymania rzeczy lub przeszukania wymaga czynności technicznych, w szczególności, takich jak wykonanie pomiarów, obliczeń, zdjęć, utrwalenie śladów.

Specjalistami mogą być funkcjonariusze organu procesowego, jak i osoby spoza organu, o ile mają one kwalifikacje do przeprowadzenia danych czynności technicznych³⁵. Do powołania specjalistów nie jest konieczne wydanie postanowienia, wystarczy zarządzenie³⁶.

Pojawia się pytanie, czy dopuszczalne jest kumulowanie przez specjalistów ich roli z innymi jeszcze rolami w procesie. Do specjalistów stosuje się odpowiednio przepisy dotyczące biegłych (art. 206 § 1 k.p.k.). Warto odnotować w tym miejscu pogląd, że świadek występuje w postępowaniu karnym dlatego, że coś spostrzegł, natomiast biegłego powołuje się, aby coś dostrzegł, wykorzystując swoją specjalną wiedzę³⁷. Do biegłego stosuje się jednak odpowiednio wybrane przepisy dotyczące świadka (art. 197 § 3 k.p.k.)³⁸.

³⁴ Art. 147 § 1 k.p.k. przewiduje, że przebieg czynności protokolowanych może być utwalony ponadto za pomocą urządzenia rejestrującego obraz lub dźwięk, o czym należy przed uruchomieniem urządzenia uprzedzić osoby uczestniczące w czynności. Natomiast art. 147 § 2 stanowi, że jeżeli względy techniczne nie stoją na przeszkodzie, przesłuchanie świadka lub biegłego utrwała się za pomocą urządzenia rejestrującego dźwięk, gdy: zachodzi niebezpieczeństwo, że przesłuchanie tej osoby nie będzie możliwe w dalszym postępowaniu, przesłuchanie następuje w drodze krajowej pomocy sądowej. Przesłuchanie pokrzywdzonego, o którym mowa w art. 185a, oraz świadka, o którym mowa w art. 185b, utrwała się za pomocą urządzenia rejestrującego obraz i dźwięk.

³⁵ K. Witkowska, *Biegły w postępowaniu karnym*, Prok. i Pr. 2013, nr 1, s. 76.

³⁶ T. Grzegorzczak, *Kodeks postępowania karnego...*, s. 478.

³⁷ S. Kalinowski, *Biegły i jego opinia*, Warszawa 1994, s. 69.

³⁸ W. Grzeszczyk, *Rola opinii biegłego w postępowaniu karnym*, Prok. i Pr. 2005, nr 6, s. 23.

Przesłuchanie specjalisty w charakterze świadka może okazać się niezbędne, np. w związku z koniecznością ustalenia przez organ procesowy wyników czynności przeprowadzonych przez specjalistów, użytych metod, osiągniętych rezultatów itp. Zasadniczo rezultaty czynności specjalistów znajdują się w aktach sprawy. Do kumulacji ról procesowych dochodzi wówczas, gdy organ z urzędu lub na skutek uwzględnionego wniosku dowodowego widzi potrzebę weryfikacji tych czynności lub ich dokumentacji.

Takie przesłuchanie może okazać się istotne dla rezultatów dowodzenia, może ono bowiem stać się podstawą podważania ustaleń dokonywanych na podstawie czynności specjalistów. Szczególne znaczenie działania specjalistów będą miały w toku czynności podejmowanych na podstawie art. 308 k.p.k., a więc w związku z faktycznym wszczęciem śledztwa lub dochodzenia³⁹. Jakość zabezpieczenia śladów i dowodów na miejscu zdarzenia ma bowiem zasadnicze znaczenie dla dokonywanych ustaleń, a w przypadku skutecznie formułowanych co do nich wątpliwości może dać argumenty obronie do walki z zarzutem postawionym oskarżonemu w następstwie m.in. tych czynności. Tak więc kumulacja roli specjalisty z rolą świadka może mieć znaczenie dla dokonywanych ustaleń dowodowych. Jakość czynności specjalisty, szczególnie w związku z rozpoczęciem postępowania przygotowawczego, może mieć istotny wpływ na ustalenia dokonywane w toku dalszego procedowania, nie tylko w śledztwie lub dochodzeniu, ale i później, w czasie postępowania przed sądem. Szczególnie widoczne może to być wtedy, kiedy są one dodatkowo weryfikowane poprzez przesłuchanie specjalisty w charakterze świadka.

Wśród osób, do których stosuje się odpowiednio przepisy o biegłych, jest również tłumacz (art. 204 § 3 k.p.k.). Sąd Najwyższy już w czasie obowiązywania kodeksu z 1969 r. stwierdził,

³⁹ Są to czynności niecierpiące zwłoki, nazywane też dochodzeniem w niezbędnym zakresie lub dochodzeniem zabezpieczającym, T. Grzegorzczak, J. Tyłman, *Polskie...*, s. 679.

że polskie prawo procesowe (również w czasie obowiązywania kodeksu z 1928 r.) przewiduje obligatoryjnie wezwanie tłumacza, jeśli zachodzi potrzeba przesłuchania osoby nie władającej językiem polskim. Stanowisko to jest aktualne także w obecnym stanie prawnym. Pojęcie niewładania językiem polskim, uzasadniające potrzebę uczestnictwa tłumacza, nie może być zwężone do całkowitej nieznamośności języka przez osobę przesłuchiwaną. Warunkiem uzasadniającym potrzebę wezwania tłumacza jest stwierdzenie, że osoba przesłuchiwana bądź nie rozumie w stopniu dostatecznym zadawanych jej pytań, bądź też na tle słabej znajomości języka polskiego nie może sformułować myśli odtwarzających przebieg zdarzeń, stanowiących przedmiot przesłuchania⁴⁰.

Powołanie tłumacza jest konieczne nawet wówczas, gdy osoba pełniąca funkcję organu procesowego zna język osoby, której dotyczy dana czynność⁴¹. Jak słusznie stwierdził Sąd Najwyższy, zgodnie z treścią art. 195 k.p.k. i art. 204 § 1 i § 3 k.p.k., tłumaczem może być każda osoba, o której wiadomo, że ma odpowiednią wiedzę w danej dziedzinie, bez względu na charakter i miejsce wykonywania czynności zawodowych oraz na to, czy została ona wpisana na listę. Oznacza to, że tłumaczenia nie musi dokonywać tłumacz przysięgły, ale osoba posiadająca „odpowiednią wiedzę” w zakresie znajomości języka obcego, którym posługuje się osoba przesłuchiwana. W takiej sytuacji każdorazowej ocenie podlega to, czy w danym przypadku osoba dopuszczona do czynności tłumaczenia posiada „odpowiednią wiedzę” do wykonania tej czynności, przy uwzględnieniu skali trudności⁴².

Pojawia się pytanie o możliwość kumulowania tej roli procesowej z rolą świadka. Tłumacz ma być, podobnie jak biegły, bezstronny. Zasadniczo zatem taka kumulacja jest wykluczona. Sąd Najwyższy stwierdził kategorycznie, że zgoda stron na po-

⁴⁰ Wyrok SN z dnia 22 kwietnia 1970 r., III KR 45/70, OSNKW 1970, z. 11, poz. 150.

⁴¹ Zob. np. J. Bratoszewski i inni, *Kodeks...*, t. I, s. 943.

⁴² Postanowienie SN z dnia 10 grudnia 2003 r., V KK 115/03, LEX nr 83762; zob. też wyrok SA w Krakowie z dnia 2 lipca 2008 r., II AKa 89/08, KZS 2008, z. 10, poz. 41; wyrok SA w Katowicach z dnia 13 września 2011 r., II AKa 210/11, LEX nr 1102910.

łączenie funkcji tłumacza i świadka nie uchyla zakazu łączenia tych ról, wynikającego ze stosowania wobec tłumacza przepisów o bezstronności biegłego⁴³.

Czy możliwe jest jednak następcze przesłuchanie tłumacza już po przeprowadzeniu przez niego czynności, do których został on powołany? Wydaje się, że odpowiedź na to pytanie powinna być twierdząca, ale przy poczynieniu zastrzeżenia, że może ono dotyczyć np. wyjaśnienia wątpliwości co do jakości tłumaczenia, użytych w nim sformułowań czy wiernego „oddania” tłumaczonych wypowiedzi. Aczkolwiek brak w k.p.k. wyraźnego upoważnienia do takiej czynności, to ze względu na zasadę prawdy materialnej i wynikające z niej dążenie do dokonywania prawdziwych ustaleń faktycznych, opierając się na wykładni celowościowej i funkcjonalnej, należy przyjąć dopuszczalność przeprowadzenia takiego przesłuchania. Tak więc w takim zakresie możliwe jest łączenie roli tłumacza z rolą świadka.

Niejako na peryferiach prowadzonych rozważań o uczestnikach, do których stosuje się odpowiednio przepisy o biegłych, pozostaje kwestia szczególnej sytuacji dotyczącej procesowego wykorzystania osób, które brały udział w przygotowywaniu opinii⁴⁴. Artykuł 200 § 3 *in fine* k.p.k. zakłada bowiem, że osoby, które uczestniczyły tylko w badaniach – mogą być, w razie potrzeby, przesłuchane w charakterze świadków⁴⁵. W literaturze można spotkać prawidłowy pogląd, zakładający, aby zeznaniom uczestnika badań, wyłączonego z procesu opiniowania, nie nadawać waloru drugiej opinii. Dotyczy to bowiem osoby uczestniczącej w badaniach, ale nie dysponującej wystarczającymi kwalifikacjami lub doświadczeniem do występowania

⁴³ Wyrok SN z dnia 24 listopada 1989 r., V KRN 238/89, OSNKW 1990, z. 7–12, poz. 31.

⁴⁴ Osoba ta nie jest oczywiście pomocnikiem organów procesowych. Poświęcony jej fragment znalazł się w tym rozdziale ze względu na możliwość powołania jej w charakterze świadka [uwaga R.O.].

⁴⁵ K. Witkowska, *Biegły...*, s. 68.

w roli eksperta opiniującego przedmiot badań. Taki uczestnik może pełnić rolę techniczną lub pomocniczą, np. jako laborant⁴⁶, co wyklucza możliwość wypowiedzania się przez niego w kwestiach specjalistycznych⁴⁷.

Trzeba tu jednak podkreślić, że osoba, o której mowa w art. 200 § 3 *in fine* k.p.k., nie kumuluje żadnych ról w postępowaniu karnym. Niewątpliwie nie jest ona biegłym, a ewentualny status procesowy nabywa poprzez powołanie jej w charakterze świadka, a do tego momentu jej udział, znaczenie, rola w powstaniu ekspertyzy pozostaje sprawą autora opinii.

Przepis art. 213 k.p.k. wskazuje dane osobopoznawcze, których ustalenie jest niezbędne dla prawidłowej realizacji celu procesu karnego. Artykuł 214 k.p.k. przewiduje natomiast, kiedy może, a kiedy musi zostać przeprowadzony wywiad środowiskowy. Tak więc w razie potrzeby, a w szczególności, gdy niezbędne jest ustalenie danych co do właściwości i warunków osobistych oraz dotychczasowego sposobu życia oskarżonego, sąd, a w postępowaniu przygotowawczym prokurator, zarządza w stosunku do oskarżonego przeprowadzenie wywiadu środowiskowego przez kuratora sądowego lub inny podmiot uprawniony na podstawie odrębnych przepisów, a w szczególności uzasadnionych wypadkach przez Policję (§ 1). Przeprowadzenie wywiadu środowiskowego jest natomiast obowiązkowe w sprawach o zbrodnie oraz w stosunku do oskarżonego, który w chwili czynu nie ukończył 21. roku życia, jeżeli zarzucono mu popełnienie umyślnego występku przeciwko życiu (§ 2). Przeprowadzenie wywiadu środowiskowego wiąże się ze zbieraniem bezpośrednich relacji dotyczących oskarżonego i jego środowiska w miejscu zamieszkania, pobytu, pracy, nauki, od rodziny oskarżonego, jego sąsiadów, kolegów itd.⁴⁸

⁴⁶ R. A. Stefański, [w:] J. Bratoszewski i inni, *Kodeks...*, t. I, s. 914.

⁴⁷ K. Sitkowska, *Świadek...*, s. 36.

⁴⁸ P. Hofmański, E. Sadzik, K. Zgryzek, P. Hofmański (red.), *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, t. I, Warszawa 2011, s. 1214–1215.

Przepis art. 214 § 5 k.p.k. przewiduje możliwość przesłuchania w charakterze świadków osób, które dostarczyły informacji na potrzeby sporządzenia wywiadu środowiskowego. W związku z tym, że dane osób udzielających informacji na potrzeby wywiadu środowiskowego powinny być znane tylko organom procesowym, to w przypadku powołania ich jako świadków mogą one wnosić o wyłączenie jawności rozprawy na podstawie art. 360 § 1 k.p.k.⁴⁹

Pojawia się tutaj jednak pytanie o relacje, jakie mogą zachodzić pomiędzy osobą dostarczającą danych na potrzeby wywiadu środowiskowego, taką osobą powołaną w charakterze świadka oraz sytuacją, gdy taka osoba jest osobą najbliższą dla oskarżonego. Czy w ostatnim przypadku może ona odmówić dostarczenia danych do sporządzenia wywiadu środowiskowego. Sąd Najwyższy słusznie uznał, że ówczesny przepis art. 339 § 2 k.p.k. [obecnie art. 394 § 1 k.p.k. – uwaga R.O.] był przepisem ogólnym, pozwalającym na odczytanie na rozprawie głównej innych dokumentów niż te, które były wymienione w § 1 tegoż przepisu, a zwłaszcza zawiadomienia o przestępstwie, danych o karalności i danych z wywiadu środowiskowego. Jednakże przepis ten był w pewnych wypadkach ograniczony w stosowaniu, a mianowicie, gdy zachodziły warunki określone w przepisie art. 168 d.k.p.k. [obecnie art. 186 § 1 k.p.k. – uwaga R.O.], który w stosunku do art. 339 § 2 d.k.p.k. był przepisem szczególnym, a zatem gdy chodziło o czynność, polegającą na odtwarzaniu zeznania osoby uprawnionej do odmowy złożenia zeznania, korzystającej z tego uprawnienia⁵⁰. W takich wypadkach przeciwny pogląd prawny przekreśliłby sens instytucji odmowy zeznań przez osoby najbliższe dla oskarżonego. Stanowisko to należy uznać za właściwe, jako dające osobie należyta gwarancję ochrony praw w kontekście jej aktywności w toku postępowania.

⁴⁹ R. A. Stefański, [w:] J. Bratoszewski i inni, *Kodeks...*, t. I, s. 970.

⁵⁰ Wyrok SN z dnia 20 sierpnia 1971 r., IV KR 145/71, OSNPG 1971, nr 11, poz. 218. Zob. też: T. Nowak, *Dowód z dokumentu w polskim procesie karnym*, Warszawa 1982, s. 66–70.

Przepis art. 216 k.p.k. przewiduje natomiast możliwość przesłuchania osoby, która przeprowadziła wywiad środowiskowy, w charakterze świadka. Takie przesłuchanie może być uzasadnione w wypadku, gdy zachodzi potrzeba uściślenia danych zawartych w wywiadzie lub w sytuacji, gdy osoba dostarczająca informacji na potrzeby sporządzenia wywiadu i następnie przesłuchana w trybie art. 214 § 5 k.p.k., zaprzeczyła tym informacjom. Wówczas może okazać się nieodzowne przeprowadzenie konfrontacji⁵¹. W razie powołania przeprowadzającego wywiad do tej dodatkowej roli ma miejsce zwykły reżim procesowy, związany ze stawiennictwem, przesłuchaniem i konsekwencjami złożenia zeznania przez takiego świadka.

3.4. Przedstawiciel społeczny

Przedstawiciel społeczny to uczestnik postępowania karnego, którego udział w procesie mogą zgłosić organizacje społeczne, uznając, że zachodzi potrzeba ochrony interesu społecznego lub ważnego interesu indywidualnego objętego zadaniami statutowymi tej organizacji, a w szczególności ochrony wolności i praw człowieka (art. 90 § 1 k.p.k.). Przedstawiciel społeczny nie uczestniczy w postępowaniu przygotowawczym⁵². Zgłoszenie jego udziału może nastąpić dopiero w sądzie, do momentu rozpoczęcia przewodu sądowego przed sądem I instancji⁵³. Powinno ono zawierać imienne wskazanie przedstawiciela danej organizacji, który przedstawia sądowi pisemne upoważnienie do występowania w procesie (art. 90 § 2 k.p.k.). Kodeks nie ogranicza liczby organizacji mogących zgłosić przedstawiciela do postępowania, co pozwala na występowanie w procesie więk-

⁵¹ R. A. Stefański, [w:] J. Bratoszewski i inni, *Kodeks...*, t. I, s. 972.

⁵² Zob. np. K. Marszał, *Zagadnienia ogólne procesu karnego*, t. I, Katowice 1984, s. 383.

⁵³ Zob. np. S. Stachowiak, *Rozpoczęcie przewodu sądowego na rozprawie głównej jako czas wygaśnięcia niektórych uprawnień procesowych*, Prok. i Pr. 2005, nr 11, s. 25.

szej liczby przedstawicieli społecznych. Sąd dopuszcza przedstawiciela społecznego do postępowania, jeżeli jego udział leży w interesie wymiaru sprawiedliwości (art. 90 § 3 k.p.k.). Dopuszczenie ma formę niezaskarżalnego postanowienia, możliwa jest tu także decyzja konkludentna⁵⁴.

Przedstawiciel społeczny może uczestniczyć w rozprawie. Nie dysponuje on jednak prawem zadawania pytań osobom przesłuchiwanym, choć może zgłaszać sądowi uwagi w tym zakresie. Nie może również wnosić środków odwoławczych. Ma on jednak prawo wypowiadania się i składania oświadczeń we wszystkich kwestiach podlegających rozstrzygnięciu, również pisemnie (art. 91 k.p.k.). Przedstawicielowi społecznemu przysługuje również prawo do końcowego głosu, jednak jest ono realizowane „w miarę potrzeby”, a zatem na podstawie uznania przewodniczącego składu orzekającego (art. 406 § 1 k.p.k.)⁵⁵. Przedstawiciel społeczny dopuszczony do postępowania w I instancji może zostać bez odrębnego postanowienia o dopuszczeniu wezwany do postępowania odwoławczego⁵⁶.

Przedstawiciel społeczny może również zgłosić gotowość udzielenia poręczenia za oskarżonego⁵⁷. Organizacja społeczna delegująca osobę przedstawiciela społecznego może jednak wskazać także inną osobę, która w jej imieniu będzie wykonywać czynności poręczyciela w danym postępowaniu karnym⁵⁸.

Zasadne jest pytanie o możliwość kumulowania roli przedstawiciela społecznego z rolą świadka. Artykuł 331 § 1 d.k.p.k. prze-

⁵⁴ Zob. np. Z. Gostyński, R. A. Stefański, [w:] J. Bratoszewski i inni, *Kodeks...*, t. I, s. 627.

⁵⁵ M. Tomkiewicz, *Udział przedstawiciela społecznego w procesie karnym*, Prok. i Pr. 2012, nr 7–8, s. 113.

⁵⁶ R. Olszewski, [w:] *Wielka encyklopedia prawa*, red. E. Smoktunowicz, C. Kosikowski, Białystok–Warszawa 2000, s. 782–783.

⁵⁷ Zob. więcej: M. Leonieni, *Poręczenie przy warunkowym zawieszeniu wykonania kary*, Warszawa 1979, s. 141–149; idem, *Poręczenie społeczne i indywidualne przy warunkowym umorzeniu postępowania karnego w świetle ustawy i praktyki*, Warszawa 1979, s. 126–131.

⁵⁸ M. Leonieni, *Poręczenie społeczne...*, s. 130.

widował, że po sprawdzeniu obecności przewodniczący zarządzał opuszczenie sali rozpraw przez świadków. Biegli pozostawali na sali, jeżeli przewodniczący nie zarządził inaczej. Natomiast zgodnie z art. 331 § 2 d.k.p.k. oskarżyciel prywatny, oskarżyciel posiłkowy, powód cywilny i przedstawiciel społeczny mogli pozostać na sali, choćby mieli składać zeznania jako świadkowie.

Językowa wykładnia art. 331 § 2 d.k.p.k. wskazywała, że na postawione pytanie należało odpowiedzieć twierdząco. Jednak w literaturze kwestia ta okazała się dyskusyjna. S. Waltoś uważał, że kumulacja roli przedstawiciela społecznego i świadka stanowi zagrożenie dla obiektywizmu przedstawiciela. Należy bowiem wymagać od niego bezstronnego, zgodnego z interesem społecznym i pozbawionego osobistego stosunku do winy oskarżonego spojrzenia na sprawę. Świadek natomiast ma o sprawie własne zdanie i nie można mieć pewności, że zmieni on swoje zapatrywania w sytuacji, gdy dowody przeprowadzane na rozprawie doprowadzą do zmiany obrazu zdarzenia. Opowiadał się więc ten autor przeciwko takiej kumulacji, z wyjątkiem sytuacji, gdy przedstawiciel społeczny formułuje opinię o oskarżonym, jego działalności zawodowej, społecznej itd. Przedstawienie zaś tych opinii w formie zeznań byłoby zabezpieczeniem ich prawdziwości i rzetelności⁵⁹. Obecnie S. Waltoś, wskazując, że kodeks z 1997 r. milczy o takiej ewentualnej kumulacji, stwierdza, że występowanie przez przedstawiciela społecznego równocześnie w roli świadka powodowałoby, że psychiczny kontakt ze sprawą zmniejszałby jego obiektywizm [jest to podobny pogląd do sformułowanego w czasie obowiązywania k.p.k. z 1969 r. – uwaga R.O.]. Sąd nie powinien zatem dopuścić do udziału w procesie takiej osoby w charakterze przedstawiciela społecznego⁶⁰.

A. Murzynowski uważał za niedopuszczalne występowanie w postępowaniu karnym takiego przedstawiciela, który był świadkiem czynu. Postulował wobec tego o wyłączenie go z po-

⁵⁹ S. Waltoś, *Przedstawiciel społeczny w nowym kodeksie postępowania karnego*, „Problemy Praworządności” 1969, nr 9, s. 15.

⁶⁰ S. Waltoś, *Proces karny. Zarys systemu*, Warszawa 2009, s. 210.

stępowania na podstawie ówczesnego art. 38 d.k.p.k. [obecnie art. 47 k.p.k. – uwaga R.O.] regulującego odpowiednie stosowanie przepisów o wyłączeniu sędziego do oskarżyciela publicznego i osób uprawnionych do prowadzenia postępowania przygotowawczego. Wyjątkowo jedynie zakładał możliwość przesłuchania w charakterze świadka przedstawiciela społecznego na okoliczności dotyczące opinii o oskarżonym lub społecznych skutków popełnionego przestępstwa. Właściwsze byłoby jednak i wtedy przesłuchać na te okoliczności inne osoby⁶¹.

Poglądy o istnieniu podstaw do wyłączenia tych osób z postępowania spotkały się z uzasadnioną krytyką, wskazującą na brak normatywnego ich oparcia na obowiązujących wówczas przepisach prawa karnego procesowego, a także niemożność stosowania w tych przypadkach analogii⁶².

Za właściwe należy uznać stanowisko dopuszczające łączenie roli przedstawiciela społecznego i świadka⁶³. Treść przepisu art. 331 § 2 d.k.p.k. nie dawała normatywnych podstaw do ograniczenia w tym zakresie i interpretacja zawężająca w przedstawionym układzie procesowym byłaby *contra legem*. I chociaż można było spotkać stanowisko zbieżne co do zasady z prezentowanym, ale wskazujące, że za krytykowanym poglądem przemawia wiele racji celowościowych, to nie były one podawane⁶⁴. Wykładnia językowa funkcjonującego wówczas rozwiązania nie pozwalała na taką interpretację. Niewątpliwie należy jednak zgodzić się z tym, że konieczne jest indywidualne podejście do każdego przypadku zeznań przedstawiciela społecznego i oceny, czy na okoliczności czynu przestępnego może i powinien on zeznawać dla dobra procesu, pełniąc jednocześnie obiektywnie

⁶¹ A. Murzynowski, *Udział przedstawiciela społecznego w procesie karnym*, NP 1971, nr 7–8, s. 1019.

⁶² W. Daszkiewicz, *Przedstawiciel społeczny w procesie karnym*, Warszawa 1976, s. 159; J. Stańda, *Stanowisko...*, s. 40.

⁶³ W. Daszkiewicz, *Przedstawiciel...*, s. 159; Z. Martyniak, [w:] S. Waltoś (red.) i inni, *Świadek...*, s. 309; J. Stańda, *Stanowisko...*, s. 40. Podobnie obecnie np. M. Tomkiewicz, *Udział...*, s. 113–114.

⁶⁴ J. Stańda, *Stanowisko...*, s. 40.

i bezstronnie swoją rolę rzecznika interesu społecznego⁶⁵. Należy zatem z takiego dowodu korzystać w ograniczony sposób i tylko wtedy, gdy brak jest innych możliwości dowodowych w tym zakresie. Tak też należy oceniać tę kwestię w aktualnym stanie prawnym.

Za interesujący należy uznać postulat badania przez sąd już na początku, przed podjęciem decyzji o dopuszczeniu przedstawiciela społecznego do postępowania, czy był on świadkiem czy-
nu lub ma wiadomości, które mają znaczenie dla prowadzonego postępowania karnego. Pozytywna odpowiedź na to pytanie powinna skutkować poinformowaniem o możliwości przesłuchania go w charakterze świadka, a także zawiadomieniem przez sąd organizacji społecznej delegującej przedstawiciela. Zawiadomiony kandydat może zająć stanowisko co do udziału w procesie, względnie też organizacja może zaproponować inną osobę do pełnienia tej funkcji w procesie⁶⁶. M. Lipczyńska formułowała przy tym pogląd, zgodnie z którym w sytuacji, gdy bezstronność osoby przedstawiciela społecznego budzi wątpliwości, pożądane byłoby powołanie jej jedynie w charakterze świadka, a ponadto zwrócenie się do organizacji społecznej o wyznaczenie do roli jej przedstawiciela innej osoby. Nie było jednak pod rządami kodeksu z 1969 r. i nie ma obecnie rozwiązań pozwalających zobowiązać organizację do podjęcia takich czynności, a więc nie ma możliwości ich wyegzekwowania, co powoduje, że przytoczone propozycje działań muszą być traktowane jedynie jako postulaty⁶⁷. Podobnie, brak jest regulacji przewidującej pozbawienie już dopuszczonego do procesu przedstawiciela społecznego jego praw⁶⁸. Natomiast jeżeli okoliczność, że przedstawiciel społecz-

⁶⁵ Z. Martyniak, [w:] S. Waltoś (red.) i inni, *Świadek...*, s. 309.

⁶⁶ M. Lipczyńska, *Przedstawiciel społeczny w procesie karnym*, NP 1972, nr 4, s. 567; Z. Martyniak, [w:] S. Waltoś (red.) i inni, *Świadek...*, s. 311; J. Stańda, *Stanowisko...*, s. 40.

⁶⁷ M. Lipczyńska, *Przedstawiciel...*, s. 567; M. Tomkiewicz, *Udział...*, s. 115–116.

⁶⁸ Zob. np. J. Grajewski (red.), J. Grajewski, K. Papke-Olszauskas, S. Steinborn, K. Woźniewski, *Prawo karne procesowe – część ogólna*, Warszawa 2007, s. 317; M. Lipczyńska, *Przedstawiciel...*, s. 567.

ny był świadkiem przestępstwa, ujawni się w toku przewodu sądowego, a jego zeznania mogą mieć istotne znaczenie dla sprawy, sąd powinien umożliwić organizacji wyznaczenie innej osoby do procesu, gdyby kumulacja tych ról procesowych miałaby naruszać statutowe interesy tej organizacji⁶⁹.

Tak więc, reasumując, należy stwierdzić, że również obecnie nie ma przeszkód natury formalnej do przesłuchania przedstawiciela społecznego w charakterze świadka, aczkolwiek z zachowaniem poczynionych zastrzeżeń co do zwrócenia się przez sąd do organizacji społecznej o wyznaczenie jako jej reprezentanta innej osoby w razie stwierdzenia, że dotychczasowy był świadkiem czynu.

Za wadliwy należy natomiast uznać pogląd o dopuszczalności inicjowania przez przedstawiciela społecznego czynności dowodowych⁷⁰. Ani ówczesnie obowiązujące przepisy, ani obecne nie dają temu podmiotowi takiej możliwości procesowej. Jego wnioski mogą jedynie zostać wykorzystane w procesie z urzędu, kiedy wnosi on o zadanie przez sąd określonych pytań przesłuchiwanym osobom albo o przeprowadzenie określonego dowodu z urzędu⁷¹. Podobnie krytycznie należy ocenić pogląd o dopuszczalności zadawania pytań przesłuchiwanym świadkom i biegłym przez przedstawiciela społecznego⁷².

W doktrynie zwraca się ponadto uwagę na fakt, że obecnie nie stanowi przyczyny wyłączenia sędziego *ex lege* okoliczność, że wcześniej brał on udział w sprawie w charakterze przedstawiciela społecznego⁷³. Podzielając pogląd o potrzebie wprowadzenia do prawa karnego procesowego takiej podstawy wyłączenia

⁶⁹ Z. Martyniak, [w:] S. Waltoś (red.) i inni, *Świadek...*, s. 311.

⁷⁰ *Ibidem*, s. 311–312.

⁷¹ T. Grzegorzcyk, *Kodeks postępowania karnego...*, s. 284–285.

⁷² Tak przyjmują, choć opierają się na odmiennych argumentach S. Waltoś, *Przedstawiciel...*, s. 13 i A. Wierciński, *Przedstawiciel społeczny w polskim procesie karnym*, Poznań 1978, s. 73.

⁷³ K. Papke-Olszauskas, *Wyłączenie uczestników procesu karnego*, Gdańsk 2007, s. 130.

sędziego z mocy prawa, należy stwierdzić, że w aktualnym stanie prawnym ujawnienie takiej okoliczności powinno stanowić podstawę wyłączenia na podstawie art. 41 k.p.k., jako okoliczność powodującą uzasadnioną wątpliwość co do bezstronności danego sędziego⁷⁴.

3.5. Podmiot odpowiedzialny za zwrot Skarbowi Państwa korzyści majątkowej uzyskanej z przestępstwa oskarżonego⁷⁵

Świadcami mogą też być osoby występujące w postępowaniu w innej jeszcze niż przedstawione roli procesowej. Dotyczy to np. podmiotu odpowiedzialnego za zwrot Skarbowi Państwa korzyści majątkowej uzyskanej z przestępstwa popełnionego przez inną osobę. Mowa tu o *quasi*-stronie z art. 52 k.k., który na gruncie procesowym występuje „jako podmiot określony w art.

⁷⁴ Projekt z 2012 r. nie przewiduje również żadnych zmian regulacji dotyczących przedstawiciela społecznego.

⁷⁵ Została tu użyta nazwa, jaką przyjęto dla tej instytucji w projekcie nowelizacji k.p.k. z 2012 r. Właściwie określa ona charakter odpowiedzialności, o której mowa w art. 52 k.k. i 416 k.p.k., a ponadto jest ona terminologicznie podobna do nazwy użytej w ustawie o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych, a także dla określenia podmiotu pociągniętego do odpowiedzialności posiłkowej w prawie karnym skarbowym. Pojęcie „odpowiedzialny” powinno być rozumiane w ten sposób, że o tej odpowiedzialności należy rozstrzygnąć w postępowaniu, a nie, że została ona już nałożona. W literaturze można spotkać różne określenia tej instytucji, np. „podmiot odpowiedzialny posiłkowo”, K. Dudka, *Udział podmiotu odpowiedzialnego posiłkowo w procesie karnym*, [w:] A. Gerecka-Żołyńska, P. Górecki, H. Paluszkiwicz, P. Wiliński (red.), *Skargowy model procesu karnego. Księga ofiarowana Profesorowi Stanisławowi Stachowiakowi*, Warszawa 2008, s. 62; P. Hofmański, E. Sadzik, K. Zgryzek, *Kodeks...*, t. I, s. 666. Funkcjonuje też nazwa „*quasi*-pozwany cywilnie”, J. Grajewski (red.) i inni, *Prawo...*, s. 282–283; podobnie S. Waltoś, *Proces...*, s. 188. Zob. też klasyfikację uczestników postępowania w rozdziale 1 niniejszego opracowania.

416⁷⁶ lub podmiot, o którym mowa w art. 416⁷⁷, jako że ten przepis w stosunkowo najszerszym zakresie reguluje jego sytuację procesową.

Przepis art. 52 k.k. zakłada, że w wypadku skazania za przestępstwo przynoszące korzyść majątkową osobie fizycznej, prawnej lub jednostce organizacyjnej nie mającej osobowości prawnej, a popełnione przez sprawcę działającego w jej imieniu lub interesie, sąd zobowiązuje podmiot, który uzyskał korzyść majątkową, do jej zwrotu w całości lub w części na rzecz Skarbu Państwa; nie dotyczy to korzyści majątkowej podlegającej zwrotowi innemu podmiotowi. Podmiot ten pojawia się w postępowaniu karnym na podstawie wniosku prokuratora dołączonego do aktu oskarżenia na podstawie art. 333 § 4 k.p.k.⁷⁸ Niedopuszczalne jest złożenie tego wniosku już po wniesieniu skargi, choć niewątpliwie w toku rozprawy głównej mogą wyjść na jaw okoliczności wskazujące, że inna osoba niż oskarżony mogła uzyskać korzyść majątkową z przestępstwa popełnionego przez oskarżonego, a sprawca działał na jej rzecz lub w jej interesie⁷⁹. Obowiązek zwrotu korzyści majątkowej nie jest uzależniony od rodzaju kary wymierzonej oskarżonemu w wyroku skazującym. Może on zostać orzeczony również wówczas, gdy sąd odstępuje od wymierzenia kary i ogranicza się do zastosowania jedynie środka karnego, względnie odstępuje od wymierzenia zarówno kary, jak i środka karnego⁸⁰.

⁷⁶ Art. 117 § 2, art. 156 § 1 i 2, art. 167, art. 171 § 1, art. 422 § 1, art. 425 § 1, art. 444 k.p.k.

⁷⁷ Art. 352, art. 370 § 1, art. 384 § 3, 406 § 1, art. 423 § 2 k.p.k.

⁷⁸ Zob. np. J. Jurewicz, H. Maliszewska, R. Olszewski, *Podstawy prawa i postępowania karnego*, Łódź 2009, s. 191–192.

⁷⁹ K. Dudka, *Udział podmiotu...*, s. 62.

⁸⁰ D. Siewierska, *Rozstrzygnięcia sądowe w przedmiocie wniosku oskarżyciela publicznego o zobowiązanie podmiotu z art. 52 k.k. i art. 24 § 5 k.k.s. do zwrotu korzyści majątkowej uzyskanej z przestępstwa (przestępstwa skarbowego) innej osoby*, „Studia Prawno-Ekonomiczne” 2009, t. LXXIX, s. 151; R. A. Stefański, *Obowiązek zwrotu korzyści majątkowej uzyskanej z przestępstwa przez inną osobę*, Prok. i Pr. 2000, nr 3, s. 125.

Sytuacja tej *quasi-strony* procesowej związana jest z rozpoznaniem sprawy odpowiedzialności karnej oskarżonego, jako że możliwość zobowiązania jej do zwrotu korzyści majątkowej uzależniona jest od wydania wyroku skazującego sprawcę. W przypadku uniewinnienia oskarżonego, umorzenia postępowania albo skazania oskarżonego za przestępstwo, które nie przyniosło korzyści majątkowej, sąd pozostawia wniosek prokuratora bez rozpoznania (art. 416 § 1 *in fine* k.p.k.)⁸¹.

Podmiot z art. 416 k.p.k. ma prawo uczestniczenia w rozprawie, może on zostać również zobowiązany do udziału w niej. Za właściwe należy uznać stanowisko, że jego absencja na rozprawie głównej nie powoduje niemożności prowadzenia rozprawy, jako że art. 117 § 3 k.p.k. wskazuje na skutki niestawiennictwa stron i ich przedstawicieli. Podmiot z art. 52 k.k. takiego statusu nie ma⁸². Mimo to dysponuje on inicjatywą dowodową (art. 167 k.p.k.)⁸³, prawem zadawania pytań osobom przesłuchiwanym (art. 171 § 2 k.p.k. i art. 370 § 1 k.p.k.), a także prawem do końcowego głosu przed udaniem się sądu na naradę (art. 406 § 1 k.p.k.). Podmiot ten może ustanowić pełnomocnika (art. 416 § 4 k.p.k.).

Z jednej strony podmiot z art. 416 k.p.k. może zostać powołany do procesu w celu zobowiązania go do zwrotu korzyści majątkowej, z drugiej zaś występuje on tam jako źródło informacji, które mogą zostać wykorzystane w toku dowodzenia. Następuje tu więc skumulowanie roli *quasi-strony* postępowania i roli oso-

⁸¹ Zob. np. P. Hofmański, E. Sadzik, K. Zgryzek, *Kodeks...*, t. I, s. 667; D. Kaczorkiewicz mówi o pozostawieniu wniosku bez rozpatrzenia, w: *Podmiot określony w art. 52 kodeksu karnego w roli świadka w procesie karnym*, PS 2006, nr 4, s. 19–20.

⁸² D. Kaczorkiewicz, *Pozycja podmiotu zobowiązanego do zwrotu korzyści majątkowej w polskim procesie karnym (art. 52 kodeksu karnego)*, Toruń 2005, s. 147–148; tak też W. Jasiński w: *Jawność wewnętrzna postępowania sądowego*, [w:] J. Skorupka (red.), W. Jasiński, M. Kuźma, K. Nowicki, R. Ponikowski, J. Skorupka, S. Szołucha, *Jawność procesu karnego*, Warszawa 2012, s. 253.

⁸³ Zob. np. K. Witkowska, *Dowody w procesie karnym a realizacja celów postępowania karnego*, PS 2011, nr 3, s. 54.

bowego źródła dowodowego. Podmiot ten jest bowiem przesłuchiwany w charakterze świadka przed zakończeniem przewodu sądowego. Słusznie wskazuje się jednak, że ze względu na prawo tego podmiotu do pozostawania na sali w czasie wyjaśnień oskarżonego, powinien on zostać przesłuchany po oskarżonym⁸⁴. Obowiązek przesłuchania podmiotu w czasie rozprawy nie stanowi przeszkody w realizacji jego prawa udziału w rozprawie⁸⁵. Jeżeli podmiotem tym nie jest osoba fizyczna, przesłuchuje się organ uprawniony do działania w jego imieniu (art. 416 § 2 k.p.k.).

Podmiot ten, jak wskazano, pojawia się w postępowaniu dopiero w stadium jurysdykcyjnym. Oznacza to, że w śledztwie lub dochodzeniu nie ma on szczególnego statusu procesowego takiego jak przed sądem. Może on tam zostać przesłuchany jako świadek na takich zasadach jak inni świadkowie. Nie będzie jednak wówczas miał do niego zastosowania art. 416 § 2 i § 3 k.p.k. Artykuł 416 § 3 k.p.k. stanowi, że podmiot z art. 52 k.k. może odmówić zeznań. W postępowaniu przygotowawczym nie będzie on mógł jednak skorzystać z prawa do odmowy zeznań, jeśli nie będzie zachodziła sytuacja z art. 182 lub 185 k.p.k.⁸⁶

W projekcie nowelizacji k.p.k. przewiduje się zmianę statusu podmiotu z art. 416 z *quasi*-strony na stronę procesową. Dodano poświęcony tylko temu podmiotowi rozdział 8a. Znajdujący się w nim art. 81a zakłada, że odpowiedzialnym za zwrot Skarbowi Państwa korzyści majątkowej uzyskanej z przestępstwa oskarżonego jest podmiot, wobec którego prokurator, wnosząc akt oskarżenia, wystąpił z wnioskiem o zobowiązanie go przez sąd do takiego zwrotu, z uwagi na uzyskanie tej korzyści w warunkach określonych w art. 52 k.k. Natomiast do przesłuchania tego podmiotu stosuje się odpowiednio przepisy o przesłuchaniu świadków. Jeżeli podmiotem tym nie jest osoba fizyczna, przesłuchuje się osobę wchodzącą w skład organu uprawnionego do działania w jego imieniu (art. 81b).

⁸⁴ T. Grzegorzcyk, J. Tylman, *Polskie...*, s. 361.

⁸⁵ D. Kaczorkiewicz, *Podmiot...*, s. 17.

⁸⁶ *Ibidem*, s. 13.

Ponadto, pozostawiając niezmienny przepis § 1, zakłada się, że art. 416 § 2 otrzyma następujące brzmienie: „Sąd przesłuchuje w charakterze świadka stronę, której dotyczy wniosek określony w art. 333 § 4 [a więc wniosek prokuratora dołączany do aktu oskarżenia – uwaga R.O.], bezpośrednio po przesłuchaniu oskarżonego”. W § 3 ma pozostać możliwość odmowy zeznań przez ten podmiot, konsekwentnie nazywany już stroną. Zgodnie z projektowanym art. 416 § 4, art. 72 i 75 mają być odpowiednio stosowane, a więc przepisy dotyczące prawa do tłumacza oraz obowiązku stawienia się na wezwania organów procesowych. Jako strona procesowa podmiot ten będzie nadal kumulować ten status z pozycją świadka. Tak więc charakter jego oświadczenia dowodowego pozostanie taki jak obecnie – bez zmian.

3.6. Przedstawiciel podmiotu zbiorowego

Model prawnej odpowiedzialności podmiotów zbiorowych opiera się na szczególnym postępowaniu dodatkowym, prowadzonym wprawdzie wobec tego podmiotu, ale uzależnionym od ustalenia odpowiedzialności osoby fizycznej, o której mowa w art. 3 ustawy z 28 października 2002 r. o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary⁸⁷.

Ustawa obejmuje swoim zakresem, stosownie do art. 1, określenie zasad odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary jako przestępstwa lub przestępstwa skarbowe oraz zasady postępowania w przedmiocie takiej odpowiedzialności.

Na potrzeby związane ze stosowaniem ustawy wprowadza ona w art. 2 definicję legalną pojęcia „podmiot zbiorowy”. Jest nim osoba prawna oraz jednostka organizacyjna nie mająca osobowości prawnej, której odrębne przepisy przyznają zdolność

⁸⁷ T. jedn.: Dz. U. 2012, poz. 768; T. Razowski, *Odpowiedzialność podmiotów zbiorowych po nowelizacji*, Prok. i Pr. 2006, nr 9, s.129.

prawną, z wyłączeniem Skarbu Państwa, jednostek samorządu terytorialnego i ich związków. Status taki ustawa nadaje również spółce handlowej z udziałem Skarbu Państwa, jednostce samorządu terytorialnego lub związku takich jednostek, spółce kapitałowej w organizacji, podmiotowi w stanie likwidacji oraz przedsiębiorcy niebędącemu osobą fizyczną, a także zagranicznej jednostce organizacyjnej⁸⁸.

Odpowiedzialność tych podmiotów została ukształtowana jako odpowiedzialność za czyn zabroniony popełniony przez osobę fizyczną pozostającą w pewnej, konkretnie określonej przez ustawodawcę relacji z tym podmiotem. Taka relacja ma wynikać z ustawowo określonego działania, współdziałania lub dopuszczenia do działania osoby fizycznej w imieniu lub w interesie podmiotu zbiorowego. Zgodnie z art. 3 ustawy relacje osoby fizycznej z podmiotem zbiorowym mają wynikać z:

- działania w imieniu lub w interesie podmiotu zbiorowego w ramach uprawnienia lub obowiązku do jego reprezentowania, podejmowania w jego imieniu decyzji lub wykonywania kontroli wewnętrznej albo przy przekroczeniu tego uprawnienia lub niedopełnieniu tego obowiązku;

- dopuszczenia do działania w wyniku przekroczenia uprawnień lub niedopełnienia obowiązków przez osobę działającą w imieniu lub w interesie podmiotu zbiorowego;

- działania w imieniu lub w interesie podmiotu zbiorowego, za zgodą lub wiedzą osoby, o której mowa w pkt 1;

- bezpośredniego współdziałania przedsiębiorcy z podmiotem zbiorowym w realizacji celu prawnie dopuszczalnego.

Warunkiem odpowiedzialności podmiotu zbiorowego jest to, by zachowanie osoby fizycznej przyniosło lub mogło przynieść podmiotowi zbiorowemu korzyść, chociażby niemajątkową. Oznacza to, że zakres odpowiedzialności podmiotu zbiorowego jest szerszy od odpowiedzialności podmiotu pociągniętego

⁸⁸ O formach organizacyjnych podmiotu zbiorowego zob. O. Antoniak-Drożdż, *Zakres podmiotowy ustawy o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych*, Prok. i Pr. 2007, nr 2, s. 111–127.

do odpowiedzialności posiłkowej w prawie karnym skarbowym czy podmiotu odpowiedzialnego za zwrot korzyści majątkowej. Obejmuje ona bowiem nie tylko korzyści majątkowe uzyskane lub co do których istniała możliwość ich uzyskania, ale także korzyści niemajątkowe⁸⁹.

Sąd Najwyższy wskazał, że podmiot zbiorowy podlega odpowiedzialności, jeżeli do popełnienia czynu zabronionego doszło w następstwie co najmniej braku należytej staranności w wyborze osoby fizycznej lub co najmniej braku należytego nadzoru nad tą osobą – ze strony organu lub przedstawiciela podmiotu zbiorowego. Oznacza to więc, że zgodnie z treścią art. 3 pkt 2 i 3 ustawy ową „osobą fizyczną” jest bądź osoba dopuszczona do działania przez osobę działającą w imieniu lub w interesie podmiotu zbiorowego w ramach uprawnienia lub obowiązku do jego reprezentowania, podejmowania w jego imieniu decyzji lub wykonywania kontroli wewnętrznej (pkt 2), bądź osoba działająca w imieniu lub w interesie podmiotu zbiorowego, za zgodą lub wiedzą wskazanej tu osoby, działającej w imieniu lub interesie podmiotu zbiorowego (pkt 3)⁹⁰. Zgodnie bowiem z art. 5 ustawy, podmiot zbiorowy podlega odpowiedzialności, jeżeli do popełnienia czynu zabronionego doszło w następstwie:

1) co najmniej braku należytej staranności w wyborze osoby fizycznej, o której mowa w art. 3 pkt 2 lub 3, lub co najmniej braku należytego nadzoru nad tą osobą – ze strony organu lub przedstawiciela podmiotu zbiorowego;

2) organizacji działalności podmiotu zbiorowego, która nie zapewniała uniknięcia popełnienia czynu zabronionego przez osobę, o której mowa w art. 3 pkt 1 lub 3a, podczas gdy mogło je zapewnić zachowanie należytej staranności, wymaganej w danych okolicznościach, przez organ lub przedstawiciela podmiotu zbiorowego.

⁸⁹ A.T. Majowska, *Ograniczenie prawa do obrony podmiotu zbiorowego a odpowiedzialność i prawo do obrony podmiotu odpowiedzialnego posiłkowo i zobowiązanego do zwrotu korzyści*, Prok. i Pr. 2012, nr 11, s. 128.

⁹⁰ Wyrok SN z dnia 11 kwietnia 2011 r., V KK 27/11, LEX nr 846396.

Przesłanką działania przeciwko podmiotowi zbiorowemu jest prawomocne orzeczenie o odpowiedzialności osoby fizycznej poprzez jej skazanie, warunkowe umorzenie postępowania karnego albo karnego skarbowego, udzielenie tej osobie zezwolenia na dobrowolne poddanie się odpowiedzialności albo umorzenie przeciwko niej postępowania z powodów wyłączających ukaranie sprawcy (art. 4 ustawy)⁹¹.

Podmiot zbiorowy może działać tylko w sądowym stadium postępowania, wyłączony jest zaś jego udział w postępowaniu przygotowawczym, w tym również w czynnościach sądowych postępowania przygotowawczego⁹². Warunkiem nałożenia odpowiedzialności na podmiot zbiorowy jest prawomocne orzeczenie, stwierdzające popełnienie przestępstwa przez osobę fizyczną. Ustawa wskazuje szeroki katalog orzeczeń, mogących stanowić podstawę tej odpowiedzialności, tj. wyrok skazujący, również nakazowy, wyrok warunkowo umarzający postępowanie karne albo orzeczenie, zezwalające na dobrowolne poddanie się odpowiedzialności karnej skarbowej, a także orzeczenie co prawda umarzające postępowanie, ale z powodu okoliczności wyłączających ukaranie sprawcy (art. 4 ustawy).

Stwierdzając odpowiedzialność podmiotu zbiorowego, sąd orzeka karę pieniężną w wysokości od 1000 do 5 000 000 zł, nie wyższą jednak niż 3% przychodu osiągniętego w roku obrotowym, w którym popełniono czyn zabroniony, będący podstawą odpowiedzialności podmiotu zbiorowego (art. 7 ustawy). Na podstawie art. 8 ustawy orzeka się również przepadek przedmiotów, pochodzących chociażby pośrednio z czynu zabronionego lub które służyły lub były przeznaczone do popełnienia czynu zabronionego, korzyści majątkowej, pochodzącej chociażby pośrednio z czynu zabronionego, a także równowartości

⁹¹ A.T. Majowska, *Ograniczenie...*, s. 123.

⁹² T. Grzegorzczak, *Podmiot zbiorowy jako quasi-strona postępowania karnego i karnego skarbowego*, PS 2007, nr 2, s. 35; zob. też J. Grajewski, *Pozycja procesowa prokuratora w sprawie odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary*, [w:] A. Marek (red.), *Współczesne problemy...*, s. 67.

przedmiotów lub korzyści majątkowej, pochodzących chociażby pośrednio z czynu zabronionego. Przepadku nie orzeka się, jeżeli przedmiot, korzyść majątkowa lub ich równowartość podlega zwrotowi innemu uprawnionemu podmiotowi. W celu zabezpieczenia wykonania ewentualnej kary pieniężnej lub przepadku można zastosować w stosunku do podmiotu zbiorowego zabezpieczenie majątkowe⁹³.

Za właściwe należy uznać stanowisko, że odpowiedzialność podmiotów zbiorowych kształtuje się w obszarze odpowiedzialności o charakterze karnym na podstawie art. 42 Konstytucji RP, w związku z czym dopuszczalne jest odniesienie niektórych instytucji prawa karnego i dotyczącego ich dorobku doktryny w zakresie zasad odpowiedzialności oraz wymiaru kary do podmiotów kolektywnych⁹⁴.

Na podstawie art. 9 ust. 1 ustawy możliwe jest również orzeczenie wobec podmiotu zbiorowego zakazu:

- promocji lub reklamy prowadzonej działalności, wytwarzanych lub sprzedawanych wyrobów, świadczonych usług lub udzielanych świadczeń;

- korzystania z dotacji, subwencji lub innych form wsparcia finansowego środkami publicznymi;

- dostępu do środków, o których mowa w art. 5 ust. 3 pkt 1 i 4 ustawy z dnia 27 sierpnia 2009 r. o finansach publicznych (Dz. U. nr 157, poz. 1240 ze zm.) – w przypadku skazania osoby, o której mowa w art. 3, za przestępstwo, o którym mowa w art. 9 lub art. 10 ustawy z dnia 15 czerwca 2012 r. o skutkach powierzania wykonywania pracy cudzoziemcom przebywającym wbrew przepisom na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. 2012, poz. 769);

⁹³ Zob. szerzej o warunkach stosowania tego środka w: A. Antoniak, *Zabezpieczenie na mieniu podmiotu zbiorowego*, Prok. i Pr. 2005, nr 10, s. 147 i n.

⁹⁴ D. Habrat, *Rola proporcjonalności w procesie orzekania kary pieniężnej wobec podmiotów zbiorowych*, „*Studia Prawno-Ekonomiczne*” 2012, t. LXXXVI, s. 50. Zob. też szerzej w: B. Nita, *Model odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary*, PiP 2003, nr 6, s. 18; eadem, *Postępowanie karne przeciwko podmiotom zbiorowym*, Sopot 2008, s. 14, s. 121–134.

- zakazu korzystania z pomocy organizacji międzynarodowych, których Rzeczpospolita Polska jest członkiem;
- zakazu ubiegania się o zamówienia publiczne;
- podanie wyroku do publicznej wiadomości⁹⁵.

Aczkolwiek w postępowaniu w sprawie odpowiedzialności podmiotów zbiorowych stosuje się odpowiednio przepisy k.p.k., o ile przepisy ustawy nie stanowią inaczej, to nie stosuje się tam przepisów kodeksu o oskarżycielu prywatnym, powodzie cywilnym, przedstawicielu społecznym, postępowaniu przygotowawczym, postępowaniach szczególnych oraz o postępowaniu karnym w sprawach podlegających orzecznictwu sądów wojсковых (art. 22 ustawy).

Dopuszczalność działania w postępowaniu karnym lub karnym skarbowym przedstawiciela podmiotu zbiorowego pojawiła się na skutek orzeczenia Trybunału Konstytucyjnego z 3 listopada 2004 r.⁹⁶, w którym stwierdzono niekonstytucyjność regulacji, nie przewidującej możliwości udziału podmiotu zbiorowego w procesie sprawy przestępstwa, którego przypisanie stałoby się później podstawą pociągnięcia podmiotu zbiorowego do odpowiedzialności. W związku ze zmianami wprowadzonymi w następstwie tego orzeczenia podmiot zbiorowy może obecnie w sprawie o przestępstwo albo przestępstwo skarbowe zgłosić udział swojego przedstawiciela w postępowaniu toczącym się przed sądem przeciwko osobie, jeżeli zachodzi uzasadnione podejrzenie, że czyn zabroniony przyniósł lub mógł przynieść podmiotowi zbiorowemu korzyść, chociażby niemajątkową. Podmiot może zgłosić udział w postępowaniu swojego przedstawiciela nie później niż przed zamknięciem przewodu sado-

⁹⁵ Zob. więcej o środkach reakcji karnej na czyny zabronione podmiotów zbiorowych, określane przez autorkę jako środki karne, w: D. Habrat, *Materiał-noprawne aspekty odpowiedzialności podmiotów zbiorowych w polskim prawie karnym*, Toruń 2008, s. 106–124.

⁹⁶ Wyrok TK z dnia 3 listopada 2004 r., K 18/03, Dz. U. 2004, nr 243, poz. 2442; OTK-A 2004, nr 10, poz. 103. Zob. więcej o uzasadnieniu stanowiska TK w: B. Nita, *Postępowanie...*, s. 13–14, s. 19 oraz s. 107–109, s. 115–116.

wego w I instancji (art. 21 ust. 1 ustawy). Organ procesowy ma obowiązek niezwłocznego zawiadomienia podmiotu zbiorowego o uprawnieniach w zakresie zgłoszenia udziału. Obowiązek ten powstaje już w postępowaniu przygotowawczym i dotyczy możliwości uprawnionego w przyszłym postępowaniu jurysdykcyjnym, natomiast jeżeli sprawa znajdzie się już w tym stadium i dopiero tam zostanie dokonane ustalenie w tym przedmiocie, wówczas konieczność zawiadomienia spoczywa na sądzie⁹⁷. Zgłoszenie udziału wymaga formy pisemnej. Przedstawicielem podmiotu zbiorowego nie może być osoba, przeciwko której toczy się postępowanie karne lub karne skarbowe (art. 21 ust. 2 i 3 ustawy).

Przedstawiciel podmiotu zbiorowego to *quasi*-strona postępowania karnego i karnego skarbowego⁹⁸. Jest on w związku z tym wyposażony tylko w niektóre uprawnienia przysługujące stronom, ze względu na wpływ wyniku postępowania prowadzonego przeciwko oskarżonemu na przyszłą odpowiedzialność podmiotu zbiorowego⁹⁹.

Jako *quasi*-strona przedstawiciel podmiotu zbiorowego ma uprawnienia wywodzące się z k.p.k., m.in. inicjatywę dowodową, prawo bycia zawiadamianym o rozprawie, możliwość zadawania pytań przesłuchiwanym osobom, prawo do końcowego głosu, do występowania o sporządzenie pisemnego uzasadnienia wyroku, wnoszenia zażalenia i apelacji. Może też ustanowić pełnomocnika. Nie będąc stroną, nie może on jednak występować ze skargą kasacyjną ani wnioskiem o wznowienie prawomocnie zakończonego postępowania (art. 21a ust. 1 i 3 ustawy)¹⁰⁰.

W omawianym postępowaniu ma miejsce kumulacja roli tego podmiotu jako *quasi*-strony oraz osobowego źródła do-

⁹⁷ T. Grzegorzcyk, J. Tylman, *Polskie...*, s. 363.

⁹⁸ Zob. np. T. Grzegorzcyk, *Podmiot...*, s. 30; T. Grzegorzcyk, J. Tylman, *Polskie...*, s. 362.

⁹⁹ T. Grzegorzcyk, *Podmiot...*, s. 34.

¹⁰⁰ W. Jasiński, *Jawność...*, s. 253.

wodowego, jako że przedstawiciel podmiotu zbiorowego może zostać przesłuchany w charakterze świadka. Ma on wówczas prawo odmowy zeznań bez podania powodu (art. 21a ust. 2 ustawy). Należy zwrócić tu uwagę, że w sytuacji, gdy po zakończeniu procesu prowadzonego przeciwko oskarżonemu dojdzie do postępowania przeciwko podmiotowi zbiorowemu, jego przedstawiciel będzie w ramach prawa do obrony dysponował już prawem do składania wyjaśnień oraz do odmowy składania wyjaśnień i odpowiedzi na pytania. Tak więc uprawnienie do odmowy składania zeznań, w kontekście ewentualnego późniejszego postępowania prowadzonego przeciwko podmiotowi zbiorowemu, jest rozwiązaniem właściwym, uwzględniającym szczególną, zmieniającą się sytuację procesową tego podmiotu i jego przedstawicieli.

3.7. Kumulacja ról przedstawicieli procesowych

Do ważnych zagadnień z punktu widzenia potencjalnego kumulowania ról przez uczestników postępowania karnego należy problematyka związana z pozycją procesową adwokata i radcy prawnego. Adwokat i radca prawny to pojęcia ustrojowe, natomiast procesowe funkcje realizowane przez te podmioty to obrońca i pełnomocnik¹⁰¹. Należy zauważyć, że choć k.p.k. niejednokrotnie posługuje się pojęciem „adwokat” lub „radca prawny”, to wykonując konkretne czynności w postępowaniu karnym, występują tam oni jako obrońcy lub pełnomocnicy¹⁰².

¹⁰¹ Stan prawny obowiązujący od wejścia w życie w dniu 8 czerwca 2010 r. nowelizacji k.p.k. dokonanej Ustawą z dnia 5 listopada 2009 r. o zmianie ustawy – *Kodeks karny*, ustawy – *Kodeks postępowania karnego*, ustawy – *Kodeks karny wykonawczy*, ustawy – *Kodeks karny skarbowy* oraz niektórych innych ustaw, Dz. U. nr 206, poz. 1589.

¹⁰² Zob. R. Olszewski, *Pozycja radcy prawnego w postępowaniu karnym, prawie karnym skarbowym i w postępowaniu w sprawach o wykroczenia*, [w:] P. Hofmański (red.), *Węzłowe problemy...*, s. 828.

Obróńca jest przedstawicielem oskarżonego, któremu przysługuje prawo do obrony w ujęciu materialnym – przed stawianym mu zarzutem, jak i formalnym – do posiadania obrońcy¹⁰³. O prawie tym należy pouczyć podejrzanego już w chwili przedstawienia mu zarzutu w śledztwie lub dochodzeniu (art. 6 i art. 300 k.p.k. w zw. z art. 313 § 1 k.p.k., art. 325g § 1 k.p.k. i art. 308 § 2 k.p.k.). Obrońcę ustanawia oskarżony, natomiast do czasu ustanowienia tego przedstawiciela procesowego przez pozbawionego wolności, obrońcę może ustanowić inna osoba, o czym niezwłocznie zawiadamia się oskarżonego (art. 83 § 1 k.p.k.). Obrońca może przedsięwziąć czynności procesowe jedynie na korzyść oskarżonego. Udział obrońcy w postępowaniu nie wyłącza osobistego działania w nim oskarżonego (art. 86 § 1 i § 2 k.p.k.). Obrońca nie jest jednak związany instrukcjami swojego klienta, inaczej niż pełnomocnik, który nie tylko jest ograniczony wolą swojego mandanta, ale mocodawca może prostować lub cofać czynności pełnomocnika¹⁰⁴.

W aktualnym stanie prawnym obrońcą w postępowaniu karnym może być jedynie osoba uprawniona do obrony według przepisów o ustroju adwokatury (art. 82 k.p.k.). Adwokat może też bez ograniczeń pełnić rolę obrońcy w postępowaniu karnym skarbowym (art. 113 § 1 k.k.s. w zw. z art. 82 k.p.k.). Radca prawny może natomiast być obrońcą w sprawach o wykroczenia (art. 24 § 1 k.p.w.) i wykroczenia skarbowe (art. 122a § 2 k.k.s.). Nie ma on natomiast takich uprawnień w sprawach o przestępstwa i przestępstwa skarbowe. Możliwość realizowania przez radcę prawnego roli obrońcy w sprawach o przestępstwa i przestępstwa skarbowe przewiduje natomiast projekt nowelizacji k.p.k.

Tę zmianę należy uznać za uzasadnioną i pożądaną. Potwierdza to występujący od kilku lat proces zrównywania uprawnień adwokatów i radców prawnych. Zarówno praktyka realizowania działań obrończych w dotychczasowym kształcie, jak i szkolenia z szeroko pojętej problematyki prawa karnego prowadzone

¹⁰³ T. Grzegorzczak, J. Tylman, *Polskie...*, s. 339.

¹⁰⁴ *Ibidem*, s. 372–373 i 387–388.

w korporacji radców prawnych pozwalają założyć, że będą oni należycie pełnili rolę obrońcy również w postępowaniu karnym i karnym skarbowym w pełnym zakresie.

Pełnomocnika może posiadać inna strona niż oskarżony (art. 87 § 1 k.p.k.). Może go więc ustanowić pokrzywdzony w postępowaniu przygotowawczym, a w postępowaniu jurysdykcyjnym, gdy wciela się on tam w rolę oskarżyciela posiłkowego, powoda cywilnego lub oskarżyciela prywatnego. Pełnomocnika nie może jednak ustanowić oskarżyciel publiczny¹⁰⁵. Do pokrzywdzonego nie będącego stroną tego stadium postępowania, jak również do innych osób nie będących stronami w procesie, stosuje się art. 87 § 2 i § 3 k.p.k. Przepisy te zakładają, że osoba nie będąca stroną może ustanowić pełnomocnika, jeżeli wymagają tego jej interesy w toczącym się postępowaniu, natomiast prokurator w postępowaniu przygotowawczym a sąd w postępowaniu jurysdykcyjnym mogą odmówić dopuszczenia do udziału w postępowaniu pełnomocnika, uznając, że nie wymaga tego obrona interesów tej osoby¹⁰⁶. Ocena, czy zachodzi konieczność powołania pełnomocnika, należy do zainteresowanej osoby, a następnie wypowiada się w tej kwestii prokurator lub sąd¹⁰⁷. Odmowa dopuszczenia pełnomocnika ma dotyczyć interesów procesowych uczestnika i potrzeby ich realizacji przez profesjonalistę, nie może ona natomiast odnosić się do konkretnej osoby mającej pełnić tę funkcję¹⁰⁸. Postanowienie odmowne jest zaskarżalne w postępowaniu przygotowawczym na podstawie art. 302 § 1 k.p.k., nie podlega zaś zaskarżeniu w postępowaniu sądowym, jako że nie zamyka ono drogi do wydania wyroku ani nie należy do pozostałych, wskazanych w art. 459 k.p.k.¹⁰⁹

¹⁰⁵ Zob. np. Z. Gostyński, R. A. Stefański, [w:] J. Bratoszewski i inni, *Kodeks...*, t. I, s. 606; T. Grzegorzczak, *Kodeks postępowania karnego...*, s. 278.

¹⁰⁶ Zob. np. J. Grajewski, [w:] J. Grajewski, L.K. Paprzycki, M. Płachta, *Kodeks...*, t. I, s. 285–286.

¹⁰⁷ R.A. Stefański, *Pełnomocnik w procesie karnym*, Prok. i Pr. 2007, nr 2, s. 46.

¹⁰⁸ R. Olszewski, *Pozycja radcy...*, s. 829.

¹⁰⁹ Postanowienie SN z dnia 27 lipca 2005 r., III KZ 30/05, LEX nr 153236; tak też np. R.A. Stefański, *Pełnomocnik...*, s. 47. W literaturze wskazuje się też, że

Zastrzeżenia budzi pozostawienie pokrzywdzonego, nie mającego statusu strony, w kręgu osób, dla których ustanowienie pełnomocnika uzależnione jest od decyzji organu procesowego. Rozwiązanie to jawi się jako niekonsekwentne wobec szczególnego ujęcia pokrzywdzonego w kodeksie postępowania karnego. Przyjęcie nieskrępowanej możliwości ustanowienia pełnomocnika przez pokrzywdzonego stanowiłoby naturalną konsekwencję realizacji celu kodeksu, polegającego na uwzględnieniu prawnie chronionych interesów tego uczestnika procesu. W związku ze stosunkowo szerokim zakreśleniem uprawnień pokrzywdzonego nie będącego stroną, należy sformułować postulat *de lege ferenda* o potrzebie wprowadzenia możliwości bezwarunkowego ustanawiania przez niego pełnomocnika w toku postępowania przed sądem¹¹⁰.

Pełnomocnika nie dotyczy zapis o skuteczności jedynie czynności korzystnych dla jego klienta. Można mieć trzech pełnomocników, podobnie jak obrońców (art. 88 k.p.k. w zw. z art. 77 k.p.k.).

W odniesieniu do wskazanych podmiotów można postawić pytanie, czy kumulacja ról może dotyczyć również procesowych przedstawicieli uczestników postępowania karnego. Szczególnie widoczne jest to w przypadku obrońcy, który w pewnych układach procesowych może występować w istocie jako pełnomocnik swojego mandanta. Taka sytuacja ma miejsce wówczas, gdy zostaje wytoczone powództwo cywilne w procesie karnym. Oskarżony jest wówczas także pozwanym. Jego przedstawiciel procesowy, zasadniczo działając jako obrońca, występuje w istocie również jako pełnomocnik broniący interesów swojego klienta przed roszczeniami powoda cywilnego (pokrzywdzonego lub wobec jego śmierci osób najbliższych występujących o przysługujące im roszczenia) lub prokuratora wnoszącego powództwo

w postępowaniu przygotowawczym ta decyzja przybiera formę zarządzenia – tak np. P. Hofmański, E. Sadzik, K. Zgryzek, *Kodeks...*, t. I, s. 601.

¹¹⁰ Zob. np. R. Olszewski, *Uprawnienia pokrzywdzonego niebędącego stroną w sądowym stadium postępowania karnego*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Informatyki, Zarządzania i Administracji w Warszawie” 2010, nr 2, s. 171–172.

cywilne w interesie pokrzywdzonego lub najbliższych mu osób (art. 62, 63 i 64 k.p.k.). Tak więc przedstawiciel procesowy występuje wówczas w sferze karnej jako obrońca broniący swojego klienta przed zarzutem i jako pełnomocnik w sferze cywilnej, odpierający roszczenia majątkowe skierowane przeciwko oskarżonemu.

Pojawia się w związku z tym pytanie o charakter prawny działań tego podmiotu. Zważywszy na treść art. 6 k.p.k. i wynikającą z tego przepisu zasadę, że oskarżony ma prawo do obrony i do ustanowienia obrońcy, należy stwierdzić, że procesowo pozostaje on obrońcą w postępowaniu, który pozostaje tu jednak ukrytym pełnomocnikiem do prowadzenia sprawy cywilnej, załatwianej w ramach postępowania karnego¹¹¹. Podobnie można przyjąć w odniesieniu do sytuacji, gdy pokrzywdzony lub prokurator wystąpił z wnioskiem o naprawienie szkody na podstawie art. 46 k.k.

Kolejna sytuacja powodująca kumulację roli obrońcy i pełnomocnika dotyczy instytucji oskarżenia wzajemnego, kiedy oskarżony w postępowaniu prywatnoscargowym występuje ze skargą prywatną przeciwko oskarżycielowi prywatnemu, jeśli obie sprawy pozostają ze sobą w związku (art. 497 i 498 k.p.k.). Każda z osób występujących wówczas w dwóch sprawach połączonych w jednym postępowaniu występuje jako oskarżony i jako oskarżyciel prywatny. Przedstawiciel procesowy takiej osoby działa wówczas w podwójnej roli procesowej – jako obrońca oskarżonego i w drugiej sprawie jako pełnomocnik oskarżyciela prywatnego¹¹².

Słusznie przyjmuje się ponadto, że upoważnienie udzielone obrońcy w danej sprawie pozostaje aktualne w ewentualnym postępowaniu o odszkodowanie za niesłuszne skazanie lub aresztowanie. Przeradza się ono wówczas w pełnomocnictwo¹¹³.

¹¹¹ W. Daszkiewicz, *Kumulacja roli obrońcy i pełnomocnika w procesie karnym*, Pal. 1968, nr 3, s. 59; tak też T. Grzegorzczak, J. Tylman, *Polskie...*, s. 383.

¹¹² Zob. np. T. Grzegorzczak, J. Tylman, *Polskie...*, s. 383.

¹¹³ *Ibidem*.

Kolejną kwestią dotyczącą pozycji przedstawicieli procesowych jest łączenie ich z rolą świadka w postępowaniu karnym. Łączenie roli przedstawiciela procesowego z rolą świadka to sytuacja szczególna, dotyczy ona bowiem osoby wykonującej zawód prawniczy i zobowiązanej w związku z tym do zachowania w tajemnicy informacji uzyskanych w toku czynności związanych z wykonywaniem tych funkcji. Należy tu odróżnić procesową sytuację obrońcy od sytuacji pełnomocnika.

Jeśli chodzi o przesłuchanie obrońcy, funkcjonuje bezwzględny zakaz dowodowy ujęty w art. 178 pkt 1 k.p.k., nie pozwalający przesłuchiwać go co do faktów objętych czynnościami obrończymi¹¹⁴. Dotyczy to więc nie tylko adwokata działającego *explicite* w takim charakterze, ale i adwokata działającego jako reprezentant zatrzymanego, na podstawie art. 245 k.p.k. W takich przypadkach organy nie dysponują żadnym instrumentem procesowym, mogącym skutecznie doprowadzić do przesłuchania takiej osoby. Natomiast odnośnie do pełnomocnika, aczkolwiek stosuje się do niego odpowiednio przepisy o obrońcy, nie obowiązuje już zakaz z art. 178 pkt 1 k.p.k.

Możliwość zwolnienia z tajemnicy zawodowej adwokata albo radcy prawnego przewidziana jest w art. 180 § 2 k.p.k.¹¹⁵. Trzeba jednak podkreślić, że nie dotyczy ona przedstawicieli tych dwóch korporacji prawniczych wówczas, gdy wykonują oni czynności obrończe, a więc – przypominając – w obecnym stanie prawnym zawsze adwokata, a radcy prawnego w sprawach o wykroczenia i wykroczenia skarbowe.

Tak więc art. 180 § 2 k.p.k. przewiduje, że osoby obowiązane do zachowania tajemnicy notarialnej, adwokackiej, radcy prawnego, doradcy podatkowego, lekarskiej lub dziennikarskiej

¹¹⁴ Zob. uchwałę składu 7 sędziów SN z dnia 16 czerwca 1994 r., OSNKW 1994, z. 7–8, poz. 41.

¹¹⁵ Zob. szerzej w: M. Rusinek, *Tajemnica zawodowa i jej ochrona w polskim procesie karnym*, Kraków 2007, s. 134–139. O pojęciu tajemnicy zawodowej zob. także: *ibidem*, s. 15–25 oraz: B. Kunicka-Michalska, *Ochrona tajemnicy zawodowej w polskim prawie karnym*, Warszawa 1972, s. 5–21.

mogą być przesłuchiwane co do faktów objętych tą tajemnicą tylko wtedy, gdy jest to niezbędne dla dobra wymiaru sprawiedliwości, a okoliczność nie może być ustalona na podstawie innego dowodu. Zgodnie z treścią szczególnej regulacji zawartej w art. 180 § 2 k.p.k., materialnym warunkiem zwolnienia od zachowania tajemnicy jest uprawdopodobnienie, że po pierwsze, uchylene takie jest niezbędne dla dobra wymiaru sprawiedliwości oraz po wtóre, że okoliczność, odnośnie do której następuje zwolnienie, nie może być ustalona na podstawie innego dowodu. Jest oczywiste, że wskazane wymogi muszą być spełnione łącznie¹¹⁶.

W postępowaniu przygotowawczym w przedmiocie przesłuchania lub zezwolenia na przesłuchanie decyduje sąd, na posiedzeniu bez udziału stron, w terminie nie dłuższym niż 7 dni od daty doręczenia wniosku prokuratora. Na postanowienie sądu przysługuje zażalenie¹¹⁷. Adwokat lub radca prawny może być więc przesłuchany jedynie przez sąd i tylko wtedy, gdy działał on w charakterze pełnomocnika, pojmowanego szeroko, tj. zarówno do reprezentowania swojego mandanta w toku całego postępowania karnego, jak i do wykonywania poszczególnych czynności, np. wniesienia subsydiarnego aktu oskarżenia na podstawie art. 55 k.p.k.

Reprezentanci obu zawodów prawniczych są zobowiązani do zachowania tajemnicy zawodowej na podstawie ustaw ustrojowych, określających ich prawa i obowiązki¹¹⁸. Jak wskazuje się w orzecznictwie, wniosek wszczynający postępowanie w sprawie zwolnienia od obowiązku zachowania tajemnicy adwokackiej winien być dostępny dla zainteresowanych osób, podobnie jak udostępnia się wnioski o stosowanie tymcza-

¹¹⁶ Postanowienie SN z dnia 3 września 2008 r., WZ 52/08, OSNwSK 2008, z. 1, poz. 1750.

¹¹⁷ Zob. np. L.K. Paprzycki, [w:] J. Grajewski, L.K. Paprzycki, M. Płachta, *Kodeks...*, t. I, s. 447–448.

¹¹⁸ Ustawa z dnia 26 maja 1982 r. *Prawo o adwokaturze* (t. jedn.), Dz. U. 2009, nr 146, poz. 1188 ze zm.; ustawa z dnia 6 lipca 1982 r. o radcach prawnych (t. jedn.), Dz. U. 2010, nr 10, poz. 65 ze zm.

sowego aresztowania w postępowaniach przygotowawczych. Nie jest to wniosek o czynności operacyjne, objęty tajemnicą, która jedynie mogłaby uzasadniać odmówienie zainteresowanemu dostępu. Dla strzeżenia tajemnicy śledztwa, w tym zachowania w poufności niektórych informacji, wnioskujący prokurator powinien wniosek odpowiednio zrehabilitować. Jedynie akta sprawy stanowiące załącznik do wniosku nie mogą być bez zgody prokuratora komukolwiek udostępnione¹¹⁹. Zachowanie tajemnicy zawodowej jest powinnością adwokata i innych osób wykonujących zawody objęte przepisem art. 180 § 2 k.p.k., zatem bez uzyskania zwolnienia z niej nie można wzywać tych osób, by składały zeznania, zaś osoby te nie mają prawa bez takiego zezwolenia dysponować swoją wiedzą potrzebną organom procesowym. Zakres zwolnienia z tajemnicy zawodowej powinien być ściśle określony w orzeczeniu zwalniającym z tajemnicy poprzez wskazanie konkretnej sprawy bądź czynu oraz okoliczności, o których zwolniony może zeznawać. Gdyby tego nie było, zwolnienie byłoby *carte blanche* dla dowolnego korzystania przez organy procesowe¹²⁰.

Warto w tym kontekście przytoczyć ponadto obszernie, acz oddające istotę rzeczy tezy Sądu Apelacyjnego w Krakowie, który orzekł, że powinność zachowania tajemnicy zawodowej nie jest prawem radcy prawnego, ale jego powinnością zawodową, zatem bez uzyskania zwolnienia z niej nie można wzywać osób wykonujących zawody przewidziane w art. 180 § 2 k.p.k., by składały zeznania, a osoby te nie mają prawa bez takiego zwolnienia dysponować swoją wiedzą potrzebną organom procesowym. Zwolnienie z obowiązku zachowania tajemnicy zawodowej może być orzeczone jedynie, gdy stwierdzi się zachodzące w koniunkcji przesłanki takiego orzeczenia, a więc tych zeznań

¹¹⁹ Postanowienie SA w Krakowie z dnia 13 stycznia 2009 r., II AKz 661/08, KZS 2011, z. 10, poz. 49.

¹²⁰ Postanowienie SA w Krakowie z dnia 16 czerwca 2010 r., II AKz 198/10, KZS 2010, z. 9, poz. 32. Zob. też. postanowienie SA w Krakowie z dnia 21 kwietnia 2010 r., II AKz 129/10, KZS 2010, z. 5, poz. 36.

dla dobra wymiaru sprawiedliwości, czyli istotny charakter okoliczności, która ma być wykazana zeznaniami oraz niemożność stwierdzenia jej na podstawie innego dowodu. Stwierdzenie ich powinno być wykazane w uzasadnieniu postanowienia, w którym należy wskazać, jakie fakty je uzasadniają i jakie z nich wynikają wnioski istotne dla podjętej decyzji. Nie może to być decyzja dyskrecjonalna, zwłaszcza dlatego, że podlega ona kontroli stron i nadzorowi instancyjnemu sądu odwoławczego. Uchylenie radcowskiej tajemnicy zawodowej jest doniosłym orzeczeniem w przedmiocie organizacji społeczeństwa, ponieważ zawód radcy prawnego (jak niektóre inne zawody objęte przepisem art. 180 § 2 k.p.k.), ma doniosłe znaczenie dla prawidłowego funkcjonowania społeczeństwa. Radca prawny sprawuje obsługę prawną jednostek fizycznych i prawnych, zatem działa na rzecz prawidłowego stosowania prawa. Jest powiernikiem swych klientów, którzy ufają w dochowanie przezeń tajemnicy zawodowej i za to otrzymuje od nich zapłatę, a dochowanie tajemnicy ręczy swą etyką i deontologią zawodową, gwarantowaną orzecznictwem dyscyplinarnym oraz odpowiedzialnością odszkodowawczą za szkody wyrządzone wskutek niedyskrecji. Zaufanie między stronami tego zlecenia stanowi podstawę funkcjonowania radców prawnych. Nie można bez dostatecznie poważnych powodów naruszać tej zasady, tj. umowy klienta z radcą prawnym, a orzekania o tym sprowadzać do formalności¹²¹.

Stosunek obrończy lub w zakresie pełnomocnictwa procesowego pomiędzy adwokatem a klientem opiera się na zaufaniu. Jest ono niezbędne dla zagwarantowania realności wykonywania zawodu adwokata. W razie braku zaufania udzielanie pomocy prawnej traci sens¹²². Tajemnica adwokacka została przewidziana więc w interesie klienta, ale i w interesie samej korporacji adwokackiej, poprzez ugruntowanie w społeczeństwie przekonania, że adwokatowi można powierzyć każdy sekret, nie ry-

¹²¹ Postanowienie SA w Krakowie z dnia 30 marca 2009 r., II AKz 110/09, KZS 2009, z. 4, poz. 36.

¹²² A. Kaftal, *Procesowe zagadnienia tajemnicy adwokackiej*, Pal. 1970, z. 1, s. 45.

zykując przekazania go do wiadomości innych osób. Podobnie należy traktować tajemnicę radcy prawnego, która, niezależnie od formy prawnej jego zatrudnienia i udzielania przez niego pomocy, chroni zarówno pracodawcę radcy prawnego, jak i jego klienta, niezależnie od formy stosunku łączącego go z radcą prawnym (art. 8 ustawy o radcach prawnych)¹²³.

W orzecznictwie można spotkać też judykaty, kładące jednak szczególny nacisk na interes klienta, a nie przedstawicieli korporacji prawniczych. Przyjmuje się np., że funkcją zakazów związanych z tajemnicami zawodowymi adwokata, radcy prawnego, notariusza, lekarza, dziennikarza nie jest ochrona interesów osób, które te zawody wykonują, lecz nade wszystko ochrona osób, które w zaufaniu do publicznych funkcji adwokata, radcy prawnego, notariusza, lekarza, dziennikarza powierzą im wiedzę o faktach, z którą nie chcą na ogół dzielić się z innymi osobami. Gwarancja zachowania przekazanych informacji w tajemnicy jest podstawą wzajemnego zaufania i warunkiem swobodnego wykonywania wyżej wskazanych zawodów. Sąd nie może uchylić tajemnicy radcowskiej blankietowo i objąć tą decyzją wszelkie dokumenty zawarte w zabezpieczonym zbiorze, lecz może to uczynić jedynie wobec tych dokumentów, które zawierają informacje dotyczące konkretnego przedmiotu objętego postępowaniem (konkretnych faktów, które mogą być istotne dla rozstrzygnięcia). To prokurator ma, kierując do sądu wnioski o uchylenie tajemnicy, wskazać te dokumenty i uwiarygodnić, że zawierają one takie właśnie informacje¹²⁴.

Na tle problematyki przesłuchania osoby zobowiązanej do zachowania szczególnej tajemnicy zawodowej postawiono w doktrynie ciekawe pytanie, dotyczące możliwości przesłuchania w charakterze świadka notariusza w toku postępowania sprawdzającego w sytuacji, gdy złożył on zawiadomienie o prze-

¹²³ Z. Kwiatkowski, *Zakazy...*, s. 78–79.

¹²⁴ Postanowienie SA we Wrocławiu z dnia 4 listopada 2010 r., II AKz 588/10, KZS 2011, z. 7–8, poz. 68.

stępstwie¹²⁵. Kwestia ta może być jednak rozpatrywana w szerszym kontekście, także w odniesieniu do innych tajemnic zawodowych, o których mowa w art. 180 § 2 k.p.k. C.P. Kłak słusznie stwierdza, że taka czynność jest tutaj niedopuszczalna, mimo formalnej możliwości przesłuchania w charakterze świadka zawiadamiającego o przestępstwie, przewidzianej w art. 307 § 3 k.p.k. Taki dowód może bowiem zostać przeprowadzony dopiero w toku postępowania przygotowawczego, w czasie którego prokurator może wystąpić do sądu o udzielenie zezwolenia na przesłuchanie osoby o szczególnym statusie (arg. *ex* z art. 180 § 2 k.p.k.). Główny argument na poparcie tego twierdzenia jest taki, że dana okoliczność nie może zostać ustalona na podstawie innego dowodu, co świadczy o konieczności wcześniejszego przeprowadzenia postępowania dowodowego. Czynności postępowania sprawdzającego, które mają miejsce przed ewentualnym wszczęciem śledztwa lub dochodzenia – poza wyraźnie wskazanymi wyjątkami – mają charakter operacyjno-rozpoznawczy. Nie może więc być tutaj mowy o postępowaniu dowodowym¹²⁶. Jest to właściwa interpretacja, która może być zastosowana także w związku z potencjalnym przesłuchaniem adwokata lub radcy prawnego.

W sytuacjach, w których pozwala się na przesłuchiwanie wskazanych profesjonalistów w charakterze świadków, nie ma miejsca kumulacja procesowych ról, mogą oni bowiem składać zeznania w innym procesie niż ten, w którym reprezentują swoich klientów. Przesłuchiwanie ich w toku tego samego procesu należy uznać za niedopuszczalne, a tym samym kumulację ról przedstawiciela procesowego i świadka za wykluczoną.

¹²⁵ C.P. Kłak, *Ochrona tajemnicy notarialnej w polskim procesie karnym*, Prok. i Pr. 2013, nr 1, s. 39–40.

¹²⁶ *Ibidem*.

Rozdział 4

Kumulacja procesowych ról uczestników postępowania karnego w świetle wybranych zagadnień postępowania dowodowego i środków przymusu

Problematyka kumulacji ról może być rozpatrywana także w aspekcie układów procesowych, w których określona rola uczestnika postępowania karnego jest konsekwencją działań podejmowanych przez organy procesowe w związku z wykonywaniem czynności dowodowych i stosowaniem środków przymusu.

4.1. Zatrzymanie rzeczy i przeszukanie

Przepis art. 217 § 1 k.p.k. przewiduje, że rzeczy mogące stanowić dowód w sprawie lub podlegające zajęciu w celu zabezpieczenia kar majątkowych, środków karnych o charakterze majątkowym albo roszczeń o naprawienie szkody należy wydać na żądanie sądu lub prokuratora, a w wypadkach niecierpiących zwłoki – także na żądanie Policji lub innego uprawnionego organu¹. Wypadek niecierpiący zwłoki ma miejsce w sytuacji

¹ W postępowaniu karnym skarbowym innym uprawnionym organem może być inspektor kontroli skarbowej, zob. wyrok NSA z dnia 29 września 2009 r., I FSK 653/08, niepubl., [w:] J. Brylak, *Kodeks postępowania karnego. Orzecznictwo*, t. I,

występowania niebezpieczeństwa ukrycia rzeczy podlegającej wydaniu albo zwłoka może grozić zniekształceniem lub utratą dowodu². Osobę mającą rzecz podlegającą wydaniu wzywa się do wydania jej dobrowolnie (art. 217 § 2 k.p.k.). O ile wezwany do wydania rzeczy nie jest stroną, obrońcą, pełnomocnikiem ani osobą uprawnioną do odmowy złożenia zeznań (art. 287 § 4 k.p.k.), dopuszczalne jest ukaranie takiej osoby karą porządkową, jeśli odmawia ona wydania rzeczy³.

Zarówno postanowienie o zatrzymaniu rzeczy lub zatwierdzeniu zatrzymania, jak również sam sposób jej zatrzymania są zaskarżalne przez osoby, których prawa zostały w ten sposób naruszone (art. 236 k.p.k.). Wnosić zażalenie może przy tym tak osoba, od której rzecz odebrano, jak i osoba, której rzecz odebrano, wyjmując ją z faktycznego władztwa innej osoby, w posiadaniu której się znajdowała w chwili wykonania tej czynności procesowej⁴.

Powstaje pytanie, czy w takim układzie normatywnym pojawia się możliwość kumulowania ról przez osobę, wobec której zastosowano te środki, z innymi rolami w procesie. Odpowiedź zależy od tego, jaki jest procesowy cel i adresat wezwania do wydania rzeczy.

Część przepisu, dotycząca zajęcia w celu zabezpieczenia kar majątkowych, środków karnych o charakterze majątkowym albo roszczeń o naprawienie szkody, odnosi się jedynie do oskarżonego, to on bowiem może być jego adresatem. Odmienne przedstawia się natomiast sytuacja w stosunku do innych osób. Tutaj krąg adresatów wezwania sądu rysuje się już szeroko. Zarów-

Warszawa 2011, poz. 242, s. 542–545; wyrok WSA w Szczecinie z dnia 4 lutego 2009 r., I SA/Sz 356/08, LEX nr 489752.

² P. Hofmański, E. Sadzik, K. Zgryzek, P. Hofmański (red.), *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, t. I, Warszawa 2011, s. 1224.

³ J. Grajewski, [w:] J. Grajewski, L.K. Paprzycki, M. Płachta, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, t. I, Kraków 2003, s. 557; T. Grzegorzczuk, *Kodeks postępowania karnego oraz ustawa o świadku koronnym. Komentarz*, Warszawa 2008, s. 492.

⁴ T. Grzegorzczuk, *Kodeks postępowania karnego...*, s. 492.

no wykładnia językowa, jak i funkcjonalna nie dają podstaw do ograniczeń w tym zakresie. Przepis art. 217 § 2 k.p.k. ma bowiem na celu określenie sposobu działania w związku z wystąpieniem o uzyskanie rzeczy przez organ procesowy. Może to zatem być osoba, pojawiająca się w postępowaniu karnym tylko i wyłącznie w tym układzie procesowym i tylko w związku z wystąpieniem o odebranie jej rzeczy. Nie ma przeszkód ku temu, żeby ten przepis znalazł zastosowanie do uczestników postępowania karnego zarówno już obecnych w procesie, jak i takich, którzy mogą się w nim pojawić potencjalnie w przyszłości, a więc w istocie poprzez zastosowanie wobec nich tego środka. Tak więc osobą wezwaną do wydania rzeczy może być też świadek.

Obowiązek wydania rzeczy obciąża wszystkie osoby niezależnie od tego, czy są ich właścicielami, czy też posiadają je nielegalnie, a także niezależnie od tego, czy są to uczestnicy postępowania, czy osoby nie występujące dotychczas w procesie w żadnej roli procesowej⁵.

Jak wskazano, wystąpienie na podstawie art. 217 k.p.k. jest oczywiście dopuszczalne również w stosunku do oskarżonego. To zresztą ten podmiot, jako centralna postać postępowania karnego, z natury rzeczy jest tym, do kogo organy występują o wydanie rzeczy. To on pozostaje w kręgu zainteresowania organów procesowych jako osoba, o której odpowiedzialności należy wypowiedzieć się w danym procesie i w związku z tym dokonywać wszelkich dostępnych i dopuszczalnych przez prawo czynności, dzięki którym można ten cel zrealizować.

Patrząc z drugiej strony, można wskazać, że zwracając się o wydanie rzeczy do osoby, która dotychczas nie występowała w procesie, czyni się ją uczestnikiem tego postępowania. Zyskuje ona wówczas uprawnienia wynikające z faktu przeprowadzenia tych czynności wobec niej.

Oczywiście, przedmiotem niniejszych rozważań nie jest każdorazowe prawdopodobieństwo wystąpienia określonej sy-

⁵ P. Hofmański, E. Sadzik, K. Zgryzek, *Kodeks...*, t. I, s. 1223.

tuacji, ale procesowa jej dopuszczalność. Pytanie, jakie należy w związku z tym postawić, dotyczy tego, czy można daną czynność wykonać również w stosunku do pokrzywdzonego, a jeśli tak, to czy jest to dopuszczalne także wobec pokrzywdzonego występującego aktywnie, w roli strony procesowej. Czy uzyskanie przez niego statusu strony wpływa na możliwość podjęcia przez organy działań na podstawie art. 217 k.p.k.?

Należy stwierdzić, że nie ma formalnych przeszkód do wystąpienia przez organy procesowe o wydanie rzeczy, niezależnie od statusu pokrzywdzonego w danym stadium postępowania karnego. Choć pozornie mogłoby wydawać się to sprzeczne z założeniami wykładni funkcjonalnej i zwłaszcza celowościowej, to nietrudno wyobrazić sobie sytuację zasadności wystąpienia do pokrzywdzonego o wydanie rzeczy, mającej znaczenie dla przebiegu postępowania karnego i dokonywanych w nim ustaleń. Procesowa aktywność pokrzywdzonego pozostaje tu bez znaczenia dla dopuszczalności takich czynności.

Podobnie, tytułem przykładu, można wskazać art. 192 § 1 k.p.k., przewidujący, jak już wskazano w rozdziale 2, że jeżeli karalność czynu zależy od stanu zdrowia pokrzywdzonego, nie może on sprzeciwić się oględzinom i badaniom nie połączonym z zabiegiem chirurgicznym lub obserwacją w zakładzie leczniczym. Ta regulacja powoduje, że pokrzywdzony jako podmiot postępowania dowodowego jest zobowiązany poddać się czynnościom mającym znaczenie dla realizacji celu postępowania karnego i to niezależnie od posiadania statusu strony. Szczególna sytuacja w tej sferze przewidziana jest w art. 287 § 4 k.p.k., o czym w dalszej części tego rozdziału.

Podobnie należy przyjąć w wypadku przeszukania prowadzonego na podstawie art. 219 § 1 k.p.k., zgodnie z którym w celu wykrycia lub zatrzymania albo przymusowego doprowadzenia osoby podejrzanej, a także w celu znalezienia rzeczy mogących stanowić dowód w sprawie lub podlegających zajęciu w postępowaniu karnym, można dokonać przeszukania pomieszczeń i innych miejsc, jeżeli istnieją uzasadnione podstawy

do przypuszczenia, że osoba podejrzana lub wymienione rzeczy tam się znajdują. W celu znalezienia rzeczy wymienionych w § 1 i pod warunkiem określonym w tym przepisie, można też dokonać przeszukania osoby, jej odzieży i podręcznych przedmiotów (art. 219 § 2 k.p.k.). Organem uprawnionym do zarządzenia przeszukania w postępowaniu przygotowawczym jest prokurator, a jurysdykcyjnym sąd. Aczkolwiek w art. 220 § 1 k.p.k. mowa jest o poleceniu sądu lub prokuratora, to nie ulega wątpliwości, że decyzja jest wydawana w formie postanowienia⁶.

Można rozróżnić tu przynajmniej dwa zakresy podmiotowe. Pierwszy wydaje się dość jasno określony. Odnosi się on bowiem do działania organów procesowych podejmowanych w celu wykrycia lub zatrzymania albo przymusowego doprowadzenia osoby podejrzanej lub podlegających zajęciu w postępowaniu karnym. Uzasadnione jest przyjęcie tu reguły interpretacyjnej *a minori ad maius* i rozszerzenie w związku z tym zakresu podmiotowego tego przepisu na oskarżonego *sensu largo*, czyli obejmującego również podejrzanego w postępowaniu przygotowawczym⁷.

Natomiast w kwestii zajęcia trzeba wskazać na instytucję zabezpieczenia majątkowego i możliwość przeprowadzenia w jego ramach tymczasowego zajęcia mienia. Artykuł 295 § 1 k.p.k. stanowi, że w razie popełnienia przestępstwa, w związku z popełnieniem którego można zastosować zabezpieczenie majątkowe (art. 291 k.p.k.), Policja może dokonać tymczasowego zajęcia mienia ruchomego osoby podejrzanej, jeżeli zachodzi obawa usunięcia tego mienia. Artykuł 291 § 1–3 k.p.k. przewiduje zaś, że w razie popełnienia przestępstwa, za które można orzec grzywnę, przepadek, nawiązkę lub świadczenie pieniężne albo nałożyć obowiązek naprawienia szkody lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę, może z urzędu nastąpić zabezpieczenie wykonania orzeczenia na mieniu oskarżonego. W razie popełnienia przestępstwa przeciwko mieniu lub wyrządzenia przestępstwem szkody w mieniu, może z urzędu nastąpić za-

⁶ A. Kaznowski, *Problematyka przeszukania mieszkania*, Prok. i Pr. 2010, nr 4, s. 68.

⁷ T. Grzegorzcyk, *Kodeks postępowania karnego...*, s. 499.

bezpieczenie roszczeń o naprawienie szkody. W razie popełnienia przestępstwa, z urzędu może nastąpić zabezpieczenie wykonania orzeczenia o kosztach sądowych w postępowaniu karnym na mieniu oskarżonego⁸.

Drugi zakres podmiotowy, pozwalający nawiązać do wcześniejszych rozważań prowadzonych na podstawie art. 217 k.p.k., związany jest z celem określonej w tym przepisie czynności procesowej w postaci znalezienia rzeczy mogących stanowić dowód w sprawie. Pozwala to na interpretację przepisu określającą w tej części szeroki zakres podmiotowy obejmujący także pokrzywdzonego i świadka.

Tak więc układy pozwalające na kumulowanie ról procesowych przez uczestników postępowania z rolą podmiotu, u którego zostaje przeprowadzone przeszukanie, mogą być dość liczne i złożone.

Szczególna sytuacja dotyczy przeszukania pomieszczeń osób o specjalnym statusie. Ze względu na ich pozycję i chroniące je przepisy ustrojowe wprowadzono specjalny tryb procedowania. Tak więc zgodnie z art. 225 § 1 k.p.k., jeżeli kierownik instytucji państwowej lub samorządowej albo też osoba, u której dokonano zatrzymania rzeczy lub u której przeprowadza się przeszukanie, oświadczy, że wydane lub znalezione przy przeszukaniu pismo lub inny dokument zawiera informacje niejawne lub wiadomości objęte tajemnicą zawodową lub inną tajemnicą prawnie chronioną albo ma charakter osobisty, organ przeprowadzający czynność przekazuje niezwłocznie pismo lub inny dokument bez jego odczytania prokuratorowi lub sądowi w opieczętowanym opakowaniu. Ten tryb nie obowiązuje w stosunku do pism lub innych dokumentów, które zawierają informacje niejawne o klauzuli „zastrzeżone” lub „poufne” albo dotyczą tajemnicy

⁸ Zob. np. G. Artymiak, M. Rogalski, Z. Sobolewski (red.), G. Artymiak, M. Klejnowska, C. P. Kłak, M. Rogalski, Z. Sobolewski, P. K. Sowiński, *Proces karny. Część ogólna*, Warszawa 2007, s. 227–229; K. Marszał (red.), K. Marszał, S. Stachowiak, K. Zgryzek, *Proces karny*, Katowice 2003, s. 368–369.

zawodowej lub innej tajemnicy prawnie chronionej, jeżeli ich posiadaczem jest osoba podejrzana o popełnienie przestępstwa, ani w stosunku do pism lub innych dokumentów o charakterze osobistym, których jest ona posiadaczem, autorem lub adresatem (225 § 2 k.p.k.)⁹.

Za niedopuszczalne należy uznać wydanie postanowienia o uchyleniu tajemnicy zawodowej konkretnej osoby wskazanej we wniosku, w tym tajemnicy radcy prawnego, poprzez wyrażenie zgody na zatrzymanie i wykorzystanie w toku dalszego postępowania, zabezpieczonego w trakcie przeszukania kancelarii prawnej zbiorów dokumentów, z pominięciem jednoznacznej konkretyzacji przedmiotowego zakresu zgody (co do faktów, które mają być przedmiotem dowodzenia), a także bez konkretyzacji podmiotowej w zakresie wydawanej zgody w sytuacji, gdy dokumenty te zawierają dane objęte tajemnicą zawodową (radcy prawnego, adwokata, notariusza), a zarazem są one powiązane z wykonywaniem określonych czynności zawodowych również przez inne osoby, nie objęte wnioskiem prokuratora¹⁰.

Odmierna sytuacja dotyczy sposobu postępowania ze znalezionymi w toku przeszukania dokumentami związanymi z wykonywaniem czynności obrończych. Jeżeli obrońca lub inna osoba, od której żąda się wydania rzeczy lub u której dokonuje się przeszukania, oświadczy, że wydane lub znalezione w toku przeszukania pisma lub inne dokumenty obejmują okoliczności związane z wykonywaniem funkcji obrońcy, organ dokonujący czynności pozostawia te dokumenty wymienionej osobie bez zapoznawania się z ich treścią lub wyglądem. Jeżeli jednak oświadczenie osoby nie będącej obrońcą budzi wątpliwości, organ dokonujący czynności przekazuje zapieczętowane dokumenty sądowi, który po zapoznaniu się z nimi zwraca je w całości lub w części osobie, od której je zabrano, albo wydaje postanowienie

⁹ Zob. np. P. Hofmański, E. Sadzik, K. Zgryzek, *Kodeks...*, t. I, s. 1252–1253; R. Kmiecik, E. Skrętowicz, *Proces karny. Część ogólna*, Warszawa 2006, s. 413.

¹⁰ Postanowienie SA we Wrocławiu z dnia 4 listopada 2010 r., II AKz 588/10, KZS 2011, z. 7–8, poz. 68.

o ich zatrzymaniu dla celów postępowania (art. 225 § 3 k.p.k.)¹¹. Norma zawarta w tym przepisie, obligująca organ dokonujący przeszukania do pozostawienia dokumentów bez zapoznawania się z ich treścią lub wyglądem w sytuacji, gdy obrońca oświadczy, że wydane lub znalezione pisma lub inne dokumenty obejmują okoliczności związane z wykonywaniem przez niego tej funkcji, znajduje zastosowanie także w razie złożenia takiego oświadczenia przez aplikanta adwokackiego, upoważnionego przez adwokata do zastępowania go jako obrońcy w sprawie¹².

Zgodnie z art. 225 § 1 k.p.k., oświadczenie o tym, że pismo lub inny dokument zawiera informacje objęte tajemnicą zawodową, może złożyć każda osoba, u której dokonano przeszukania lub u której zatrzymano rzecz. Podobnie jest w wypadku funkcji obrońcy (art. 225 § 3 k.p.k.). Nie ma poza tym w przepisie kryterium, kto sporządził lub podpisał dany dokument¹³.

W doktrynie spotyka się odmienne stanowiska co do zakresu pojęcia „obrońca”. Z jednej strony określa się go jako adwokata mogącego wykonywać funkcje obrończe w postępowaniu karnym, a więc w sprawie o przestępstwo¹⁴. Z drugiej strony nadaje się temu pojęciu szeroki zakres obejmujący również osoby pełniące funkcję obrońcy w postępowaniu w sprawach o wykroczenia (radcowie prawni) i w postępowaniu dyscyplinarnym, a więc również te, które nie są adwokatami. Argumentem jest tutaj potrzeba zapewnienia wzmożonej ochrony tajemnicy obrończej, u której podstaw leży zaufanie klienta do obrońcy. Stąd używa się określenia „obrońca”, a nie „adwokat”¹⁵.

¹¹ Zob. np. J. Grajewski (red.), J. Grajewski, K. Papke-Olszauskas, S. Steinborn, K. Woźniewski, *Prawo karne procesowe – część ogólna*, Warszawa 2007, s. 397–398; R. Kmiecik, E. Skrętowicz, *Proces...*, s. 413.

¹² Postanowienie SN z dnia 26 października 2011 r., I KZP 12/11, OSNKW 2011, z. 10, poz. 90; zob. też aprobowującą glosę, M. Zbrojewska, *Glosa*, OSP 2012, z. 4, s. 230–232.

¹³ M. Niedużak, *Czy tajemnica adwokacka może obowiązywać tylko adwokatów? Rozważania na gruncie przepisów prawa o adwokaturze oraz kodeksu postępowania karnego*, Pal. 2010, nr 11–12, s. 152–153.

¹⁴ P. Hofmański, E. Sadzik, K. Zgryzek, *Kodeks...*, t. I, s. 1254.

¹⁵ T. Grzegorzczak, *Kodeks postępowania karnego...*, s. 504–505.

Rację należy przyznać pogładowi przyjmującemu objęcie zakresem omawianej tajemnicy również obrońcy w postępowaniu dyscyplinarnym. Przemawia za nią kilka argumentów. Przede wszystkim w postępowaniu tym stosuje się odpowiednio k.p.k. Obrońcą w postępowaniu dyscyplinarnym może być również profesjonalista. Czy w takim razie właściwa byłaby sytuacja, gdy w jednej sprawie dyscyplinarnej obwiniony (np. student odpowiadający na podstawie ustawy o szkolnictwie wyższym) byłby reprezentowany przez obrońcę wywodzącego się z grona członków społeczności akademickiej, a w innej przez obrońcę będącego adwokatem, to występowałyby różne reżimy w zakresie ochrony informacji? W takim razie na pytanie, czy w tym drugim przypadku jest chroniona tajemnica jako jedynie zawodowa (adwokacka) czy obrończa, trzeba opowiedzieć się za drugim stanowiskiem. Nie można przecież uznać, że w takich sprawach profesjonalista jest zwolniony z konieczności zachowania w tajemnicy informacji udzielonych mu przez klienta. Stawiałoby to pod znakiem zapytania zaufanie obwinionego w stosunku do jego obrońcy. Tym bardziej należy uznać poprawność prezentowanego stanowiska w stosunku do obrońcy w sprawach o wykroczenia, gdzie obrońcą może być tylko adwokat lub radca prawny. Istotą szerokiego zakresu tajemnicy obrończej jest bowiem zaufanie klienta do swojego mandanta, swoboda w zakresie powierzenia mu informacji, których ujawnienia ani oskarżony, ani obwiniony może nie chcieć, a udzielając je wcześniej swojemu reprezentantowi liczył na pozostawienie ich w sekrecie.

Warto w tym miejscu dodać, że uwzględniając uprawnienia radców prawnych do pełnienia funkcji obrońcy w sprawach o wykroczenia i wykroczenia skarbowe, przedstawiciele także tej korporacji prawniczej korzystają z ochrony przewidzianej w art. 225 § 3 k.p.k.

W sytuacji, gdy zatrzymane pisma lub dokumenty zawierają tajemnicę zawodową, o której mowa w art. 180 § 2 k.p.k., stosuje się odpowiednio reguły dotyczące zwalniania osób zobowiązanych do zachowania tajemnicy zawodowej, o czym była mowa w rozdziale 3.

Przepis art. 228 k.p.k. określa sposób postępowania z przedmiotami wydanymi lub znalezionymi w trakcie przeszukania. Jedną z możliwości jest oddanie rzeczy na przechowanie osobie godnej zaufania z zaznaczeniem jej obowiązku przedstawienia rzeczy na każde wezwanie organu prowadzącego postępowanie. Jest nią osoba, która daje rękojmię, że należycie zabezpieczy powierzoną jej rzecz oraz przedstawi ją na każde wezwanie organu procesowego¹⁶. Może nią być osoba, u której znaleziono rzecz, zwłaszcza gdy wydaje ona ją dobrowolnie. Decyzja nie wymaga postanowienia i podejmuje ją organ przeszukujący¹⁷. Może ona dotyczyć tylko przedmiotów, które znalazły się w fizycznym władaniu osób dokonujących czynności procesowych, a więc przeszukania lub zatrzymania rzeczy¹⁸.

Osobą godną zaufania nie może być podejrzany lub oskarżony w sprawie, w której zajęto przedmiot¹⁹. Zajęty w toku postępowania karnego przedmiot oddaje się na przechowanie osobie godnej zaufania. Tą osobą nie może być w każdym razie sam podejrzany lub oskarżony w sprawie, w której zajęto ten przedmiot. Jest przecież oczywiste, że podejrzanego lub oskarżonego w danej sprawie, w której zajęto przedmiot, nie sposób uznać za „osobę godną zaufania”²⁰.

Niewłaściwe jest stanowisko zakładające, że treść art. 228 § 3 k.p.k. (osobom zainteresowanym należy natychmiast wręczyć pokwitowanie, stwierdzające, jakie przedmioty i przez kogo zostały zatrzymane) wskazuje, że wręczenie pokwitowania konieczne jest tylko wówczas, gdy osoba, która wydała przedmiot albo od której

¹⁶ R. A. Stefański, [w:] J. Bratoszewski, L. Gardocki, Z. Gostyński, S.M. Przyjemski, R.A. Stefański, S. Zabłocki, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, t. I, Warszawa 2003, s. 993.

¹⁷ T. Grzegorzczuk, *Kodeks postępowania karnego...*, s. 507.

¹⁸ Postanowienie SN z dnia 16 grudnia 1994 r., I KZP 30/94, OSNKW 1995, z. 1–2, poz. 7.

¹⁹ K. Boratyńska, [w:] K. Boratyńska, A. Górski, A. Sakowicz, A. Ważny, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, Warszawa 2012, s. 515.

²⁰ Wyrok SN z dnia 28 kwietnia 2000 r., II CKN 256/00, LEX nr 52553.

go odebrano bądź u której go znaleziono, wyrazi takie życzenie²¹. Użycie sformułowania „osoba zainteresowana” oznacza zarówno osobę, której tę rzecz powierzono, jak i tę, u której nastąpiło zatrzymanie. Tak więc zainteresowana osoba w tym ujęciu to taka, która została objęta czynnościami organów procesowych.

Jak stwierdził Sąd Najwyższy, oddanie przedmiotów na przechowanie osobie godnej zaufania skutkuje powstaniem stosunku zobowiązaniowego przechowania na podstawie art. 835 k.c., w którym organ wydający co do tej kwestii postanowienie jest wierzycielem, a osoba godna zaufania dłużnikiem²². Nie jest dopuszczalna droga sądowa przed sądem cywilnym dla dochodzenia przez osobę godną zaufania, w rozumieniu art. 228 § 1 k.p.k., wynagrodzenia za przechowanie rzeczy oddanej jej na przechowanie w trybie określonym w tym przepisie²³.

W sytuacji, kiedy osoba godna zaufania wybierana jest przez organ prowadzący postępowanie karne i na potrzeby tego organu posiada i sprawuje pieczę nad powierzoną jej rzeczą – musi być uznana za wykonującą zadania z zakresu władzy publicznej w rozumieniu art. 417 § 1 k.c. Jej uprawnienia względem przechowywanej rzeczy są bowiem pochodną prowadzonego przez organy państwowe postępowania, od tych organów pochodzą i mają zapewnić sprawny oraz właściwy tok ich czynności. Za jej bezprawne działania lub zaniechania Skarb Państwa także ponosi więc odpowiedzialność²⁴.

Podobnie przewiduje się możliwość powierzenia rzeczy osobie godnej zaufania [o ile rzecz nie zostanie złożona do depozytu sądowego, uwaga R.O.] na podstawie art. 231 § k.p.k.,

²¹ P. Hofmański, E. Sadzik, K. Zgryzek, *Kodeks...*, t. I, s. 1259.

²² Wyrok SN z dnia 15 czerwca 2004 r., II KK 38/03, OSNKW 2004, z. 7–8, poz. 76. Podobnie, wyrok SN z dnia 30 czerwca 2005 r., IV CK 784/04, LEX nr 183613.

²³ Uchwała SN z dnia 9 lutego 2007 r., III CZP 161/06, OSNC 2008, z. 1, poz. 4; podobnie: K. Boratyńska, [w:] K. Boratyńska i inni, *Kodeks...*, s. 515.

²⁴ Wyrok SN z dnia 3 października 2007 r., IV CSK 159/07, niepubl., [w:] J. Brylak, *Kodeks...*, t. I, poz. 244, s. 548–550.

a więc zbędnych dla postępowania karnego. Taka sytuacja może być związana z wątpliwościami, komu należy wydać rzecz, wynikającymi zarówno ze sporu pomiędzy dwoma lub więcej osobami uważającymi się za uprawnione do posiadania danej rzeczy, jak i wówczas, gdy osoba uprawniona w ogóle nie jest znana²⁵. O uznaniu konkretnej osoby za „godną zaufania” decydują konkretne okoliczności sprawy, a szczególnie jej właściwości osobiste oraz dotychczasowy sposób życia. Osoba ta musi gwarantować, że należycie będzie przechowywała powierzona jej rzecz²⁶.

Orzeczenia o złożeniu przedmiotu do depozytu sądowego albo o oddaniu go na przechowanie osobie godnej zaufania nie można uważać za „kończące postępowanie” w rozumieniu związanym z treścią art. 463 § 1 k.p.k. Prawnoprocesowa istota takiego rozstrzygnięcia jest określona przez to, że złożenie do depozytu sądowego (oddanie na przechowanie) określonego przedmiotu wcale nie stwarza trwałej sytuacji prawnej, następuje ono przecież tylko na pewien czas, a mianowicie – *verba legis* – „do wyjaśnienia uprawnienia do odbioru” danego przedmiotu²⁷.

Jak stwierdził ponadto Sąd Najwyższy, sposób postępowania z dowodami rzeczowymi, które staną się zbędne dla postępowania karnego, regulują art. 230 § 2 i art. 231 k.p.k., które nakładają na organ procesowy obowiązek ich niezwłocznego zwrotu uprawnionemu i sposób postępowania w tym zakresie. Literalne brzmienie art. 230 § 2 k.p.k. zdaje się wskazywać, że właściwy organ ma dokonać zwrotu, a zatem fizycznie oddać zabraną rzecz. Ponieważ jednak z mocy art. 93 § 1 i § 3 k.p.k. w zw. z art. 236 k.p.k. sąd i prokurator podejmują decyzję w przedmiocie dowodów rzeczowych w formie postanowienia, przepis ten należy interpretować jako obligujący stosowny organ do niezwłocznego wydania postanowienia nakazującego zwrot rzeczy osobie

²⁵ T. Grzegorzczuk, *Kodeks postępowania karnego...*, s. 510.

²⁶ R. A. Stefański, [w:] J. Bratoszewski i inni, *Kodeks...*, t. I, s. 1008.

²⁷ Postanowienie SN z dnia 25 lipca 1997 r., II KZ 90/97, OSNKW 1997, z. 9–10, poz. 81, tak też np. T. Grzegorzczuk, *Kodeks postępowania karnego...*, s. 511.

uprawnionej. Postanowienie takie jest jednocześnie dla osoby, której dowód rzeczowy oddano na przechowanie, nakazem jego wydania. Po uprawomocnieniu stanowi ono tytuł egzekucyjny dla uprawnionego bezpośrednio przeciwko osobie przechowującej dowód rzeczowy, a po nadaniu mu klauzuli wykonalności podlega wykonaniu w drodze przymusu państwowego²⁸. Należy zwrócić tu uwagę, że zwraca się rzeczy osobie uprawnionej, a nie osobie, od której rzecz odebrano²⁹.

Projektowany art. 231 § 1 ma otrzymać następujące brzmienie: Jeżeli powstaje wątpliwość, komu należy wydać zatrzymaną rzecz, sąd, referendarz sądowy lub prokurator składa ją do depozytu sądowego albo oddaje osobie godnej zaufania, aż do wyjaśnienia uprawnienia do odbioru. Przepisy o likwidacji depozytów i nieodebranych rzeczy stosuje się odpowiednio³⁰.

²⁸ Wyrok SN z dnia 3 października 2007 r., IV CSK 159/07, niepubl., [w:] J. Brylak, *Kodeks...*, t. I, poz. 244, s. 548–550.

²⁹ J. Grajewski, [w:] J. Grajewski, L.K. Paprzycki, M. Płachta, *Kodeks...*, t. I, s. 575. Zob. też uchwałę SN z dnia 10 grudnia 1991 r., I KZP 33/91, OSNKW 1992, z. 3–4, poz. 18, w której stwierdzono, że w wypadku dokonania kradzieży rzeczy ruchomej, a więc i samochodu, za granicą, osobą uprawnioną [w rozumieniu dzisiejszego art. 230 k.p.k. – uwaga R.O.] jest – bez względu na miejsce nabycia – właściciel skradzionej rzeczy lub osoba uprawniona do władania taką rzeczą, o czym decydują przepisy prawa cywilnego, w tym art. 24 § 2 ustawy z dnia 12 listopada 1965 r. – *Prawo prywatne międzynarodowe* (Dz. U. nr 46, poz. 290 ze zm.).

³⁰ Warto w tym miejscu wskazać, odwołując się do wykładni historycznej, że Trybunał Konstytucyjny w wyroku z dnia 16 marca 2004 r. (K 22/03, Dz. U. 2004, nr 51, poz. 514) uznał, że art. 235 w związku z art. 231 § 1 zd. 2 i w związku z art. 465 § 2 ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. – *Kodeks postępowania karnego* (Dz. U. nr 89, poz. 555, ze zm.) oraz w związku z art. 6 dekretu z dnia 18 września 1954 r. o likwidacji niepodjętych depozytów i nieodebranych rzeczy (Dz. U. nr 41, poz. 184, ze zm.) oraz rozporządzeniem Rady Ministrów z dnia 16 marca 1971 r. w sprawie orzekania o przejściu depozytów na własność Państwa (Dz. U. nr 7, poz. 78, ze zm.) w zakresie, w jakim nie przewiduje sądowej kontroli postanowienia prokuratora o przejściu depozytu na rzecz Skarbu Państwa, są niezgodne z art. 45 ust. 1 i art. 77 ust. 2 Konstytucji. Obecnie, po zmianie art. 236 k.p.k. nie ma już przeszkód do uznania, że art. 231 k.p.k. stanowi podstawę zażalenia na postanowienie o przejściu

Pytanie, czy osoba godna zaufania może kumulować wskazane tu role z innymi jeszcze w postępowaniu. Jak zaznaczono, jest to wykluczone w odniesieniu do oskarżonego. Nie ma jednak przeszkód, żeby uznać za „godnego zaufania” pokrzywdzonego.

Możliwe jest także kumulowanie tej roli z rolą świadka. Może nim być także pokrzywdzony. Powołanie osoby w celu złożenia zeznań może zresztą być konsekwencją zatrzymania u niej rzeczy, kiedy organy będą np. chciały poznać okoliczności, w jakich rzecz znalazła się u danej osoby, jakie były jej relacje z oskarżonym itp. Tak więc ta szczególna rola procesowa, jaką jest bycie „osobą godną zaufania” może, w zależności od układu procesowego, być wręcz źródłem powołania jej do występowania w charakterze osobowego źródła dowodowego. Możliwe są wszak także sytuacje, gdy do uznania, że dana osoba jest godną zaufania, dojdzie niezależnie od pełnionych już przez nią ról procesowych, ale i takie, że uznanie osoby za „godną zaufania” nastąpi w związku z treścią złożonych przez nią wcześniej zeznań.

4.2. Podśłuch procesowy

Rozdział 26 k.p.k. po licznych zmianach zawiera regulację podśłuchu procesowego, który obecnie obejmuje rozmowy telefoniczne (art. 237 § 1 k.p.k.) oraz inne rozmowy lub przekazy informacji, w tym korespondencję przesyłaną pocztą elektroniczną (art. 241 k.p.k.)³¹.

Procesowa kontrola i utrwalanie rozmów dotyczy środków, które mogą być stosowane po wszczęciu postępowania, przy czym wystarczające jest wszczęcie postępowania przygotowawczego *in rem*, w tym także w ramach czynności podjętych na

depozytu na rzecz Skarbu Państwa. Uchyłono bowiem § 2 i rozszerzono dyspozycję przepisu na postanowienia co do dowodów rzeczowych, tak: P. Hofmański, E. Sadzik, K. Zgryzek, *Kodeks...*, t. I, s. 1276.

³¹ W. Grzeszczyk, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, Warszawa 2012, s. 275.

podstawie art. 308 k.p.k.³² Nie może ona zatem być przeprowadzana w toku postępowania sprawdzającego (art. 307 k.p.k.)³³. Tutaj też możliwe są złożone układy podmiotowe, wskazujące na kumulowanie ról przez uczestników postępowania z rolami adresatów czynności procesowych w zakresie kontrolowania i utrwalania rozmów.

Podstawowy w tym zakresie, kilkukrotnie nowelizowany³⁴ art. 237 § 1 k.p.k. przewiduje, że po wszczęciu postępowania sąd na wniosek prokuratora może zarządzić kontrolę i utrwalanie treści rozmów telefonicznych w celu wykrycia i uzyskania dowodów dla toczącego się postępowania lub zapobieżenia popełnieniu nowego przestępstwa. Właściwy jest tu sąd powołany do rozpoznania sprawy w I instancji, a gdy dotyczy to podsłuchu stosowanego w wypadku obawy popełnienia przestępstwa, sąd, który byłby właściwy, gdyby to przestępstwo zostało faktycznie popełnione (art. 329 § 1 k.p.k.). W posiedzeniu sądu mogą na podstawie art. 96 § 2 k.p.k. wziąć udział strony, jeżeli się stawiają³⁵.

W wypadkach niecierpiących zwłoki kontrolę i utrwalanie treści rozmów telefonicznych może zarządzić prokurator, który jest wówczas obowiązany zwrócić się w terminie 3 dni do sądu z wnioskiem o zatwierdzenie postanowienia. Sąd wydaje postanowienie w przedmiocie wniosku w terminie 5 dni na posiedzeniu bez udziału stron (art. 237 § 2 zd. drugie k.p.k.)³⁶. W wypadku niezatwierdzenia postanowienia prokuratora sąd w postanowieniu wydanym w przedmiocie wniosku zarządza zniszczenie wszystkich utrwalonych zapisów. Słusznie jednak Sąd Najwyższy zwrócił uwagę, że zatwierdzenie przez sąd postanowienia prokuratora, o którym mowa w art. 237 § 2 k.p.k., ale

³² Zob. np. P. Hofmański, E. Sadzik, K. Zgryzek, *Kodeks...*, t. I, s. 1294.

³³ K. Boratyńska, [w:] K. Boratyńska i inni, *Kodeks...*, s. 508.

³⁴ P. Hofmański, E. Sadzik, K. Zgryzek, *Kodeks...*, t. I, s. 1293.

³⁵ *Ibidem*, s. 1295.

³⁶ Zob. np. B. Wójcicka, *Udział stron w posiedzeniach sądu w świetle zmian kodeksu postępowania karnego z 1997 r.*, [w:] K. Indeck (red.), *Aktualne problemy prawa karnego, kryminologii i penitencjarystyki. Księga ofiarowana Profesorowi Stefanowi Lelentalowi w 45. roku pracy naukowej i dydaktycznej*, Łódź 2004, s. 306.

z uchybieniem terminowi wskazanemu w tym przepisie dla rozstrzygnięcia w przedmiocie takiego zatwierdzenia, nie delegalizuje samej kontroli i utrwalania rozmów po upływie tego terminu i nie wywołuje skutków określonych w art. 238 § 3 *in fine* k.p.k., które odnoszą się tylko do postanowienia sądu o niezatwierdzeniu uprzedniego postanowienia prokuratora o takiej kontroli, także bez względu na to, czy takie niezatwierdzenie nastąpiło przed upływem, czy już po upływie, tego terminu³⁷.

Wprowadzenie do postępowania wyników niezatwierdzonego podsłuchu powodowałoby konieczność pominięcia tego dowodu jako nielegalnego. Ich uzyskanie mogłoby być oceniane w aspekcie czynu z art. 267 § 1 k.k.³⁸ Zaskarżenie postanowienia wstrzymuje jego wykonanie (art. 237 § 2 *in fine* k.p.k.). Kontrola i utrwalanie rozmów telefonicznych mogą być wprowadzone najwyżej na okres 3 miesięcy, z możliwością przedłużenia, w szczególnie uzasadnionym wypadku, na okres najwyżej dalszych 3 miesięcy³⁹.

Kontrola rozmów prowadzona poza wskazanymi w ustawie przypadkami musi być uznana za sprzeczną z prawem, a ma-

³⁷ Wyrok SN z dnia 3 grudnia 2008 r., V KK 195/08, OSNKW 2009, z. 2, poz. 17. Art. 238 § 2 k.p.k.: Kontrola powinna być zakończona niezwłocznie po ustaniu przyczyn wymienionych w art. 237 § 1–3, najpóźniej jednak z upływem okresu, na który została wprowadzona. Art. 238 § 3 k.p.k.: Prokurator po zakończeniu kontroli wnosi o zarządzenie zniszczenia wszystkich utrwalonych zapisów, jeżeli w całości nie mają znaczenia dla postępowania karnego. Sąd orzeka w przedmiocie wniosku niezwłocznie, na posiedzeniu bez udziału stron.

³⁸ T. Grzegorzczuk, *Kodeks postępowania karnego...*, s. 521; zob. też np. K. Boratyńska, [w:] K. Boratyńska i inni, *Kodeks...*, s. 526.

³⁹ Zob. postanowienie SN z dnia 19 stycznia 2011 r., WZ 53/10, OSNKW 2011, z. 3, poz. 28: Bez zaistnienia „szczególnie uzasadnionego wypadku”, o którym mowa w art. 238 § 1 k.p.k., a który każdorazowo należy wykazać, przedłużenie kontroli i utrwalania rozmów telefonicznych na okres „najwyżej dalszych 3 miesięcy” jest niedopuszczalne. Zob. też aprobującą tezę SN oraz krytycznie oceniającą treść art. 238 § 1 k.p.k. głosę, D. Drązewicz, *Glosa do postanowienia Sądu Najwyższego z dnia 19 stycznia 2011 r.*, sygn. WZ 53/10, Prok. i Pr. 2012, nr 6, s. 180–186.

teriał zebrany w toku takich czynności nie może stanowić podstawy ustaleń faktycznych⁴⁰. Stosowanie kontroli i utrwalania rozmów powinno mieć miejsce tylko w takim zakresie, jaki jest niezbędny dla osiągnięcia celów postępowania karnego. Należy zatem z jednej strony mieć na uwadze dowodową przydatność podsłuchu i jego znaczenie dla realizacji zasady prawdy materialnej, z drugiej natomiast baczyć, by dążenie do osiągnięcia tego celu nie stało w sprzeczności z interesami podsłuchiowanych osób w większym zakresie, niż jest konieczny do realizacji celów procesu. Wartości chronione przez art. 5 i 7 Konstytucji RP (ochrona wolności i praw człowieka i obywatela oraz zasada Państwa Prawnego), a w szczególności nałożone przez ustawę zasadniczą w art. 9 zobowiązanie, że Rzeczpospolita Polska przestrzega wiążącego ją prawa międzynarodowego, czyni niedopuszczalnym wykorzystywanie przez organy państwowe – pod jakąkolwiek postacią oraz w jakiegokolwiek formie i celu – informacji o obywatelach, które są pozbawione atrybutu legalności. Gwarancją przestrzegania tych wartości jest zakaz wykorzystywania takiej wiedzy, nawet w sposób pośredni, do późniejszej procesowej jej legalizacji⁴¹.

Osoby, wobec których dopuszczalne jest zarządzenie kontroli i utrwalania rozmów, są wskazane w art. 237 § 4 k.p.k. Zgodnie z tym przepisem kontrola i utrwalanie treści rozmów telefonicznych są dopuszczalne w stosunku do osoby podejrzałnej, oskarżonego oraz w stosunku do pokrzywdzonego lub innej osoby, z którą może się kontaktować oskarżony albo która może mieć związek ze sprawcą lub z grożącym przestępstwem⁴². W doktrynie można spotkać pogląd, że dopuszczalność kontroli i utrwalania rozmów jest ograniczona przedmiotowo i podmio-

⁴⁰ Zob. np. D. Drajewicz, *Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Lublinie z dnia 18 maja 2009 r.*, Pal. 2010, nr 5–6, s. 267.

⁴¹ Wyrok SA w Białymstoku z dnia 18 marca 2010 r., II AKa 18/10, OSAB 2010, nr 1, poz. 32.

⁴² T. Grzegorzczuk, *Dowody w procesie karnym*, Warszawa 1998, s. 109.

towo. Ograniczenie przedmiotowe jest związane z określeniem w art. 237 § 3 k.p.k. przestępstw, w których te środki procesowe mogą być stosowane. Katalog ujęty w tym przepisie ma charakter zamknięty, acz obejmuje on zarówno poszczególne rodzaje przestępstw, jak i całe grupy czynów⁴³. Ograniczenie podmiotowe ma zaś być związane z zawężeniem dopuszczalności kontroli i utrwalania rozmów do osoby podejrzanej, oskarżonego oraz w stosunku do pokrzywdzonego lub innej osoby, z którą może kontaktować się oskarżony albo która może mieć związek ze sprawcą lub z grożącym przestępstwem⁴⁴.

Odnosząc się do przedstawionego poglądu o ograniczeniu podmiotowym, należy zauważyć, że w istocie w art. 237 § 4 k.p.k. nie tyle jest mowa o takim ograniczeniu, ale o warunkach, jakie muszą zostać spełnione, aby dopuszczalne było zastosowanie kontroli i utrwalania rozmów. Dyspozycję tego przepisu należy traktować jako wyznaczenie normatywnych granic do zastosowania tej instytucji, a nie ograniczenie kręgu osób, tak bowiem, jak to zostało już wskazane, podmiotem tych czynności może być każdy, byleby zostały wobec niego spełnione normatywne warunki.

Można oczywiście „odwrócić” to rozumowanie i bronić omawianej tezy, twierdząc, że nie każdy może być podsłuchiwany, ale takie stwierdzenie nie odpowiadałoby stanowi normatywnemu. Ten bowiem zakłada, że poza wyraźnie wskazanymi tam podmiotami, tj. osobą podejrzaną, oskarżonym i pokrzywdzonym, dopuszczalne jest stosowanie podsłuchu wobec osób, także występujących już w postępowaniu w określonej roli, byleby został spełniony warunek, aby były to inne osoby, z którymi może kontaktować się oskarżony albo które mogą mieć związek ze sprawcą lub z grożącym przestępstwem.

Na marginesie tych rozważań warto odnotować ponadto słuszny pogląd, że niedopuszczalne jest pozyskiwanie i wyko-

⁴³ T. Grzegorzczak, *Kodeks postępowania karnego...*, s. 518.

⁴⁴ K. Boratynska, [w:] K. Boratynska i inni, *Kodeks...*, s. 527.

rzystywanie w postępowaniu karnym treści rozmów prowadzonych przez osobę, będącą faktycznie podejrzanym o popełnienie przestępstwa, z adwokatem, który udziela jej w tym zakresie porady prawnej, choć nie korzysta jeszcze z formalnego statusu obrońcy. Brak jest natomiast regulacji, przewidujących skuteczne eliminowanie z akt sprawy takich informacji uzyskanych w toku podsłuchu procesowego (a także kontroli operacyjnej), jak i nakazu natychmiastowego usuwania przypadkowo pozyskanych treści, na które rozciąga się taki zakaz⁴⁵.

Wskazanie osoby podejrzanej, oskarżonego oraz pokrzywdzonego jasno pokazuje, że te osoby mogą w zakresie określonym w art. 237 § 4 k.p.k. kumulować role stron (względnie *quasi-stron*) procesowych z rolą podmiotu tych czynności dowodowych. Pojawia się pytanie o to, kogo należy rozumieć pod pojęciem „innej osoby, z którą może się kontaktować oskarżony albo która może mieć związek ze sprawcą lub z grożącym przestępstwem”. W odpowiedzi należy wskazać, że jest to szeroka i otwarta kategoria osób, których włączenie do procesu (choć bez ich wiedzy i woli) może też obejmować podmioty już występujące w danym postępowaniu karnym. To kryterium nie powinno zresztą mieć wpływu na podejmowanie decyzji w tym zakresie. Mogą to być więc osoby w ogóle nie występujące dotychczas w postępowaniu. Pojawiają się one w określonej, konkretnej roli procesowej dopiero w następstwie skutecznego wykonania wobec nich kontroli i utrwalenia rozmów. Mogą być i takie, które już tu funkcjonowały, np. w charakterze świadków. Tak więc katalog osób, w stosunku do których dopuszczalne jest stosowanie podsłuchu, jest praktycznie nieograniczony⁴⁶.

⁴⁵ D. Szumiło-Kulczycka, *Tajemnica obrończa a podsłuch procesowy i kontrola operacyjna*, Pal. 2013, nr 1–2, s. 90 i n., wnioski, s. 98.

⁴⁶ P. Hofmański, E. Sadzik, K. Zgryzek, *Kodeks...*, t. I, s. 1300.

Bardzo ważne z punktu widzenia skuteczności ścigania przestępstw jest rozwiązanie przewidziane w art. 237a k.p.k.⁴⁷ Przepis ten zakłada, że jeżeli w wyniku kontroli uzyskano dowód popełnienia przestępstwa, co do którego może być stosowany podsłuch, popełnionego przez osobę, wobec której kontrola była stosowana, innego niż objęte zarządzeniem kontroli, albo popełnionego przez inną osobę, prokurator w czasie trwania kontroli albo nie później niż w ciągu 2 miesięcy od dnia jej zakończenia może wystąpić do sądu z wnioskiem o wyrażenie zgody na jego wykorzystanie w postępowaniu karnym. Sąd wydaje postanowienie w przedmiocie wniosku w terminie 14 dni na posiedzeniu bez udziału stron. Przepis ten określa dopuszczalność przedmiotowego i podmiotowego rozszerzenia możliwości wykorzystania w procesie karnym informacji uzyskanych w toku podsłuchu, poza granicami wyznaczonymi treścią postanowienia o jego zarządzeniu, poprzez uzyskanie tzw. zgody następczej. Przestępstwami tymi mogą być jednak jedynie te, które znalazły się w normatywnym katalogu przestępstw ujętych w art. 237 § 3 k.p.k.⁴⁸ Kontrola następcza dotyczy dwóch sytuacji, a więc albo poszerzenia podsłuchu na inne przestępstwo z art. 237 § 3 k.p.k. wobec osoby, co do której był on już stosowany, czyli poszerzenia przedmiotowego, albo poszerzenia podsłuchu co prawda na przestępstwo ujęte w art. 237 § 3 k.p.k., ale w stosunku do innej osoby niż ta, wobec której dotychczas kontrola była stosowana⁴⁹.

Pierwszy układ normatywny jest związany z rozszerzeniem kręgu przestępstw zarzucanych osobie, wobec której pierwotnie zarządzono czynności kontrolno-podsłuchowe. Jego wystąpienie nie wpływa na kwestię potencjalnego choćby kumulowania ról procesowych, a jedynie na zakres przestępstw zarzuconych danej osobie.

⁴⁷ Przepis ten został wprowadzony do k.p.k. ustawą z dnia 4 lutego 2011 r. o zmianie ustawy – *Kodeks postępowania karnego* oraz niektórych innych ustaw, Dz. U. 2001, nr 53, poz. 273.

⁴⁸ Zob. np. K. Boratyńska, [w:] K. Boratyńska i inni, *Kodeks...*, s. 529; P. Hofmański, E. Sadzik, K. Zgryzek, *Kodeks...*, t. I, s. 1308.

⁴⁹ K. Boratyńska, [w:] K. Boratyńska i inni, *Kodeks...*, s. 529–530.

Druga sytuacja może mieć już konkretne implikacje w zakresie kumulowania procesowych ról przez uczestników postępowania karnego. Jest ona bowiem związana z ewentualnym przedstawieniem zarzutu osobie, która w ogóle nie była ujęta w postanowieniu o zarządzeniu kontroli. Chodzi tu o osoby, których ewentualne przestępstwo zostało ujawnione w czasie wykonywania pierwotnie zarządzanej kontroli.

Ogłoszenie postanowienia o kontroli i utrwalaniu rozmów telefonicznych osobie, której ono dotyczy, może być odroczone na czas niezbędny ze względu na dobro sprawy (art. 239 § 1 k.p.k.). W czasie obowiązywania art. 239 k.p.k. w jego pierwotnej wersji wątpliwości budziła kwestia sformułowania przewidującego możliwość odroczenia ogłoszenia postanowienia osobie, której ono dotyczyło, ze względu na dobro sprawy, lecz nie później niż do czasu prawomocnego zakończenia postępowania. Z jednej strony przyjmowano, że należało rozumieć przez to prawomocne zakończenie postępowania, a więc możliwość wykonania tej czynności w kolejnym stadium procesu karnego⁵⁰, z drugiej zaś interpretowano ten zapis jako obligujący do wykonania tej czynności do zakończenia danego stadium procesowego⁵¹.

Obecnie, w wyniku nowelizacji kodeksu z 4 lutego 2011 r.⁵², odroczenie ogłoszenia postanowienia wydanego w postępowaniu przygotowawczym może nastąpić najwyżej do czasu zakończenia tego stadium procesu karnego (art. 239 § 2 k.p.k.). Jeżeli podstępach zarządzono w toku postępowania jurysdykcyjnego, podnosi się, że odroczenie ogłoszenia postanowienia do czasu prawomocnego zakończenia postępowania stanowiłoby nadmierną ingerencję w prawo do obrony⁵³.

⁵⁰ Tak np. T. Grzegorzczak, *Kodeks postępowania karnego...*, s. 525.

⁵¹ Tak np. R.A. Stefański, [w:] J. Bratoszewski i inni, *Kodeks...*, t. I, s. 1026; J. Grajewski, [w:] J. Grajewski, L.K. Paprzycki, M. Płachta, *Kodeks...*, t. I, s. 585. Zob. też szersze rozważania o tych kwestiach, w: K. Szczechowicz, *Podstępach telefoniczny w polskim procesie karnym*, Olsztyn 2009, s. 59–63.

⁵² Dz. U. nr 53, poz. 273, ustawa weszła w życie 11 czerwca 2011 r.

⁵³ P. Hofmański, E. Sadzik, K. Zgryzek, *Kodeks...*, t. I, s. 1315–1316.

Uprawnienie do zaskarżenia postanowienia o kontroli i utrwalaniu rozmów telefonicznych jest niezależne od innych ról, ewentualnie pełnionych w postępowaniu. Możliwość jego wniesienia (art. 240 k.p.k.) jest związana z potencjalnym naruszeniem praw osoby i fakt, że występuje ona w procesie jako np. pokrzywdzony albo osoba podejrzana lub oskarżony, nie ma w istocie znaczenia dla realizacji tego środka procesowego. Takie zażalenie jest środkiem służącym zbadaniu zasadności oraz legalności kontroli i utrwalania rozmów telefonicznych i pozostaje niezależne od praw realizowanych przez uprawnione osoby, działające w innych jeszcze rolach w postępowaniu. Przez badanie zasadności należy rozumieć ocenę znaczenia okoliczności faktycznych konkretnej sprawy, które legły u podstaw zaskarżonej decyzji procesowej, jak też adekwatności tego środka do określonej sprawy. Natomiast badanie legalności dotyczy zgodności postanowienia i utrwalania rozmów z obowiązującym prawem⁵⁴. Uwzględniając treść art. 241 k.p.k., należy stwierdzić, że prawo do zażalenia dotyczy także kontroli innych treści niż telefoniczne, a także przekazów, w tym korespondencji przesłanej elektronicznie⁵⁵.

Tak więc kumulowanie roli osoby podsłuchiwanej w tym trybie pozostaje niezależne od innych ról pełnionych przez tę osobę w postępowaniu karnym. Uwzględniając zakres podmiotowy osób, wobec których może zostać zastosowana kontrola i utrwalanie rozmów, należy przyjąć, że jest to sfera autonomiczna, niezależna od innych uprawnień przysługujących osobom podsłuchiwanym, które mogą pojawić się w procesie karnym z innych tytułów.

Jest to konstrukcja właściwa, zakłada ona bowiem różne układy faktyczne mogące uzasadniać stosowanie podsłuchu zarówno w stosunku do osób mogących odpowiadać (w szerokim znaczeniu form zjawiskowych) za przestępstwo bądź przestęp-

⁵⁴ J. Grajewski, [w:] J. Grajewski, L.K. Paprzycki, M. Płachta, *Kodeks...*, t. I, s. 585.

⁵⁵ T. Grzegorzczak, *Kodeks postępowania karnego...*, s. 525.

stwa będące przedmiotem danego postępowania, osób, których dobra prawne zostały naruszone lub zagrożone, jak również takich, które w sposób niezależny od siebie i nie sytuujący je w danym sporze procesowym znalazły się w sferze czynności zmierzających do wykrycia sprawców przestępstwa, co do którego toczy się dany proces karny.

Z wnioskiem o zarządzenie zniszczenia utrwalonych zapisów może wystąpić prokurator po zakończeniu kontroli, jeżeli w całości nie mają one znaczenia dla postępowania karnego. Sąd orzeka w przedmiocie wniosku niezwłocznie, na posiedzeniu bez udziału stron. Natomiast po zakończeniu postępowania przygotowawczego prokurator wnosi o zarządzenie zniszczenia utrwalonych zapisów w części, w jakiej nie mają one znaczenia dla postępowania karnego, w którym zarządzono kontrolę i utrwalanie rozmów telefonicznych, oraz nie stanowią dowodu, o którym mowa w art. 237a k.p.k. Z takim wnioskiem może wystąpić również osoba wymieniona w art. 237 § 4 k.p.k., tj. osoba podejrzana, oskarżony oraz pokrzywdzony lub inna osoba, z którą może się kontaktować oskarżony albo która może mieć związek ze sprawcą lub z grożącym przestępstwem.

Kończąc rozważania dotyczące podsłuchu procesowego, warto przytoczyć właściwie klasyfikujący czynności utrwalania treści rozmów judykat Sądu Najwyższego, stwierdzającego, że przepisy rozdziału 26 k.p.k., odnoszące się do kontroli i utrwalania rozmów przy użyciu środków technicznych, nie dotyczą prywatnego gromadzenia w ten sposób dowodów. Dlatego taśma magnetofonowa z utrwaloną na niej przez pokrzywdzonego (oskarżyciela posiłkowego) rozmową z oskarżonym może stanowić dowód w sprawie karnej, który podlega ocenie na zasadach ogólnych⁵⁶.

⁵⁶ Wyrok SN z dnia 10 maja 2002 r., WA 22/02, OSNKW 2002, z. 9, poz. 77; zob. też glosy aprobowane, A. Bojańczyk, *Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z 10 maja 2002 r.*, WA 22/02, Pal. 2003, nr 7–8, s. 245–255; S. Hoc, *Glosa do wyroku z dnia 10 maja 2002 r.*, WA 22/02, PS 2003, nr 6, s. 161–166.

4.3. Poręczenie majątkowe

Jednym ze środków zapobiegawczych często wykorzystywanych w praktyce, którego normatywna konstrukcja może mieć znaczenie dla kumulowania ról procesowych przez uczestników postępowania karnego, jest poręczenie majątkowe. Jest to nieizolacyjny, samodzielny środek zapobiegawczy, który jednak nie pełni jedynie roli kaucji, uiszczanej w zamian za zwolnienie ze stosowania tymczasowego aresztowania, ale może on być wykorzystywany zawsze, gdy jest wystarczający do zabezpieczenia prawidłowego toku procesu, a aresztowanie nie jest niezbędne (art. 257 § 1 k.p.k.)⁵⁷. Poręczenie majątkowe ma gwarantować nieuchylenie się oskarżonego w ujęciu *sensu largo* od procesu i nieutrudnianie w bezprawny sposób postępowania karnego. Konsekwencją zachowania sprzecznego z tymi założeniami jest fakultatywny bądź obligatoryjny przepadek przedmiotu poręczenia⁵⁸.

Poręczenia majątkowego może udzielić zarówno sam oskarżony, jak i inna osoba, w tym współoskarżony⁵⁹. Uznając, że mimo braku regulacji, która wprost by o tym mówiła, że nie powinien to być ani współoskarżony, ani osoba, co do której zachodzi uzasadnione podejrzenie, że jest ona członkiem tej samej zorganizowanej grupy przestępczej. Wzmacniałoby to bowiem solidarność oskarżonego z grupą⁶⁰. Dopuszczalne jest przyjęcie poręczenia od kilku osób⁶¹. Należy wówczas określić w postanowieniu, czy mają one poręczyć w równych częściach, czy solidarnie za całość sumy poręczenia⁶².

⁵⁷ T. Grzegorzcyk, *Kodeks postępowania karnego...*, s. 591.

⁵⁸ *Ibidem*, s. 593.

⁵⁹ Tak np. *ibidem*; inaczej: wykluczając przyjęcie poręczenia od współoskarżonego: P. Hofmański, E. Sadzik, K. Zgryzek, *Kodeks...*, t. I, s. 1510.

⁶⁰ R. A. Stefański, [w:] J. Bratoszewski i inni, *Kodeks...*, t. II, s. 169.

⁶¹ T. Grzegorzcyk, *Kodeks postępowania karnego...*, s. 591; P. Hofmański, E. Sadzik, K. Zgryzek, *Kodeks...*, t. I, s. 1510.

⁶² A. Bulsiewicz, *Poręczenie majątkowe w polskim procesie karnym*, Toruń 1991,

Inną osobą może być osoba nie będąca oskarżonym, na rzecz którego są składane sumy poręczenia. Może to być osoba fizyczna, co jest niewątpliwe, jak i osoba prawna, co już powoduje spory w doktrynie⁶³. W tym przypadku musi ona jednak wyznaczyć osobę fizyczną, która będzie pełniła obowiązki poręczyciela⁶⁴. Należy zgodzić się ze stanowiskiem zakładającym możliwość udzielenia poręczenia przez osobę prawną, jako praktycznym, dopuszczalnym mimo braku wyraźnej regulacji w tym zakresie, pozwalającym na pełniejszą realizację funkcji poręczenia, a jednocześnie właściwie określającym tryb postępowania w sytuacji udzielania tego środka zapobiegawczego przez osobę prawną.

Z istoty tego środka wynika, że przyjęcie oferty poręczenia od osoby trzeciej powinno być uzależnione od zgody na to oskarżonego⁶⁵. Oskarżony może jednak zastrzec, że nie życzy sobie przyjęcia poręczenia od określonej osoby⁶⁶.

Osoba fizyczna nie może być anonimowa⁶⁷. Jeżeli poręczenie majątkowe przyjmowane jest od poręczyciela, należy określić tożsamość tej osoby oraz uczynić wzmiankę o pouczeniu jej o treści art. 267, 268 i 269 § 2 i 3 k.p.k.⁶⁸ Z formalnego punktu widzenia nie mają znaczenia stosunki łączące ją z oskarżonym, może to być osoba najbliższa, kolega, współpracownik. Nie mają znaczenia motywy, dla których decyduje się ona udzielić porę-

s. 67; P. Hofmański, E. Sadzik, K. Zgryzek, *Kodeks...*, t. I, s. 1510; S. Śliwiński, *Polski proces karny przed sądem powszechnym. Zasady ogólne*, Warszawa 1948, s. 567.

⁶³ Taką możliwość dopuszczają np. E. Sadzik, K. Zgryzek, *Kodeks...*, t. I, s. 1509–1510, wykluczają zaś: R. A. Stefański, [w:] J. Bratoszewski i inni, *Kodeks...*, t. II, s. 169.

⁶⁴ P. Hofmański, E. Sadzik, K. Zgryzek, *Kodeks...*, t. I, s. 1509–1510; D. Tarnowska, *Poręczenie majątkowe jako środek zapobiegawczy w polskim procesie karnym*, Toruń 2002, s. 148;

⁶⁵ P. Hofmański, E. Sadzik, K. Zgryzek, *Kodeks...*, t. I, s. 1510.

⁶⁶ D. Tarnowska, *Poręczenie...*, s. 148.

⁶⁷ Zob. np. R. A. Stefański, [w:] J. Bratoszewski i inni, *Kodeks...*, t. II, s. 169.

⁶⁸ D. Tarnowska, *Wzruszanie postanowień w przedmiocie poręczenia majątkowego w procesie karnym*, Prok. i Pr. 2001, nr 11, s. 143.

czenia. Jednakże rodzaj tych stosunków może mieć znaczenie dla oceny skuteczności tego środka zapobiegawczego⁶⁹.

Potwierdzenie stanowiska przyjmującego szeroki zakres podmiotów udzielających poręczenia można odnaleźć w orzecznictwie wskazującym, że poręczenia majątkowego nie musi składać oskarżony, a może je złożyć każdy, kto się na to zdecyduje, ufając oskarżonemu, że nie naruszy on warunków poręczenia⁷⁰. Oświadczenie o gotowości złożenia poręczenia nie wymaga szczególnej formy. Może ono być złożone na piśmie lub ustnie do protokołu, np. przesłuchania podejrzanego lub rozprawy głównej. Powinno ono być wyraźnym oświadczeniem woli danej osoby złożonym wobec organu procesowego uprawnionego do przyjęcia poręczenia⁷¹. Odmowa przyjęcia poręczenia powinna nastąpić w wypadku, gdy pomiędzy osobą składającą poręczenie a oskarżonym lub jego rodziną została zawarta umowa nakładająca na oskarżonego niewspółmierne obowiązki, np. lichwiarskie oprocentowanie⁷².

Przepis art. 267 k.p.k. stanowi, że osobę składającą poręczenie majątkowe zawiadamia się o każdorazowym wezwaniu oskarżonego do stawienia się; do osoby składającej poręczenie majątkowe za oskarżonego stosuje się odpowiednio art. 138 i 139 § 1 k.p.k. Przepis ten dotyczy osoby składającej poręczenie innej niż oskarżony⁷³. Poręczający jest bowiem zobligowany do czuwania, by oskarżony stawiał się na wezwanie organu procesowego i nie utrudniał w bezprawny sposób postępowania⁷⁴.

W sytuacjach określonych w art. 268 § 1 k.p.k. dochodzi do przepadku złożonego przedmiotu poręczenia bądź do ściągnię-

⁶⁹ R. A. Stefański, [w:] J. Bratoszewski i inni, *Kodeks...*, t. II, s. 169.

⁷⁰ Postanowienie SA w Krakowie z dnia 15 marca 2005 r., II AKz 89/05, KZS 2005, z. 3, poz. 28.

⁷¹ D. Tarnowska, *Poręczenie...*, s. 152.

⁷² R.A. Stefański, *Środki zapobiegawcze w nowym kodeksie postępowania karnego*, Warszawa 1998, s. 125, idem, [w:] J. Bratoszewski i inni, *Kodeks...*, t. II, s. 169.

⁷³ K. Boratyńska, [w:] K. Boratyńska i inni, *Kodeks...*, s. 598; R. A. Stefański, [w:] J. Bratoszewski i inni, *Kodeks...*, t. II, s. 173.

⁷⁴ R.A. Stefański, [w:] J. Bratoszewski i inni, *Kodeks...*, t. II, s. 173.

cia sumy poręczenia, gdy została ona zabezpieczona. Decyduje o tym sąd na posiedzeniu, w którym ma prawo wziąć udział oskarżony, poręczyciel i prokurator (art. 270 § 3 k.p.k.). Sąd orzeka z urzędu, a w postępowaniu przygotowawczym na wniosek prokuratora. Zażalenie przysługuje tylko na postanowienie sądu o przepadku poręczenia i ściągnięciu sum poręczenia, nie służy ono natomiast na odmowę uwzględnienia wniosku prokuratora o przepadek lub ściągnięcie⁷⁵. Należy jednak uwzględnić, że brak uprzedzenia osoby składającej poręczenie majątkowe o konsekwencjach dla poręczyciela zachowania oskarżonego, polegających na przepadku przedmiotu poręczenia lub ściągnięciu sumy poręczenia, nie pozwala na orzeczenie przepadku przedmiotu poręczenia nawet wówczas, gdy sąd orzekający ma podstawę do przyjęcia, że poręczający znał treść odnośnych przepisów⁷⁶.

W projekcie k.p.k. z 2012 r. przewiduje się dodanie § 1a do art. 268 k.p.k., zgodnie z którym, orzekając w przedmiocie przepadku lub ściągnięcia wartości majątkowych poręczenia, sąd będzie mógł orzec częściowy przepadek lub ściągnięcie tych wartości, stosując wówczas wobec oskarżonego ponadto inny jeszcze środek zapobiegawczy, z uwzględnieniem wymogów art. 258 § 4, z wyjątkiem tymczasowego aresztowania, co może skomplikować sytuację związaną z kumulowaniem ról procesowych [uwaga R.O.].

Dopuszczalne jest cofnięcie poręczenia, ale nie będzie ono skuteczne, jeżeli zostało już wydane postanowienie o przepadku przedmiotu poręczenia bądź ściągnięciu sumy poręczenia, a ponadto wywołuje ono skutek dopiero z chwilą przyjęcia nowego poręczenia lub zastosowania innego środka zapobiegawczego albo odstąpienia od stosowania takiego środka (art. 269 § 3 i 4 k.p.k.). W razie skutecznego cofnięcia poręczenia majątkowego przedmiot poręczenia zwraca się osobie, która go złożyła⁷⁷. Ulegające przepadkowi przedmioty poręczenia lub ściągnięte sumy poręczenia majątkowego przekazuje się lub przelewa na rzecz Skarbu Państwa.

⁷⁵ T. Grzegorzcyk, *Kodeks postępowania karnego...*, s. 593–594.

⁷⁶ Uchwała SN z dnia 20 maja 1992 r., I KZP 17/92, OSNKW 1992, z. 7–8, poz. 53.

⁷⁷ Uchwała SN z dnia 24 stycznia 1995 r., I KZP 32/94, OSNKW 1995, z. 3–4, poz. 14.

Pokrzywdzony ma wówczas pierwszeństwo zaspokojenia na nich swoich roszczeń, wynikających z przestępstwa, jeżeli w inny sposób nie można uzyskać naprawienia szkody (art. 269 § 1 k.p.k.)⁷⁸.

Poręczenie ustaje ze skutkiem nakazującym zwolnienie sumy poręczenia lub zwrócenie jego przedmiotu, z momentem rozpoczęcia wykonywania prawomocnie orzeczonej kary, chyba że w postanowieniu o przyjęciu poręczenia ustalono inaczej, np. ustalając ten termin na wydanie prawomocnego orzeczenia (arg. z art. 249 § 4 k.p.k.). Gdyby proces zakończono prawomocnie w sposób nieprzewidujący wykonywanie kary (np. poprzez uniewinnienie, odstąpienie od wymierzenia kary), poręczenie ustaje z momentem uprawomocnienia się wyroku. W razie niezgłoszenia się na wezwanie do odbycia kary następuje przepadek przedmiotu poręczenia (art. 269 § 2 zd. drugie k.p.k.). Artykuł 269 § 2 zd. pierwsze k.p.k. stanowi natomiast, że z chwilą ustania poręczenia majątkowego przedmiot poręczenia zwraca się, a sumę poręczenia zwalnia się, pod tym jednak warunkiem, że w razie prawomocnego skazania oskarżonego na karę pozbawienia wolności następuje to z chwilą rozpoczęcia odbywania przez niego kary⁷⁹.

Pytanie, jakie można postawić w związku z poczynionymi uwagami, dotyczy tego, czy możliwa jest kumulacja roli procesowej osoby udzielającej poręczenia majątkowego z innymi rolami procesowymi. Biorąc pod uwagę zaprezentowane, zasługujące na akceptację stanowiska, dotyczące zakresu osób uprawnionych do udzielania poręczenia, należy odpowiedzieć na nie twierdząco. Nie ma żadnych formalnych przeszkód ku temu, aby rolę tę pełnił np. świadek. Pozycja osobowego źródła dowodowego nie wyklucza udzielenia poręczenia majątkowego. Można zadać też pytanie o dopuszczalność kumulowania roli osoby udzielającej poręczenia z rolą pokrzywdzonego. Choć taka sytuacja z praktycznego punktu widzenia wydaje się hipotetyczna, należy wskazać, że takie połączenie jest również dopuszczalne.

⁷⁸ T. Grzegorzczuk, *Kodeks postępowania karnego...*, s. 594.

⁷⁹ *Ibidem*, s. 594.

Podobnie można wskazać na dopuszczalność łączenia ról procesowych w przypadku osoby godnej zaufania, o której mowa w art. 272 k.p.k., przewidującym tzw. poręczenie osobiste. Godną zaufania jest osoba, wobec której nie można wysunąć żadnego zarzutu podważającego zaufanie do niej, ale też taka, która w ocenie organu procesowego daje gwarancję, że jej oddziaływanie na oskarżonego zapewni prawidłowy tok postępowania⁸⁰. Słusznie wskazuje się też, że powinna ona być autorytetem dla oskarżonego, co ma zapewnić powstrzymanie się przez niego od zachowań bezprawnie utrudniających postępowanie karne⁸¹. Tę rolę może też wykonywać świadek, nawet pokrzywdzony, również wtedy, gdy będzie on wykorzystany jako źródło dowodowe. Rolę poręczyciela, zarówno majątkowego, jak i osobistego, może wykonywać także osoba godna zaufania, o której była mowa w związku z przeszukaniem, a także oddaniem rzeczy na przechowanie.

Oczywiście, w praktyce występowanie w tych rolach pokrzywdzonego raczej nie będzie spotykane, ale kumulowanie roli osoby udzielającej poręczenia z rolą świadka, uwzględniając zakres osób, które mogą udzielić poręczenia, może już mieć miejsce części.

4.4. Kary porządkowe

Kary porządkowe to środki służące zapewnieniu prawidłowego przebiegu postępowania karnego, dotyczące innych uczestników procesu niż oskarżony⁸².

Przepis art. 285 § 1 k.p.k. stanowi, że na świadka, biegłego, tłumacza lub specjalistę, który bez należytego usprawiedliwienia nie stawił się na wezwanie organu prowadzącego postępowanie albo bez zezwolenia tego organu wydalili się z miejsca

⁸⁰ *Ibidem*, s. 596.

⁸¹ L.K. Paprzycki, [w:] J. Grajewski, L.K. Paprzycki, M. Płachta, *Kodeks...*, t. I, s. 671.

⁸² M. Lipczyńska, *Polski proces karny*, t. I, *Zagadnienia ogólne*, Warszawa 1986, s. 151.

czynności przed jej zakończeniem, można nałożyć karę pieniężną w wysokości do 10 000 zł. Z treści cytowanego przepisu wynika krąg osób, mogących zostać ukaranymi w toku postępowania. Artykuł 287 § 1 k.p.k. zakłada, że przepis art. 285 § 1 stosuje się odpowiednio do osoby, która bezpodstawnie uchyła się od złożenia zeznania, wykonania czynności biegłego, tłumacza lub specjalisty, złożenia przyrzeczenia, wydania przedmiotu, dopełnienia obowiązków poręczyciela albo spełnienia innego ciążącego na niej obowiązku w toku postępowania, jak również do przedstawiciela lub kierownika instytucji, osoby prawnej lub jednostki organizacyjnej niemającej osobowości prawnej obowiązanej udzielić pomocy organowi prowadzącemu postępowanie karne, która bezpodstawnie nie udziela pomocy w wyznaczonym terminie.

W razie uporczywego uchylania się od złożenia zeznania, wykonania czynności biegłego, tłumacza lub specjalisty oraz wydania przedmiotu można zastosować, niezależnie od kary pieniężnej, aresztowanie na czas nie przekraczający 30 dni (art. 287 § 2 k.p.k.). „Uporczywość” w rozumieniu art. 287 § 2 k.p.k. zakłada wielokrotność odmowy wykonania obowiązków procesowych oraz świadome działanie zmierzające do zniweczenia zaplanowanej czynności procesowej przesłuchania świadka mimo obiektywnych możliwości takiego przesłuchania⁸³. Aresztowanie należy uchylić, jeżeli osoba aresztowana spełni obowiązek albo postępowanie przygotowawcze lub postępowanie w danej instancji ukończono (art. 287 § 1 k.p.k.).

Kary porządkowe nie mogą być wykorzystywane w celu zmuszenia świadka do złożenia zeznań określonej treści. Stosowanie tych środków nie może przekroczyć granicy niezbędności przymusu⁸⁴. Nałożenie kary pieniężnej nie jest obligatoryjne i jedynie uprawnia organ procesowy do jej wymierzenia⁸⁵.

⁸³ Postanowienie SA w Krakowie z dnia 19 kwietnia 2006 r., II AKz 117/06, KZS 2006, z. 4, poz. 36.

⁸⁴ R. A. Stefański, [w:] J. Bratoszewski i inni, *Kodeks...*, t. II, s. 250.

⁸⁵ M. Jeż-Ludwichowska, D. Kala, *Środki przymusu stosowane wobec świadków i biegłych w procesie karnym – zagadnienia wybrane*, [w:] P. Hofmański (red.), *Węzłowe problemy procesu karnego*, Warszawa 2010, s. 845.

Wymierzenie oraz wnioskowanie o zastosowanie kary porządkowej jest ograniczone bądź wyłączone w stosunku do osób objętych immunitetem dyplomatycznym lub konsularnym (art. 581 i 582 k.p.k.), wobec osób uprawnionych do odmowy złożenia zeznań (art. 182 k.p.k.), do odmowy odpowiedzi na pytanie (art. 183 k.p.k.) czy zwolnionych od zeznawania (art. 185 k.p.k.), w stosunku do świadków za odmowę poddania się oględzinom ciała lub badaniu lekarskiemu (art. 192 § 4 k.p.k.), a także w wypadku zakazów dowodowych⁸⁶.

Na tle przedstawionej problematyki pojawia się też kwestia możliwości nałożenia kary porządkowej na osobę zobowiązaną do zachowania tajemnicy zawodowej. W doktrynie zwrócono uwagę [co prawda w odniesieniu do doradcy podatkowego, ale można uznać aktualność tego poglądu również w stosunku do pozostałych podmiotów, o których mowa w art. 180 § 2 k.p.k. – uwaga R.O.] na możliwe układy procesowe, które mogą pojawić się w związku z wezwaniem takiej osoby w charakterze świadka. Wezwanie nie przesądza bowiem o okolicznościach, których będzie dotyczyło zeznanie, a zatem nie można *a priori* założyć, że przesłuchanie będzie dotyczyło informacji chronionych tajemnicą zawodową. Nieusprawiedliwione niestawiennictwo takiej osoby może więc stać się podstawą nałożenia na nią kary porządkowej. W postępowaniu przygotowawczym taka możliwość nastąpi wówczas, gdy organ procesowy będzie chciał przesłuchać świadka na inne okoliczności niż objęte tajemnicą zawodową. Może tu jednak pojawić się rozbieżność pomiędzy postrzeganiem przez organ procesowy danych okoliczności jako nie objętych tajemnicą zawodową a świadkiem uznającym, że taka sytuacja w odniesieniu do informacji, o które jest on pytany, jednak zachodzi. Proponuje się w takim przypadku stosowanie art. 302 § 2 k.p.k., jako że przepis ten daje możliwość wnoszenia

⁸⁶ Zob. np. M. Porwisz, *Dyscyplinowanie uczestników postępowania przygotowawczego*, [w:] S. Lelental, J. Kudrelek, I. Nowicka (red.), *Czynności dochodzeniowo-śledcze i działania operacyjne Policji a rola sądu w postępowaniu przygotowawczym*, Szczytno 2008, s. 191.

zażalenia osobie nie będącej stroną na czynności inne niż postanowienia i zarządzenia naruszające jej prawa⁸⁷.

W doktrynie stwierdzono, że kara pieniężna może być stosowana również wobec osoby nie będącej uczestnikiem postępowania, ale na którą organ procesowy nałożył określony obowiązek, jaki nie został jednak – w bezprawny sposób – wykonany. Może to np. dotyczyć osoby, której jako godnej zaufania oddano na przechowanie przedmioty wydane lub znalezione w czasie przeszukania ze wskazaniem obowiązku przedstawienia ich na każde żądanie organu procesowego (art. 228 § 1 k.p.k.), kiedy osoba nie wykonuje tego obowiązku⁸⁸.

Uwzględniając wykładnię historyczną i odniesienia do wcześniej obowiązujących rozwiązań, można postawić pytanie o dopuszczalność stosowania kar porządkowych w przypadku kumulowania roli pokrzywdzonego i świadka. Czy taka kumulacja ma znaczenie dla możliwości ukarania osoby zachowującej się tak, jak to wcześniej zaprezentowano?

Kodeks z 1969 r. przewidywał w art. 242 § 1 możliwość nałożenia kary pieniężnej na świadka, biegłego lub tłumacza, który bez usprawiedliwienia nie stawiał się na wezwanie organu prowadzącego postępowanie albo bez zezwolenia tego organu wydalil się z miejsca czynności przed jej zakończeniem. Można było również zarządzić przymusowe doprowadzenie świadka, a wyjątkowo także biegłego i tłumacza. Ten rygor obejmował każdego świadka, także pokrzywdzonego, który występował w tej roli. Inaczej jednak wyglądała sytuacja ze świadkiem bezpodstawnie uchylającym się od złożenia zeznania. Artykuł 244 § 1 i § 2 d.k.p.k. przewidywał bowiem dopuszczalność nakładania kary pieniężnej odpowiednio na osoby bezpodstawnie uchylające się od złożenia zeznania, wykonania czynności biegłego lub tłumacza, złożenia przyrzeczenia, wydania przedmiotu, dopełnienia obowiązków poręczyciela albo spełnienia innego ciążą-

⁸⁷ P. Kołodziejski, *Tajemnica zawodowa doradcy podatkowego w postępowaniu karnym*, Prok. i Pr. 2013, nr 1, s. 56–57.

⁸⁸ R.A. Stefański, [w:] J. Bratoszewski i inni, *Kodeks...*, t. II, s. 248.

cego na niej obowiązku w toku postępowania. W razie uporczywego uchylania się od złożenia zeznania, wykonania czynności biegłego i tłumacza oraz wydania przedmiotu można było zastosować niezależnie od kary pieniężnej aresztowanie na czas nie przekraczający 30 dni.

Wątpliwości budziła jednak treść art. 244 § 4 d.k.p.k., wyłączającego dopuszczalność nakładania kar porządkowych na strony procesowe, ich obrońców i pełnomocników, a w zakresie kary za niedopełnienie obowiązku wydania rzeczy – także na osoby, które mogą uchylić się od złożenia zeznań⁸⁹. Strony procesowe, a więc również pokrzywdzony mający taki status, powołany ponadto w charakterze świadka. Obowiązki te są bowiem ze sobą powiązane [art. 160 d.k.p.k., odpowiednik obecnego art. 177 k.p.k. – uwaga R.O.], a obowiązek złożenia zeznań ma charakter zasadniczy w stosunku do obowiązku stawienia i pozostawania w dyspozycji organu procesowego, co ma rolę służebną. Te ostatnie służą bowiem zrealizowaniu głównego celu, jakim jest przekazanie przez świadka organowi procesowemu informacji odnośnie do sprawy karnej, a więc właśnie złożeniu zeznania⁹⁰. Wskazywano, że brak karalności w ostatniej ze wskazanych sytuacji był podyktowany możliwością powstania kolizji interesów obu tych ról procesowych i przyjęciem preferencji dla roli strony, kiedy złożenie zeznania mogłoby zaszkodzić realizowaniu celów przez stronę. Formułowano w związku z tym tezę, że brak stawienia na wezwanie organu procesowego może być jednocześnie kwalifikowane jako odmowa zeznań, zwłaszcza gdy miało ono miejsce wielokrotnie, choć praktycznie w stosunku do pokrzywdzonego – świadka było to mało prawdopodobne⁹¹.

Zgodnie z obowiązującym obecnie art. 287 § 4 k.p.k., przepisów o nałożeniu pieniężnej kary porządkowej oraz zastosowaniu

⁸⁹ Z. Martyniak, [w:] S. Waltoś (red.), M. Dobrowolska, T. Ereciński, A. Kossowska, Z. Martyniak, W. Michalski, A. Oklejak, M. Płachta, J. Stanik, J. Widacki, *Świadek w procesie sądowym*, Warszawa 1985, s. 301.

⁹⁰ J. Stańda, *Stanowisko świadka w polskim procesie karnym*, Warszawa 1976, s. 51.

⁹¹ Z. Martyniak, [w:] S. Waltoś (red.) i inni, *Świadek...*, s. 301–302.

aresztowania wobec uporczywego nierealizowania obowiązków procesowych nie stosuje się do stron, ich obrońców i pełnomocników, a w zakresie kary za niedopełnienie obowiązku wydania rzeczy – także do osób, które mogą się uchylić od złożenia zeznań. Wskazuje się, że nie można zastosować tych środków w stosunku do wymienionych osób, choćby bezpodstawnie uchylały się one od wykonania ciężących na nich obowiązków procesowych. To ma oznaczać, że pokrzywdzony w toku postępowania przygotowawczego bądź oskarżyciel posiłkowy, powód cywilny czy oskarżyciel prywatny w czasie postępowania sądowego mogą zostać ukarani karą pieniężną za niestawienie, jeżeli zostali oni wezwani w charakterze świadków, nie wolno natomiast nakładać na nich wskazanych kar z powodu uchylania się od złożenia zeznania⁹².

Można by tu użyć argumentu np. o wtórnej wiktyimizacji pokrzywdzonego występującego w roli świadka czy o nienależytej ochronie takiej osoby i braku realizacji albo nienależytej realizacji celu postępowania karnego z art. 2 § 1 pkt 3 k.p.k. Jednak patrząc przez pryzmat zasady prawdy materialnej, ale i powagi postępowania karnego, należy podnieść, że w tym aspekcie pokrzywdzony jest w istocie takim samym świadkiem jak każda osoba, która tej roli nie łączy z żadną inną w procesie. Nie można w związku z tym traktować go inaczej ze względu na tę podwójną niejako obecność w postępowaniu. Natomiast wówczas, gdy występuje on już jako strona procesowa i świadek, można stosować wobec niego karę porządkową we wskazanym zakresie, w związku z jego niestawieniem. Obowiązek stawienia wynika bowiem właśnie z posiadania pozycji świadka. Należy tu więc odróżnić sferę uprawnień przysługujących pokrzywdzonemu do działania w charakterze strony procesowej od występowania przez ten podmiot jako źródło dowodowe, i w tym znaczeniu – kwestie jego niestawienia oraz odmowy złożenia zeznań. Rozwiązanie normatywne przyjęte w tej

⁹² P. Hofmański, E. Sadzik, K. Zgryzek, *Kodeks...*, t. I, s. 1586–1587.

materii należy uznać za prawidłowe, właściwie określające zależności, jakie mogą mieć miejsce w stosunku do tego podmiotu występującego w roli strony oraz świadka.

Kodeks przewiduje również inne, niekorzystne skutki niestawiennictwa pokrzywdzonego działającego jako strona, np. na posiedzeniu pojednawczym, a także rozprawie w trybie prywatnoskargowym, kiedy przyjmuje się domniemanie odstąpienia przez niego od oskarżenia (art. 491 § 1 i 496 k.p.k.). To może być też pozostawienie powództwa cywilnego bez rozpoznania w związku z niestawiennictwem powoda cywilnego przed rozpoczęciem przewodu sądowego i brakiem jego wniosku o przeprowadzenie rozprawy w czasie jego absencji (art. 383 k.p.k.). Te zagadnienia nie wiążą się jednak ze stosowaniem kar porządkowych, ale z możliwością wystąpienia innych skutków w takich sytuacjach. O tych kwestiach była już mowa w rozdziale 2.

Tak więc to nie pełnienie innej roli w postępowaniu przez pokrzywdzonego, ale brak realizacji obowiązków związanych z posiadaniem pozycji świadka może być podstawą nakładania na niego kar porządkowych w postępowaniu karnym. Takie ujęcie należy, jak już wskazano, uznać za właściwe, dające organom procesowym możliwość podejmowania działań, które mają zapewnić sprawny przebieg postępowania karnego i realizację zasady prawdy materialnej.

Rozdział 5

Procesowe role prokuratora w postępowaniu karnym

Istotnym zagadnieniem w aspekcie kumulowania ról procesowych jest pozycja prokuratora w postępowaniu karnym. W Konstytucji RP z 2 kwietnia 1997 r. brak jest przepisów, zawierających regulacje dotyczące prokuratury, co uznawane jest za wadę ustawy zasadniczej¹. Konstytucja RP wymienia jedynie w art. 191 ust. 1 pkt 1 Prokuratora Generalnego jako uprawnionego do występowania do Trybunału Konstytucyjnego w wnioskami w sprawach z art. 188 Konstytucji RP². Prokurator funkcjonuje w ramach struktury prokuratury. Instytucja ta została w 2009 r. w znaczący sposób zreorganizowana, wprowadzono też rozwiązania mające zagwarantować niezależność prokuratury przy wykonywaniu czynności określonych w ustawach³. Nowelizacja oddzieliła funkcję Prokuratora Generalnego od Ministra

¹ Zob. np. H. Zięba-Załużcka, *Instytucja prokuratury w Polsce*, Warszawa 2003, s. 143.

² Wnioski o stwierdzenie zgodności ustaw i umów międzynarodowych z Konstytucją, zgodności ustaw z ratyfikowanymi umowami międzynarodowymi, których ratyfikacja wymagała uprzedniej zgody wyrażonej w ustawie, zgodności przepisów prawa, wydawanych przez centralne organy państwowe, z Konstytucją, ratyfikowanymi umowami międzynarodowymi i ustawami, zgodności z Konstytucją celów lub działalności partii politycznych, skargi konstytucyjnej [art. 188 Konstytucji RP – uwaga R.O.]. Zob. W. Grzeszczyk, *Nowy model ustrojowy prokuratury*, Prok. i Pr. 2010, nr 3, s. 6.

³ Ustawa z dnia 9 października 2009 r., Dz. U. nr 178, poz. 1375.

Sprawiedliwości i uznaje Prokuratora Generalnego za naczelny organ prokuratury, a samą prokuraturę za organ ochrony prawnej (art. 1 ust. 2 i 3 ustawy o prokuraturze)⁴. Niezmienne pozostały fundamentalne zasady ustrojowe prokuratury, a więc zasada hierarchicznego podporządkowania oraz zasada jednolitości i niepodzielności prokuratury⁵.

Niezależność prokuratora oznacza, że prowadzi on przewidziane prawem czynności i podejmuje samodzielnie dotyczące ich decyzje bez nacisków tak z zewnątrz, jak i od przełożonych. Co prawda, prokurator nadal jest zobligowany do wykonywania zarządzeń, wytycznych i poleceń swoich przełożonych, ale nie mogą one dotyczyć treści czynności procesowych (art. 8 ust. 2 ustawy o prokuraturze). Te rozwiązania mają zapewnić rzeczywistą niezależność prokuratora w jego działaniach. Nie może ona jednak oznaczać dowolności zachowań prokuratora, zasada jednolitości prokuratury bowiem zakłada możliwość reagowania przez przełożonych na nieprawidłowości w prowadzeniu sprawy przez podwładnego. Tak więc zarówno przełożony, jak i Prokurator Generalny mogą wydawać zarządzenia, wytyczne i polecenia ogólne oraz odnośnie do konkretnych spraw, ale bez możliwości wkraczania w sferę treści czynności procesowych. Bezpośrednio przełożony może natomiast uchylić lub zmienić

⁴ T. Grzegorzczak, *Niezależność prokuratury i prokuratorów w świetle znówelizowanej ustawy z dnia 9 października 2009 r. ustawy o prokuraturze*, Prok. i Pr. 2010, nr 1–2, s. 32; W. Grzeszczyk, *Nowy regulamin urzędowania prokuratorów powszechnych (zagańnienia wybrane)*, *ibidem*, nr 6, s. 67–68.

⁵ Zasady te należały do podstawowych zasad organizacyjnych prokuratury również przed nowelizacją z 2009 r., W. Grzeszczyk, *Prokurator jako organ procesowy*, Prok. i Pr. 2003, nr 11, s. 161. Zob. też o regulacjach obowiązujących po nowelizacji: *idem*, *Nowy model...*, s. 5, 6, 9, 15, a także obszernie rozważania o modelu prokuratury w aspekcie zmian dotyczących zasad jej funkcjonowania, z uwzględnieniem wykładni historycznej, w: P. Kardas, *Rola i miejsce prokuratury w systemie organów demokratycznego państwa prawnego*, Prok. Pr. 2012, nr 9, s. 7–49, oraz próbie oceny, czy nowe regulacje zapewnią niezależność prokuratury i prokuratorów, w: B. Mik, *Nowe gwarancje niezależności prokuratury i prokuratorów – fakt czy iluzja*, *ibidem*, 2010, nr 5, s. 102–116.

decyzję, o ile nie została ona jeszcze doręczona uczestnikowi, ale będzie to już decyzja jego, a nie podwładnego prokuratora⁶.

Prokurator na podstawie art. 115 § 13 pkt 3 k.k. ma status funkcjonariusza publicznego, co z jednej strony wiąże się z jego szczególną ochroną, z drugiej zaś nałożeniem na niego szczególnych obowiązków i obostrzeń na wypadek okoliczności dla niego niekorzystnych⁷.

W doktrynie przyjmuje się, że prokurator w postępowaniu karnym występuje w trzech zasadniczych rolach procesowych: jako organ postępowania przygotowawczego, oskarżyciel publiczny i rzecznik interesu społecznego (praworządności)⁸.

W pierwszej z tych ról jest on kierowniczym organem postępowania przygotowawczego (*dominus litis* tego stadium postępowania karnego)⁹. Prowadzi on w związku z tym śledztwo, może prowadzić dochodzenie (art. 311 § 1 i 325a § 1 k.p.k.). W zakresie, w jakim sam nie prowadzi postępowania przygotowawczego, nadzoruje je¹⁰. Prokurator może objąć nadzorem również postępowanie sprawdzające, prowadzone na podstawie art. 307 k.p.k. (art. 326 § 1 k.p.k.)¹¹. W literaturze wskazuje

⁶ T. Grzegorzczak, *Niezależność...*, s. 37–39. Zob. też krytyczne uwagi o zasadach rządzących prokuraturą, w: D. Drajewicz, *Ingerencja sądu w postępowanie przygotowawcze*, PS 2013, nr 3, s. 69 i 72–75.

⁷ E. Samborski, *Zarys metodyki pracy prokuratora*, Warszawa 2010, s. 19.

⁸ Zob. np. T. Grzegorzczak, J. Tylman, *Polskie postępowanie karne*, Warszawa 2011, s. 259.

⁹ Zob. np. A. Choroszewski, P. Starzyński, *Sąd jako dominus litis postępowania przygotowawczego*, [w:] S. Lelental, J. Kudrelek, I. Nowicka (red.), *Czynności dochodzeniowo-śledcze i działania operacyjne Policji a rola sądu w postępowaniu przygotowawczym*, Szczytno 2008, s. 80.

¹⁰ Zob. np. T. Grzegorzczak, *Postępowanie przygotowawcze w procesie karnym*, Warszawa 1998, s. 77–85.

¹¹ Zob. np. J. Grajewski, *Niektóre problemy nadzoru nad postępowaniem przygotowawczym i zakresu wpływu sądu na przebieg procesu karnego*, [w:] A. Gerecka-Żołyńska, P. Górecki, H. Paluszkievicz, P. Wiliński (red.), *Skargowy model procesu karnego. Księga ofiarowana Profesorowi Stanisławowi Stachowiakowi*, Warszawa 2008, s. 90–91; J. Tylman, *Uwagi o modelu postępowania przygotowawczego*, [w:] P. Hofmański (red.), *Węzłowe problemy procesu karnego*, Warszawa

się, że nadzór prokuratora można scharakteryzować jako oddziaływanie na nadzorowane organy procesowe w taki sposób, aby postępowanie przygotowawcze zmierzało do realizacji określonych w ustawie celów postępowania przygotowawczego. Celem jest zaś korygowanie i usuwanie nieprawidłowości w działaniu organów prowadzących postępowanie przygotowawcze¹².

Swoistą formą nadzoru prokuratora nad postępowaniem przygotowawczym stanowi podjęcie na nowo umorzonego postępowania przygotowawczego, wznowienie prawomocnie umorzonego postępowania przygotowawczego oraz nadzwyczajne uchylenie przez Prokuratora Generalnego prawomocnego postanowienia o umorzeniu postępowania przygotowawczego¹³.

Prokurator zatwierdza również akt oskarżenia sporządzony przez Policję w dochodzeniu i wnosi go do sądu (art. 331 § 1 k.p.k.). Po przeprowadzeniu śledztwa akt oskarżenia jest już sporządzany i kierowany do sądu przez samego prokuratora¹⁴.

Przed sądem prokurator występuje jako oskarżyciel publiczny. Działa on w tym charakterze zarówno w sprawach publicznoskargowych, jak i w sprawach ściganych skargą prywatną, jeżeli zostaną one objęte przez niego ze względu na interes społeczny (art. 60 § 1 k.p.k.). Rola kierowniczego organu postępowania przygotowawczego oraz rola oskarżyciela publicznego nie mogą być realizowane w tym samym czasie.

Oskarżycielem publicznym jest organ państwowy, który we własnym imieniu wnosi i (lub) popiera oskarżenie w sprawach

2010, s. 102; B. Wójcicka, *Sytuacja ofiary przestępstwa w polskiej procedurze karnej. Wybrane zagadnienia*, [w:] T. Cielecki, A. Gudebska-Rusiecka (red.), *Poszanowanie godności ofiar przestępstw*, Legionowo 2002, s. 34.

¹² F. Prusak, *Nadzór prokuratora nad postępowaniem przygotowawczym*, Warszawa 1984, s. 99.

¹³ J. Tylman, *Nadzór nad dochodzeniem w opiniach prokuratorów*, „Acta Universitatis Lodziensis” 1988, Folia Iuridica 35, s. 4.

¹⁴ Zob. np. M. Greiser, *Sporządzony przez Policję i przekazany do sądu na podstawie art. 517d § 1 k.p.k. wniosek o rozpoznanie sprawy w postępowaniu przyspieszonym jako brak skargi uprawnionego oskarżyciela*, PS 2012, nr 7–8, s. 149–150.

o przestępstwa, które ustawa nakazuje lub zezwala ścigać skargą publiczną¹⁵. W. Daszkiewicz określał oskarżyciela publicznego jako podmiot, który na podstawie własnych uprawnień procesowych lub działający jako organ państwa występuje wobec sądu z żądaniem ukarania oskarżonego¹⁶. Oskarżyciel publiczny działa jako strona procesowa, która nie reprezentuje swojego prywatnego interesu, ale interes publiczny, który ze względu na rozdział kompetencji pomiędzy organami państwowymi staje się niejako „własnym” interesem prawnym oskarżyciela. Polega on na dążeniu do uzyskania sprawiedliwego, zgodnego z prawem rozstrzygnięcia w przedmiocie procesu¹⁷.

Oskarżycielem publicznym przed wszystkimi sądami jest prokurator (art. 45 § 1 k.p.k.). Przepis ten wyraża zasadę prymatu prokuratora jako oskarżyciela publicznego. Za interesujący i wart akceptacji należy uznać pogląd, że wnosząc akt oskarżenia, prokurator postępuje uczciwie i lojalnie tylko wtedy, gdy czynność tę wykonuje z subiektywnym przekonaniem popartym dowodami, że oskarżenie jest zarówno prawnie, jak i faktycznie uzasadnione. Przy braku takiego przekonania prokurator powinien umorzyć postępowanie przygotowawcze, nie podpisując niedostatecznie uzasadnionego aktu oskarżenia¹⁸.

Prokurator może również wykonywać czynności oskarżyciela publicznego w sprawach wniesionych do sądu przez innych oskarżycieli (art. 32 ust. 1 ustawy o prokuraturze)¹⁹. Jeżeli jednak w sprawie działa prokurator, to nie może w tej roli występować inny, nieprokuratorski oskarżyciel publiczny²⁰. Trzeba

¹⁵ T. Grzegorzczuk, J. Tylman, *Polskie...*, s. 295.

¹⁶ W. Daszkiewicz, *Oskarżyciel w polskim procesie karnym*, Warszawa 1960, s. 9.

¹⁷ T. Grzegorzczuk, J. Tylman, *Polskie...*, s. 295.

¹⁸ R. Kmiecik, *Akt oskarżenia jako pisemna forma skargi oskarżyciela publicznego*, Prok. i Pr. 2010, nr 1–2, s. 118.

¹⁹ Ustawa o prokuraturze z dnia 20 czerwca 1985 r., t. jedn.: Dz. U. 2011, nr 270, poz. 1599 ze zm.; zob. też: E. Samborski, *Zarys...*, s. 321.

²⁰ S. Steinborn, [w:] J. Grajewski (red.), J. Grajewski, K. Papke-Olszauskas, S. Steinborn, K. Woźniewski, *Prawo karne procesowe – część ogólna*, Warszawa 2007, s. 243.

tu jednak wskazać, że omawiane rozwiązania i ich znaczenie dla roli procesowej realizowanej przez prokuratora odnoszą się nie tylko do tego podmiotu, ale do każdego oskarżyciela publicznego. Mowa tu o tzw. nieprokuratorskich oskarżycielach publicznych, właściwych do podejmowania czynności oskarżycielskich. Artykuł 45 § 2 k.p.k. przewiduje bowiem, że inny organ państwowy może być oskarżycielem publicznym z mocy szczególnych przepisów ustawy, określających zakres jego działania.

Tak więc należy tu wskazać podmioty określone w Rozporządzeniu Ministra Sprawiedliwości z 13 czerwca 2003 r. w sprawie określenia organów uprawnionych obok Policji do prowadzenia dochodzeń oraz organów uprawnionych do wnoszenia i popierania oskarżenia przed sądem I instancji w sprawach podlegających rozpoznaniu w postępowaniu uproszczonym, jak również zakresu spraw zleconych tym organom²¹. Są to więc, w określonym w tym akcie normatywnym zakresie przedmiotowym, organy Inspekcji Handlowej, Państwowej Inspekcji Sanitarnej, Straży Granicznej, urzędy skarbowe i inspektorzy kontroli skarbowej, Prezes Urzędu Komunikacji Elektronicznej.

Podmioty wskazane w tym rozporządzeniu mogą działać jedynie w toku postępowania przed sądem I instancji, mogą one również wnosić o sporządzenie uzasadnienia wyroku i doręczenie odpisu wyroku i jego uzasadnienia (art. 422 § 1 k.p.k.), nie dysponują już natomiast uprawnieniami do wnoszenia środków odwoławczych od orzeczenia. Takim uprawnieniem dysponuje natomiast prokurator jako oskarżyciel publiczny²². Taka czynność bowiem, aczkolwiek dokonywana za pośrednictwem sądu *meriti*, jest już w istocie skierowana do sądu odwoławczego, przez co nie mieści się w zakresie wyznaczonym przez rozporządzenie. Zgodnie jednak z jego § 2 ust. 3, te ograniczenia nie mają zastosowania, jeżeli akt oskarżenia wnosi i popiera prokurator.

Drugą grupę nieprokuratorskich oskarżycieli publicznych stanowią podmioty wskazane w przepisach ustaw szczegól-

²¹ Dz. U. nr 108, poz. 1019 ze zm.

²² T. Grzegorzczuk, J. Tylman, *Polskie...*, s. 297–298.

nych²³. Mowa jest tam o strażnikach Straży Leśnej²⁴, strażnikach Państwowej Straży Łowieckiej²⁵, a także Państwowej Agencji Rozwiązywania Problemów Alkoholowych²⁶. Przedstawiciele tych organów nie są już tak ograniczeni jak podmioty wskazane w rozporządzeniu Ministra Sprawiedliwości, mogą więc nie tylko występować przed sądem I instancji, ale także wnosić i popierać środki odwoławcze w sądzie *a quem*²⁷.

Odrębną kwestią jest przyjęcie w k.p.k., że odstąpienie oskarżyciela publicznego od oskarżenia nie wiąże sądu (art. 14 § 2 k.p.k.)²⁸. Artykuł 32 ust. 2 ustawy o prokuraturze przewiduje, że w razie, gdy wyniki postępowania sądowego nie potwierdza-

²³ Zob. np. R.A. Stefański, *Krytycznie o obecnym modelu postępowania przygotowawczego*, [w:] P. Hofmański (red.), *Węzłowe problemy...*, s. 156–157; zob. również ujęcie obejmujące uprawnione podmioty w postępowaniu karnym skarbowym w: R.A. Stefański, *Zawiadomienie o niepopelnionym przestępstwie w świetle prawa karnego*, Prok. i Pr. 2005, nr 10, s. 41.

²⁴ Art. 47 Ustawy o lasach z dnia 28 września 1991 r., t. jedn.: Dz. U. 2011, nr 12, poz. 59 ze zm. Zadania w zakresie zwalczania przestępstw i wykroczeń w zakresie szkodnictwa leśnego i ochrony przyrody oraz wykonywania innych zadań w zakresie ochrony mienia wykonywane są przez strażników leśnych zaliczanych do Służby Leśnej (art. 47 ust. 1 w zw. z art. 45 ust. 1 pkt 3 ustawy).

²⁵ Art. 39 Ustawy: Prawo Łowieckie z dnia 13 października 1995 r., t. jedn.: Dz. U. nr 127, poz. 1066 ze zm.; zob. też postanowienie SN z dnia 17 grudnia 2008 r., I KZP 26/08, OSNKW 2009, z. 1, poz. 2.

²⁶ Art. 3 ust. 3 pkt 9 Ustawy o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi z dnia 26 października 1982 r., t. jedn.: Dz. U. 2007, nr 70, poz. 473 ze zm.

²⁷ Zob. w odniesieniu do organów Państwowej Straży Łowieckiej i Służby Leśnej: W. Grzeszczyk, *Glosa do postanowienia Sądu Najwyższego z dnia 17 grudnia 2008 r.*, sygn. I KZP 26/08, Prok. i Pr. 2009, nr 7–8, s. 246.

²⁸ Zob. np. W. Daszkiewicz, *Funkcje zasady skargowości w polskim procesie karnym*, Poznań 1975, s. 56–73; T. Grzegorzczak, *Odstąpienie oskarżyciela od oskarżania w sprawach o przestępstwa ścigane z urzędu*, [w:] J. Skorupka (red.), *Rzetelny proces karny. Księga Jubileuszowa Profesora Zofii Świdry*, Warszawa 2009, s. 295–301; P. Lewczyk, *Procesowa kontrola postępowania przygotowawczego*, Prok. i Pr. 2006, nr 9, s. 88; R. Olszewski, *Skargowość a wybrane aspekty kontroli formalnej aktu oskarżenia*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Handlowej im. Króla Stefana Batorego w Piotrkowie Trybunalskim” 2008, nr 4, s. 158.

ją zarzutów oskarżenia, prokurator odstępuje od oskarżenia. Ta dyspozycja powinna na drodze analogii mieć zastosowanie także w stosunku do nieprokuratorskich oskarżycieli publicznych²⁹. Słusznie wskazuje się przy tym, że odstąpienie prokuratora od oskarżenia ma też znaczenie wychowawcze, popieranie bowiem niezasadnego oskarżenia oddziaływałoby społecznie ujemnie³⁰.

W projekcie nowelizacji k.p.k. przyjęto w tym zakresie, że na podstawie proponowanego art. 14 § 2 oskarżyciel publiczny będzie mógł cofnąć akt oskarżenia do czasu rozpoczęcia przewodu sądowego na pierwszej rozprawie głównej. W toku przewodu sądowego cofnięcie aktu oskarżenia ma być dopuszczalne jedynie za zgodą oskarżonego. Ponowne wniesienie aktu oskarżenia przeciwko tej samej osobie o ten sam czyn będzie niedopuszczalne.

Przepis art. 46 k.p.k. przewiduje obecność prokuratora na rozprawie głównej. Udział ten jest obowiązkowy także na rozprawie toczącej się po przerwie w nowym terminie³¹. Redakcja tego przepisu i ujęcie w nim prokuratora, a nie oskarżyciela publicznego, pozwala wysnuć wniosek, że po pierwsze, dyspozycja przepisu dotyczy trybu zwyczajnego, a po drugie, że obowiązek prokuratora nie ustaje po odstąpieniu przez niego od oskarżenia. Nie jest on ponadto zobowiązany do udziału w rozprawie toczącej się na podstawie skargi oskarżyciela posiłkowego subsydiarnego (art. 55 § 4 k.p.k.)³². Obecność prokuratora na rozprawie również we wskazanej sytuacji jest przejawem reprezentowania przez niego interesu społecznego³³.

²⁹ Zob. np. W. Daszkiewicz, *Prawo karne procesowe. Zagadnienia ogólne*, t. I, Poznań 1999, s. 211.

³⁰ W. Michalski, *Wychowawcza funkcja sądu w postępowaniu karnym*, Warszawa 1976, s. 175.

³¹ Uchwała SN z dnia 25 sierpnia 1972 r., VI KZP 22/72, OSNKW 1972, z. 11, poz. 171.

³² P. Hofmański, E. Sadzik, K. Zgryzek, P. Hofmański (red.), *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, t. I, Warszawa 2011, t. I, s. 360; T. Grzegorzczak, *Kodeks postępowania karnego oraz ustawa o świadku koronnym. Komentarz*, Warszawa 2008, s. 196–197; W. Grzeszczyk, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, Warszawa 2012, s. 92.

³³ T. Grzegorzczak, J. Tylman, *Polskie...*, s. 395.

Prokurator, będąc organem postępowania przygotowawczego, a następnie oskarżycielem publicznym, realizuje procesową funkcję ścigania, a w postępowaniu sądowym funkcję oskarżania. Działa w ten sposób w ramach trójczłonowego stosunku procesowego, obejmującego również funkcje obrony i orzekania.

Należy tu wszak przypomnieć (była o tym mowa w rozdziale 2), że prokurator może też występować w toku śledztwa lub dochodzenia jako strona sądowych czynności postępowania przygotowawczego. Kiedy np. występuje on o zastosowanie tymczasowego aresztowania w toku tego stadium procesu czy o zatwierdzenie postanowienia o zarządzeniu kontroli i utrwalania rozmów, zmienia się jego status na czas przeprowadzenia takiej czynności procesowej. Podobnie jest np. z czynnością przesłuchania osoby na podstawie art. 316 § 3 k.p.k. W takich sytuacjach art. 299 § 3 k.p.k. przewiduje dla prokuratora status strony. Ma wówczas miejsce swoista kumulacja roli organu procesowego oraz roli strony. Prokurator, będąc organem procesowym, zyskuje w toku tych czynności ponadto status strony, co jest związane z podjęciem działania skierowanego na osiągnięcie celu, który jest uzależniony od decyzji sądu. Tak więc chodzi tu o przyjęty w prawie karnym procesowym sposób procedowania przed dopuszczonym do decydowania o wybranych kwestiach w postępowaniu przygotowawczym sądem, co nie pozbawia prokuratora jego kompetencji jako organu procesowego, a jedynie uzależnia rozstrzygnięcie danej sprawy od działania według takiego właśnie, jak przedstawiono, schematu. Można tu co najwyżej mówić jedynie o pozbawieniu prokuratora na czas rozpoznawania takiej sprawy pozycji kierowniczego organu postępowania przygotowawczego (*dominus litis*), jako że to nie on wydaje wówczas decyzję procesową.

Rola oskarżyciela publicznego w sytuacji, gdy prokurator prowadził śledztwo lub dochodzenie, jest przed sądem kontynuacją roli pełnionej przez niego w postępowaniu przygotowaw-

czym. Rzecz jasna tam, gdzie postępowanie przygotowawcze było prowadzone przez inne organy – np. wskazane w ustawach szczególnych, bezpośrednie następstwo ma miejsce w zależności od uprawnień do występowania przed sądem w charakterze oskarżyciela publicznego przez te organy. Jeżeli nie mogą one tam działać, wówczas występują do prokuratora o zatwierdzenie i wniesienie do sądu aktu oskarżenia, co ma miejsce w przypadku Policji na podstawie wspomnianego już art. 331 k.p.k.

W doktrynie wskazuje się, że trzecia z ról realizowanych przez prokuratora to rola rzecznika interesu społecznego, zwana też rolą rzecznika interesu publicznego, a także rzecznika praworządności³⁴. M. Cieślak mówił o rzecznikach interesu, wyróżniając rzeczników interesów społecznych i rzeczników interesów indywidualnych. Prokuratora i nieprokuratorskich oskarżycieli publicznych zaliczył do pierwszej grupy. Autor ten przyjmował, że rzecznicy to kategoria pośrednia między stronami a przedstawicielami stron. Występują oni w innym niż własny interesie, z którym są w odpowiedni sposób związani. Upoważnienie dla rzecznika wynika wprost z ustawy (co nie wyklucza różnej indywidualizacji personalnej) i nie odnoszą się do niego zasady dotyczące obrońców i pełnomocników³⁵.

Rola prokuratora w postępowaniu przed sądem jest złożona. Jak wskazywał powoływany już M. Cieślak, jest on tam zawsze rzecznikiem praworządności, a poza tym pełni najczęściej funkcję oskarżyciela, a więc rzecznika ścigania. W zależności od sytuacji procesowej uwydatnia się bardziej raz jedna, raz druga jego procesowa rola. Rzecznikiem praworządności prokurator jest więc również wtedy, gdy pełni funkcję oskarżyciela publicz-

³⁴ M. Cieślak, *Polska procedura karna. Podstawowe założenia teoretyczne*, Warszawa 1984, s. 42; W. Daszkiewicz, *Proces karny. Część ogólna*, Poznań 1995, s. 213; T. Grzegorzczuk, J. Tylman, *Polskie...*, s. 388–389; S. Waltoś, *Proces karny. Zarys systemu*, Warszawa 2009, s. 202–203.

³⁵ M. Cieślak, *Polska...*, s. 42.

nego. Ma wówczas miejsce kumulacja dwóch funkcji: ścigania (gdy działa on jako oskarżyciel) oraz obrony praworządności (rzecznik praworządności). Druga z nich ma znacznie szerszy zasięg od funkcji ścigania³⁶. Ta rola jest kluczowa i najważniejsza, stanowi ona swoisty wspólny mianownik dla wszystkich działań podejmowanych przez prokuratora w toku postępowania karnego. Powinna ona być realizowana przez niego przez cały tok postępowania karnego, obok wskazanych wcześniej dwóch pozostałych ról procesowych. Jej wzajemne oddziaływanie z tymi rolami jest każdorazowo uzależnione od konkretnej czynności, którą może podejmować prokurator w kolejnych stadiach procesu karnego.

Artykuł 4 k.p.k. stanowi, że organy prowadzące postępowanie karne są obowiązane badać oraz uwzględniać okoliczności przemawiające zarówno na korzyść, jak i na niekorzyść oskarżonego. Adresatem tej normy jest oczywiście również prokurator (a także inne organy postępowania przygotowawczego)³⁷. Oznacza to, że ma on być w swoich czynnościach obiektywny. Nie jest więc jego zadaniem ściganie, oskarżanie i popieranie oskarżenia w stosunku do osoby wbrew dokonanyim ustaleniom nawet wówczas, gdy w toku postępowania podważają one przyjętą pierwotnie hipotezę i uzasadniają zmianę sposobu postępowania i kierunku czynności.

To ogólne ujęcie art. 4 k.p.k. jest w omawianym aspekcie konkretyzowane m.in. w art. 425 § 4 k.p.k., zgodnie z którym oskarżyciel publiczny ma prawo wnieść środek odwoławczy także na korzyść oskarżonego³⁸. O ile więc inne strony procesowe są ograniczone koniecznością zachowania *gravamen* w for-

³⁶ *Ibidem*, s. 42–43.

³⁷ W. Jasiński, *Skrócony akt oskarżenia*, Prok. i Pr. 2007, nr 6, s. 63.

³⁸ Art. 32 ust. 3 ustawy o prokuraturze przewiduje, że prokurator wnosi, w wypadkach przewidzianych w ustawach, środki zaskarżenia od orzeczeń sądowych. Zob. np. T. Grzegorzczuk, J. Tylman, *Polskie...*, s. 395; S. Zabłocki, *Postępowanie odwoławcze w kodeksie postępowania karnego po nowelizacji*, Warszawa 2003, s. 27.

mułowaniu środka odwoławczego, a więc posiadaniem interesu prawnego w zaskarżeniu orzeczenia lub rozstrzygnięcia, czyli obowiązkiem wykazania, że naruszyło ono prawa lub szkodziło interesom skarżącego, tak w przypadku oskarżyciela publicznego takiego wymagania nie ma³⁹. Z drugiej strony należy jednak zauważyć, że ani odstąpienie od oskarżenia, ani wnioskowanie o uniewinnienie oskarżonego nie pozbawia prokuratora możliwości zaskarżenia wyroku na niekorzyść oskarżonego⁴⁰.

Można tu postawić pytanie, czy to uprawnienie prokuratora odnosi się jedynie do oskarżonego, czy również do pokrzywdzonego. Odpowiedź jest jednoznaczna. Ze względu na wymóg obiektywizmu, realizację zasady prawdy materialnej, a także treść art. 2 § 1 pkt 3 k.p.k. należy uwzględniać także interesy pokrzywdzonego, a więc podejmować działania na rzecz obu stron sporu. Niewłaściwe byłoby podejmowanie czynności na rzecz tylko jednego z uczestników postępowania karnego.

Pojawia się pytanie, czy w opisanych tu sytuacjach należy mówić o rolach czy funkcjach w procesie karnym? Czy trzy wskazane układy dotyczące prokuratora wiążą się z wyodrębnieniem pełnionych przez niego ról czy funkcji w postępowaniu karnym? Dwa pierwsze, dające się wyraźnie nakreślić poprzez odwzorowanie konstrukcji procesu i zadania, jakie ma realizować prokurator, pozwalają mówić o rolach organu postępowania przygotowawczego i oskarżyciela publicznego. Są to dające się wyodrębnić dwa zespoły uprawnień i obowiązków prokuratora związane z realizacją celów postępowania karnego i mające znaczenie dla przedmiotu procesu. Te dwie role prokuratora dotyczą zatem wykonywania przez niego zadań procesowych

³⁹ K. Łojewski, B. Namysłowska-Gabrysiak, *Postępowanie karne, Wzory pism z prawa materialnego i procesowego z objaśnieniami oraz CD*, t. I, Warszawa 2003, s. 3.

⁴⁰ J. Grajewski, [w:] J. Grajewski, L.K. Paprzycki, M. Płachta, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, t. II, Kraków 2003 s. 27.

związanych z poszczególnymi stadiami postępowania karnego. Te zadania dają się skonkretyzować na podstawie zasadniczych z tego punktu widzenia aktów prawnych, takich jak kodeks postępowania karnego, ustawa o prokuraturze czy innych, o niższej randze normatywnej, np. regulamin wewnętrznego urzędowania powszechnych jednostek organizacyjnych prokuratury⁴¹.

Natomiast co do reprezentowania interesu społecznego, to nie powinno mówić się tu o odrębnej roli procesowej, a o funkcji realizowanej zarówno w ramach tych dwóch ról procesowych, jak i odrębnie, kiedy prokurator wykonuje czynności procesowe poza ściganiem w postępowaniu przygotowawczym i oskarżaniem w postępowaniu jurysdykcyjnym. Prokurator może więc, działając z urzędu, np. wykonywać prawa zmarłego pokrzywdzonego, jeżeli osoby najbliższe nie realizują tych czynności lub gdy nie zostały one ujawnione (art. 52 § 1 k.p.k.)⁴². Natomiast w art. 52 § 2 k.p.k. użyto ogólnego sformułowania „organ prowadzący postępowanie”, mówiąc o powinności tego podmiotu o pouczeniu co najmniej jednej z osób najbliższych dla zmarłego pokrzywdzonego o przysługujących jej uprawnieniach. Hipoteza tego przepisu niewątpliwie odnosi się również do prokuratora. Organ ten może też np. złożyć wniosek o wydanie wyroku łącznego (art. 570 k.p.k.)⁴³ czy wnieść kasację zarówno na niekorzyść oskarżonego, jak i na jego korzyść. Prokurator może też podejmować czynności na podstawie ustawy z 23 lutego 1991 r. o uznaniu za nieważne orzeczeń wydanych wobec osób represjonowanych za działalność na rzecz niepodległego bytu Pań-

⁴¹ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 24 marca 2010 r., Dz. U. nr 49, poz. 296.

⁴² W projekcie przewidziano tu dodanie art. 52a w brzmieniu: W przypadku likwidacji lub przekształcenia osoby prawnej lub jednostki organizacyjnej nie mającej osobowości prawnej, której odrębne przepisy przyznają zdolność prawną, prawa, które by jej przysługiwały jako pokrzywdzonemu, może wykonywać następca prawny.

⁴³ Zob. np. D. Kala, *Postępowanie w przedmiocie wydania wyroku łącznego*, Toruń 2003, s. 183–186.

stwa Polskiego⁴⁴. Takich sytuacji można wskazać więcej. Należy tu ponadto dodać, że i inni uczestnicy postępowania karnego mogą działać niejako poza (czy niezależnie od) funkcjami procesowymi. Tak jest np. w przypadku interwenienta w procesie karnym skarbowym⁴⁵.

Należałoby zatem mówić tutaj o innych niż dwie wskazane, zasadnicze role prokuratora, a więc organu postępowania przygotowawczego i oskarżyciela publicznego. Oznacza to, że każdorazowo prokurator wykonując te role realizuje jednocześnie funkcję rzecznika interesu społecznego. Czyni tak również wtedy, gdy podejmuje czynności procesowe poza tymi rolami. Tak więc można te role definiować w odniesieniu do charakteru danej czynności procesowej i znaczeniu w jej ramach aktywności procesowej prokuratora, zakładając jako ich wspólny mianownik reprezentowanie interesu społecznego. Przyjęcie takiego stanowiska świadczyłoby o zakwalifikowaniu reprezentowania interesu społecznego jako funkcji pełnionej przez prokuratora. Pytanie, jakie trzeba jednak w związku z tym postawić, dotyczy tego, jaki charakter będzie miała ta funkcja?

Trudno ją zakwalifikować do funkcji procesowych wyodrębnionych w ramach trójczłonowego stosunku procesowego, a więc funkcji ścigania, orzekania i obrony. Funkcja ta ma inny jeszcze profil, który ujawnia się, w zależności od sytuacji, zarówno w ramach ścigania (oskarżania), obrony, ale i niezależnie od nich. Można ją określić mianem funkcji interesu społecznego (publicznego). Byłaby to więc inna funkcja niż tradycyjnie wyodrębniona funkcja procesowa i miałaby ona być realizowana obok ról pełnionych przez prokuratora.

Spółeczny to: 1) odnoszący się do społeczeństwa; powstający, tworzący się w społeczeństwie; realizowany w społeczeństwie,

⁴⁴ Dz. U. 1991, nr 34, poz. 149 ze zm.

⁴⁵ R. Olszewski, *Pozycja procesowa interwenienta w postępowaniu karnym skarbowym*, [w:] T. Grzegorzczak, J. Izydorczyk, R. Olszewski (red.), *Z problematyki funkcji procesu karnego*, Warszawa 2013, s. 461–462.

przez społeczeństwo, związany ze społeczeństwem; 2) zorganizowany, przeznaczony dla społeczeństwa, do obsługiwanego społeczeństwa, do zaspokajania jego potrzeb; będący przedstawicielem społeczeństwa, pracujący dla społeczeństwa, dla dobra ogółu⁴⁶.

Publiczny to: 1) dotyczący ogółu ludzi, służący ogółowi, przeznaczony, dostępny dla wszystkich; związany z jakimś urzędem, z jakąś instytucją; ogólny, powszechny, społeczny, nieprywatny; 2) odbywający się wobec świadków, w miejscu dostępnym dla wszystkich; oficjalny, jawny⁴⁷. Biorąc pod uwagę znaczenie (szczególnie pierwszego) tych przymiotników, wydaje się, że bardziej adekwatnym określeniem będzie „społeczny”. Uwzględniając jednak wykładnię historyczną i zakorzenienie synonimicznego pojmowania tych wyrażen, można przyjąć, że użycie określenia „publiczny” jest również dopuszczalne.

Można tu przyjąć, żeby działanie prokuratora nie polegające na ściganiu (oskarżaniu) było kwalifikowane jako rola rzecznika. Wydaje się jednak, że w takich sytuacjach właściwiej będzie mówić o każdorazowej roli związanej z podejmowaniem konkretnych czynności procesowych, np. roli podmiotu inicjującego postępowanie odwoławcze czy stosującego nadzwyczajne środki

⁴⁶ *Słownik języka polskiego*, red. M. Szymczak, t. III, Warszawa 1981, s. 296; zob. też *Wielki słownik języka polskiego*, red. E. Polański, E. Dereń, Kraków 2012, s. 778: 1) odnoszący się do społeczeństwa, powstający w społeczeństwie, realizowany w społeczeństwie (ustrój społeczny, normy społeczne); 2) należący do społeczeństwa (majątek społeczny, mienie społeczne); 3) przeznaczony dla społeczeństwa, do obsługiwanego społeczeństwa (instytucja społeczna, społeczna służba zdrowia); 4) pracujący, wykonywany dla dobra społeczeństwa (działacz społeczny, praca społeczna); 5) wykonywany, przeprowadzany przez społeczeństwo, zbiorowy, ogólny (protest społeczny, osąd społeczny); 6) zorganizowany bez udziału państwa, niepaństwowy (szkoła społeczna).

⁴⁷ *Słownik języka polskiego*, red. M. Szymczak, t. II, Warszawa 1979, s. 1074; zob. też *Wielki słownik...*, s. 688: 1) dotyczący ogółu, służący ogółowi, dostępny dla wszystkich (biblioteka publiczna, porządek publiczny, bezpieczeństwo publiczne, zrobić coś dla dobra publicznego, oddać coś do użytku publicznego); 2) odbywający się w miejscu dostępnym dla wszystkich, jawny, oficjalny (wystąpienie publiczne, egzekucja publiczna).

zaskarżenia. Takie rozróżnienie będzie miało też znaczenie wszędzie tam, gdzie rzecz dotyczy innych rzeczników niż prokurator, którzy podejmują działania w różnych stadiach procesowych (a nawet przed procesem) i na rzecz różnych podmiotów, albo nie mając na uwadze żadnego skonkretyzowanego podmiotu⁴⁸.

Do rzeczników interesu społecznego można zaliczyć, poza omawianym organem procesowym, przedstawiciela społecznego, Rzecznika Praw Obywatelskich, Rzecznika Praw Dziecka, Prokuratora Generalnego, instytucję państwową, samorządową lub społeczną zawiadamiającą o przestępstwie⁴⁹.

Do czynności realizowanych w charakterze rzecznika interesu społecznego, wyłącznie przez prokuratora, niewątpliwie należy zaliczyć objęcie przez niego postępowania prywatnoskarżowego. Może ono odbywać się w dwojaki sposób. Po pierwsze, w sprawach o przestępstwa ścigane z oskarżenia prywatnego prokurator wszczyna dochodzenie, jeżeli wymaga tego interes społeczny. Postępowanie toczy się wówczas z urzędu (art. 60 § 2 *in*

⁴⁸ Tak jest np. w przypadku instytucji państwowej, samorządowej i społecznej zawiadamiającej o przestępstwie.

⁴⁹ Zob. np. W. Daszkiewicz, *Proces...*, s. 213–220; T. Grzegorzczak, J. Tylman, *Polskie...*, s. 388–396. Czy np. instytucja państwowa i samorządowa, wykonując prawny obowiązek zawiadomienia o przestępstwie, realizuje funkcję ścigania karnego? Aczkolwiek w następstwie tej czynności może dojść do ścigania, ale takie zawiadomienie będzie raczej wynikać z zagrożenia karnego przewidzianego w art. 231 k.k. wobec osoby, stojącej na czele takiej instytucji i nie wykonującej obowiązku z art. 304 § 2 k.p.k. (jak również z etosu urzędniczego), niż działania podejmowanego w związku z określoną rolą w przyszłym postępowaniu karnym. Taka rola jest natomiast niejako przypisana do konkretnych uprawnień związanych z czynnościami postępowania karnego, w tym wypadku może ona wiązać się np. z prawem zaskarżenia postanowienia o odmowie wszczęcia śledztwa lub dochodzenia. Analogicznie można odnieść to do innych rzeczników interesu społecznego, którzy działając w ramach funkcji interesu społecznego realizują konkretne role w procesie, np. Rzecznik Praw Obywatelskich może inicjować postępowanie kasacyjne na podstawie art. 521 k.p.k. [uwaga R.O.].

principio k.p.k.), a następnie prokurator wnosi i popiera akt oskarżenia w takiej sprawie, działając w niej jako oskarżyciel publiczny. Pokrzywdzony może wtedy przyłączyć się do postępowania jako oskarżyciel posiłkowy uboczny (art. 60 § 2 *in fine* k.p.k.)⁵⁰. Może też mieć miejsce sytuacja, że w czasie prowadzenia postępowania przygotowawczego w sprawie o czyn publicznoskargowy okaże się, że powinien on być kwalifikowany jako przestępstwo ścigane skargą prywatną. Prokurator może wówczas zdecydować o kontynuowaniu postępowania, obejmując czyn prywatnoskargowy. Wydaje on wówczas postanowienie o objęciu ścigania, jeżeli postępowanie toczy się w fazie *in rem* bądź zmienia kwalifikację prawną czynu, jeśli ma to miejsce już w fazie *ad personam*⁵¹.

W orzecznictwie Sądu Najwyższego zwracano uwagę, że wszczęcie postępowania karnego przez prokuratora w sprawach o przestępstwa ścigane z oskarżenia prywatnego powinno wyrazić się w formie wydania postanowienia o wszczęciu postępowania przygotowawczego. W wypadku jednak, gdy toczy się już postępowanie przygotowawcze (wszczęte przez prokuratora lub Policję) o czyn początkowo zakwalifikowany jako przestępstwo ścigane z oskarżenia publicznego, prokurator może realizować swoje uprawnienia – przewidziane w art. 50 § 1 d.k.p.k. [obecnie art. 60 § 1 k.p.k. – uwaga R.O.] – przez wydanie postanowienia o przedstawieniu zarzutów lub o zmianie takiego postanowienia, albo przez wniesienie aktu oskarżenia z odpowiednio zmienioną kwalifikacją prawną zarzucanego oskarżonemu czynu. Tego rodzaju ingerencja prokuratora będzie dopuszczalna oczywiście tylko wtedy, jeżeli przejęte (przekształcone) postępowanie przygotowawcze zostało wszczęte przed upływem terminu przewidzianego w kodeksie karnym⁵².

⁵⁰ Zob. np. T. Grzegorzczak, *Kodeks postępowania karnego...*, s. 227–228; J. Grajewski, [w:] J. Grajewski, L.K. Paprzycki, M. Płachta, *Kodeks...*, t. I, s. 222.

⁵¹ K. Dudka, *Wybrane aspekty dochodzenia w sprawach o przestępstwa prywatnoskargowe*, Prok. i Pr. 2005, nr 6, s. 28 i 32.

⁵² Uchwała składu 7 sędziów SN z dnia 24 listopada 1995 r., I KZP 28/95, OSNKW 1996, z. 1–2, s. poz. 1. Zob. też aprobowaną głosę K. Marszało, *Glosa do wyroku SN z dnia 24 listopada 1995 r., I KZP 28/95, PiP 1997, z. 3, s. 112–114.*

Nowsze stanowisko Sądu Najwyższego pozostaje zbieżne z wcześniejszą linią w tym zakresie. I tak np. przyjął on, że prokurator przez wniesienie aktu oskarżenia do sądu wyraża nie tylko swoją wolę do realizacji uprawnienia przewidzianego w art. 60 § 1 k.p.k., lecz faktycznie dokonuje wszczęcia postępowania karnego w rozumieniu art. 60 § 1 k.p.k. Do takiej decyzji uprawnia go treść przepisu art. 60 § 1 k.p.k., w każdym stadium postępowania karnego. Oczywiście, lepiej byłoby, aby prokurator taką decyzję poprzedził wydaniem postanowienia, lecz nie jest to warunek konieczny. Wszczęcie postępowania karnego przez prokuratora w sprawie o przestępstwa ścigane z oskarżenia prywatnego, gdy toczy się już postępowanie przygotowawcze o czyn zakwalifikowany jako przestępstwo ścigane z oskarżenia publicznego, powinno przybrać formę wydanego przez prokuratora postanowienia o przedstawienia zarzutów albo o jego zmianie, z jednoczesnym przywołaniem w tym postanowieniu art. 60 § 1 k.p.k.⁵³

Druga postać objęcia polega na tym, że jeżeli wymaga tego interes społeczny, prokurator wstępuje do postępowania już wszczętego, obejmując je jako oskarżyciel publiczny. Dotychczasowy oskarżyciel prywatny staje się *ex lege* oskarżycielem posiłkowym ubocznym (art. 60 § 2 *in principio* k.p.k.)⁵⁴. Kon-

⁵³ Wyrok SN z dnia 5 września 2006 r., IV KK 176/06, OSNwSK 2006, z. 1, poz. 1662. Swoje stanowisko SN potwierdził rok później, stwierdzając, że w sytuacji, gdy czyn przypisany skazanemu naruszał kilka przepisów ustawy, w tym również taki, który dotyczył przestępstwa ściganego z oskarżenia prywatnego, prokurator przez fakt wniesienia do sądu aktu oskarżenia, wyraził nie tylko swoją wolę realizacji uprawnienia wynikającego z art. 60 § 1 k.p.k., ale także dokonał wszczęcia postępowania w trybie powołanego przepisu. Fakt powołania przez oskarżyciela publicznego w kwalifikacji prawnej czynu ściganego z oskarżenia prywatnego jest równoznaczny ze ściganiem przez niego czynu w całej jego postaci, a więc i w zakresie prywatnoskargowym. Jakkolwiek właściwe byłoby, aby prokurator taką decyzję poprzedził wydaniem stosownego postanowienia, nie jest to warunek konieczny, postanowienie SN z dnia 26 września 2007 r., IV KK 251/07, OSNwSK 2007, z. 1, poz. 2098.

⁵⁴ Zob. np. T. Grzegorzcyk, *Kodeks postępowania karnego...*, s. 227; J. Grajewski, [w:] J. Grajewski, L.K. Paprzycki, M. Płachta, *Kodeks...*, t. I, s. 222.

sekwencją skutecznego objęcia postępowania prywatnoskargowego przez prokuratora jest to, że prawo skargi pokrzywdzonego przechodzi wówczas w tzw. stan drzemiący (*actio dormiens*)⁵⁵.

Zwraca uwagę, że te regulacje są zgodne z formułowanym już pod rządami st.k.p.k. postulatem, żeby prokurator obejmował postępowanie prywatnoskargowe, jeżeli wymaga tego interes społeczny, a nie, żeby mógł to robić, jeżeli uzna, że wymaga tego ten interes. Miało to podkreślać obowiązek objęcia postępowania przez prokuratora w razie zaistnienia obiektywnego kryterium w postaci interesu publicznego⁵⁶. Artykuł 72 § 1 st.k.p.k. w kształcie nadanym przez ustawę z 20 lipca 1950 r. przewidywał, że w sprawie oskarżenia prywatnego prokurator mógł objąć oskarżenie, jeżeli uznał, że wymagał tego interes publiczny. Postępowanie toczyło się wówczas z urzędu, lecz oskarżyciel prywatny zachowywał prawo popierania oskarżenia (art. 72 § 2 st.k.p.k.)⁵⁷. Po zmianach wprowadzonych przez ustawę z 28 kwietnia 1952 r. te zagadnienia znalazły się w art. 65⁵⁸. Objęcie oskarżenia oznaczało wniesienie i popieranie oskarżenia przez prokuratora bądź przyłączenie się prokuratora w każdym stadium postępowania do oskarżenia, wniesionego przez oskarżyciela prywatnego. Postępowanie toczyło się wówczas z urzędu (art. 65 § 2). W razie odstąpienia prokuratora od oskarżenia sąd umarzał postępowanie, jeżeli sprawę wszczął prokurator. O odstąpieniu prokuratora od oskarżenia sąd zawiadamiał pokrzywdzonego, który mógł wnieść akt oskarżenia (art. 65 § 3).

⁵⁵ Zob. np. T. Razowski, A. Tomaszewski, *O właściwym rozumieniu skargi o wszczęcie postępowania w sprawach o przestępstwa ścigane z oskarżenia prywatnego* (art. 488 § 1 k.p.k.), *Prok. i Pr.* 2005, nr 6, s. 268.

⁵⁶ W. Daszkiewicz, *Ingerencja prokuratora w sprawę o przestępstwa prywatnoskargowe w polskim procesie karnym*, Warszawa 1956, s. 190–191.

⁵⁷ Ustawa z dnia 20 lipca 1950 r. o zmianie przepisów postępowania karnego, *Dz. U.* nr 38, poz. 348.

⁵⁸ Ustawa z dnia 28 kwietnia 1952 r. o zmianie niektórych przepisów postępowania karnego, *Dz. U.* nr 25, poz. 170.

O odstąpieniu prokuratora od oskarżenia w sprawie wszczętej przez oskarżyciela prywatnego sąd zawiadamiał tego oskarżyciela, który mógł popierać oskarżenie, a sprawa toczyła się dalej.

Podobnie ujmowano tę kwestię w art. 50 § 1 d.k.p.k., przyjmując, że jeżeli w rzeczywistości interes społeczny wymaga objęcia oskarżenia, to prokurator nie mógł uznać, że interes społeczny tego nie wymaga (argument z zasady prawdy materialnej oraz z funkcji prokuratora jako rzecznika interesu publicznego) i odwrotnie. Słowa „mógł” nie powinno się interpretować jako przejawu dowolności przyznanej prokuratorowi⁵⁹.

Interes społeczny to kategoria obiektywna, która podlega jedynie stwierdzeniu przez prokuratora, a nie jego dowolnej ocenie. W każdym przypadku, gdy prokurator stwierdzi istnienie interesu społecznego, ma on obowiązek objęcia ściganiem lub przyłączenia się do postępowania prywatnoscargowego⁶⁰. Słusznie zwraca się uwagę w judykaturze, że w przypadku przestępstw prywatnoscargowych prokurator, kierując się legitymacją procesową wynikającą z treści art. 60 § 1 k.p.k., władny jest wszcząć postępowanie z urzędu w każdej sprawie, jeżeli wymaga tego interes społeczny, co jednakże stanowiąc suwerenną decyzję tego organu nie podlega kontroli sądu⁶¹. Za właściwy należy przy tym uznać pogląd, przyjmujący, że okoliczności uzasadniające objęcie postępowania przez prokuratora nie mogą być ograniczane tylko do oskarżenia, ale mogą one też spowodować działanie po stronie oskarżonego. Może to mieć miejsce np. w związku z obrazą przepisów postępowania naruszają-

⁵⁹ K. Marszał, *Ingerencja prokuratora w ściganie przestępstw prywatnoscargowych w polskim procesie karnym*, Warszawa 1980, s. 36–37. Art. 50 § 1 d.k.p.k.: W sprawach o przestępstwa ścigane z oskarżenia prywatnego prokurator może wszcząć postępowanie albo przyłączyć się do postępowania już wszczętego, jeżeli według jego oceny wymaga tego interes społeczny.

⁶⁰ P. Strzelec, [w:] K. Dudka (red.), B. Dobosiewicz, K. Dudka, B. Dudzik, J. Kosowski, E. Kruk, M. Mozgawa-Saj, P. Strzelec, *Postępowania szczególne i odrębne w procesie karnym*, Warszawa 2012, s. 48–49.

⁶¹ Wyrok SA w Białymstoku z dnia 24 stycznia 2002 r., II AKa 350/01, KZS 2002, z. 6, poz. 27.

cych prawo oskarżonego do obrony czy zachowaniem pokrzywdzonego, prowokującym oskarżonego do popełnienia czynu przestępnego⁶². Za słusznie krytykowane należy zatem uznać orzeczenie Sądu Najwyższego, dopuszczającego ingerencję prokuratora tylko po stronie oskarżenia, ograniczoną przy tym do wypadków, gdy takiej ingerencji wymaga interes społeczny. Jeśli zaś po objęciu czy przyłączeniu się do oskarżenia w sprawie o przestępstwo ścigane z oskarżenia prywatnego prokurator dochodzi do wniosku, że jego ingerencja po stronie oskarżenia nie znajduje uzasadnienia w świetle przepisu art. 50 § 1 d.k.p.k., to obowiązany jest on w każdym stadium postępowania odstąpić od oskarżenia, pozostawiając wyłącznie pokrzywdzonemu dalsze popieranie wniesionego przez niego przedtem oskarżenia albo decyzję co do wniesienia lub niewnoszenia aktu oskarżenia, a oskarżonemu – obronę przed tym oskarżeniem. W konsekwencji Sąd Najwyższy przyjął, że objęcie przez prokuratora oskarżenia nie uprawnia go do wnoszenia środka odwoławczego domagającego się uniewinnienia oskarżonego⁶³.

Działanie prokuratora w charakterze oskarżyciela publicznego w sprawie ściganej skargą prywatną nie ma rangi bezwzględnie obowiązującej. Prokurator, jak wskazano, w każdej sprawie może, stwierdzając brak interesu społecznego w popieraniu oskarżenia, odstąpić od oskarżenia. Konsekwencje takiego postąpienia uzależnione są od postaci wcześniejszego objęcia przez niego postępowania.

⁶² K. Dudka, M. Mozgawa, *Interes społeczny jako przesłanka prokuratorskiej ingerencji w ściganie przestępstw prywatnoskargowych w trybie art. 60 k.p.k.*, [w:] T. Grzegorzczak (red.), *Funkcje procesu karnego. Księga jubileuszowa Profesora Janusza Tylmana*, Warszawa 2011, 61.

⁶³ Uchwała składu 7 sędziów SN z dnia 26 czerwca 1970 r., VI KZP 18/69, OSNKW 1970, z. 9, poz. 99. Krytycznie oceniali ten judykat m.in: S. Waltoś, *Glosa do uchwały SN z dnia 26 czerwca 1970 r., VI KZP 18/69*, PiP 1971, z. 7, s. 191–194; J. Smoleński, *Glosa do uchwały SN z dnia 26 czerwca 1970 r., VI KZP 18/69*, PiP 1973, z. 6, s. 176–181; K. Marszał, *Ingerencja...*, s. 72–79. Tezę SN aprobował A. Kafarski, *Przegląd orzecznictwa SN za rok 1971*, NP 1972, nr 12, s. 1842.

W sytuacji, gdy prokurator po przeprowadzeniu dochodzenia sam wniósł akt oskarżenia, pokrzywdzony może w ciągu 14 dni od odstąpienia prokuratora od oskarżenia złożyć akt oskarżenia lub oświadczenie, że podtrzymuje oskarżenie jako prywatne. Brak skutecznego objęcia powoduje konieczność umorzenia takiego postępowania (art. 60 § 4 k.p.k.). Przepis ten nie ma zastosowania, jeżeli pokrzywdzony przed upływem terminu przedawnienia złożył do prokuratora skargę przeciwko określonej osobie o popełnienie przestępstwa – niezależnie od trybu jego ścigania – a prokurator prawomocnie odstąpił od ścigania wobec stwierdzenia, że przestępstwo ścigane jest z oskarżenia prywatnego i uznał on, że interes społeczny nie wymaga jego działania z urzędu na podstawie art. 60 § 1 k.p.k.⁶⁴

W drugim przypadku odstąpienie prokuratora od oskarżenia powoduje, że pokrzywdzony powraca do roli oskarżyciela prywatnego. Wypada przypomnieć w tym miejscu, że w przeciwieństwie do oskarżenia publicznego, oskarżenie prywatne pozostaje w dyspozycji oskarżyciela. Może on swoim zachowaniem przesądzić o dalszych losach procesu⁶⁵. Oznacza to m.in., że odstąpienie oskarżyciela prywatnego od oskarżenia powoduje konieczność umorzenia postępowania przez sąd, przy czym, jeśli odstąpienie następuje po rozpoczęciu przewodu sądowego, dla skuteczności wymaga ono zgody oskarżonego (art. 496 § 1 k.p.k.)⁶⁶.

Działając jako rzecznik interesu społecznego prokurator może też wytoczyć powództwo cywilne. Może to mieć miejsce zarówno na rzecz pokrzywdzonego, jak i w razie jego śmierci na rzecz osób najbliższych. Jest to wówczas, jak już wskazano w rozdziale 2, powództwo o roszczenia majątkowe przysługujące tym osobom, a nie zmarłemu pokrzywdzonemu. Artykuł 64 k.p.k. przewiduje,

⁶⁴ Wyrok SN z dnia 21 grudnia 2007 r., IV KK 321/07, OSNKW 2008, z. 6, poz. 44. Tak też np. W. Grzeszczyk, *Kodeks postępowania karnego...*, s. 109.

⁶⁵ S. Waltoś, *Postępowania szczególne w procesie karnym (Postępowania kodeksowe)*, Warszawa 1973, s. 198.

⁶⁶ O tych zagadnieniach była już mowa w rozdziale 2.

że prokurator do rozpoczęcia przewodu sądowego na rozprawie głównej wytacza powództwo cywilne na rzecz pokrzywdzonego lub osoby najbliższej albo popiera wytoczone przez pokrzywdzonego lub tę osobę powództwo, jeżeli wymaga tego interes społeczny. Powinien on to robić wówczas, gdy stwierdzi, że podjęcie czynności jest uzasadnione interesem społecznym. Ocena wystąpienia interesu społecznego należy do prokuratora. Nie może ona jednak być dowolna, ale uwzględniać całokształt okoliczności danej sprawy. Powinien on więc działać, gdy szkoda nie zostaje naprawiona, a pokrzywdzony pozostaje bierny, nie ma natomiast takiej konieczności, jeśli pokrzywdzony podejmuje działania w tym kierunku lub korzysta z pomocy pełnomocnika⁶⁷.

Osoba, której dotyczy powództwo wniesione przez prokuratora, może wstąpić do postępowania. W sytuacji, gdy w procesie występuje już powód cywilny i prokurator, następuje kumulacja skarg o roszczenia cywilne⁶⁸. Niezależnie jednak od tego prokurator nie może samodzielnie rozporządzać przedmiotem sporu (art. 56 § 2 k.p.c.)⁶⁹. Pomiedzy prokuratorem wytaczającym powództwo cywilne a osobami, na rzecz których to robi, zachodzi wówczas współuczestnictwo jednolite (art. 89 k.p.k. w zw. z art. 56 § 1 *in fine* k.p.c.)⁷⁰. Dochodzi więc wówczas do sytuacji, że po stronie powodowej występują dwa niezależne od siebie podmioty, a więc pokrzywdzony działający jako powód cywilny, a także prokurator.

O reprezentowaniu interesu społecznego można mówić również w związku ze stosowaniem instytucji z art. 46 k.k. Jak już

⁶⁷ J. Misztal-Konecka, *Roszczenia majątkowe osób najbliższych dla pokrzywdzonego*, Warszawa 2008, s. 131–132.

⁶⁸ W. Daszkiewicz, *Proces adhezyjny na tle prawa polskiego*, Warszawa 1961, s. 122–123.

⁶⁹ J. Misztal-Konecka, *Roszczenia...*, s. 133; S. Włodyka pisał o kumulacji podmiotowej czynnej (współuczestnictwie czynnym) w: *Powództwo prokuratora w polskim procesie cywilnym*, Warszawa 1957, s. 164.

⁷⁰ Zob. np. E. Samborski, *Dochodzenie roszczeń cywilnych w procesie karnym*, Warszawa 2004 s. 61–62.

zostało powiedziane w rozdziale 2, k.p.k. przewiduje, że wniosek o zastosowanie tego środka może złożyć pokrzywdzony lub prokurator do zakończenia pierwszego przesłuchania pokrzywdzonego na rozprawie głównej (art. 49a k.p.k.)⁷¹. To uprawnienie nie może łączyć się z powództwem cywilnym, co do którego, w przypadku wcześniejszego złożenia wniosku o naprawienie szkody z art. 46 k.k., sąd powinien wydać postanowienie o odmowie przyjęcia powództwa na podstawie art. 65 § 1 pkt 6 k.p.k. Ten środek nie może bowiem konkurować z powództwem cywilnym. W doktrynie w związku z tym postuluje się, żeby w sytuacji, gdy z wnioskiem o naprawienie szkody występował prokurator, uzgodnił to z pokrzywdzonym. Wobec braku takiego ustalenia możliwe jest bowiem, że działanie prokuratora unieвозмоżliwi pokrzywdzonemu dochodzenie jego roszczeń w postępowaniu karnym w pełnej wysokości⁷². Choć ten pogląd został sformułowany w związku z omawianiem instytucji skazania bez rozprawy na podstawie art. 335 k.p.k. i udzieleniem przez oskarżonego zgody na częściowe naprawienie szkody na podstawie art. 46 k.k., ale zasługuje on na aprobatę nie tylko w związku ze stosowaniem konsensualnych sposobów rozstrzygania spraw karnych. Przyjęcie go pozwala na zaspokajanie interesów pokrzywdzonego i wyboru przez niego najlepszej drogi do realizacji roszczeń w postępowaniu karnym.

⁷¹ Projekt nowelizacji k.p.k. zakłada zmianę tego przepisu w ten sposób, że wniosek będzie mógł być składany tak jak dotychczas, przez pokrzywdzonego i prokuratora, ale aż do zamknięcia przewodu sądowego na rozprawie głównej.

⁷² K. Nowicki, *Realizacja sprawiedliwości naprawczej w ramach postępowania prowadzonego na podstawie wniosku z art. 335 k.p.k.*, [w:] T. Grzegorzczak (red.), *Funkcje procesu karnego. Księga jubileuszowa Profesora Janusza Tylmana*, Warszawa 2011, s. 657–658.

Rozdział 6

Kumulacja procesowych ról uczestników postępowania karnego w aspekcie wyłączenia sędziego i zakazów dowodowych

6.1. Wyłączenie sędziego

Sąd to organ procesowy rozstrzygający o odpowiedzialności oskarżonego w głównym stadium postępowania karnego. Realizuje on funkcję orzekania w ramach trójczłonowego stosunku procesowego. Sąd to pojęcie abstrakcyjne, w ujęciu konkretnym może on występować w kilku formach, w zależności od etapu procedowania oraz forum rozpoznawania danej kwestii. Doktryna wyróżnia trzy rodzaje organów postępowania sądowego, tj. sąd jako skład orzekający, przewodniczący składu orzekającego oraz prezes sądu (przewodniczący wydziału, upoważniony sędzia), który na podstawie art. 93 § 2 k.p.k. wydaje zarządzenia w kwestiach nie wymagających postanowienia¹. Dwa ostatnie ze wskazanych podmiotów określa się czasami mianem organów wewnątrzsądowych². Takim wewnątrzsądowym organem orzekającym jest przewodniczący składu orzekającego zarówno wówczas, gdy sąd rozpoznaje sprawę jednoosobowo, jak i wte-

¹ Zob. np. K. Papke-Olszauskas, *Wyłączenie uczestników procesu karnego*, Gdańsk 2007, s. 17.

² Zob. np. T. Grzegorzcyk, J. Tylman, *Polskie postępowanie karne*, Warszawa 2011, s. 243.

dy, gdy działa skład kolegialny. Ta druga sytuacja w pierwszej instancji ma miejsce w sprawach o zbrodnie (art. 28 § 2 k.p.k.). Nowelizacja z 15 marca 2007 r. ograniczyła udział ławników w rozpoznawaniu spraw karnych, a także zmieniła regulacje dotyczące składów orzekających³.

Wyznaczanie składu orzekającego w kodeksie z 1969 r. zależało od dyskrecyjnej decyzji przewodniczącego wydziału karnego sądu⁴. Obecnie te kwestie mają charakter procesowy i zostały one w związku z tym ujęte w kodeksie. Artykuł 351 § 1 k.p.k. przewiduje, że sędziego albo sędziów powołanych do orzekania w sprawie wyznacza się w kolejności według wpływu sprawy oraz jawnej dla stron listy sędziów danego sądu lub wydziału. Odstępstwo od tej kolejności jest dopuszczalne tylko z powodu choroby sędziego lub z innej ważnej przyczyny, co należy zaznaczyć w zarządzeniu o wyznaczeniu rozprawy. Natomiast w sytuacji, gdy oskarżonemu zarzucono zbrodnię zagrożoną karą 25 lat pozbawienia wolności albo dożywotniego pozbawienia wolności, to wyznaczenie składu orzekającego następuje w drodze losowania, o którego przeprowadzenie mogą wносить prokurator lub obrońca. Podmioty te mają wówczas prawo uczestniczenia w tym losowaniu (art. 351 § 2 zd. pierwsze k.p.k.)⁵.

Wyłączenie sędziego to instytucja spełniająca trzy zasadnicze funkcje: zapewnia obiektywizm sędziów orzekających, utwierdza zaufanie społeczne co do bezstronności sądu, pozwala na

³ Ustawa z dnia 15 marca 2007 r. o zmianie ustawy – *Kodeks postępowania cywilnego*, ustawy – *Kodeks postępowania karnego* oraz o zmianie niektórych innych ustaw, Dz. U. nr 112, poz. 766. Zob. więcej o tej i innych nowelizacjach z 2007 r. w: W. Grzeszczyk, *Kierunki zmian procedury karnej w latach 2006–2007*, [w:] A. Gerecka-Żołyńska, P. Górecki, H. Paluszkiwicz, P. Wiliński (red.), *Skargowy model procesu karnego. Księga ofiarowana Profesorowi Stanisławowi Stachowiakowi*, Warszawa 2008, s. 117–120.

⁴ W. Jasiński, *Skutki procesowe naruszenia przepisów o wyznaczaniu składu orzekającego w sprawach karnych*, [w:] P. Hofmański (red.), *Węzłowe problemy procesu karnego*, Warszawa 2010, s. 972.

⁵ Zob. szerzej o składach sądu i ich wyznaczaniu, w: J. Iwaniec, *Zasady wyznaczania składu orzekającego w sprawach karnych*, Prok. i Pr. 2005, nr 12, s. 153–173.

wyeliminowanie konfliktów w sumieniu sędziego⁶. Rzutuje ona na realizację w każdej sprawie głównych zasad procesowych, w związku z czym można przyjąć, że jest to swoboda dotycząca możliwości skorzystania przez stronę z zarzutu „stronniczości” sędziego oraz że ustawowe obowiązki nałożone w takich sytuacja na samych sędziów są wykładnikiem realizacji naczelnych zasad procesu karnego, np. zasady obiektywizmu⁷. Wyłączenie sędziego jest najczęściej wskazywaną gwarancją prawa do bezstronności sądu⁸. Przewiduje się dwie postacie tej instytucji – ujęte w art. 40 k.p.k. wyłączenie z mocy prawa (*iudex inhabilis*) oraz wyłączenie na wniosek strony na podstawie art. 41 k.p.k. (*iudex suspectus*)⁹.

Pierwsza z nich obejmuje enumeratywnie ujęty katalog okoliczności uzasadniających wyłączenie sędziego od udziału w sprawie z mocy prawa (*ex lege*). Niedopuszczalne jest tutaj stosowanie wykładni rozszerzającej ani analogii¹⁰. W tym przypadku wyłączenie następuje z urzędu lub na skutek samowylączenia sędziego. Wydanie orzeczenia z udziałem osoby podlegającej wyłączeniu w tym trybie stanowi bezwzględną przyczynę odwoławczą z art. 439 § 1 pkt 1 *in fine* k.p.k.

Na podstawie art. 40 § 1 k.p.k. wyłączony z mocy prawa od udziału w sprawie jest sędzia, jeżeli:

- sprawa dotyczy tego sędziego bezpośrednio;
- jest małżonkiem strony lub pokrzywdzonego albo ich obrońcy, pełnomocnika lub przedstawiciela ustawowego albo pozostaje we wspólnym pożyciu z jedną z tych osób;

⁶ J. Grajewski, E. Skrętowicz, *Kodeks postępowania karnego z komentarzem*, Gdańsk 1995, s. 40.

⁷ T. Malinowski, [w:] P. Kruszyński (red.), *Nowe uregulowania prawne w kodeksie postępowania karnego z 1997 r.*, Warszawa 1999, s. 129.

⁸ W. Jasiński, *Bezstronność sądu i jej gwarancje w polskim procesie karnym*, Warszawa 2009, s. 279.

⁹ Zob. więcej o tych instytucjach w: E. Skrętowicz, *Iudex inhabilis i iudex suspectus w polskim procesie karnym*, Lublin 1994.

¹⁰ Zob. np. T. Grzegorzczak, J. Tylman, *Polskie...*, s. 250.

- jest krewnym lub powinowatym w linii prostej, a w linii bocznej aż do stopnia pomiędzy dziećmi rodzeństwa osób wymienionych w pkt 2 albo jest związany z jedną z tych osób węzłem przysposobienia, opieki lub kurateli;

- był świadkiem czynu, o który sprawa się toczy, albo w tej samej sprawie był przesłuchany w charakterze świadka lub występował jako biegły;

- brał udział w sprawie jako prokurator, obrońca, pełnomocnik, przedstawiciel ustawowy strony, albo prowadził postępowanie przygotowawcze;

- brał udział w wydaniu zaskarżonego orzeczenia lub wydał zaskarżone zarządzenie;

- brał udział w wydaniu orzeczenia, które zostało uchylone;

- brał udział w wydaniu orzeczenia, co do którego wniesiono sprzeciw;

- prowadził mediację.

Powody wyłączenia trwają mimo ustania uzasadniającego je małżeństwa, wspólnego pożycia, przysposobienia, opieki lub kurateli (art. 40 § 2 k.p.k.).

Iudex suspectus zakłada natomiast wyłączenie sędziego, jeżeli istnieje okoliczność tego rodzaju, że mogłaby wywołać uzasadnioną wątpliwość co do jego bezstronności w danej sprawie. Instytucja ta powinna być stosowana przez przyzmat oceny obiektywnego obserwatora. Należy zatem pominąć oceny subiektywne, a także ewentualne intencje sędziego, którego dotyczy dana okoliczność¹¹. Jest to pogląd zbieżny z wyrażonym przez Sąd Najwyższy, stwierdzający, że należy różnicować obiektywną bezstronność sędziego i jego bezstronność w odbiorze zewnętrznym. Co do odbioru zewnętrznego, z reguły odwołać się można do oceny sytuacji dokonanej przez przeciętnego, rozsądnie rozumującego obserwatora procesu. Nie będzie to rzecz jasna ocena strony czy uczestnika postępowania, ale ocena hipotetycznego, przeciętnie wykształconego, poprawnie logicznie myślącego

¹¹ Ł. P. Supera, *O powszechnie występującej podstawie wyłączenia sędziego na wniosek w sprawach karnych*, Pal. 2010, nr 11–12, s. 75.

członka społeczeństwa, który nie jest osobiście zainteresowany wynikiem procesu. Taki odbiór zewnętrzny oparty na zobiektywizowanych przesłankach ma zasadnicze znaczenie dla budowania zaufania dla sądu zarówno w danej sprawie, jak i w ogóle. Wykluczyć przy tym należy wszystkie te sytuacje, w których wątpliwości wobec bezstronności byłyby pochope lub nieprawdziwe i łatwo można byłoby tego dowieść¹².

Dopuszczalna jest tu wykładnia rozszerzająca i analogia¹³. Wyłączenie następuje na podstawie wniosku strony zgłoszonego do rozpoczęcia przewodu sądowego, a także żądania samego sędziego stwierdzającego wystąpienie okoliczności z art. 41 k.p.k.¹⁴ Sędzia ma obowiązek powiadomić o okoliczności, o której mowa w art. 41 § 1 k.p.k., przez złożenie żądania wyłączenia od udziału w sprawie. Nie do sędziego należy bowiem ocena, czy znana mu okoliczność stanowi podstawę wyłączenia, tylko do sądu, który rozpoznaje jego żądanie (art. 42 § 4 k.p.k.)¹⁵. Wniosek o wyłączenie sędziego może być skutecznie złożony dopiero wówczas, gdy konkretni sędziowie zostali już wyznaczeni do rozpoznania sprawy¹⁶. Wydanie orzeczenia z udziałem osoby podlegającej wyłączeniu na wniosek strony jest powodem uchylenia lub zmiany orzeczenia na podstawie art. 438 pkt 2 k.p.k., jako obraza przepisów postępowania, jeśli mogła ona mieć wpływ na treść orzeczenia.

Podstawy wyłączenia sędziego w tym trybie mogą mieć też inny charakter, np. dalsze powiązania rodzinne niż określone w art. 40 § 1 k.p.k. Mogą to być także relacje towarzyskie, takie jak np. zażyłość czy niechęć¹⁷. Nie można wykluczyć, że po-

¹² Wyrok SN z dnia 8 stycznia 2009 r., III KK 257/08, LEX nr 532400.

¹³ T. Grzegorzczuk, J. Tylman, *Polskie...*, s. 256.

¹⁴ Zob. np. T. Grzegorzczuk, *Kodeks postępowania karnego oraz ustawa o świadku koronnym. Komentarz*, Warszawa 2008, s. 187; W. Grzeszczyk, *Kodeks...*, s. 87.

¹⁵ Wyrok SN z dnia 21 kwietnia 2011 r., V KK 386/10, OSNKW 2011, z. 7, poz. 61.

¹⁶ Postanowienie SN z dnia 30 czerwca 2010 r., WZ 25/10, OSNwSK 2010, z. 1, poz. 1343.

¹⁷ W orzecznictwie, zachowującym aktualność, choć odnoszącym się do stanu prawnego obowiązującego pod rządami d.k.p.k., wskazuje się m.in., że pod

między sędzią a stroną pojawiają się określone zaszłości, choćby poza tym sędzia był w stosunku do danej strony osobą w pełni „obcą”¹⁸. Te zaszłości mogą być najróżniejszego rodzaju, także związane z samą sprawą. Wyłączony powinien zostać również sędzia, wygłaszający w toku rozprawy wypowiedzi świadczące o braku bezstronności¹⁹. Nie stanowi jednak przyczyny wyłączenia sędziego podejrzliwość stron czy utrata wiary w bezstronność, wynikająca z urojeń lub przeczulenia strony²⁰, a także zastosowanie wobec strony procesowych środków porządkowych²¹.

W art. 42 § 4 k.p.k. ustawodawca zawarł szczególną podstawę prawną wyłączenia sędziego, wykluczającą dopuszczalność orzekania w tej kwestii przez sędziego, którego dotyczy wyłączenie. Jednocześnie z analizy treści tego przepisu w aspekcie art. 40 i 41 § 1 k.p.k. jednoznacznie wynika, że wyliczane w tych ostatnich przepisach okoliczności dotyczą wyłączenia sędziego „wyznaczonego do udziału w sprawie”, przy czym „sprawą” w tym przypadku jest postępowanie zmierzające do rozpoznania i orzekania o głównym przedmiocie procesu, a nie w odrębnie uregulowanej kwestii wyłączenia sędziego²².

„Sprawą” w rozumieniu art. 40 i 41 k.p.k. jest postępowanie zmierzające do rozstrzygnięcia o przedmiocie postępowania

pojęciem stosunku osobistego między sędzią a oskarżonym, skutkującym wyłączenie sędziego od udziału w sprawie, należy rozumieć taki stosunek, który – oparty na wzajemnym uczuciu przyjaźni czy niechęci lub łączności czy rozbieżności interesów – stwarza uzasadnioną i poważną podstawę do powątpiewania w bezstronność sędziego. Istnienia tego rodzaju stosunku nie można domniemywać. Trzeba wykazać jego istnienie – wyrok SN z dnia 11 kwietnia 1981 r., IV KR 55/80, OSP 1982, z. 1, poz. 11.

¹⁸ M. Cieślak, Z. Doda, *Przegląd orzecznictwa Sądu Najwyższego w zakresie postępowania karnego przed sądami wojskowymi (za I półrocze roku 1971)*, WPP 1971, nr 4, s. 536–537.

¹⁹ E. Skrętowicz, *Iudex...*, s. 53–54.

²⁰ *Ibidem*, s. 54.

²¹ T. Grzegorzczuk, *Kodeks postępowania karnego...*, s. 184.

²² Postanowienie SN z dnia 23 czerwca 2008 r., WD 1/08, Prok.i Pr. – wkładka 2008, nr 12, poz. 16.

nia²³. „Udział w sprawie” powinien być rozumiany szeroko, jako udział w rozprawie oraz dokonywanie jakichkolwiek czynności procesowych związanych ze sprawą. Udział w rozprawie może być zarówno czynny, jak i bierny (np. w charakterze sędziego dodatkowego)²⁴. Pojęcie to powinno uwzględniać zarówno zakres czynności, jakich nie wolno wykonywać wyłączonego sędziemu, jak i w odniesieniu do samej sprawy²⁵. Od udziału w sprawie może być wyłączony tylko ten sędzia, który został wyznaczony do jej rozpoznania²⁶. Przez „udział w wydaniu orzeczenia” należy zaś rozumieć uczestniczenie w procesie podejmowania decyzji w składzie organu orzekającego²⁷.

Słusznie stwierdził Sąd Najwyższy w uzasadnieniu orzeczenia dotyczącego dopuszczalności stosowania art. 37 k.p.k., że w polskiej procedurze karnej nie jest znana instytucja wyłączenia wszystkich sędziów danego sądu. Instytucja wyłączenia dotyczy bowiem sędziego (nie sędziów) i ma swoje uregulowanie w art. 40 § 1 i 41 § 1 k.p.k.²⁸ Swoje stanowisko potwierdził w tezie innego judykatu, stwierdzając ponadto, że każdorazowo wniossek w tej materii może dotyczyć wyłącznie konkretnego sędziego wyznaczonego do rozpoznania sprawy i musi zawierać sprecyzowane okoliczności odpowiadające podstawie normatywnej stosowania tej instytucji²⁹.

²³ Postanowienie SN z dnia 21 czerwca 2012 r., III KO 34/12, OSNKW 2012, z. 11, poz. 116.

²⁴ K. Papke-Olszauskas, *Wyłączenie sędziego w czynnościach sądowych w postępowaniu przygotowawczym*, [w:] S. Lelental, J. Kudrelek, I. Nowicka (red.), *Czynności dochodzeniowo-śledcze i działania operacyjne Policji a rola sądu w postępowaniu przygotowawczym*, Szczepiński 2008, s. 240.

²⁵ K. Papke-Olszauskas, *Wyłączenie uczestników...*, s. 108.

²⁶ Postanowienie SN z dnia 2 marca 2010 r., WO 2/10, OSNwSK 2010, z. 1, poz. 466; zob. też orzecznictwo podane w treści uzasadnienia prawnego tego postanowienia.

²⁷ Postanowienie SN z dnia 1 października 2009 r., II KK 52/09, LEX nr 532381.

²⁸ Postanowienie SN z dnia 30 lipca 2007 r., II KO 38/07, niepubl., [w:] J. Brylak, *Kodeks postępowania karnego. Orzecznictwo*, t. I, Warszawa 2011, poz. 20, s. 46–47.

²⁹ Postanowienie SN z dnia 5 grudnia 2012 r., IV KK 266/12, LEX nr 1243081.

Przepisy o wyłączeniu sędziego stosuje się odpowiednio do ławników (art. 44 k.p.k.). Powody wyłączenia sędziego odnoszą się również do innych uczestników postępowania karnego. Należy zatem wskazać tu prokuratora, inne osoby prowadzące postępowanie przygotowawcze oraz innych oskarżycieli publicznych (art. 47 § 1 k.p.k.)³⁰. Prokurator powinien być bezstronny zarówno wobec oskarżonego, jak i pokrzywdzonego. Dlatego stosuje się wobec niego odpowiednio przepisy o wyłączeniu sędziego. O wyłączeniu prowadzącego lub nadzorującego postępowanie przygotowawcze oraz oskarżyciela publicznego orzeka prokurator nadzorujący postępowanie lub bezpośrednio przełożony (art. 48 § 1 k.p.k.). Czynności dokonane przez osobę podlegającą wyłączeniu, zanim ono nastąpiło, nie są z tej przyczyny bezskuteczne, jednak czynność dowodową należy na żądanie strony, w miarę możliwości, powtórzyć (art. 48 § 2 k.p.k.)³¹.

Bezstronny powinien być też być biegły. Odnoszący się do tego uczestnika art. 196 § 1 k.p.k. stanowi, że nie mogą być biegłymi osoby wymienione w art. 178, 182 i 185 oraz osoby, do których odnoszą się odpowiednie przyczyny wyłączenia wymienione w art. 40 § 1 pkt 1–3 i 5, osoby powołane w sprawie w charakterze świadków, a także osoby, które były świadkiem czynu. Biegłymi nie mogą więc być osoby, do których odnoszą się wskazane w tych przepisach zakazy dowodowe oraz podstawy wyłączenia sędziego z mocy prawa. Jeżeli ujawnią się przyczyny wyłączenia biegłego, wydana przez niego opinia nie stanowi dowodu, a na jego miejsce powołuje się innego biegłego. Jeżeli ujawnią się powody osłabiające zaufanie do wiedzy lub

³⁰ Art. 47 § 1 k.p.k.: Przepisy art. 40 § 1 pkt 1–4, 6 i 10, § 2 oraz art. 41 i 42 stosuje się odpowiednio do prokuratora, innych osób prowadzących postępowanie przygotowawcze oraz innych oskarżycieli publicznych. Osoby wymienione w § 1 ulegają również wyłączeniu, jeżeli brały udział w sprawie jako obrońca, pełnomocnik, przedstawiciel społeczny albo przedstawiciel ustawowy strony (§ 2). Zob. więcej o wyłączeniu prokuratora w: E. Samborski, *Zarys metodyki pracy prokuratora*, Warszawa 2010, s. 49–53.

³¹ Zob. np. M. Czajka, A. Świątłowski, *Prawo w diagramach. Kodeks postępowania karnego*, Warszawa–Bielsko-Biała 2010, s. 38.

bezstronności biegłego albo inne ważne powody, powołuje się innego biegłego (art. 196 § 2 i 3 k.p.k.). Ponadto biegli nie mogą pozostawać ze sobą w związku małżeńskim ani w innym stosunku, który mógłby wywołać uzasadnioną wątpliwość co do ich samodzielności (art. 202 § 4 k.p.k.).

Wyłączeniu w określonym zakresie podlegają też pomocnicy procesowi, a więc protokolant³², stenograf, osoba utrwalająca dźwięk. Bezstronny musi być również kurator sądowy przeprowadzający wywiad środowiskowy, tłumacz oraz specjalista³³.

Podstawy wyłączenia sędziego, które mogą być rozpatrywane w aspekcie ewentualnej kumulacji ról procesowych, są następujące:

- sprawa dotyczy tego sędziego bezpośrednio;
- sędzia był świadkiem czynu, o który sprawa się toczy, albo w tej samej sprawie był przesłuchany w charakterze świadka lub występował jako biegły;
- brał udział w sprawie jako prokurator, obrońca, pełnomocnik, przedstawiciel ustawowy strony, albo prowadził postępowanie przygotowawcze;
- prowadził mediację.

Nieuzasadnione byłoby zaliczenie do tej grupy podstaw sytuacji, w których sędzia dokonuje kontroli swojego własnego orzeczenia. Rozważanie tejże jako przejawu kumulacji roli organu orzekającego i kontrolnego byłoby zabiegiem czysto teoretycznym, mnożącym bez potrzeby układy procesowe istotne z analizowanego punktu widzenia.

Regulacje, mające zapewnić bezstronność wskazanych uczestników postępowania karnego, wykluczają, w określonych układach, łączenie ról procesowych. Należy uznać te rozwiązania za w pełni uzasadnione, słusznie bowiem przyjmuje się, że nie można wymagać od osoby pełnego obiektywizmu w sytuacji występowania zależności rodzinnych, osobistych czy innych,

³² Zob. np. R. Ponikowski, *Procesowe formy utrważeń czynności dowodowych w sprawach karnych*, Wrocław 1978, s. 60.

³³ T. Grzegorzczak, J. Tylman, *Polskie...*, s. 249.

podobnego rodzaju, ale mogących mieć wpływ na zachowanie obiektywizmu. Występowanie w procesie karnym determinuje określony sposób postrzegania danej sprawy, w związku z czym taka osoba uznawana jest za nie dającą gwarancji bezstronnego rozpoznania tej sprawy bądź – w wypadku innych uczestników – bezstronnego wykonania danej czynności procesowej. Sędzia nie może zatem być m.in. świadkiem ani w znaczeniu faktycznym, ani prawnym czynu, o który toczy się postępowanie. Takie rozwiązanie należy uznać za trafne i w pełni uzasadnione. Nakaz wyłączenia sędziego mogącego dysponować informacjami o sprawie słusznie zakłada konieczność zachowania odpowiedniego dystansu do przedmiotu oceny³⁴. Zasadne jest bowiem, by poprzez bezpośrednie, własne spostrzeżenia dotyczące okoliczności mających znaczenie, nie rozstrzygać w sprawie i wyeliminować warunki, które mogłyby świadczyć o braku bezstronnej i rzetelnej oceny wraz z istotnymi dla rozstrzygnięcia aspektami. Słusznie zatem wyklucza się takich sędziów z orzekania, skoro mogliby oni potencjalnie patrzeć na przedmiot rozpoznania przez pryzmat swoich spostrzeżeń i wynikających z nich sugestii. Zatem posiadanie jakichkolwiek informacji dotyczących procesu słusznie zostało uznane za przyczynę wyłączenia sędziego czyniąc kumulację procesowych ról niedopuszczalną. Podobnie rzecz się ma z występowaniem przez sędziego w określonych rolach, np. organu postępowania przygotowawczego, co z założenia, ze względu na podejmowane w takim charakterze czynności i znajomość sprawy z tej perspektywy, wyklucza możliwość jego udziału w sprawie. O niemożności występowania w danym układzie procesowym decyduje więc wola ustawo-

³⁴ Zob. też prawidłowe stanowisko SN uznającego, że zawarte w art. 40 § 1 pkt 1 k.p.k. określenie „był świadkiem czynu, o który sprawa się toczy” należy rozumieć jako odnoszące się do sytuacji, gdy sędzia poczynił własne spostrzeżenia poza procesem, mające znaczenie dla sprawy i z tej przyczyny nie tylko został przesłuchany – co stanowi osobną podstawę wyłączenia przewidzianą w tym przepisie – lecz również mógłby być powołany w charakterze świadka – wyrok SN z dnia 4 stycznia 2011 r., SDI 30/10, LEX nr 1223732.

dawcy uznającego określoną sytuację za godzącą, choćby potencjalnie, w obiektywizm sędziego w sprawie.

Zwraca uwagę, że ujęcie przyczyn wyłączenia sędziego z mocy prawa, które mogą być oceniane z punktu widzenia kumulowania ról procesowych, dotyczy kumulacji *sensu largo*, a więc w aspekcie jednego postępowania, ocenianego przez pryzmat wszystkich jego stadiów. To pozwala na sformułowanie uwagi o zbieżności ujęcia zaproponowanego w niniejszym opracowaniu z tymi regulacjami. Wypada wobec tego podkreślić, że kodeksowe rozwiązania tej instytucji uwzględniają interakcje, jakie mogą mieć miejsce w związku z wykonywaniem różnych ról w postępowaniu karnym przez tę samą osobę. Słusznie przyjmuje się, że procesowe inklinacje związane z występowaniem w różnych rolach, czy to organów, czy w związku z potencjalnym choćby posiadaniem informacji mających znaczenie dla postępowania, czy wreszcie prowadzeniem mediacji nie mogą być uznane za dopuszczalne. Mogłyby one bowiem mieć wpływ na obiektywizm sędziów (a także innych uczestników procesu, do których stosuje się odpowiednio przepisy o wyłączeniu sędziego). Podobnie należy ocenić w tym kontekście regulację *iudex suspectus*, w której wyodrębnienie innych, niż wskazane w art. 40 k.p.k., potencjalnych sytuacji związanych z łączeniem ról procesowych musi prowadzić do wyłączenia danego sędziego z postępowania. W świetle tych rozważań warto jednak przytoczyć też judykat Sądu Najwyższego, w którym stwierdzono, że fakt przesłuchania oskarżonego w charakterze świadka we wcześniej toczącej się sprawie przeciwko współoskarżonemu, a następnie dokonanie w wyroku krytycznej oceny tych zeznań nie uzasadnia wyłączenia składu tego sądu w razie rozpoznawania w późniejszym czasie sprawy przeciwko oskarżonemu³⁵.

³⁵ Wyrok SN z dnia 16 listopada 1970 r., I KR 109/70, OSNPG 1971, z. 2, poz. 39; zastrzeżenia do treści wyroku zgłosił m.in. A. Kafarski, *Przegląd orzecznictwa Sądu Najwyższego w zakresie prawa karnego procesowego (za rok 1971)*, NP 1974, nr 7–8, s. 966.

Podsumowując, warto przytoczyć trafny cytat odnoszący się do analizowanych zagadnień: „W doktrynie sformułowany jest pogląd, że wprowadzie zagadnienie kumulowania ról procesowych nie jest tożsame z instytucją wyłączenia, jednak wydaje się, że obie te problematyki łączą się ze sobą o tyle, że cel ich jest zasadniczo zbieżny oraz że zarówno w jednym i w drugim przypadku skutek procesowy polega na zakazie, bądź w ogóle występowania określonej osoby w danej sprawie, bądź też występowania w jednej z ról z możliwością wystąpienia w innej. Np. nie może brać udziału w sprawie sędzia, który uprzednio brał udział w sprawie jako obrońca oskarżonego. Jeżeli zaś jedna i ta sama osoba miałaby wystąpić zarówno w roli obrońcy, jak i sędziego, to ustawa zakazuje jej w tej sytuacji występowania w tej drugiej roli”³⁶.

6.2. Zakazy dowodowe

Zakazy dowodowe to przepisy prawne wyłączające dowodzenie określonych faktów (tezy dowodowej) oraz wyłączające lub ograniczające wprowadzenie, przeprowadzenie i wykorzystanie pewnych dowodów w procesie. Zakazy dowodowe mogą przejawiać się z jednej strony jako zakazy wprowadzenia dowodów lub przeprowadzenia ich w określonych warunkach, a z drugiej jako zakazy wykorzystania dowodów w toku dokonywania ustaleń faktycznych w sprawie. Wystąpienie jednej z tych form uzależnione jest od tego, czy ustawa generalnie zakazuje wprowadzenia lub przeprowadzenia dowodów, ze względu na przedmiot dowodzenia, zakazane źródło lub sposób przeprowadzenia dowodu, czy też zakazuje wykorzystywania środków dowodowych po wcześniejszym ich przeprowadzeniu³⁷.

Zakazy dowodowe to reguły zabraniające przeprowadzenia dowodu w określonych warunkach lub stwarzające ogranicze-

³⁶ K. Papke-Olszauskas, *Wyłączenie uczestników...*, s. 20.

³⁷ Z. Kwiatkowski, *Zakazy dowodowe w procesie karnym*, Kraków 2005, s. 45.

nia w poszukiwaniu lub wydobywaniu dowodów³⁸. Zakazy wynikają z ogólnych reguł, wyrażających ochronę pewnych dóbr i interesów w obrocie prawnym, np. zasada humanizmu, ochrona rodziny itp.³⁹ Ustawa może zakazywać przeprowadzenia danego dowodu w ogóle albo tylko w określonych warunkach⁴⁰. Zakazy dowodowe należy postrzegać jako wyjątki od możliwości korzystania z wszelkich ustaleń potrzebnych do rozstrzygnięcia danej kwestii prawnej⁴¹. Czasami bowiem korzyść będąca konsekwencją ustalenia prawdy może okazać się mniejsza niż niekorzyść, jaka może łączyć się z przeprowadzeniem dowodu⁴². Są to więc z natury rzeczy instytucje kontrowersyjne, co dodatkowo wiąże się także z niejednoznacznym ich określaniem w nauce procesu karnego⁴³. Zakazy dowodowe należą do najbardziej złożonych i kontrowersyjnych instytucji współczesnego prawa dowodowego, co wynika z braku ich jednoznacznego określenia w doktrynie procesu karnego⁴⁴.

Zakaz, który zabrania przeprowadzenia jakiegokolwiek dowodu na daną okoliczność, to zakaz zupełny. Zakazem niezupełnym jest zaś zakaz zabraniający przeprowadzenia dowodu w pewnych warunkach, korzystania z określonego źródła lub środka dowodowego albo uzyskania środka dowodowego w określony sposób⁴⁵. Zakazy niezupełne można podzielić na ta-

³⁸ M. Cieślak, *Zagadnienia dowodowe w procesie karnym*, t. I, Warszawa 1955, 264; tak też np. S. Waltoś, *Proces karny. Zarys systemu*, Warszawa 2009, s. 363.

³⁹ M. Lipczyńska, *Polski proces karny*, t. I, *Zagadnienia ogólne*, Warszawa 1986, s. 160.

⁴⁰ G. Artymiak, M. Rogalski, Z. Sobolewski (red.), G. Artymiak, M. Klejnowska, C.P. Kłak, Z. Sobolewski, P.K. Sowiński, *Proces karny. Część ogólna*, Warszawa 2007, s. 236.

⁴¹ Z. Doda, A. Gaberle, *Dowody w procesie karnym. Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Komentarz*, t. I, Warszawa 1995, s. 185.

⁴² S. Śliwiński, *Polski proces karny przed sądem powszechnym. Zasady ogólne*, Warszawa 1948, s. 608.

⁴³ M. Tomkiewicz, „Tajemnica spowiedzi” i „tajemnica duszpasterska” w procesie karnym, *Prok. i Pr.* 2012, nr 2, s. 50.

⁴⁴ Z. Kwiatkowski, *Zakazy...*, s. 21.

⁴⁵ M. Cieślak, *Zagadnienia...*, s. 265.

kie, który nigdy nie mogą zostać uchylone (bezwzględne, bezwarunkowe), oraz takie, które przy zachowaniu określonych wymogów mogą zostać usunięte (względne, warunkowe)⁴⁶.

Zupełne zakazy dowodowe obejmują obecnie następujące sytuacje⁴⁷:

- zakaz dowodzenia prawa lub stosunku prawnego wbrew ustaleniom konstytucyjnego rozstrzygnięcia innego sądu wiążącego sąd karny (art. 8 § 2 k.p.k.);

- zakaz dowodzenia przebiegu narady i głosowania nad orzeczeniem (art. 108 § 1 k.p.k.);

- zakaz dowodzenia zasadności lub bezzasadności uprzedniego skazania jako okoliczności decydującej o powrocie do przestępstwa;

- zakaz wykorzystywania i odtwarzania uprzednio złożonych zeznań osoby, która następnie skorzystała z prawa do odmowy zeznań lub została zwolniona od zeznawania (art. 186 § 1 k.p.k.);

- zakaz przeprowadzania jakiejkolwiek czynności dowodowej zmierzającej do ujawnienia okoliczności objęcia świadka koronnego i osoby mu najbliższej ochroną osobistą lub pomocą w zmianie miejsca pobytu, zatrudnienia lub wydania nowych dokumentów tożsamości.

Zakazy niezupełne bezwzględne obejmują następujące sytuacje procesowe:

- zakaz przesłuchiwania w charakterze świadka obrońcy co do faktów, o których dowiedział się, udzielając porady prawnej lub prowadząc sprawę oraz adwokata w zakresie jego kontaktu z zatrzymanym na podstawie art. 245 § 1 k.p.k. (art. 178 pkt 1 k.p.k.);

- zakaz przesłuchiwania w charakterze świadka duchownego co do faktów, o których dowiedział się w czasie spowiedzi (art. 178 pkt 2 k.p.k.);

- zakaz przesłuchiwania w charakterze świadka osób zobowiązanych do zachowania tajemnicy w zakresie ochrony zdrowia psy-

⁴⁶ Zob. np. T. Grzegorzczuk, J. Tylman, *Polskie...*, s. 475.

⁴⁷ *Ibidem*, s. 475–492.

chicznego na okoliczność przyznania się wobec nich przez osoby z zaburzeniami psychicznymi do popełnienia czynu przestępnego.

Kolejna grupa niezupełnych, bezwzględnych zakazów dowodowych, obejmuje zakazy korzystania z niektórych innych niż świadek, źródeł i środków dowodowych. Są to zatem:

- a) zakaz powoływania w charakterze biegłego:
 - obrońców i duchownych;
 - osób będących najbliższymi dla oskarżonego lub pozostających w szczególnie bliskim stosunku osobistym;
 - osób będących świadkami czynu, choćby nie byli powołani w charakterze świadka;
 - osób, co do których stosuje się odpowiednio wybrane przyczyny wyłączenia sędziego na podstawie art. 40 § 1 pkt 1–3 i 5 k.p.k.;

b) zakaz wykorzystywania opinii złożonej przez biegłego, wobec którego po powołaniu ujawniły się powody uzasadniające niepowoływanie go w tym charakterze (art. 196 § 2 k.p.k.);

c) zakaz przesłuchiwania w charakterze biegłego lekarza z zakresu ochrony zdrowia psychicznego na okoliczność przyznania się osoby z zaburzeniami psychicznymi do popełnienia czynu zabronionego (art. 52 ustawy z 19 sierpnia 1994 r. o ochronie zdrowia psychicznego, t. jedn.: Dz. U. 2011, nr 231, poz. 1375;

d) zakaz korzystania z oświadczeń oskarżonego dotyczących zarzucanego mu czynu, złożonych wobec jakiegokolwiek biegłego lub wobec lekarza udzielającego mu jakiejkolwiek pomocy medycznej (art. 199 k.p.k.) – nie dotyczy to jednak przeprowadzenia, za zgodą oskarżonego, badań poligraficznych;

e) zakaz wykorzystywania przy przesłuchiwaniu oskarżonego oświadczeń tej osoby złożonych uprzednio w charakterze świadka (art. 391 § 2 w zw. z art. 389 § 1 k.p.k.).

Następna grupa dotyczy zakazów dowodowych związanych z uzyskaniem oświadczenia dowodowego przy wykorzystaniu niedozwolonych metod przesłuchania:

- zakaz korzystania z wyjaśnień, zeznań i innych oświadczeń uzyskanych w związku z użyciem wobec przesłuchiwane-

go groźby bezprawnej lub przymusu (art. 171 § 7 w zw. z art. 171 § 5 pkt 1 k.p.k.);

– zakaz stosowania hipnozy, środków chemicznych oraz technicznych wpływających na procesy psychiczne przesłuchiwanego lub mających na celu kontrolę nieświadomych reakcji organizmu w związku z przesłuchaniem (art. 171 § 7 w zw. z art. 171 § 5 pkt 2 k.p.k.). W dwóch przypadkach dopuszczono jednak stosowanie poligrafu, tj. na podstawie art. 192a § 2 k.p.k. dla ograniczenia kręgu osób podejrzanych oraz na podstawie art. 199a k.p.k.

Do tej grupy zalicza się również, wynikający z art. 6 ustawy o świadku koronnym, zakaz wykorzystania wyjaśnień złożonych przez podejrzanego, mającego być świadkiem koronnym, jeżeli prokurator ostatecznie nie wystąpi o nadanie tej osobie statusu świadka koronnego albo odmówi dopuszczenia dowodu z zeznań świadka koronnego.

Podobnie należy zakwalifikować wynikający z art. 174 k.p.k. zakaz zastępowania wyjaśnień i zeznań treścią pism, zapisków lub notatek urzędowych.

Zakazy dowodowe niezupełne o charakterze względnym obejmują:

– zakaz przesłuchiwania w charakterze świadka osoby, która skorzystała z prawa do odmowy zeznań (art. 182 § 1 § 3 k.p.k.);

– zakaz przesłuchiwania świadka, który uzyskał zwolnienie od zeznawania ze względu na szczególnie bliski stosunek osobisty z oskarżonym (art. 185 k.p.k.);

– zakaz przesłuchiwania osób korzystających z immunitetu dyplomatycznego, chyba że wyrażą one na to zgodę (art. 581 § 1 k.p.k. oraz osób objętych immunitetem konsularnym co do okoliczności, na które rozciąga się ten immunitet (w stosunku do innych okoliczności na zasadzie wzajemności, chyba że te osoby zgoda się na przesłuchanie;

– zakaz przesłuchiwania osób zobowiązanych do zachowania w tajemnicy informacji niejawnych o klauzuli „tajne” lub „ściśle tajne” bez wcześniejszego zwolnienia z zachowania tajemnicy przez właściwy organ przełożony;

– zakaz przesłuchiwania osób zobowiązanych do zachowania w tajemnicy informacji niejawnych objętych klauzulami „poufne” lub „zastrzeżone” lub tajemnicy związanej z wykonywaniem zawodu lub funkcji na okoliczności objęte tajemnicą, bez uprzedniego zwolnienia tej osoby przez sąd lub prokuratora od jej zachowania (art. 180 § 1 i § 2 k.p.k.).

Zakaz dowodowy obejmuje również wyłączenie swobody wypowiedzi przesłuchiwanej osoby, bowiem wyjaśnienia, zeznania i inne oświadczenia uzyskane w warunkach wyłączających swobodę nie stanowią dowodu (art. 171 § 7 k.p.k.)⁴⁸.

Problematyka zakazów dowodowych to kwestia celów postępowania karnego zestawiona z możliwościami ich realizowania przez organy procesowe i sięgania przez nie po instrumenty, które z zachowaniem innych wartości niż związane tylko z dążeniem do realizowania przedmiotu procesu, mogą ułatwić wykonywanie zadań przez te podmioty, z uwzględnieniem wskazanych interesów uczestników postępowania. Realizacja ta musi bowiem uwzględniać wymagania gwarancyjne i rzetelność postępowania karnego. Można więc stwierdzić, że miarą dopuszczalności sięgania po możliwości dowodowe jest ochrona praw uczestników postępowania karnego.

Problematyka zakazów dowodowych wyłącza więc we wskazanych przypadkach możliwość kumulowania ról procesowych uczestników postępowania tam, gdzie wskazane wartości mogłyby doznać, przy braku takiego ograniczenia, upośledzenia.

We wszystkich sytuacjach, w których wyklucza się kumulowanie ról procesowych w związku z regulacjami zakazów dowodowych, można mówić o takim określeniu uprawnień procesowych przez ustawodawcę, żeby zostały zachowane proporcje pomiędzy osiąganiem celów przez organy postępowania karnego a zachowaniem standardów nowoczesnego, demokratycznego procesu karnego.

⁴⁸ *Ibidem*.

Z przedstawionych zakazów dowodowych należy w perspektywie ewentualnego kumulowania ról procesowych wskazać następujące sytuacje:

- zakaz przesłuchiwania w charakterze świadka obrońcy co do faktów, o których dowiedział się udzielając porady prawnej lub prowadząc sprawę oraz adwokata w zakresie jego kontaktu z zatrzymanym na podstawie art. 245 § 1 k.p.k. (art. 178 pkt 1 k.p.k.);

- zakaz powoływania w charakterze biegłego:

- obrońców;

- osób będących świadkami czynu, choćby nie byli powołani w charakterze świadka;

- osób, co do których stosuje się odpowiednio wybrane przyczyny wyłączenia sędziego na podstawie art. 40 § 1 pkt 1–3 i 5 k.p.k.;

- zakaz wykorzystywania opinii złożonej przez biegłego, wobec którego po powołaniu ujawniły się powody uzasadniające niepowoływanie go w tym charakterze (art. 196 § 2 k.p.k.), w związku z art. 196 § 1 k.p.k. – uwaga R.O.;

- zakaz wykorzystywania przy przesłuchiwaniu oskarżonego oświadczeń tej osoby złożonych uprzednio w charakterze świadka (art. 391 § 2 w zw. z art. 389 § 1 k.p.k.);

- zakaz wykorzystania wyjaśnień złożonych przez podejrzanego, mającego być świadkiem koronnym, jeżeli prokurator ostatecznie nie wystąpi o nadanie tej osobie statusu świadka koronnego albo odmówi dopuszczenia dowodu z zeznań świadka koronnego (art. 6 ustawy o świadku koronnym);

- zakaz przesłuchiwania osób zobowiązanych do zachowania w tajemnicy informacji niejawnych objętych klauzulami „poufne” lub „zastrzeżone” lub tajemnicy związanej z wykonywaniem zawodu lub funkcji na okoliczności objęte tajemnicą, bez uprzedniego zwolnienia tej osoby przez sąd lub prokuratora od jej zachowania (art. 180 § 1 i § 2 k.p.k.), o czym była mowa w rozdziale 3 niniejszego opracowania.

W zakresie zakazów dowodowych wykluczone jest łączenie ról w zaprezentowanych sytuacjach, natomiast w odniesieniu do

dwóch ostatnich z wymienionych zakazów należy dodatkowo wskazać, że co do nich w ogóle nie można rozważać kumulacji ról, bowiem dotyczą one różnych procesów. Generalnie należy stwierdzić, że ustawodawca słusznie przyjął, że z powodów gwarancyjnych, dla jakości postępowania karnego korzystanie z dowodów w przedstawionych warunkach nie jest dopuszczalne.

Instytucje wyłączenia sędziego (i odpowiednio innych uczestników postępowania karnego) oraz zakazów dowodowych można w perspektywie kumulacji ról procesowych oceniać przez pryzmat podobnych założeń i stwierdzić, że odnoszą się one do wartości, które ustawodawca przyjął za nadrzędne w stosunku do bezwzględnego wymogu osiągania prawdy materialnej. Dlatego wystąpienie w danej sprawie wskazanych podstaw wyłączenia sędziego bądź stwierdzenie okoliczności kwalifikujących się jako zakaz dowodowy musi skutkować wykluczeniem dopuszczalności kumulowania ról procesowych przez uczestników postępowania karnego. Aczkolwiek obie przedstawione grupy sytuacji dotyczą innych sfer, to w istocie ich swoistym wspólnym mianownikiem jest właśnie zakaz kumulowania ról procesowych we wskazanych przypadkach. Wyłączenie sędziego dotyczy konstrukcji o charakterze procesowym, zakazy dowodowe mają uzasadnienie aksjologiczne. Są to jednak dwie sfery, które generalnie są rozpatrywane w ramach jednego postępowania karnego, a ich istota wyklucza łączenie ról procesowych.

Wykluczenie dopuszczalności kumulacji ról procesowych we wskazanych sytuacjach należy uznać za uzasadnione. Biorąc pod uwagę założenia nowoczesnego, demokratycznego postępowania karnego trzeba stwierdzić, że realizacja jego celów nie może odbywać się w sposób mogący wywoływać wątpliwości co do obiektywizmu osób podejmujących decyzje o przedmiocie procesu, a także pozwalać na przeprowadzanie dowodów w sposób naruszający wartości, jakie ustawodawca uznał za wymagające ochrony prawnej.

Rozdział 7

Kumulacja procesowych ról uczestników postępowania karnego skarbowego

Postępowanie karne skarbowe ma chronić interes i porządek finansowy Skarbu Państwa, jednostek samorządu terytorialnego, a także Wspólnot Europejskich¹. W procesie karnym skarbowym stosuje się odpowiednio przepisy kodeksu postępowania karnego (art. 113 § 1 k.k.s.). Użycie słowa „odpowiednio” wiąże się ze stosowaniem ich wprost, z odpowiednimi modyfikacjami lub niestosowaniem ich w ogóle². Dotyczy to m.in. pozycji procesowej stron postępowania karnego skarbowego, choć art. 113 § 2 pkt 1 k.k.s. przewiduje, że w tym procesie nie stosuje się prze-

¹ T. Grzegorzcyk, *Kodeks karny skarbowy. Komentarz*, Warszawa 2009, s. 481; F. Prusak, *Postępowanie karne skarbowe*, Warszawa 2009, s. 25.

² T. Grzegorzcyk, *Kodeks karny skarbowy. Nowa kodyfikacja. Wprowadzenie*, Warszawa 1999, s. 34; C. Kulesza, *Usuwanie istotnych braków postępowania przygotowawczego w postępowaniu karnym skarbowym*, Prok. i Pr. 2005, nr 2, s. 72; T. Razowski, *Szczególne odmiany istotnych braków postępowania przygotowawczego w sprawie karnej skarbowej*, WPP 2002, nr 4, s. 118; Z. Siwik, *Systematyczny komentarz do Ustawy karnej skarbowej. Część ogólna*, Wrocław 1993, s. 55 i n.; H. Skwarczyński, *Zażalenie w postępowaniu przygotowawczym w sprawach karnych skarbowych*, Prok. i Pr. 2011, nr 6, s. 74; M. Świetlicka, „Odpowiednie” stosowanie kodeksu postępowania karnego w sprawach o przestępstwa skarbowe, *ibidem*, 2006, nr 10, s. 71. Zob. też wyrok SN z dnia 21 października 2004 r., II KK 226/04, Prok. i Pr. – wkładka 2006, nr 1 poz. 14; wyrok WSA w Szczecinie z dnia 1 grudnia 2009 r., I SA/Sz 545/09, LEX nr 549961; wyrok SN z dnia 18 grudnia 2002 r., II KK 297/02, LEX nr 74406.

pisów o pokrzywdzonym [a także o mediacji – uwaga R.O.].³ W postępowaniu karnym skarbowym występują tzw. strony zasadnicze, czyli oskarżyciel publiczny i oskarżony, jak również tzw. strony szczególne, mogące uczestniczyć tylko w postępowaniu karnym skarbowym, czyli interwenient oraz podmiot pociągnięty do odpowiedzialności posiłkowej (art. 120 k.k.s.). Mogą również wystąpić tu tzw. *quasi*-strony, tj. podmiot odpowiedzialny za zwrot korzyści majątkowej Skarbowi Państwa lub jednostce samorządu terytorialnego, a także przedstawiciel podmiotu zbiorowego odpowiedzialnego za czyny zabronione, gdy wstąpił on do procesu prowadzonego wobec sprawcy czynu skarbowego⁴.

Interwenient to podmiot, który nie będąc podejrzanym lub oskarżonym w postępowaniu w sprawie o przestępstwo skarbowe lub wykroczenie skarbowe, zgłosił w tym postępowaniu roszczenie do przedmiotów podlegających przepadkowi (art. 53 § 41 k.k.s.)⁵. Może to być osoba fizyczna, osoba prawna lub jednostka organizacyjna nie mająca osobowości prawnej. Zgłasza ona żądanie nieorzekania przepadku przedmiotów, do których przysługują jej prawa rzeczowe, a które, poprzez ich związek z popełnionym przestępstwem skarbowym lub wykroczeniem skarbowym, podlegają przepadkowi⁶. Dla skuteczności interwencji nie ma znaczenia, czy przepadek był fakultatywny, czy

³ Zob. np. T. Razowski, [w:] P. Kardas, G. Łabuda, T. Razowski, *Kodeks karny skarbowy. Komentarz LEX*, Warszawa 2012, s. 895–896; A. Światłowski, *Funkcjonalność odmienności postępowania w sprawach karnych skarbowych*, [w:] T. Grzegorzczak (red.), *Funkcje procesu karnego. Księga jubileuszowa Profesora Janusza Tylmana*, Warszawa 2011, s. 752.

⁴ Art. 24 § 5 k.k.s.; Ustawa z dnia 28 października 2002 r. o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary, Dz. U. nr 197, poz. 1661 ze zm.

⁵ Zob. więcej o interweniencie, w: R. Olszewski, *Pozycja procesowa interwenienta w postępowaniu karnym skarbowym*, [w:] T. Grzegorzczak, J. Izydorczyk, R. Olszewski (red.), *Z problematyki funkcji procesu karnego*, Warszawa 2013, s. 455–462.

⁶ T. Grzegorzczak, *Prawo karne skarbowe. Zarys encyklopedyczny*, Kraków 1997, s. 30.

obligatoryjny⁷. Okoliczność, że interwenient ma prawa do rzeczy, nie determinuje konieczności jej zwrotu. Organy procesowe powinny natomiast zawiadamiać osobę uprawnioną do rzeczy o toczącym się postępowaniu. To zawiadomienie powinno nastąpić niezwłocznie po ustaleniu tej osoby, chyba że nie można ustalić jej miejsca zamieszkania, pobytu lub siedziby (art. 127 § 2 k.k.s.). Zaniechanie tej czynności przez organy i spowodowana tym (a także okolicznościami niezależnymi od interwenienta) niemożność zgłoszenia interwencji rodzi po stronie uprawnionego możliwość wystąpienia przeciwko Skarbowi Państwa z roszczeniem z tytułu bezpodstawnego wzbogacenia⁸. Może ono być skutecznie wnoszone w terminie 3 miesięcy od dnia, w którym powód dowiedział się o prawomocnym orzeczeniu przepadku przedmiotów, jednak nie później niż przed upływem 10 lat od daty uprawomocnienia się orzeczenia w tym przedmiocie (art. 119 § 2 i 3 k.k.s.). Po upływie tych terminów roszczenie wygasa.

Interwencję można zgłosić do chwili rozpoczęcia przewodu sądowego w sądzie I instancji (art. 126 § 1 k.k.s.)⁹. Słusznie przyjmuje się, że takie ujęcie przepisu oznacza, że może ona zostać zgłoszona również po uchyleniu wyroku w sprawie, w której interwenient nie wystąpił, po przekazaniu jej do ponownego rozpoznania¹⁰.

Interwenient jest wyposażony w uprawnienia stron procesowych, dla których źródłem jest zarówno kodeks postępowania karnego, jak i kodeks karny skarbowy. W toku całego procesu może np. inicjować czynności dowodowe, może także ustanowić pełnomocnika (adwokata lub radcę prawnego). Ma on ponadto prawa przysługujące tylko temu podmiotowi, związane z podejmowaniem czynności zmierzających do zapobieżenia przepadkowi przedmiotów¹¹.

⁷ T. Grzegorzczuk, *Kodeks karny skarbowy...*, s. 503–504; M. Błaszczuk, M. Zbrojewska, *Kodeks karny skarbowy*, Warszawa 2011, s. 283, 285.

⁸ M. Błaszczuk, M. Zbrojewska, *Kodeks...*, s. 295

⁹ Zob. np. F. Prusak, *Kodeks karny skarbowy. Komentarz*, t. I, Kraków 2006, s. 733, idem, *Kodeks...*, t. II, s. 977–978.

¹⁰ T. Grzegorzczuk, *Kodeks karny skarbowy...*, s. 545.

¹¹ O źródłach uprawnień interwenienta i ich normatywnych relacjach zob. np. Z. Siwik, *Zaktualizowane uzasadnienie rządowego projektu Kodeksu karnego skar-*

Wskazanie przepisów k.p.k., mających odpowiednie zastosowanie do interwenienta, ma miejsce w art. 128 k.k.s. W postępowaniu przygotowawczym interwenient powinien być powiadamiany m.in. o wszczęciu, odmowie wszczęcia albo umorzeniu śledztwa lub dochodzenia (art. 305 § 4 k.p.k.). Może także uczestniczyć tam w tzw. niepowtarzalnych czynnościach postępowania przygotowawczego (art. 316 § 1 k.p.k.), jak również zapoznawać się z pisemną opinią biegłego lub uczestniczyć w przesłuchaniu biegłego. Każdorazowo taka czynność powinna zostać poprzedzona doręczeniem interwenientowi postanowienia o dopuszczeniu dowodu z opinii biegłego albo instytucji naukowej lub specjalistycznej (art. 318 k.p.k.). W toku śledztwa lub dochodzenia wgląd w akta sprawy następuje, zgodnie z art. 156 § 5 k.p.k., na podstawie zezwolenia udzielanego przez prowadzącego postępowanie¹². Interwenient, choć jest stroną czynną, ma prawo do końcowego zaznajomienia z aktami postępowania przygotowawczego (art. 321 k.p.k.). Powinien on być także zawiadomiony o warunkach i czasie sprzedaży przedmiotów ulegających szybkiemu zniszczeniu lub takich, których przechowywanie byłoby połączone z niewspółmiernymi kosztami lub nadmiernymi trudnościami albo powodowałoby znaczne obniżenie wartości rzeczy (art. 232 § 3 k.p.k.). Może również żalić się na postanowienie w przedmiocie dowodów rzeczowych, wydane w związku z umorzeniem postępowania (art. 323 § 2 k.p.k.).

Interwenient powinien zostać powiadomiony przez oskarżyciela publicznego o przesłaniu do sądu aktu oskarżenia (art. 128 § 1 k.k.s. w zw. z art. 334 § 2 k.p.k.), a odpis tej skargi należy mu doręczyć na podstawie zarządzenia prezesa sądu (przewodniczącego wydziału), z możliwością odpowiedzi na ten akt (art. 128 § 1 k.k.s. w zw. z art. 338 § 1 k.p.k.).

W stadium jurysdykcyjnym interwenient może m.in. brać udział w czynnościach dowodowych w toku rozprawy głównej i wypowiadać się odnośnie do ich przebiegu (art. 367 k.p.k.). Interwenient jako strona czynna zadaje pytania osobom przesłuchiwanym po oskarży-

bowego, [w:] *Nowa kodyfikacja karna. Kodeks karny skarbowy*, z. 25, Warszawa 1999, s. 258–259; F. Prusak, *Postępowanie...*, s. 134–136.

¹² M. Błaszczuk, M. Zbrojewski, *Kodeks...*, s. 290.

cielu publicznym, po nim pytania może zadawać pełnomocnik (art. 160 k.k.s.). W czasie końcowych głosów stron przed udaniem się sądu na naradę interwenient również wypowiada się po oskarżycielu publicznym, z tym że tutaj pełnomocnik zabiera głos przed swoim mandantem (art. 162 § 1 k.k.s.). W razie wyłączenia jawności rozprawy głównej interwenient może, podobnie jak podmiot pociągnięty do odpowiedzialności posiłkowej, żądać pozostawienia na sali rozpraw jednej lub dwóch osób, tzw. mężów zaufania (art. 159 k.k.s.)¹³.

Zgodnie z art. 128 § 3 k.k.s., nieusprawiedliwione niestawiennictwo na rozprawie prawidłowo zawiadomionego o niej interwenienta lub jego pełnomocnika nie jest przeszkodą do jej przeprowadzenia i wydania orzeczenia. Przewidziano w związku z tym obowiązek doręczenia interwenientowi wyroku zaocznego, jednak skarżyć orzeczenie może on jedynie na zasadach ogólnych, w granicach interwencji¹⁴. Może on też wnosić apelację wówczas, gdy wyrok nie ma charakteru zaocznego. W razie nieuwzględnienia interwencji koszty wynikłe z jej zgłoszenia ponosi interwenient (art. 128 § 5 k.k.s.). Może on zostać w toku postępowania przesłuchany w charakterze świadka (art. 128 § 2 k.k.s.). W sytuacji, gdy interwentem jest podmiot nie będący osobą fizyczną, o zeznaniu można mówić jedynie w odniesieniu do osób działających jako jego organy¹⁵.

Podmiot pociągnięty do odpowiedzialności posiłkowej to osoba fizyczna, osoba prawna lub jednostka organizacyjna nie mająca osobowości prawnej, którą organ prowadzący postępowanie w sprawie o przestępstwo skarbowe wezwał do udziału w tym charakterze (art. 53 § 40 k.k.s.)¹⁶. Podmiot ten odpowiada majątkowo w związku ze skazaniem sprawcy czynu skarbowego

¹³ Z. Siwik, *Zaktualizowane...*, s. 270.

¹⁴ T. Grzegorzcyk, *Kodeks karny skarbowy...*, s. 549 i 551.

¹⁵ *Ibidem*, s. 551.

¹⁶ Zob. więcej o pozycji tego podmiotu w: R. Olszewski, *Pozycja podmiotu pociągniętego do odpowiedzialności posiłkowej w prawie karnym skarbowym*, „Studia Prawno-Ekonomiczne” 2010, t. LXXXII, s. 175–192.

na grzywnę lub ściągnięcie równowartości pieniężnej przypadku przedmiotów. Nie może to więc być sam oskarżony¹⁷. Można też pociągnąć do odpowiedzialności posiłkowej uniewinnionego oskarżonego wobec skazania współoskarżonego albo oskarżonego skazanego co prawda w tym samym postępowaniu, ale za inne przestępstwo skarbowe niż to, za które została orzeczona grzywna, będąca podstawą odpowiedzialności posiłkowej¹⁸. Stanowisko to zasługuje na akceptację, ponieważ redakcja art. 24 § 1 k.k.s. wyłącza tożsamość oskarżonego i podmiotu pociągniętego do odpowiedzialności posiłkowej, co nie wyklucza jednak możliwości prowadzenia jednego postępowania, w którym ta odpowiedzialność miałaby być rozpatrywana obok odpowiedzialności oskarżonego, z uwzględnieniem np. łączności spraw.

Odpowiedzialność posiłkowa ma miejsce wówczas, gdy sprawcą jest zastępca tego podmiotu, a więc osoba działająca jako jego pełnomocnik, zarządca, pracownik lub działający w jakimkolwiek innym charakterze, a podmiot ten odniósł lub mógł odnieść z tego czynu jakąkolwiek korzyść majątkową (art. 24 § 1 k.k.s.)¹⁹. Sprawca musi zatem działać nie wyłącznie na własny rachunek, lecz w interesie tego podmiotu, bowiem instytucja dotyczy sprawcy czynu prowadzącego cudze sprawy w sposób mogący przysporzyć mu korzyści majątkowej²⁰. Strona ta może

¹⁷ Zob. np. F. Prusak, *Prawo karne skarbowe*, Warszawa 2008, s. 124; idem, *Postępowanie...*, s. 131.

¹⁸ T. Grzegorzczak, *Kodeks karny skarbowy...*, s. 119.

¹⁹ Zob. rozważania o relacjach łączących podmiot i sprawcę, w: T. Razowski, *Zakres podstawy faktycznej odpowiedzialności posiłkowej w prawie karnym skarbowym*, Prok. i Pr. 2010, nr 12, s. 143.

²⁰ A. T. Majowska, *Ograniczenie prawa do obrony podmiotu zbiorowego a odpowiedzialność i prawo do obrony podmiotu odpowiedzialnego posiłkowo i zobowiązanego do zwrotu korzyści*, Prok. i Pr. 2012, nr 11, s. 115. Wypada zwrócić tu uwagę, że autorka niepoprawnie posługuje się terminem: „odpowiedzialny posiłkowo”, jako że taki status nabywa się w następstwie wydania przez sąd wyroku skazującego oskarżonego i nakładającego tę odpowiedzialność na podmiot (zob. art. 166 k.k.s.). W toku postępowania stroną jest zaś „podmiot pociągnięty do odpowiedzialności posiłkowej”. Zob. też R. Kubacki, A. Bartosiewicz, *Kodeks karny skarbowy. Przestępstwa i wykroczenia podatkowe oraz dewizowe*, Warszawa 2005, s. 252.

pojawić się w związku z zarzuceniem sprawcy jedynie przestępstwa skarbowego, wyklucza to więc odpowiedzialność tego podmiotu w sprawie o wykroczenie skarbowe²¹.

Wobec bezskuteczności egzekucji prowadzonej w stosunku do sprawcy przestępstwa skarbowego w związku z nałożeniem na niego kary grzywny lub środka karnego ściągnięcia równowartości pieniężnej przepadku przedmiotów, organy procesowe mogą skierować czynności do majątku podmiotu pociągniętego do odpowiedzialności posiłkowej. Podmiot ten odpowiada więc za całość bądź część orzeczonej kary lub środka karnego, w zależności od wyników prowadzonej egzekucji. Odpowiedzialność ta nie jest jednak karą²². Nie przewiduje się zatem wobec podmiotu odpowiedzialnego posiłkowo możliwości wykonania zastępczej kary pozbawienia wolności ani zamiany na pracę społecznie użyteczną (art. 184 § 4 k.k.s.), ponieważ jest to odpowiedzialność jedynie majątkowa²³.

Pociągnięcie do odpowiedzialności posiłkowej jest od 17 grudnia 2005 r. obowiązkowe, jeżeli zostaną ustalone przesłanki tej instytucji²⁴. Przyjęta od tego dnia obligatoryjność doty-

²¹ Zob. np. G. Bogdan, A. Nita, Z. Radzikowska, A. Świątłowski, *Kodeks karny skarbowy z komentarzem*, Gdańsk 2000, s. 133; T. Grzegorzczuk, *Kodeks karny skarbowy...*, s. 118; H. Skwarczyński, *Rozprawa pod nieobecność stron w prawie karnym skarbowym*, WPP 2002, nr 4, s. 105; R. Kubacki, *Odpowiedzialność posiłkowa w prawie karnym skarbowym*, „Przegląd Podatkowy” 2001, nr 12, s. 54–55.

²² G. Bogdan, A. Nita, Z. Radzikowska, A. Świątłowski, *Nowa kodyfikacja karna. Krótkie komentarze, Kodeks karny skarbowy, Tytuł I, Przestępstwa skarbowe i wykroczenia skarbowe*, z. 30, Warszawa 2000, s. 73 i 74; M. Stepanów, *Konsensualne rozstrzygnięcia w sprawach karnych skarbowych*, Prok. i Pr. 2001, nr 11, s. 69–70; G. Skowronek, *Szczególne strony postępowania w sprawach karnych skarbowych*, *ibidem*, 2005, nr 7–8, s. 163; F. Prusak, *Prawo...*, s. 125.

²³ K. Postulski, [w:] T. Grzegorzczuk, K. Postulski, *Nowa kodyfikacja karna. Krótkie komentarze, Kodeks karny skarbowy, Tytuł II i III*, z. 29, Warszawa 2000, s. 267; R. Pelewicz, G. Zarzycki, *Model postępowania karnego skarbowego* (cz. 2), Prok. i Pr. 2001, nr 2, s. 157; V. Konarska-Wrzošek, T. Oczkowski, *Prawo karne skarbowe. Zagadnienia materialnoprawne i wykonawcze*, Toruń 2005, s. 99; V. Konarska-Wrzošek, T. Oczkowski, J. Skorupka, *Prawo i postępowanie karne skarbowe*, Warszawa 2010, s. 86.

²⁴ Ustawa z dnia 28 lipca 2005 r. o zmianie ustawy – *Kodeks karny skarbowy* oraz niektórych innych ustaw, Dz. U. 2005, nr 178, poz. 1479. Ustawa weszła w życie 17 grudnia 2005 r.; zob. też np. G. Łabuda, T. Razowski, *Nowa kodyfikacja*

czy organów w każdym stadium procesu, a więc zarówno w postępowaniu przygotowawczym, jak i jurysdykcyjnym. Przyjęcie obligatoryjności spotkało się z krytyką. Wskazywano, że skoro ścigalność grzywien nakładanych na sprawców przestępstw skarbowych była i jest wyższa niż w wypadku przestępstw pospolitych, to nakładanie dodatkowego zabezpieczenia w postaci odpowiedzialności posiłkowej jest nieracjonalne i wątpliwe w świetle zasady proporcjonalności²⁵.

Pociągnięcie do odpowiedzialności posiłkowej następuje poprzez wydanie postanowienia (art. 124 § 1 k.k.s.). W postępowaniu przygotowawczym jest ono wydawane przez organ prowadzący, przy czym w śledztwie wydanie go może zostać zastrzeżone do osobistego wykonania przez prokuratora (art. 124 § 2 i art. 151b § 3 k.k.s.). Podmiot pociągnięty do odpowiedzialności posiłkowej powinien zostać pouczony na piśmie o prawach i obowiązkach, a na jego żądanie przesłuchanie powinno nastąpić w obecności pełnomocnika (art. 300 i 301 k.p.k.)²⁶. Postanowienie wydane w postępowaniu przygotowawczym zostaje następnie dołączone do aktu oskarżenia (art. 155 § 5 k.k.s.).

Podmiot pociągnięty do odpowiedzialności posiłkowej jest bierną stroną postępowania karnego skarbowego²⁷. Z perspektywy tego podmiotu interesy jego i oskarżonego są zbieżne, wydanie bowiem przez sąd innego wyroku niż skazujący sprawcę, i to na grzywnę lub ściągnięcie równowartości pieniężnej przepadku przedmiotów, wyklucza nałożenie tej odpowiedzialności. Jednak dla oskarżonego pojawienie się w procesie tego podmiotu może okazać się niekorzystne. Sąd bowiem określa

karna. Wybrane zagadnienia noweli Kodeksu karnego skarbowego z 28 lipca 2005 r., z. 34, Warszawa 2006, s. 357; T. Grzegorzczak, *Kodeks karny skarbowy...*, s. 119; V. Konarska-Wrzošek, T. Oczkowski, J. Skorupka, *Prawo i postępowanie...*, s. 83; T. Razowski, *Zakres...*, s. 137.

²⁵ A. Świątłowski, *Funkcjonalność...*, s. 750 i 758.

²⁶ C. Kulesza, *Radca prawny jako pełnomocnik w postępowaniu karnym skarbowym*, „Radca Prawny” 2001, nr 3, s. 29.

²⁷ Zob. np. *ibidem*, s. 23; S. Baniak, *Prawo karne skarbowe*, Kraków 2005, s. 439; L. Wilk, J. Zagrodnik, *Prawo karne skarbowe*, Warszawa 2009, s. 356–357.

wówczas wysokość stawki dziennej grzywny, uwzględniając także sytuację majątkową tego podmiotu, a nie tylko samego sprawcy. Bierze wówczas pod uwagę jego dochody, a gdy jest on osobą fizyczną, również warunki osobiste, rodzinne, stosunki majątkowe i możliwości zarobkowe. Oznacza to, że stawka dzienna grzywny może zostać podwyższona, co w rezultacie będzie dla oskarżonego niekorzystne²⁸. Wykluczone jest natomiast podwyższanie liczby nakładanych stawek dziennych grzywny, ponieważ podstawą do tego jest ocena czynu i jego sprawcy, w związku z czym ewentualne pociągnięcie podmiotu do odpowiedzialności posiłkowej nie może mieć na to wpływu²⁹.

Pociągnięcie do odpowiedzialności posiłkowej w sądowym stadium postępowania karnego skarbowego ma szczególny charakter, jest to bowiem czynność stanowiąca wyjątek od zasady skargowości. Nie wymaga się tu skargi uprawnionego oskarżyciela, ponieważ sąd wydaje postanowienie z urzędu. Jeżeli na podstawie akt sprawy pojawia się możliwość pociągnięcia do odpowiedzialności posiłkowej, prezes sądu (przewodniczący wydziału) kieruje sprawę na posiedzenie w celu wydania przedmiotowego postanowienia³⁰. Jest ono, niezależnie od stadium, w którym zostało wydane, niezaskarżalne³¹.

²⁸ V. Konarska-Wrzošek, T. Oczkowski, *Prawo...*, s. 98; T. Grzegorzczuk, *Kodeks karny skarbowy...*, s. 120.

²⁹ T. Grzegorzczuk, *Kodeks karny skarbowy...*, s. 120; A. Kisiel, *Odpowiedzialność posiłkowa na gruncie przepisów kodeksu karnego skarbowego, Nowa kodyfikacja prawa karnego*, t. XIV, „Acta Universitatis Wratislaviensis” 2003, No 2561, s. 267–268; G. Skowronek, *Szczególne strony...*, s. 173.

³⁰ T. Grzegorzczuk, *Kodeks karny skarbowy...*, s. 534. Projekt z 2012 r. zakłada, że w art. 124 § 1 brzmiącym obecnie następująco: „Pociągnięcie podmiotu do odpowiedzialności posiłkowej następuje w formie postanowienia” zostanie wykreślone słowo „podmiotu”. Ma też być uchylony § 5, stanowiący, że „po wniesieniu aktu oskarżenia prezes sądu kieruje sprawę na posiedzenie także wtedy, gdy zachodzi potrzeba rozważenia kwestii pociągnięcia do odpowiedzialności posiłkowej”, co uczyni uwagi dotyczące odstępstwa od zasady skargowości bezprzedmiotowymi.

³¹ Z. Gostyński, *Komentarz do kodeksu karnego skarbowego*, Warszawa 2000, s. 127; H. Skwarczyński, *Odpowiedzialność podmiotów zbiorowych za przestępstwa skarbowe*, WPP 2003, nr 4, s. 55; F. Prusak, *Postępowanie...*, s. 127.

Czy wobec tego pociągnięcie do odpowiedzialności posiłkowej przez sąd, bez impulsu pochodzącego od innego organu, nie jest przejawem inkwizycyjności? Wydaje się, że na tak postawione pytanie należy odpowiedzieć twierdząco. Sąd na podstawie okoliczności ujawnionych w toku postępowania prowadzonego przeciwko oskarżonemu postanawia o podjęciu czynności skierowanych również przeciwko innemu podmiotowi. Aczkolwiek odpowiedzialność posiłkowa jest odpowiedzialnością tylko majątkową, a nie karną, to należy wskazać, że sąd w istotny sposób wykracza tu poza funkcję orzekania, realizując też funkcję oskarżania.

Jednak pojawia się tu pytanie, czy sąd, dostrzegając już na wstępie postępowania zasadność pociągnięcia podmiotu do odpowiedzialności posiłkowej, nie powinien sięgnąć po art. 345 k.p.k. w zw. z art. 113 § 1 k.k.s. i przekazać sprawę prokuratorowi (finansowemu organowi postępowania przygotowawczego) w celu wydania postanowienia w tym przedmiocie. Należy tu rozważyć, że podstawą postępowania sądowego jest akt oskarżenia, mający na celu spowodowanie rozpoznawania kwestii odpowiedzialności oskarżonego za przestępstwo skarbowe. Jednak odpowiedzialność posiłkowa nie ma w istocie znaczenia dla nałożenia odpowiedzialności karnej w głównym nurcie postępowania karnego skarbowego. Ma ona wobec tego nurtu charakter subsydiarny i w związku z tym nie może uzasadniać przekazania sprawy do postępowania przygotowawczego. Znajduje to potwierdzenie w sekwencji czynności związanych z wykonywaniem orzeczenia, skazującego oskarżonego i nakładającego odpowiedzialność posiłkową na podmiot, który uzyskał lub mógł uzyskać jakkolwiek korzyść majątkową z przestępstwa popełnionego przez oskarżonego.

Skoro tak, to nie można mówić o istnieniu przesłanek z art. 345 k.p.k. do uzupełniania śledztwa lub dochodzenia, nie ma tu bowiem istotnych braków tego postępowania. Gdyby przyjąć odmienną interpretację, oznaczałoby to w istocie swoisty po-

wrót do rozwiązania przyjętego przez kodeks z 1969 r. w art. 344 § 2 (oczywiście nie chodzi o postawienie w stan oskarżenia, ale widoczne jest tu pewne podobieństwo do tej sytuacji). Przepis ten przewidywał, że sąd mógł zwrócić sprawę prokuratorowi również w celu rozszerzenia postępowania na czyny osób nie pociągniętych do odpowiedzialności karnej, pozostające w ścisłym związku z czynami osób, przeciwko którym toczyło się postępowanie, jeżeli miało to zapewnić prawidłowe wyrokowanie w sprawie. Z podmiotowego rozszerzenia oskarżenia, bo tego w istocie dotyczył przytoczony przepis, zrezygnowano ostatecznie w k.p.k. z 1997 r.³²

Kolejnego argumentu dostarcza fakt, że ustawodawca wskazał uprawnienia określonych organów do pociągania do odpowiedzialności. Skoro więc prokurator nie dostrzegł takiej potrzeby w toku postępowania przygotowawczego, to sąd może to uczynić w kolejnym stadium. Prokurator w istocie wypowiedział się w kwestii zasadności pociągnięcia do odpowiedzialności posiłkowej, nie wydając postanowienia w tym przedmiocie, a stosowanie art. 345 k.p.k. nie może stanowić formy wymuszania przez sąd decyzji prokuratora w tym zakresie.

Można natomiast rozważać, czy zaprezentowane stanowisko będzie aktualne również w sytuacji, gdy sąd dostrzeże istotne braki śledztwa lub dochodzenia w odniesieniu do materiałów dotyczących oskarżonego, które mogą też wiązać się z podstawami do pociągnięcia do odpowiedzialności posiłkowej. Wtedy układ procesowy przedstawiałby się już inaczej, akcja sądu bowiem na podstawie art. 345 k.p.k. obejmowałaby braki dotyczące oskarżenia, które usunięcie mogłoby dać podstawę do pociągnięcia do odpowiedzialności posiłkowej. W takim układzie,

³² Więcej o podmiotowym rozszerzeniu oskarżenia na podstawie art. 344 § 2 d.k.p.k. zob. w: S. Cora, *Zwrot sprawy do uzupełnienia postępowania przygotowawczego w polskim procesie karnym*, Warszawa 1987, s. 94–112; R. Olszewski, *Ujawnianie przez sąd i usuwanie istotnych braków dochodzenia lub śledztwa w polskim procesie karnym*, Łódź 2007, s. 140–147.

po wykonaniu czynności wskazanych przez sąd przekazujący sprawę do postępowania przygotowawczego, mogłoby zostać w toku śledztwa lub dochodzenia wydane postanowienie o pociągnięciu do odpowiedzialności posiłkowej. Byłoby to oczywiście uwarunkowane decyzją o skierowaniu sprawy do sądu przeciwko oskarżonemu.

Organ, który zadecydował o pociągnięciu do odpowiedzialności posiłkowej, stwierdzając następnie brak podstaw do nałożenia tej odpowiedzialności, uchyla wydane postanowienie. Gdyby zatem zostało ono wydane w postępowaniu przygotowawczym, to organ tego stadium, a nie sąd, jest uprawniony do wydania postanowienia o jego uchyleniu³³. Podobnie rzecz się ma z ewentualną zmianą wydanego postanowienia. Może ona okazać się konieczna, np. wobec stwierdzenia okoliczności określających związek pomiędzy sprawcą a podmiotem pociągniętym do odpowiedzialności posiłkowej w odmienny sposób od określonych w postanowieniu. Również wtedy, gdy organ dokonuje odmiennych ustaleń co do np. kwalifikacji prawnej czynu, powinien dać temu wyraz w zmianie postanowienia odnośnie do odpowiedzialności posiłkowej, której zakres jest uzależniony również od wysokości grzywny grożącej sprawcy przestępstwa skarbowego³⁴.

Do podmiotu pociągniętego do odpowiedzialności posiłkowej stosuje się odpowiednio przepisy o podejrzanym i oskarżonym (art. 125 § 1 k.k.s.). Powoduje to istotne konsekwencje w zakresie jego sytuacji procesowej. Przede wszystkim należy wskazać, że podmiot ten ma prawo do składania wyjaśnień, odmowy składania wyjaśnień i odmowy odpowiedzi na poszczególne pytania. W postępowaniu przygotowawczym należy przy tym umożliwić mu, na żądanie złożone przez niego lub pełnomocnika, złożenie wyjaśnień na piśmie. Takie wyjaśnienia, podpisane i opatrzone datą, stanowią załącznik do protokołu. Na

³³ T. Grzegorzczuk, *Kodeks karny skarbowy...*, s. 535.

³⁴ *Ibidem*.

realizację tego żądania może jednak z ważnych powodów nie zgodzić się organ prowadzący postępowanie (art. 113 § 1 k.k.s. w zw. z art. 176 k.p.k.). Dowodu z wyjaśnień podmiotu pociągniętego do odpowiedzialności posiłkowej nie wolno zastępować treścią pism, zapisków lub notatek urzędowych (art. 125 § 1 k.k.s. w zw. z art. 174 k.p.k.).

Podmiot pociągnięty do odpowiedzialności posiłkowej ma również prawo do pełnomocnika. Słusznie zwraca się w doktrynie uwagę, że nie można odmówić dopuszczenia tego przedstawiciela procesowego do udziału w postępowaniu. Nie znajduje tutaj zastosowania art. 87 § 3 k.p.k., skoro ustawa zakłada, że ten podmiot może korzystać z pomocy pełnomocnika, a więc ochrona jego procesowych interesów może wiązać się z udziałem profesjonalisty³⁵. Pełnomocnik może skutecznie podejmować czynności jedynie na korzyść reprezentowanego podmiotu, co wynika z odpowiedniego stosowania przepisów o oskarżonym i obrońcy³⁶. W konsekwencji, w wypadku ewentualnej rozbieżności pomiędzy wnioskiem podmiotu pociągniętego do odpowiedzialności posiłkowej a wnioskiem jego pełnomocnika, sąd powinien dokonać oceny, który z nich jest dalej idący i rozpatrzyć go najpierw, co może spowodować bezprzedmiotowość drugiego³⁷. Podmiotowi pociągniętemu do odpowiedzialności posiłkowej należy ponadto, gdy nie włada on w wystarczającym stopniu językiem polskim, ustanowić bezpłatnie tłumacza i doręczać mu dotyczące go pisma procesowe w zrozumiałym dla niego języku.

W sytuacji, gdy podmiot pociągnięty do odpowiedzialności posiłkowej jest osobą fizyczną, osoby najbliższe dla niego mają prawo odmowy zeznań na podstawie art. 125 § 2 k.k.s.

³⁵ R.A. Stefański, *Pełnomocnik w procesie karnym*, Prok. i Pr. 2007, nr 2, s. 47–48. Zob. też rozważania o dopuszczeniu pełnomocnika do udziału w postępowaniu w rozdziale 3 niniejszego opracowania.

³⁶ T. Grzegorzczyk, *Kodeks karny skarbowy...*, s. 538; T. Razowski, [w:] P. Kardas, G. Łabuda, T. Razowski, *Kodeks...*, s. 968.

³⁷ A. Świątłowski, *Radca prawny jako pełnomocnik w postępowaniu karnym*, „Radca Prawny” 2002, nr 4–5, s. 39.

w zw. z art. 182 k.p.k.³⁸ Uprawnienie do odmowy złożenia zeznań ustanowione jest w interesie świadka, a nie podmiotu pociągniętego do odpowiedzialności posiłkowej czy generalnie – oskarżonego, dla którego zeznania mogą być niekorzystne³⁹. Ustawodawca, dostrzegając bowiem konflikt w sumieniu świadka, przewidział dla niego taką możliwość procesową⁴⁰. Osoby, pozostające z podmiotem w szczególnie bliskim stosunku osobistym, mogą natomiast występować o zwolnienie od zeznawania na podstawie art. 125 § 2 k.k.s. w zw. z art. 185 k.p.k. Wykluczone jest korzystanie ze wskazanych uprawnień przez najbliższych dla osób będących organami podmiotu nie będącego osobą fizyczną⁴¹. Zgodnie ze stosowanymi tu regułami powszechnego postępowania karnego, osoba uprawniona do odmowy zeznań albo zwolniona od zeznawania może najpóźniej przed rozpoczęciem pierwszego zeznania w postępowaniu sądowym oświadczyć, że chce skorzystać ze wskazanych uprawnień, a poprzednio złożone zeznanie tej osoby nie może służyć za dowód ani być odtworzone (art. 125 § 2 k.k.s. w zw. z art. 186 § 1 k.p.k.). To oświadczenie może zostać złożone także w postępowaniu przed sądem odwoławczym (art. 452 § 2 k.p.k.), jeżeli dopiero w tej fazie postępowania świadek składałby zeznanie po raz pierwszy⁴².

³⁸ O pojęciu osoby najbliższej zob. w: I. Hańduk-Hawrylak, S. Szolucha, *Wybrane zagadnienia prawa do odmowy składania zeznań*, [w:] P. Hofmański (red.), *Węzłowe problemy procesu karnego*, Warszawa 2010, s. 1003–1011.

³⁹ R.A. Stefański, *Uchylenie się świadka od odpowiedzi na pytanie* (art. 183 § 1 k.p.k.), WPP 2002, nr 3, s. 79; zob. też wyrok SN z dnia 6 kwietnia 1977 r., II KR 38/77, OSNPG 1977, nr 7, poz. 61, zgodnie z którym przepisy art. 166 i 173 § 2 d.k.p.k. [obecnie art. 183 i art. 191 § 2 k.p.k., – uwaga R.O.] mają na celu ochronę interesów świadków, wobec czego tylko świadkowie, których sąd nie pouczył o przysługującym im prawie uchylenia się od tych przepisów, oskarżony natomiast takiego uprawnienia nie ma.

⁴⁰ Zob. Z. Kwiatkowski, *Zakazy dowodowe w procesie karnym*, Kraków 2005, s. 84.

⁴¹ G. Łabuda, T. Razowski, *Nowa kodyfikacja...*, s. 361; T. Grzegorzczak, *Kodeks karny skarbowy...*, s. 539.

⁴² Z. Kwiatkowski, *Zakazy...*, s. 448.

Przepis art. 24 § 5 k.k.s. stanowi, że niezależnie od nałożenia odpowiedzialności posiłkowej sąd zobowiązuje podmiot, który uzyskał korzyść majątkową, do jej zwrotu w całości albo w części na rzecz Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego⁴³. Obowiązek ten nie dotyczy korzyści majątkowej, podlegającej zwrotowi na rzecz innego uprawnionego podmiotu. Przepis ten stanowi materialną podstawę nałożenia odpowiedzialności majątkowej na podmiot nie będący sprawcą czynu skarbowego. Jest to odpowiedzialność, która pozostaje – w odróżnieniu od odpowiedzialności posiłkowej – niezależna od zachowania sprawcy po wydaniu wyroku skazującego⁴⁴.

Zgodnie z art. 125 § 5 k.k.s., do podmiotu, który uzyskał korzyść majątkową, stosuje się odpowiednio przepisy art. 333 § 4, art. 370 § 1, art. 416, art. 422 § 1 i art. 444 k.p.k. z tym, że przez określenie „prokurator” należy rozumieć także „finansowy organ postępowania przygotowawczego”. Podmiot ten staje się uczestnikiem procesu na skutek złożenia przez prokuratora lub finansowy organ postępowania przygotowawczego wniosku o orzeczenie przez sąd zwrotu korzyści majątkowej. Wniosek ten jest dołączany do aktu oskarżenia niezależnie od tego, czy wnosi go prokurator czy finansowy organ postępowania przygotowawczego⁴⁵. Wniosek powinien zawierać uzasadnienie⁴⁶. Podmiot ten występuje w związku z tym jedynie w postępowaniu jurysdykcyjnym jako *quasi*-strona tego stadium.

Podmiot odpowiedzialny za zwrot korzyści majątkowej jest zobowiązany do stawiennictwa na każde wezwanie w toku postępowania oraz zawiadamiania organów procesowych o każdej zmianie miejsca zamieszkania lub pobytu trwającego dłużej

⁴³ Zob. np. A. Kisiel, *Odpowiedzialność...*, s. 259–261.

⁴⁴ L. Wilk, J. Zagrodnik, *Prawo...*, s. 37.

⁴⁵ A. Wielgolewska, A. Piaseczny, *Kodeks karny skarbowy. Komentarz*, Warszawa 2012, s. 82.

⁴⁶ T. Grzegorzcyk, *Kodeks karny skarbowy...*, s. 543–544.

niż 7 dni. W wypadku nieusprawiedliwionego niestawiennictwa może on zostać zatrzymany i przymusowo doprowadzony (art. 125 § 5 k.k.s. w zw. z art. 416 § 4 k.p.k.)⁴⁷. Podmiot ten ma prawo m.in. do uczestniczenia w rozprawie, w czasie której można go przesłuchać w charakterze świadka. Zgodnie z wykładnią językową art. 416 k.p.k., podmiot z art. 24 § 5 k.k.s. jest przesłuchiwany przed zakończeniem przewodu sądowego. Wskazuje się jednak, że ze względu na prawo tego podmiotu do pozostawania na sali w czasie wyjaśnień oskarżonego, powinien on zostać przesłuchany po oskarżonym⁴⁸. Podmiot odpowiedzialny za zwrot korzyści majątkowej składa wówczas zeznania, a jeżeli nie jest to osoba fizyczna, przesłuchuje się osobę pełniącą funkcję organu tego podmiotu. Przesłuchiwany ma prawo odmówić składania zeznań bez podawania powodu⁴⁹. W toku rozprawy głównej podmiot ma prawo zadawania pytań przesłuchiwanym osobom (art. 370 § 1 k.p.k.), a także składania wniosków dowodowych (art. 167 k.p.k.). Podmiot ten może być reprezentowany przez pełnomocnika, którym może być adwokat lub radca prawny (art. 125 § 5 k.k.s. w zw. z art. 416 k.p.k. w zw. z art. 87 k.p.k.)⁵⁰. Ma on prawo wnosić środki odwoławcze, nie przewiduje się natomiast możliwości wnoszenia przez niego nadzwyczajnych środków zaskarżenia. Może jednak podejmować czynności procesowe, które doprowadzą do wniesienia skargi kasacyjnej przez Rzecznika Praw Obywatelskich lub Prokuratora Generalnego⁵¹.

Sytuacja prokuratora w postępowaniu karnym skarbowym różni się od tej, jaką ma on w procesie powszechnym. Aczkol-

⁴⁷ M. Błaszczuk, M. Zbrojewska, *Kodeks...*, s. 310.

⁴⁸ O tych kwestiach była mowa w rozdziale 3.

⁴⁹ Zob. np. T. Grzegorzczuk, *Kodeks karny skarbowy...*, s. 544.

⁵⁰ R. Olszewski, *Procesowa funkcja pełnomocnika stron w postępowaniu karnym skarbowym*, [w:] T. Grzegorzczuk (red.), *Funkcje procesu karnego. Księga jubileuszowa Profesora Janusza Tyłmana*, Warszawa 2011, s. 384.

⁵¹ T. Grzegorzczuk, *Kodeks karny skarbowy...*, s. 544.

wiek w postępowaniu karnym skarbowym stosuje się odpowiednio przepisy k.p.k. (art. 113 § 1 k.k.s.), to w kwestii uprawnień prokuratora w sferze karnej skarbowej można odnaleźć odrębne rozwiązania, które dotyczą szczególnie relacji tego organu z finansowymi organami postępowania przygotowawczego, działającymi również w charakterze oskarżycieli publicznych. Prokurator jako główny oskarżyciel publiczny może występować w sprawach zarówno o przestępstwa skarbowe, jak i wykroczenia skarbowe⁵².

Regulacja dotycząca uzyskania statusu oskarżyciela publicznego w postępowaniu karnym skarbowym jest dość złożona. Na podstawie art. 155 k.k.s. można wyróżnić w tym zakresie kilka sytuacji. Tak więc, jeżeli dochodzenie prowadził finansowy organ postępowania przygotowawczego, a więc gdy właściwym trybem postępowania jurysdykcyjnego jest tryb uproszczony, organ ten samodzielnie wnosi do sądu akt oskarżenia. W sprawach o przestępstwa skarbowe powiadamia on prokuratora o jego wniesieniu, nie ma natomiast takiego obowiązku w sprawach o wykroczenia skarbowe⁵³.

Jeżeli postępowanie przygotowawcze w sprawie o przestępstwo skarbowe toczy się w formie śledztwa, a więc właściwym trybem postępowania jurysdykcyjnego jest tryb zwyczajny, finansowy organ postępowania przygotowawczego przesyła akt oskarżenia z aktami sprawy prokuratorowi, który może zatwierdzić tę skargę i wnieść ją do sądu, przesyłając jej odpis finansowemu organowi postępowania przygotowawczego. W przeciwnym wypadku prokurator może nakazać uzupełnienie śledztwa albo umorzyć bądź zawiesić postępowanie.

W sytuacji, gdy dochodzenie w sprawie o przestępstwo skarbowe prowadzi niefinansowy organ postępowania przygotowawczego, sporządza on akt oskarżenia i przekazuje go prokuratorowi, który podejmuje decyzję w sprawie wniesienia tej skargi do sądu. Jeżeli niefinansowy organ postępowania przygo-

⁵² H. Skwarczyński, *Rozprawa...*, s. 105.

⁵³ T. Grzegorzcyk, *Kodeks karny skarbowy...*, s. 631.

towawczego prowadzi śledztwo, przekazuje akta sprawy prokuratorowi, i to ten podmiot decyduje o sporządzeniu i wniesieniu do sądu aktu oskarżenia. Jeżeli taki organ prowadzi dochodzenie w sprawie o wykroczenie skarbowe, może samodzielnie wnosić i popierać akt oskarżenia przed sądem⁵⁴.

Jeżeli akt oskarżenia wniósł finansowy organ postępowania przygotowawczego, udział tego organu lub jego przedstawiciela w rozprawie jest obowiązkowy w postępowaniu uproszczonym (art. 157 § 1 k.k.s.). W sprawach o przestępstwa skarbowe, w których akt oskarżenia wniósł prokurator, finansowy organ dochodzenia lub jego przedstawiciel może działać obok prokuratora w charakterze oskarżyciela publicznego (art. 157 § 2 k.k.s.). Nawet jeśli finansowy organ dochodzenia działa obok prokuratora, to zachowuje niezależność i nie jest związany zdaniem prokuratora w sprawie. Może sprzeciwić się stanowisku prokuratora i dla poparcia swojego poglądu korzystać z wszelkich uprawnień strony procesowej⁵⁵.

W odniesieniu do omówionych w rozdziale 2 instytucji wypada tu wskazać, że w postępowaniu karnym skarbowym również przewiduje się konsensualne możliwości zakończenia postępowania, tj. skazanie bez rozprawy i dobrowolne poddanie się odpowiedzialności. Artykuł 156 § 1 k.k.s. przewiduje, że prokurator, a także finansowy organ postępowania przygotowawczego może umieścić w akcie oskarżenia wnioski o wydanie wyroku skazującego i orzeczenie uzgodnionych z oskarżonym kary lub środka karnego za zarzucane mu przestępstwo skarbowe lub wykroczenie skarbowe, jeżeli okoliczności popełnienia czy-

⁵⁴ *Ibidem*, s. 631–632. O finansowych i niefinansowych organach postępowania przygotowawczego zob. np.: A. Legutko-Kasica, *Czynny żal w kodeksie karnym skarbowym*, Prok. i Pr. 2012, nr 4, s. 133.

⁵⁵ G. Skowronek, *Ewolucja instytucji procesowych w prawie karnym skarbowym*, Warszawa 2005, s. 46; zob. też: F. Prusak, *Kodeks...*, t. II, s. 1154–1155.

nu zabronionego nie budzą wątpliwości, a postawa oskarżonego wskazuje, że cele postępowania zostaną osiągnięte. Nie można jednak uwzględnić wniosku o orzeczenie przepadku przedmiotów, jeżeli interwenient sprzeciwi się temu na piśmie albo ustnie do protokołu (art. 156 § 4 k.k.s.)⁵⁶.

Tak więc organem uprawnionym do umieszczenia w akcie oskarżenia wniosku o skazanie bez rozprawy może być nie tylko prokurator, ale i finansowy organ postępowania przygotowawczego w sprawach, w których ma on uprawnienia do wnoszenia i popierania oskarżenia jako oskarżyciel publiczny.

Nieco inaczej przedstawia się sytuacja w związku ze złożeniem wniosku o dobrowolne poddanie się odpowiedzialności karnej przez oskarżonego. Artykuł 161 § 1 k.k.s. stanowi, że jeżeli w związku z przestępstwem skarbowym lub wykroczeniem skarbowym nastąpiło uszczuplenie należności publicznonoprawnej, a nie została ona w całości uiszczona, sąd uzależnia uwzględnienie wniosku oskarżonego od uiszczenia tej wymagalnej należności w całości w wyznaczonym terminie. Jednak wobec zgłoszenia w sprawie interwencji, sąd nie może przychylić się do wniosku, dotyczącego orzeczenia przepadku przedmiotów, gdy interwenient sprzeciwi się temu na piśmie albo ustnie do protokołu (art. 161 § 2 k.k.s.)⁵⁷.

Zwraca tu ponadto uwagę, że w postępowaniu karnym skarbowym przewidziano możliwość rozpoznania na posiedzeniu wniosku oskarżonego zgłoszonego przed rozprawą. Jest to rozwiązanie analogiczne do wprowadzonej dopiero w 2003 r. w art. 474a k.p.k. takiej możliwości w powszechnym postępowaniu uproszczonym. Rozwiązanie takie funkcjonuje w k.k.s. od początku obowiązywania tego aktu normatywnego (art. 161 § 3 k.k.s.).

⁵⁶ Zob. np. T. Grzegorzczak, *Kodeks karny skarbowy...*, s. 633–636; F. Prusak, *Kodeks...*, t. II, s. 1146; idem, *Postępowanie...*, s. 336; A. Wielgolewska, A. Piaseczny, *Kodeks...*, s. 528–531.

⁵⁷ Zob. np. T. Grzegorzczak, *Kodeks karny skarbowy...*, s. 646–649; F. Prusak, *Kodeks...*, t. II, s. 1174; idem, *Postępowanie...*, s. 344; A. Wielgolewska, A. Piaseczny, *Kodeks...*, s. 542–548.

Zgodnie z art. 161 § 5 k.k.s., nieusprawiedliwione niestawienie oskarżyciela publicznego, podmiotu pociągniętego do odpowiedzialności posiłkowej lub interwenienta na rozprawę bądź posiedzenie nie stoi na przeszkodzie uwzględnieniu wniosku, jeżeli pozostałe warunki określone w k.p.k. i k.k.s. są spełnione. Tutaj jest również przewidziana rola dla finansowego organu postępowania przygotowawczego, jednak nie wyrażona wprost w art. 161 k.k.s., ale w art. 122 § 1 pkt 1 k.k.s. W tym przepisie zawarto bowiem katalog sytuacji, w których finansowe organy postępowania przygotowawczego mogą w zakresie swojej właściwości wykonywać czynności prokuratora. Na gruncie dobrowolnego poddania się odpowiedzialności karnej w postępowaniu karnym skarbowym oznacza to uprawnienie tych organów do wniesienia sprzeciwu wobec wniosku oskarżonego w tym przedmiocie.

W postępowaniu karnym skarbowym możliwych jest kilka układów procesowych obejmujących kumulowanie ról przez jego uczestników. Dotyczy to zarówno stron, jak i *quasi*-stron i łączy się ponadto z wykorzystaniem tych podmiotów w charakterze źródeł dowodowych.

W przedstawionym w tym rozdziale zakresie podmiotowym uczestników procesu należy podkreślić, że wskazane strony i *quasi*-strony postępowania karnego skarbowego kumulują te pozycje z rolami osobowych źródeł dowodowych. Odmienne przedstawia się jednak charakter środków dowodowych, do których mają one prawo. Oczywiście, należy wykluczyć z tych rozważań oskarżyciela publicznego, który, będąc świadkiem co najmniej w znaczeniu faktycznym, podlegałby wyłączeniu. Podmiot pociągnięty do odpowiedzialności posiłkowej ma prawo do składania wyjaśnień, odmowy składania wyjaśnień i odpowiedzi na poszczególne pytania bez narażania się na negatywne konsekwencje procesowe⁵⁸. Nie odpowiada on również co do

⁵⁸ Zob. np. G. Łabuda, T. Razowski, *Nowa kodyfikacja...*, s. 361; W. Grzeszczyk, *Zmiany w postępowaniu karnym skarbowym*, Prok. i Pr. 2006, nr 2, s. 83; G. Skowronek, *Szczególne...*, s. 171–172.

zasady za wypowiedź nieprawdziwą. Mimo dysponowania takimi samymi środkami dowodowymi i oparcia sytuacji procesowej podmiotu pociągniętego do odpowiedzialności posiłkowej na prawach i obowiązkach oskarżonego, trzeba przypomnieć, że wykluczona jest kumulacja ról tych dwóch podmiotów. Jest to w pełni zrozumiałe, zważywszy, że odpowiedzialność posiłkowa jest warunkowana skazaniem oskarżonego i tylko w takiej wzajemnej zależności należy oceniać te dwa reżimy odpowiedzialności. Jeśli chodzi o interwenienta, to również w jego przypadku wykluczone jest kumulowanie tej roli z pozycją oskarżonego. Założeniem interwencji jest bowiem inicjatywa, mająca uniemożliwić przepadek przedmiotów, do których prawami dysponuje inna osoba, a który może być orzeczony w związku z przypisaniem czynu oskarżonemu.

Pozostali spośród zaprezentowanych uczestników postępowania karnego skarbowego, występując w rolach źródeł dowodowych, składają zeznania, co dotyczy interwenienta, podmiotu odpowiedzialnego za zwrot Skarbowi Państwa albo jednostce samorządu terytorialnego korzyści majątkowej, a także przedstawiciela podmiotu zbiorowego.

Możliwe są jednak sytuacje, w których dochodzi do kumulacji ról procesowych przez wskazanych uczestników, co skutkuje m.in. zmianami pozycji tych podmiotów w kontekście prawa dowodowego. Wśród rozwiązań wynikających wprost z Kodeksu karnego skarbowego należy wskazać przede wszystkim na łączenie ról przez podmiot pociągnięty do odpowiedzialności posiłkowej i interwenienta. W takiej sytuacji przesłuchiwana osoba składa wyjaśnienia (art. 125 § 4 k.k.s.). Jest to podyktowane koniecznością realizacji zagwarantowanego podmiotowi prawa do obrony i możliwości określania zakresu jego wypowiedzi. Jest to zatem w zasadniczy sposób odmienna sytuacja od tej, w jakiej pozostaje świadek, zobowiązany do mówienia prawdy pod rygorem pociągnięcia do odpowiedzialności karnej na podstawie art. 233 § 1 k.k. Nie byłoby możliwe odebranie w jednym postępowaniu tych dwóch środków dowodowych od jednego podmiotu, w sposób pozwalający na zachowanie ich istoty, zatem

czyniąc zadość wskazanym założeniom gwarancyjnym, interwenient składa wówczas wyjaśnienia.

Podobnie rzecz się ma w sytuacji, gdy podmiot pociągnięty do odpowiedzialności posiłkowej występuje równocześnie jako *quasi*-strona postępowania z art. 24 § 5 k.k.s., tj. odpowiedzialny za zwrot Skarbowi Państwa albo jednostce samorządu terytorialnego korzyści majątkowej⁵⁹. Składa on wówczas również wyjaśnienia. Analogicznie więc, jeżeli następuje kumulacja roli podmiotu pociągniętego do odpowiedzialności posiłkowej z rolą podmiotu odpowiedzialnego za zwrot korzyści majątkowej uzyskanej z przestępstwa skarbowego popełnionego przez inną osobę, a także z rolą interwenienta, właściwą formą oświadczenia dowodowego są wyjaśnienia⁶⁰.

Dopuszczalne są również układy procesowe, w których w postępowaniu karnym skarbowym pojawia się podmiot zbiorowy. Możliwe jest wówczas jednoczesne występowanie przez niego także w roli podmiotu pociągniętego do odpowiedzialności posiłkowej, a także łączenie jednej z tych ról (bądź obu) z rolą interwenienta. Nie można ponadto wykluczyć takiej kumulacji z rolą podmiotu odpowiedzialnego za zwrot Skarbowi Państwa albo jednostce samorządu terytorialnego korzyści majątkowej⁶¹.

Reasumując, należy wskazać, że w postępowaniu karnym skarbowym możliwa jest zarówno kumulacja procesowych ról uczestników postępowania, którą można ująć w aspekcie zewnętrznym, gdzie takie łączenie związane jest z posiadaniem przez podmiot określonego statusu w obrocie gospodarczo-prawnym (np. osoba prawna występująca jako podmiot pociągnięty do odpowiedzialności posiłkowej i jako interwenient). Drugi aspekt kumulacji można określić jako wewnętrzny, związany z rolą tych podmiotów bądź ich przedstawicieli w procesie w charakterze osobowych źródeł dowodowych i możliwych wariantów w tym zakresie.

⁵⁹ Zob. np. G. Łabuda, T. Razowski, *Nowa kodyfikacja...*, s. 361; W. Grzeszczyk, *Zmiany...*, s. 83; G. Skowronek, *Szczególne strony...*, s. 171–172.

⁶⁰ T. Grzegorzczak, *Podmiot zbiorowy jako quasi-strona postępowania karnego i karnego skarbowego*, PS 2007, nr 2, s. 39.

⁶¹ *Ibidem*, s. 30 i n.

Zakończenie

Kumulacja procesowych ról uczestników polskiego postępowania karnego to zespół zagadnień dotyczących złożonych układów procesowych, pochodnych wobec pozycji poszczególnych uczestników procesu karnego. Różnie zatem należy oceniać sytuacje, gdy podmiot wykonuje określone czynności w zależności od innych jego ról procesowych, które albo mogą zostać mu narzucone, albo są wynikiem wyboru przez uczestnika określonej formy udziału w postępowaniu. Te uwarunkowania, jak starano się wykazać w niniejszym opracowaniu, nie zawsze występują jednocześnie, mogą one bowiem mieć miejsce w ramach jednego procesu, ale w różnych jego stadiach i etapach, co może powodować, że nie zawsze mają one oczywisty charakter.

Kumulacja procesowych ról uczestników postępowania karnego powinna być analizowana w ujęciu *sensu largo*, które należy rozumieć jako odnoszące się do jednego postępowania, w przekroju wszystkich jego stadiów. Ujęcie *sensu stricto* byłoby zbyt wąskie – badanie kumulowania ról w ramach jednego tylko stadium procesowego nie byłoby celowe, niezasadnie ograniczałoby przedmiot analizy. Nie uwzględniałoby ono bowiem całego toku procesu karnego ze specyfiką jego poszczególnych części, możliwych zależności między nimi oraz występujących w nim podmiotów. Z kolei ujęcie kumulacji ról w perspektywie wieloprocessowej, przy założeniu istnienia wspólnych ich elementów, nie wydaje się zasadne. Można oczywiście wskazać wiele sytuacji, w których rdzeń podmiotowy lub przedmiotowy jest źródłem kilku dopuszczalnych ról procesowych jednego podmio-

tu, ale wtedy, kiedy staje się on powodem wyodrębnienia kilku postępowań, przestaje to być kwestią kumulowania ról procesowych. Takie sytuacje mają miejsce np. w związku ze stosowaniem instytucji świadka koronnego czy wyłączeniem spraw do odrębnego postępowania, kiedy jedna osoba może występować zarówno jako oskarżony, świadek, także pokrzywdzony. Zachodzą wtedy oczywiście interakcje pomiędzy postępowaniami i ich uczestnikami, ale nie można już mówić o kumulacji ról w rozumieniu przyjętym w niniejszym opracowaniu.

Uznanie, czy kumulacja procesowych ról dotyczy jednego, czy większej liczby postępowań, uzależnione jest od tego, czy analizuje się te zagadnienia przez pryzmat procesu, czy uczestnika. W pierwszym ujęciu decyduje ocena możliwych uwarunkowań, dotyczących postępowania karnego i wpływu na jego tok złożonych układów podmiotowych. W drugim zaś istotniejsze staje się badanie pozycji osób uczestniczących w różnych postępowaniach i realizacja tam ich praw i obowiązków, w perspektywie uwzględniającej związku między procesami. W niniejszym opracowaniu przyjęto pierwsze, procesowe ujęcie, stąd zdefiniowanie kumulacji ról w perspektywie jednego postępowania i prowadzenie analizy uwzględniającej wpływ na jego przebieg występowania w nim uczestników w różnych rolach.

Zwraca uwagę, że zasadniczo w kodeksie z 1997 r. zawarte są regulacje, dotyczące poszczególnych sfer ujętych często oddzielnie, określających odrębnie kształt poszczególnych instytucji. Jest to w pełni zrozumiałe, zważywszy na ograniczenia legislacyjne. Zestawienie różnych rozwiązań wiąże się z koniecznością uwzględnienia uwarunkowań, które w razie oddzielnego stosowania instytucji kształtowałyby się odmiennie.

Taką istotną z punktu widzenia analizowanej kumulacji sferą jest łączenie pozycji stron, *quasi-stron*, a także innych uczestników postępowania karnego, np. pomocników procesowych, z pozycją osobowego źródła dowodowego. Trzeba bowiem wskazać, że występowanie w tej ostatniej roli może wpływać na realizację innych praw, a podmiot może stanąć wobec dyle-

matu realizowania czynności w charakterze strony bądź *quasi-strony* czy należytego wykonywania obowiązków związanych z występowaniem w charakterze źródła dowodowego. To dotyczy uczestników po czynnej stronie sporu procesowego, którzy mogą być powoływani w charakterze świadków. Inaczej wygląda to z perspektywy stron biernych, a więc oskarżonego ujmowanego *sensu largo* i podmiotu pociągniętego do odpowiedzialności posiłkowej w procesie karnym skarbowym, w związku z posiadaniem przez te podmioty prawem składania wyjaśnień, odmowy składania wyjaśnień i odmowy odpowiedzi na poszczególne pytania i wynikającą z tego co do zasady niekaralnością nieprawdziwych wypowiedzi formułowanych w ramach przesłuchań.

W przedstawionym aspekcie można zadać pytanie o zasadność zakwalifikowania jako kumulacji – przesłuchania w ramach postępowania sprawdzającego osoby zawiadamiającej o przestępstwie w charakterze świadka. To postępowanie (w istocie mające charakter czynności operacyjno-rozpoznawczych) ma miejsce przed ewentualnym wszczęciem śledztwa lub dochodzenia. W tym przypadku ma jednak miejsce kumulacja nie tylko w odniesieniu do łączenia roli zawiadamiającego o przestępstwie z rolą świadka i ewentualnie rolą pokrzywdzonego, jeżeli to on był źródłem informacji weryfikowanych w trybie art. 307 k.p.k., ale możliwe jest tutaj też realizowanie roli osobowego źródła dowodowego w toku już prowadzonego postępowania zarówno przygotowawczego, jak i później sądowego, w zależności od uznania takiej potrzeby przez organy tych stadiów procesowych. Źródłem takiej kumulacji są bowiem czynności oceniane w aspekcie jednego potencjalnego postępowania karnego, nawet jeśli dojdzie do jego wszczęcia dopiero w wyniku działań operacyjno-rozpoznawczych.

Najczęściej podmiotem kumulacji jest pokrzywdzony, na którego należy patrzeć przez pryzmat jego pozycji, także potencjalnych, w poszczególnych stadiach procesowych. Widoczne jest odmienne traktowanie tego uczestnika w różnych fazach

postępowania karnego, tylko bowiem w śledztwie lub dochodzeniu występuje on *ex lege* jako strona. W stadium jurysdykcyjnym posiadanie przez niego takiego statusu uzależnione jest już od aktywności procesowej. Niezależnie od tego pokrzywdzony w toku całego postępowania karnego może też występować jako źródło dowodowe. W niniejszym opracowaniu starano się uwzględnić przy tym inne jeszcze uwarunkowania dotyczące tego uczestnika postępowania, związane z dostępem do akt sprawy, ściganiem przestępstw na wniosek czy mediacją.

Te układy procesowe należy oceniać poprzez stosowanie, poza językową, wykładni funkcjonalnej, celowościowej, przede wszystkim systemowej. Ten ostatni rodzaj wykładni wydaje się mieć w zaproponowanym ujęciu szczególnie znaczenie, pozwalając na łączenie różnie umiejscowionych regulacji, które jednak wobec spojrzenia na nie przez pryzmat kumulowania ról procesowych mogą nabrać nowego znaczenia. Takie zabiegi interpretacyjne pozwalają uwzględniać wszelkie uwarunkowania dotyczące procesowej sytuacji danego uczestnika, które rozpatrywane oddzielnie albo nie występowałyby w ogóle, albo nie miałyby takich konotacji, jak wobec łącznego ich rozpatrywania.

Zważywszy zaś, że kumulowanie ról przez uczestników procesu jest sytuacją uwzględniającą nie tylko ich prawa, ale i obowiązki procesowe, zarówno nakładane przez ustawę, jak i przez organy procesowe, widoczne staje się, że są to zagadnienia istotne zarówno z teoretycznego, jak i praktycznego punktu widzenia. Wiążą się one bowiem z określeniem warunków dotyczących realizacji różnych interesów w procesie karnym. Jest to zatem swoista gra praw i obowiązków, które pozostają ze sobą w mniej lub bardziej oczywistych zależnościach.

Bibliografia

- Antoniak A., *Zabezpieczenie na mieniu podmiotu zbiorowego*, Prok. i Pr. 2005, nr 10.
- Antoniak-Drożdż O., *Zakres podmiotowy ustawy o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych*, Prok. i Pr. 2007, nr 2.
- Artymiak G., Rogalski M. (red.), Artymiak G., Klejnowska M., Kłak C.P., Maśłowska A., Sobolewski Z., Sowiński P.K., *Proces karny. Część szczególna*, Warszawa 2012.
- Artymiak G., Rogalski M., Sobolewski Z. (red.), Artymiak G., Klejnowska M., Kłak C.P., Rogalski M., Sobolewski Z., Sowiński P.K., *Proces karny. Część ogólna*, Warszawa 2007.
- Banasiak Z., *Przyjęcie zawiadomienia o przestępstwie publicznoskargowym w praktyce policyjnej*, Prok. i Pr. 2008, nr 2.
- Banasik K., *Przesłuchanie świadka przez sąd w postępowaniu przygotowawczym (art. 316 § 3 k.p.k.) w teorii i praktyce*, [w:] Lelental S., Kudrelek J., Nowicka I. (red.), *Czynności dochodzeniowo-śledcze i działania operacyjne Policji a rola sądu w postępowaniu przygotowawczym*, Szczepiński 2008.
- Baniak S., *Prawo karne skarbowe*, Kraków 2005.
- Bafia J., Bednarzak J., Flemming M., Kalinowski S., Mazur M. (red.), Kempisty H., Siewierski M., *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, Warszawa 1976.
- Bielecka A., *Prawo do informacji o procesie karnym*, [w:] Hofmański P. (red.), *Węzłowe problemy procesu karnego*, Warszawa 2010.
- Bieńkowska E., *Mediacja w projekcie nowelizacji kodeksu postępowania karnego*, Prok. i Pr. 2012, nr 11.
- Bieńkowska E., *O unormowaniu mediacji w sprawach karnych*, Prok. i Pr. 2012, nr 1.
- Bieńkowska E., *Prawo ofiary przestępstwa do ochrony godności i poszanowania – standardy europejskie i ich odzwierciedlenie w prawie polskim (wprowadzenie do problematyki)*, [w:] Cielecki T., Gudebska-Rusiecka A. (red.), *Poszanowanie godności ofiar przestępstw*, Legionowo 2002.
- Blajerski M., *Uwagi na temat przesłanek dopuszczenia dowodu z zeznań świadka kornego*, Prok. i Pr. 2004, nr 11–12.
- Błaszczak M., Zbrojewska M., *Kodeks karny skarbowy*, Warszawa 2011.
- Błoński M., *Wyjaśnienia oskarżonego w polskim procesie karnym*, Łódź 2011.

- Błoński M., *Znaczenie odmowy złożenia wyjaśnień przez oskarżonego na tle standardów rzetelnego procesu*, [w:] Grzegorzczak T. (red.), *Funkcje procesu karnego. Księga jubileuszowa Profesora Janusza Tylmana*, Warszawa 2011.
- Bogdan G., Nita B., Radzikowska Z., Światłowski A., *Kodeks karny skarbowy z komentarzem*, Gdańsk 2000.
- Bogdan G., Nita A., Radzikowska Z., Światłowski A., *Nowa kodyfikacja karna. Krótkie komentarze, Kodeks karny skarbowy, Tytuł I, Przestępstwa skarbowe i wykroczenia skarbowe*, z. 30, Warszawa 2000.
- Bojańczyk A., *Glosa do wyroku SN z dnia 10 maja 2002 r., WA 22/02, Pal. 2003, nr 7–8*.
- Bojarski T., Giezek J., Sienkiewicz Z., *Prawo karne materialne. Część ogólna i szczególna*, Warszawa 2010.
- Bojarski T. (red.), Bojarski T., Michalska-Warias A., Piórkowska-Flieger J., Szwarczyk M., *Kodeks karny, Komentarz*, Warszawa 2011.
- Bojarski T., Skrętowicz E., *Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich. Komentarz*, Warszawa 2011.
- Bondarczuk I., *Warunkowe umorzenie postępowania w świetle zasady domniemania niewinności*, Prok. i Pr. 2011, nr 4.
- Boratyńska K., Górski A., Sakowicz A., Ważny A., *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, Warszawa 2012.
- Bratoszewski J., Gardocki L., Gostyński Z., Przyjemski S.M., Stefański R.A., Ząbłocki S., *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, t. I, Warszawa 2003.
- Bratoszewski J., Gardocki L., Gostyński Z., Przyjemski S.M., Stefański R.A., Ząbłocki S., *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, t. II, Warszawa 2004.
- Brylak J., *Kodeks postępowania karnego. Orzecznictwo*, t. I, Warszawa 2011.
- Brylak J., *Świadek koronny a zasady procesu karnego*, Pal. 2008, nr 11–12.
- Budner B., *Granice uprawnień pokrzywdzonego w postępowaniu przygotowawczym*, „Acta Universitatis Lodzensis. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego” 1979, ser. I, Folia Iuridica 62.
- Bulsiewicz A., *Poręczenie majątkowe w polskim procesie karnym*, Toruń 1991.
- Bulsiewicz A., Jeż-Ludwichowska M., Kala D., Osowska D., Lach A., *Przebieg procesu karnego*, Toruń 2003.
- Cesarz K., *Dowód z zeznań świadka koronnego na tle prawa do sądu (wybrane zagadnienia)*, PS 2004, nr 4.
- Choroszewski A., Starzyński P., *Sąd jako dominus litis postępowania przygotowawczego*, [w:] Lelental S., Kudrelek J., Nowicka I. (red.), *Czynności dochodzeniowo-śledcze i działania operacyjne Policji a rola sądu w postępowaniu przygotowawczym*, Szczepiński 2008.
- Cieślak M., *Polska procedura karna. Podstawowe założenia teoretyczne*, Warszawa 1984.
- Cieślak M., *Postępowanie karne. Część ogólna*, Kraków 1971.

- Cieślak M., *Postępowanie karne. Zarys instytucji*, Warszawa 1982.
- Cieślak M., *Zagadnienia dowodowe w procesie karnym*, t. I, Warszawa 1955.
- Cieślak M., Doda Z., *Przegląd orzecznictwa Sądu Najwyższego w zakresie postępowania karnego przed sądami wojskowymi (za I półrocze roku 1971)*, WPP 1971, nr 4.
- Cora S., *Zwrot sprawy do uzupełnienia postępowania przygotowawczego w polskim procesie karnym*, Warszawa 1987.
- Czajka M., Świątłowski A., *Prawo w diagramach. Kodeks postępowania karnego*, Warszawa-Bielsko-Biała 2010.
- Daniluk P., Kuczyńska H., *Granice legalności przesłuchania – wybrane problemy*, [w:] Hofmański P. (red.), *Węzłowe problemy procesu karnego*, Warszawa 2010.
- Daszkiewicz W., *Funkcje zasady skargowości w polskim procesie karnym*, Poznań 1975.
- Daszkiewicz W., *Glosa do wyroku SN z dnia 28 stycznia 1975 r., IV KR 313/74*, OSP 1978, z. 9.
- Daszkiewicz W., *Ingerencja prokuratora w sprawy o przestępstwa prywatno-skargowe w polskim procesie karnym*, Warszawa 1956.
- Daszkiewicz W., *Kumulacja roli obrońcy i pełnomocnika w procesie karnym*, Pal. 1968, nr 3.
- Daszkiewicz K., *„Mały świadek koronny” (art. 60 § 3–5 i art. 61 k.k.), część I*, Pal. 1999, nr 3–4.
- Daszkiewicz W., *Oskarżyciel w polskim procesie karnym*, Warszawa 1960.
- Daszkiewicz W., *Prawo karne procesowe. Zagadnienia ogólne*, t. I, Poznań 1999.
- Daszkiewicz W., *Proces adhezyjny na tle prawa polskiego*, Warszawa 1961.
- Daszkiewicz W., *Proces karny. Część ogólna*, Poznań 1995.
- Daszkiewicz W., *Przedstawiciel społeczny w procesie karnym*, Warszawa 1976.
- Daszkiewicz W. (red.), Daszkiewicz W., Bulsiewicz A., Grześkowiak A., Jeż-Ludwichowska M., Osowska D., *Proces karny. Podręcznik do ćwiczeń*, Warszawa 1984.
- Depa W., *Prawa oskarżonego do obrony de lege lata*, Kraków 2004.
- Doda Z., Gaberle A., *Dowody w procesie karnym. Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Komentarz*, t. I, Warszawa 1995.
- Drajewicz D., *Glosa do postanowienia SN z dnia 19 stycznia 2011 r., sygn. WZ 53/10*, Prok. i Pr. 2012, nr 6.
- Drajewicz D., *Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Lublinie z dnia 18 maja 2009 r.*, Pal. 2010, nr 5–6.
- Drajewicz D., *Ingerencja sądu w postępowanie przygotowawcze*, PS 2013, nr 3.
- Dudka K., *Dostęp do akt postępowania przygotowawczego w świetle prawa do rzetelnego procesu karnego*, [w:] Skorupka J. (red.), *Rzetelny proces karny. Księga Jubileuszowa Profesor Zofii Świdry*, Warszawa 2009.

- Dudka K., *Glosa do uchwały SN z dnia 25 II 2005, I KZP 35/04, PiP 2005, z. 7.*
- Dudka K., *Udział podmiotu odpowiedzialnego posiłkowo w procesie karnym*, [w:] Gerecka-Żołyńska A., Górecki P., Paluszkievicz H., Wiliński P. (red.), *Skargowy model procesu karnego. Księga ofiarowana Profesorowi Stanisławowi Stachowiakowi*, Warszawa 2008.
- Dudka K., *Wybrane aspekty dochodzenia w sprawach o przestępstwa prywatnoskargowe*, Prok. i Pr. 2005, nr 6.
- Dudka K., Mozgawa M., *Interes społeczny jako przesłanka prokuratorskiej ingerencji w ściganie przestępstw prywatnoskargowych w trybie art. 60 k.p.k.*, [w:] T. Grzegorzcyk (red.), *Funkcje procesu karnego. Księga jubileuszowa Profesora Janusza Tylmana*, Warszawa 2011.
- Dudka K. (red.), Dobosiewicz B., Dudka K., Dudzik B., Kosowski J., Kruk E., Mozgawa-Saj M., Strzelec P., *Postępowania szczególne i odrębne w procesie karnym*, Warszawa 2012.
- Dukiet-Nagóska T. (red.), Dukiet-Nagóska T., Hoc S., Królikowski M., Sitarz O., Tyszkiewicz L., Wilk L., *Prawo karne. Część ogólna, szczególna i wojskowa*, Warszawa 2012.
- Duży J., *Porozumienia procesowe w art. 335 i 387 k.p.k. a przyszłość wymiaru sprawiedliwości*, PS 2011, nr 10.
- Eichstaedt K., *Glosa do uchwały Sądu Najwyższego z dnia 25 lutego 2005 r.*, Pal. 2007, nr 3–4.
- Eichstaedt K., *Postępowanie przed sądem w sprawach nieletnich*, Warszawa 2008.
- Eichstaedt K., *Postępowania szczególne w polskim procesie karnym*, Warszawa 2010.
- Gaberle A., *Dowody w sądowym procesie karnym*, Kraków 2007.
- Gabriel-Węglowski M., *Uwagi o linii orzeczniczej Sądu Najwyższego o przedmiocie wydania postanowienia o przedstawieniu zarzutów*, PS 2013, nr 2.
- Gadomska-Radel A., *Ocena wiarygodności zeznań dzieci*, Prok. i Pr. 2010, nr 11.
- Gadomska A., Malinowska-Krutul K., *Instytucja skazania bez rozprawy z perspektywy sądu*, [w:] Hofmański P. (red.), *Węzłowe problemy procesu karnego*, Warszawa 2010.
- Gardocka T., *Postępowanie karne. Podręcznik akademicki*, Warszawa 2005.
- Gensikowski P., *Wybrane problemy celowości orzeczenia ex officio środka karnego obowiązku naprawienia szkody lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę*, PS 2012, nr 10.
- Gierowski J. K., Paprzycki L. K., *Niepoczytalność i psychiatryczne środki zabezpieczające. Zagadnienia prawno-materiałne, procesowe, psychiatryczne i psychologiczne*, Warszawa 2013.
- Gil D., *Domniemania prawne w postępowaniu prywatnoskargowym*, Prok. i Pr. 2010, nr 10.
- Gil D., *Glosa do uchwały SN z dnia 23 września 2008 r., sygn. I KZP 19/08*, Prok. i Pr. 2010, nr 11.

- Gil D., *Posiedzenie pojednawcze a mediacja w postępowaniu z oskarżenia prywatnego*, Pal. 2010, nr 7–8.
- Gil D., *Pokrzywdzony w postępowaniu nakazowym (uwagi de lege lata i de lege ferenda)*, [w:] Gil D. (red.), *Gwarancje praw pokrzywdzonych w postępowaniach szczególnych*, Warszawa 2012.
- Glaser S., *Zarys polskiego procesu karnego wraz z prawem o ustroju sądów powszechnych. Przedstawienie porównawcze na tle ustawodawstwa austriackiego, niemieckiego i rosyjskiego*, Warszawa 1929.
- Głębocka J., *Prawo pokrzywdzonego do sądu – wstęp do problematyki*, PS 2012, nr 11–12.
- Gostyński Z., *Komentarz do kodeksu karnego skarbowego*, Warszawa 2000.
- Gostyński Z., *Komentarz do przepisów wstępnych kodeksu postępowania karnego z 1997 r.*, Warszawa 1998.
- Górecki P., Stachowiak S., *Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich. Komentarz*, Kraków 2002.
- Górecki P., Stachowiak S., Wiliński P., *Skarga na przewlekłość postępowania przygotowawczego i sądowego. Komentarz*, Warszawa 2010.
- Grajewski J., *Niektóre problemy nadzoru nad postępowaniem przygotowawczym i zakresie wpływu sądu na przebieg procesu karnego*, [w:] Gerecka-Żołyńska A., Górecki P., Paluszkiwicz H., Wiliński P. (red.), *Skargowy model procesu karnego. Księga ofiarowana Profesorowi Stanisławowi Stachowiakowi*, Warszawa 2008.
- Grajewski J., *Pozycja procesowa prokuratora w sprawie odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary*, [w:] Marek A. (red.), *Współczesne problemy procesu karnego i jego efektywności. Księga pamiątkowa Profesora Andrzeja Bulsiewicza*, Toruń 2004.
- Grajewski J., Paprzycki L.K., Płachta M., *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, t. I, Kraków 2003.
- Grajewski J., Paprzycki L.K., Płachta M., *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, t. II, Kraków 2003.
- Grajewski J., Skrętowicz E., *Kodeks postępowania karnego z komentarzem*, Gdańsk 1995.
- Grajewski J. (red.), Grajewski J., Papke-Olszauskas K., Steinborn S., Woźniewski K., *Prawo karne procesowe – część ogólna*, Warszawa 2007.
- Greiser M., *Sporządzony przez Policję i przekazany do sądu na podstawie art. 517d § 1 k.p.k. wniosek o rozpoznanie sprawy w postępowaniu przyspieszonym jako brak skargi uprawnionego oskarżyciela*, PS 2012, nr 7–8.
- Grudziecka M., *Mediacja w sytuacjach przemocy domowej na tle doświadczeń polskich i zagranicznych (zagadnienia wybrane w postępowaniu uproszczonym)*, [w:] D. Gil (red.), *Gwarancje praw pokrzywdzonych w postępowaniach szczególnych*, Warszawa 2012.
- Grzegorzczak T., *Czynności procesowe w postępowaniu karnym*, Warszawa 1998.

- Grzegorczyk T., *Dowody w procesie karnym*, Warszawa 1998.
- Grzegorczyk T., *Instytucja tzw. małego świadka koronnego w znowelizowanym prawie karnym skarbowym*, PS 2006, nr 4.
- Grzegorczyk T., *Kodeks karny skarbowy. Komentarz*, Warszawa 2009.
- Grzegorczyk T., *Kodeks karny skarbowy. Nowa kodyfikacja. Wprowadzenie*, Warszawa 1999.
- Grzegorczyk T., *Kodeks postępowania karnego oraz ustawa o świadku koronnym. Komentarz*, Warszawa 2008.
- Grzegorczyk T., *Niezależność prokuratury i prokuratorów w świetle znowelizowanej ustawy z dnia 9 października 2009 r. ustawy o prokuraturze*, Prok. i Pr. 2010, nr 1–2.
- Grzegorczyk T., *Odstąpienie oskarżyciela od oskarżania w sprawach o przestępstwa ścigane z urzędu*, [w:] Skorupka J. (red.), *Rzetelny proces karny. Księga Jubileuszowa Profesor Zofii Świdry*, Warszawa 2009.
- Grzegorczyk T., *Podmiot zbiorowy jako quasi-strona postępowania karnego i karnego skarbowego*, PS 2007, nr 2.
- Grzegorczyk T., *Postępowanie przygotowawcze w procesie karnym*, Warszawa 1998.
- Grzegorczyk T., *Prawo karne skarbowe. Zarys encyklopedyczny*, Kraków 1997.
- Grzegorczyk T., *Strony, ich procesowi przedstawiciele i inni uczestnicy postępowania karnego*, Warszawa 1998.
- Grzegorczyk T., *Udział stron i innych uczestników procesu w posiedzeniach sądu w sprawach karnych*, [w:] Krajewski K. (red.), *Nauki penalne wobec problemów współczesnej przestępczości. Księga jubileuszowa z okazji 70 rocznicy urodzin Profesora Andrzeja Gaberle*, Warszawa–Kraków 2007.
- Grzegorczyk T., *Wnioskowy tryb ścigania czynów karalnych*, Łódź 1986.
- Grzegorczyk T.: *Zmiana postanowienia o przedstawieniu zarzutów w postępowaniu karnym*, „Zeszyty Naukowe Akademii Spraw Wewnętrznych” 1973, nr 2/3.
- Grzegorczyk T., Postulski K., *Nowa kodyfikacja karna. Krótkie komentarze, Kodeks karny skarbowy, Tytuł II i III, z. 29*, Warszawa 2000.
- Grzegorczyk T., Tylman J., *Polskie postępowanie karne*, Warszawa 2011.
- Grzeszczyk W., *Glosa do postanowienia SN z dnia 22 maja 2000 r., IV KZ 41/2000*, OSP 2000, z. 12.
- Grzeszczyk W., *Glosa do postanowienia Sądu Najwyższego z dnia 17 grudnia 2008 r., sygn. I KZP 26/08*, Prok. i Pr. 2009, nr 7–8.
- Grzeszczyk W., *Kierunki zmian procedury karnej w latach 2006–2007*, [w:] Gerecka-Żołyńska A., Górecki P., Paluszkiewicz H., Wiliński P. (red.), *Skargowy model procesu karnego. Księga ofiarowana Profesorowi Stanisławowi Stachowiakowi*, Warszawa 2008.
- Grzeszczyk W., *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, Warszawa 2012.
- Grzeszczyk W., *Nowy model ustrojowy prokuratury*, Prok. i Pr. 2010, nr 3.
- Grzeszczyk W., *Nowy regulamin urzędowania prokuratur powszechnych (zagadnienia wybrane)*, Prok. i Pr. 2010, nr 6.

- Grzeszczyk W., *Prokurator jako organ procesowy*, Prok. i Pr. 2003, nr 11.
- Grzeszczyk W., *Przegląd uchwał i postanowień Izby Karnej Sądu Najwyższego w kwestiach prawnych (prawo karne procesowe – 2009 r.)*, Prok. i Pr. 2010, nr 5.
- Grzeszczyk W., *Rola opinii biegłego w postępowaniu karnym*, Prok. i Pr. 2005, nr 6.
- Grzeszczyk W., *Zmiany w postępowaniu karnym skarbowym*, Prok. i Prawo 2006, nr 2.
- Habrat D., *Materialnoprawne aspekty odpowiedzialności podmiotów zbiorowych w polskim prawie karnym*, Toruń 2008.
- Habrat D., *Rola proporcjonalności w procesie orzekania kary pieniężnej wobec podmiotów zbiorowych*, „*Studia Prawno-Ekonomiczne*” 2012, t. LXXXVI.
- Haýduk-Hawrylak I., Szołucha S., *Wybrane zagadnienia prawa do odmowy składania zeznań*, [w:] Hofmański P. (red.), *Węzłowe problemy procesu karnego*, Warszawa 2010.
- Hoc S., *Glosa do wyroku z dnia 10 maja 2002 r.*, WA 22/02, PS 2003, nr 6.
- Hochberg L., *Wyjaśnienia oskarżonego w procesie karnym i ich wartość dowodowa*, Warszawa 1962.
- Hofmański P., *Świadek anonimowy w procesie karnym*, Kraków 1998.
- Hofmański P., Sadzik E., Zgryzek K., Hofmański P. (red.), *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, t. I, Warszawa 2011.
- Hofmański P., Sadzik E., Zgryzek K., Hofmański P. (red.), *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, t. II, Warszawa 2011.
- Hordyńska A., *Konsensualne zakończenie postępowania karnego*, Prok. i Pr. 2005, nr 3.
- Iwaniec J., *Zasady wyznaczania składu orzekającego w sprawach karnych*, Prok. i Pr. 2005, nr 12.
- Izydorczyk J., *Granice orzekania sądu odwoławczego w polskiej procedurze karnej*, Łódź 2010.
- Jasiński W., *Bezstronność sądu i jej gwarancje w polskim procesie karnym*, Warszawa 2009.
- Jasiński W., *Jawność wewnętrzna postępowania sądowego*, [w:] Skorupka J. (red.), Jasiński W., Kuźma M., Nowicki K., Ponikowski R., Skorupka J., Szołucha S., *Jawność procesu karnego*, Warszawa 2012.
- Jackowski M., *Przegląd orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego. Orzecznictwo TK w sprawach karnych w drugiej połowie 2012 r.*, Pal. 2013, nr 1–2.
- Jasiński W., *Skrócony akt oskarżenia*, Prok. i Pr. 2007, nr 6.
- Jasiński W., *Skutki procesowe naruszenia przepisów o wyznaczaniu składu orzekającego w sprawach karnych*, [w:] Hofmański P. (red.), *Węzłowe problemy procesu karnego*, Warszawa 2010.
- Jeż-Ludwichowska M., *Dowodowe obowiązki oskarżonego*, [w:] Marek A. (red.), *Współczesne problemy procesu karnego i jego efektywności. Księga pamiątkowa Profesora Andrzeja Bulsiewicza*, Toruń 2004.

- Jeż-Ludwichowska M., *Wyjaśnienia oskarżonego a prawo do informacji*, Pal. 2003, nr 3–4.
- Jeż-Ludwichowska M., Kala D., *Środki przymusu stosowane wobec świadków i biegłych w procesie karnym – zagadnienia wybrane*, [w:] Hofmański P. (red.), *Węzłowe problemy procesu karnego*, Warszawa 2010.
- Jurewicz J., Maliszewska H., Olszewski R., *Podstawy prawa i postępowania karnego*, Łódź 2009.
- Kaczmarek D., *Głos do uchwały z dnia 25 lutego 2005 r.*, PS 2006, nr 1.
- Kaczor R., *Warunkowe umorzenie postępowania karnego a ocena czynu i jego sprawy*, PS 2011, nr 7–8.
- Kaczorkiewicz D., *Podmiot określony w art. 52 kodeksu karnego w roli świadka w procesie karnym*, PS 2006, nr 4.
- Kaczorkiewicz D., *Pozycja podmiotu zobowiązanego do zwrotu korzyści majątkowej w polskim procesie karnym (art. 52 kodeksu karnego)*, Toruń 2005.
- Kafarski A., *Przegląd orzecznictwa SN za rok 1971*, NP 1972, nr 12.
- Kafarski A., *Przegląd orzecznictwa Sądu Najwyższego w zakresie prawa karnego procesowego (za rok 1971)*, NP 1974, nr 7–8.
- Kaftal A., *Procesowe zagadnienia tajemnicy adwokackiej*, Pal. 1970, z. 1.
- Kala D., *Kodeksowe postępowania szczególne*, Toruń 2000.
- Kala D., *Postępowanie w przedmiocie wydania wyroku łącznego*, Toruń 2003.
- Kala D., *Tryby szczególne w kodeksie postępowania karnego w świetle poglądów prezentowanych w doktrynie i judykaturze*, Toruń 2005.
- Kalinowski S., *Biegły i jego opinia*, Warszawa 1994.
- Kalinowski S., *Polski proces karny w zarysie*, Warszawa 1979.
- Kalinowski S., *Postępowanie karne. Zarys części ogólnej*, Warszawa 1963.
- Karaźniewicz J., [w:] Guzik-Makaruk E.M. (red), *Przepadek przedmiotów i korzyści pochodzących z przestępstwa*, Warszawa 2012.
- Karaźniewicz J., *Zakres uprawnień sądu do ingerencji w postępowanie przygotowawcze na tle ochrony interesów pokrzywdzonego*, [w:] Lelental S., Kudrelek J., Nowicka I. (red.), *Czynności dochodzeniowo-sledcze i działania operacyjne Policji a rola sądu w postępowaniu przygotowawczym*, Szczepiński 2008.
- Kardas P., *Rola i miejsce prokuratury w systemie organów demokratycznego państwa prawnego*, Prok. i Pr. 2012, nr 9.
- Kardas P., Łabuda G., Razowski T., *Kodeks karny skarbowy. Komentarz LEX*, Warszawa 2012.
- Kaznowski A., *Problematyka przeszukania mieszkania*, Prok. i Pr. 2010, nr 4.
- Kąkol C., *Dlaczego kieruje sprawą do postępowania mediacyjnego?*, Prok. i Pr. 2011, nr 1.
- Kisiel A., *Odpowiedzialność posiłkowa na gruncie przepisów kodeksu karnego skarbowego, Nowa kodyfikacja prawa karnego, t. XIV, „Acta Universitatis Wratislaviensis” 2003, No 2561.*

- Klejnowska M., „Częściowe” uzasadnianie wyroku w sprawie karnej, *PiP* 2005, nr 4.
- Klejnowska M., *Uproszczenia w uzasadnianiu decyzji procesowych w sprawach karnych*, Prok. i Pr. 2013, nr 3.
- Klejnowska M., *Zaskarżanie przez pokrzywdzonego orzeczeń wydanych w trybach szczególnych w polskim procesie karnym*, [w:] D. Gil (red.), *Gwarancje praw pokrzywdzonych w postępowaniach szczególnych*, Warszawa 2012.
- Kłak C.P., *Ochrona tajemnicy notarialnej w polskim procesie karnym*, Prok. i Pr. 2013, nr 1.
- Kłak C.P., *Postępowanie nakazowe w polskim procesie karnym a ochrona praw człowieka*, Warszawa 2008.
- Kłak C.P., *Skarga na przewlekłość postępowania a rozwiązania przyjęte w wybranych krajach europejskich jako „środki odwoławcze” na nadmierną długość postępowania – podobieństwa i różnice (cz. 1)*, *Pal.* 2012, nr 3–4.
- Kłak C.P., *Skarga na przewlekłość postępowania a rozwiązania przyjęte w wybranych krajach europejskich jako „środki odwoławcze” na nadmierną długość postępowania – podobieństwa i różnice (cz. 2)*, *Pal.* 2012, nr 5–6.
- Kłak C.P., *Szczególne wymogi skargi na przewlekłość postępowania*, Prok. i Pr. 2012, nr 6.
- Kłak C.P., *Wymogi formalne skargi na przewlekłość postępowania*, Prok. i Pr. 2010, nr 3.
- Kmiecik R., *Akt oskarżenia jako pisemna forma skargi oskarżyciela publicznego*, Prok. i Pr. 2010, nr 1–2.
- Kmiecik R., *Anonim informacyjny a odmowa wszczęcia postępowania przygotowawczego*, Prok. i Pr. 2007, nr 11.
- Kmiecik R., *O konkludentnym odstąpieniu oskarżyciela prywatnego od oskarżenia (art. 496 § 3 k.p.k.)*, [w:] Skorupka J. (red.), *Rzetelny proces karny. Księga Jubileuszowa Profesor Zofii Świdry*, Warszawa 2009.
- Kmiecik R., *Oskarżyciel posiłkowy w procesie karnym*, Warszawa 1977.
- Kmiecik R., *Postępowanie sprawdzające a czynności sprawdzenia „własnych informacji”*, Prok. i Pr. 2005, nr 10.
- Kmiecik R. (red.), *Prawo dowodowe. Zarys wykładu*, Warszawa 2008.
- Kmiecik R., Skrętowicz E., *Proces karny. Część ogólna*, Warszawa 2006.
- Kołodziejski P., *Tajemnica zawodowa doradcy podatkowego w postępowaniu karnym*, Prok. i Pr. 2013, nr 1.
- Konarska-Wrzošek V., Oczkowski T., *Prawo karne skarbowe. Zagadnienia materialnoprawne i wykonawcze*, Toruń 2005.
- Konarska-Wrzošek V., Oczkowski T., Skorupka J., *Prawo i postępowanie karne skarbowe*, Warszawa 2010.
- Korcył-Wolska M., *Postępowanie w sprawach nieletnich*, Warszawa 2008.
- Korcył-Wolska M., *Uwagi o modelu postępowania w sprawach nieletnich w Polsce i pozycji pokrzywdzonego w tym postępowaniu. De lege lata i de lege ferenda*, [w:] Gil D. (red.), *Gwarancje praw pokrzywdzonych w postępowaniach szczególnych*, Warszawa 2012.

- Kosowski J., *Obrona formalna w stadium przygotowawczym postępowania przyspieszonego*, Prok. i Pr. 2010, nr 7–8.
- Kosowski J., *Pouczenie pokrzywdzonego w postępowaniu przyspieszonym*, [w:] Gil D. (red.), *Gwarancje praw pokrzywdzonych w postępowaniach szczególnych*, Warszawa 2012.
- Kosowski J., *Z problematyki art. 186 k.p.k. – uwagi de lege lata i de lege ferenda*, [w:] Hofmański P. (red.), *Węzłowe problemy procesu karnego*, Warszawa 2010.
- Kościerzyński J., *Świadek koronny w świetle nowych regulacji*, Prok. i Pr. 2007, nr 4.
- Kozioł T., *Z problematyki warunkowego umorzenia postępowania karnego w sprawach z oskarżenia prywatnego*, [w:] Krajewski K. (red.), *Nauki penalne wobec problemów współczesnej przestępczości. Księga jubileuszowa z okazji 70 rocznicy urodzin Profesora Andrzeja Gaberle*, Warszawa–Kraków 2007.
- Kozioł T., *Warunkowe umorzenie postępowania karnego*, Warszawa 2009.
- Królikowski M., Zawłocki R. (red.), Błaszczak M., Długosz J., Królikowski M., Lachowski J., Sakowicz A., Walczak-Żochowska A., Zalewski W., Zawłocki R., Żółtek S., *Kodeks karny. Część ogólna*, Warszawa 2011.
- Kruk E., *Kilka uwag na temat stosowania art. 335 i art. 387 k.p.k.*, Prok. i Pr. 2000, nr 1.
- Kruk E., *Skarga wzajemna w polskim procesie karnym*, [w:] Nowikowski I. (red.), *Problemy stosowania prawa sądowego. Księga ofiarowana Profesorowi Edwardowi Skrętowiczowi*, Lublin 2007.
- Kruk E., *Uwagi o skazaniu bez rozprawy w nowym k.p.k.*, Prok. i Pr. 1998, nr 4.
- Kruk E., *Wyrok skazujący sądu pierwszej instancji w trybie art. 335 k.p.k.*, Kraków 2005.
- Kruszyński P., *Zasada domniemania niewinności w polskim procesie karnym*, Warszawa 1983.
- Kruszyński P. (red.), *Nowe uregulowania prawne w kodeksie postępowania karnego z 1997 r.*, Warszawa 1999.
- Kubacki R., *Odpowiedzialność posiłkowa w prawie karnym skarbowym*, „Przegląd Podatkowy” 2001, nr 12.
- Kubacki R., Bartosiewicz A., *Kodeks karny skarbowy. Przestępstwa i wykroczenia podatkowe oraz dewizowe*, Warszawa 2005.
- Kubec Z., Łukasiewicz Z., *Ogólne wiadomości o postępowaniu karnym*, Warszawa 1953.
- Kucwaj M., *Niepoczytalność sprawcy jako podstawa umorzenia postępowania karnego*, Prok. i Pr. 2013, nr 1.
- Kulesza C., *Obrona w postępowaniu przygotowawczym (wybrane aspekty)*, [w:] Marek A. (red.), *Współczesne problemy procesu karnego i jego efektywności. Księga pamiątkowa Profesora Andrzeja Bulsiewicza*, Toruń 2004.
- Kulesza C., *Radca prawny jako pełnomocnik w postępowaniu karnym skarbowym*, „Radca Prawny” 2001, nr 3.

- Kulesza C., *Usuwanie istotnych braków postępowania przygotowawczego w postępowaniu karnym skarbowym*, Prok. i Pr. 2005, nr 2.
- Kunicka-Michalska B., *Ochrona tajemnicy zawodowej w polskim prawie karnym*, Warszawa 1972.
- Kunicka-Michalska B., *Warunkowe umorzenie postępowania karnego w latach 1970–1977*, Warszawa 1982.
- Kurowski M., Sydor P., „Śledcze” czynności sądowe w postępowaniu przygotowawczym w aspekcie praktycznym, PS 2011, nr 1.
- Kurzępa B., Świadek koronny – co dalej z ustawą?, Prok. i Pr. 2006, nr 6.
- Kurzępa B., Świadek koronny. Geneza instytucji. Komentarz do ustawy, Toruń 2005.
- Kuźelewski D., *Mediacja między pokrzywdzonym i oskarżonym a umorzenie postępowania karnego*, [w:] Hofmański P. (red.), *Węzłowe problemy procesu karnego*, Warszawa 2010.
- Kuźelewski D., *Mediacja w polskim procesie karnym w ocenie prokuratorów i sędziów*, [w:] Kulesza C. (red.), Kulesza C., Boratyńska K.T., Kowalewska-Borys E., Kuźelewski D., Sakowicz A., Budźko Ł. [opracowanie wyników ankiet], *Porozumienia karnoprosesowe w praktyce wymiaru sprawiedliwości*, Białystok 2010.
- Kwiatkowski Z., *Glosa do uchwały SN z dnia 23 kwietnia 2002 r., I KZP 7/02*, Prok. i Pr. 2003, nr 5.
- Kwiatkowski Z., *Zakazy dowodowe w procesie karnym*, Kraków 2005.
- Kwiecińska K., *Mediacja w praktyce prokuratorskiej (studium przypadku)*, Prok. i Pr. 2013, nr 2.
- Lach A., *Granice badań oskarżonego w celach dowodowych. Studium w świetle reguły nemo se ipsum accusare tenetur i prawa do prywatności*, Toruń 2010.
- Legutko-Kasica A., *Czynny żal w kodeksie karnym skarbowym*, Prok. i Pr. 2012, nr 4.
- Leonieni M., *Poręczenie przy warunkowym zawieszeniu wykonania kary*, Warszawa 1979.
- Leonieni M., *Poręczenie społeczne i indywidualne przy warunkowym umorzeniu postępowania karnego w świetle ustawy i praktyki*, Warszawa 1979.
- Leonieni M., Michalski W., *Warunkowe umorzenie postępowania karnego w świetle ustawy i praktyki sądowej*, Warszawa 1972.
- Lerman D., *Współsprawca jako świadek w postępowaniu karnym*, Prok. i Pr. 2012, nr 3.
- Lewczyk P., *Procesowa kontrola postępowania przygotowawczego*, Prok. i Pr. 2006, nr 9.
- Lipczyńska M., *Polski proces karny*, t. I, *Zagadnienia ogólne*, Warszawa 1986.
- Lipczyńska M., *Przedstawiciel społeczny w procesie karnym*, NP 1972, nr 4.
- Lipczyńska M., *Stanowisko oskarżonego w procesie karnym Polski Ludowej*, Warszawa 1956.

- Lipczyńska M., Kordik A., Kegel Z., Świda-Łagiewska Z., *Polski proces karny*, Warszawa–Wrocław 1975.
- Ludwiczek A., *Wpływ sądu na postępowanie dowodowe w postępowaniu przygotowawczym*, [w:] Lelental S., Kudrelek J., Nowicka I. (red.), *Czynności dochodzeniowo-śledcze i działania operacyjne Policji a rola sądu w postępowaniu przygotowawczym*, Szcztytno 2008.
- Łabuda G., Razowski T., *Nowa kodyfikacja karna. Wybrane zagadnienia noweli Kodeksu karnego skarbowego z 28 lipca 2005 r.*, z. 34, Warszawa 2006.
- Łamejko L., *Prawo do milczenia w procesie karnym a domniemanie niewinności i prawo do obrony*, [w:] Kasprzak J., Młodziejowski B. (red.), *Kryminalistyka i inne nauki pomocowe w postępowaniu karnym*, Olsztyn 2009.
- Łojewski K., *Apelacja karna*, Warszawa 2003.
- Łojewski K., *Problematyka rewizji domowej i osobistej w kodeksie postępowania karnego*, Pal. 1967, nr 4.
- Łojewski K., Namysłowska-Gabrysiak B., *Postępowanie karne. Wzory pism z prawa materialnego i procesowego z objaśnieniami oraz CD*, t. I, Warszawa 2003.
- Łosicka A., *Procesowe pojęcie sprawy*, Prok. i Pr. 2013, nr 3.
- Łupiński J., *Czas trwania postępowania sprawdzającego*, Prok. i Pr. 2011, nr 10.
- Majowska A.T., *Ograniczenie prawa do obrony podmiotu zbiorowego a odpowiedzialność i prawo do obrony podmiotu odpowiedzialnego posiłkowo i zobowiązanego do zwrotu korzyści*, Prok. i Pr. 2012, nr 11.
- Malinowska-Krutul K., *Czynności sądowe w postępowaniu przygotowawczym*, Prok. i Pr. 2008, nr 10.
- Malinowska-Krutul K., *Sądowa kontrola zaniechania ścigania karnego*, [w:] Lelental S., Kudrelek J., Nowicka I. (red.), *Czynności dochodzeniowo-śledcze i działania operacyjne policji a rola sądu w postępowaniu przygotowawczym*, Szcztytno 2008.
- Marcinkowski W., *Glosa do uchwały SN z dnia 25 lutego 2005 r.*, I KZP 35/04, WPP 2005, nr 2.
- Marek A., *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2010.
- Marek A., *Konsensualny model rozstrzygania spraw w procesie karnym*, [w:] Czapska J., Gaberle A., Światłowski A., Zoll A. (red.), *Zasady procesu karnego wobec wyzwań współczesności. Księga ku czci Profesora Stanisława Waltosia*, Warszawa 2000.
- Marek A., *Warunkowe umorzenie postępowania karnego*, Warszawa 1973.
- Marszał K., *Glosa do wyroku SN z dnia 24 listopada 1995 r.*, I KZP 28/95, PiP 1997, nr 3.
- Marszał K., *Ingerencja prokuratora w ściganie przestępstw prywatnoskargowych w polskim procesie karnym*, Warszawa 1980.
- Marszał K., *Proces karny*, Katowice 1997.
- Marszał K., *W sprawie merytorycznego wyrokowania przez sąd I instancji poza rozprawą w sprawach karnych*, Prok. i Pr. 2010, nr 1–2.

- Marszał K., *Zagadnienia ogólne procesu karnego*, t. I, Katowice 1984.
- Marszał K. (red.), Marszał K., Stachowiak S., Zgryzek K., *Proces karny*, Katowice 2003.
- Martyniak Z., *Kumulacja ról procesowych w postępowaniu karnym*, NP 1985, nr 1.
- Michalski W., *Wychowawcza funkcja sądu w postępowaniu karnym*, Warszawa 1976.
- Mik B., *Nowe gwarancje niezależności prokuratury i prokuratorów – fakt czy iluzja*, Prok. i Pr. 2010, nr 5.
- Misztal-Konecka J., *Roszczenia majątkowe osób najbliższych dla pokrzywdzonego*, Warszawa 2008.
- Murzynowski A., *Glosa do uchwały SN z dnia 14 stycznia 1971 r.. VI KZP 66/70, OSPIKA 1971, z. 12.*
- Murzynowski A., *Udział przedstawiciela społecznego w procesie karnym*, NP 1971, nr 7–8.
- Nestorowicz W., *Oskarżony i jego przysięga w rozwoju historycznym procesu karnego*, Warszawa 1933.
- Niedużak M., *Czy tajemnica adwokacka może obowiązywać tylko adwokatów? Rozważania na gruncie przepisów prawa o adwokaturze oraz kodeksu postępowania karnego*, Pal. 2010, nr 11–12.
- Nita B., *Model odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary*, PiP 2003, nr 6.
- Nita B., *Postępowanie karne przeciwko podmiotom zbiorowym*, Sopot 2008.
- Nita B., *Ustawa o świadku koronnym w świetle postanowień konstytucyjnych*, Pal. 2002, nr 3–4.
- Nowak T., *Dowód z dokumentu w polskim procesie karnym*, Warszawa 1982.
- Nowicki K., *Realizacja sprawiedliwości naprawczej w ramach postępowania prowadzonego na podstawie wniosku z art. 335 k.p.k.*, [w:] Grzegorzczuk T. (red.), *Funkcje procesu karnego. Księga jubileuszowa Profesora Janusza Tylmana*, Warszawa 2011.
- Nowikowski I., *Odwolalność czynności procesowych stron w polskim procesie karnym*, Lublin 2001.
- Nowikowski I., *W kwestii skargi na nierozpoznanie sprawy w rozsądnym terminie w postępowaniu karnym (zagadnienia wybrane)*, [w:] Marek A. (red.), *Współczesne problemy procesu karnego i jego efektywności. Księga pamiątkowa Profesora Andrzeja Bulsiewicza*, Toruń 2004.
- Nowińska J., *Status prawny powoda cywilnego w procesie karnym*, Warszawa 2007.
- Olszewski R., *Czy przekazanie sprawy prokuratorowi do uzupełnienia śledztwa lub dochodzenia na podstawie art. 345 k.p.k. może być uznane za czynność sądową postępowania przygotowawczego?*, [w:] Lelental S., Kudrelek J., Nowicka I. (red.), *Czynności dochodzeniowo-śledcze i działania operacyjne Policji a rola sądu w postępowaniu przygotowawczym*, Szczepiński 2008.
- Olszewski R., *Pozycja podmiotu pociągniętego do odpowiedzialności posiłkowej w prawie karnym skarbowym*, „*Studia Prawno-Ekonomiczne*” 2010, t. LXXXII.

- Olszewski R., *Pozycja procesowa interwenienta w postępowaniu karnym skarbowym*, [w:] Grzegorzczak T., Izydorczyk J., Olszewski R. (red.), *Z problematyki funkcji procesu karnego*, Warszawa 2013.
- Olszewski R., *Pozycja radcy prawnego w postępowaniu karnym, prawie karnym skarbowym i w postępowaniu w sprawach o wykroczenia*, [w:] Hofmański P. (red.), *Wzłotowe problemy procesu karnego*, Warszawa 2010.
- Olszewski R., *Procesowa funkcja pełnomocnika stron w postępowaniu karnym skarbowym*, [w:] Grzegorzczak T. (red.), *Funkcje procesu karnego. Księga jubileuszowa Profesora Janusza Tylmana*, Warszawa 2011.
- Olszewski R., *Skargowość a wybrane aspekty kontroli formalnej aktu oskarżenia*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Handlowej im. Króla Stefana Batorego w Piotrkowie Trybunalskim” 2008, nr 4.
- Olszewski R., *Ujawnianie przez sąd i usuwanie istotnych braków dochodzenia lub śledztwa w polskim procesie karnym*, Łódź 2007.
- Olszewski R., *Uprawnienia pokrzywdzonego niebędącego stroną w sądowym stadium postępowania karnego*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Informatyki, Zarządzania i Administracji w Warszawie” 2010, nr 2.
- Paluszkiewicz H., *Pierwszoinstancyjne wyrokowanie merytoryczne poza rozprawą w polskim procesie karnym*, Warszawa 2008.
- Paluszkiewicz H., *Posiedzenia „wyrokowe” sądu karnego I instancji w świetle niektórych zasad procesu karnego*, Prok. i Pr. 2006, nr 10.
- Paluszkiewicz H., *Realizacja zasady jawności przy orzekaniu o warunkowym umorzeniu postępowania karnego w toku posiedzenia sądu*, Prok. i Pr. 2004, nr 9.
- Paluszkiewicz H., *Sytuacja pokrzywdzonego w postępowaniu przyspieszonym*, [w:] Gil D. (red.), *Gwarancje praw pokrzywdzonych w postępowaniach szczególnych*, Warszawa 2012.
- Papke-Olszauskas K., *Wyłączenie sędziego w czynnościach sądowych w postępowaniu przygotowawczym*, [w:] Lelental S., Kudrelek J., Nowicka I. (red.), *Czynności dochodzeniowo-śledcze i działania operacyjne Policji a rola sądu w postępowaniu przygotowawczym*, Szczepiński 2008.
- Papke-Olszauskas K., *Wyłączenie uczestników procesu karnego*, Gdańsk 2007.
- Paprzycki L.K., *Glosa do uchwały SN z dnia 20 czerwca 1991 r.*, I KZP 12/91, Pal. 1992, nr 1–2.
- Paprzycki L.K., *Instytucja świadka koronnego i świadka incognito w świetle konstytucji RP i Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*, Pal. 2008, nr 5–6.
- Paśkiewicz J.K., *Świadek koronny in sua causa oraz in altera causa (art. 60 § 3–5 i art. 61 k.k.)*, Prok. i Pr. 2001, nr 12.
- Pawelec K.J., *Wyjaśnienia podejrzanego, zeznania świadka i instytucja świadka koronnego. Komentarz*, Warszawa 2003.
- Pelewicz R., Zarzycki G., *Model postępowania karnego skarbowego (cz. 2)*, Prok. i Pr. 2001, nr 2.

- Piaczyńska A., *Częściowe cofnięcie wniosku o ściganie w zakresie temporalnym*, Prok. i Pr. 2012, nr 5.
- Piróg E., *Konsekwencje uruchomienia poszczególnych trybów dochodzenia roszczeń o naprawienie szkody wynikającej z przestępstwa*, [w:] Hofmański P. (red.), *Węzłowe problemy procesu karnego*, Warszawa 2010.
- Pogonowski P., *Zakaz reformationis in peius w postępowaniu adhezyjnym*, Prok. i Pr. 2005, nr 11.
- Ponikowski R., *Procesowe formy utrwalenia czynności dowodowych w sprawach karnych*, Wrocław 1978.
- Popławski W., *Postępowanie mediacyjne w znowelizowanych przepisach procedury karnej*, [w:] Indeck K. (red.), *Aktualne problemy prawa karnego, kryminologii i penitencjarystyki. Księga ofiarowana Profesorowi Stefanowi Lelentalowi w 45. roku pracy naukowej i dydaktycznej*, Łódź 2004.
- Popławski H., *Uwagi w zakresie rewizji domowej i osobistej*, Pal. 1962, nr 7.
- Porwisz M., *Dyscyplinowanie uczestników postępowania przygotowawczego*, [w:] Lelental S., Kudrelek J., Nowicka I. (red.), *Czynności dochodzeniowo-śledcze i działania operacyjne Policji a rola sądu w postępowaniu przygotowawczym*, Szcztytno 2008.
- Potulski J., *Glosa do uchwały SN z dnia 20 kwietnia 2007 r., I KZP 4/07, „GSP-Prze-gląd Orzecznictwa” 2008, nr 3, poz. 12.*
- Prusak F., *Kodeks karny skarbowy. Komentarz*, t. I, Kraków 2006.
- Prusak F., *Kodeks karny skarbowy. Komentarz*, t. II, Kraków 2006.
- Prusak F., *Nadzór prokuratora nad postępowaniem przygotowawczym*, Warszawa 1984.
- Prusak F., *Pociągnięcie podejrzanego do odpowiedzialności w procesie karnym*, Warszawa 1973.
- Prusak F., *Postępowanie karne skarbowe*, Warszawa 2009.
- Prusak F., *Prawo karne skarbowe*, Warszawa 2008.
- Prusak F., *Wybrane problemy procesowe w orzecznictwie Sądu Najwyższego*, Prok. i Pr. 2010, nr 10.
- Razowski T., *Odpowiedzialność podmiotów zbiorowych po nowelizacji*, Prok. i Pr. 2006, nr 9.
- Razowski T., *Szczególne odmiany istotnych braków postępowania przygotowawczego w sprawie karnej skarbowej*, WPP 2002, nr 4.
- Razowski T., *Zakres podstawy faktycznej odpowiedzialności posiłkowej w prawie karnym skarbowym*, Prok. i Pr. 2010, nr 12.
- Razowski T., Tomaszewski A., *O właściwym rozumieniu skargi o wszczęcie postępowania w sprawach o przestępstwa ścigane z oskarżenia prywatnego (art. 488 § 1 k.p.k.)*, Prok. i Pr. 2005, nr 6.
- Rusinek M., *Tajemnica zawodowa i jej ochrona w polskim procesie karnym*, Kraków 2007.

- Sakowicz A., *Glosa do uchwały SN z dnia 23 kwietnia 2002 r., I KZP 7/2002*, PS 2004, nr 4.
- Samborski E., *Dochodzenie roszczeń cywilnych w procesie karnym*, Warszawa 2004.
- Samborski E., *Zarys metodyki pracy prokuratora*, Warszawa 2010.
- Siewierska D., *Rozstrzygnięcia sądowe w przedmiocie wniosku oskarżyciela publicznego o zobowiązanie podmiotu z art. 52 k.k. i art. 24 § 5 k.k.s. do zwrotu korzyści majątkowej uzyskanej z przestępstwa (przestępstwa skarbowego) innej osoby*, „*Studia Prawno-Ekonomiczne*” 2009, t. LXXIX.
- Siewierski M., Tylman J., Olszewski M., *Postępowanie karne w zarysie*, Warszawa 1971.
- Sitkowska K., *Świadek w procesie karnym. Komentarz, orzecznictwo Sądu Najwyższego, akty normatywne*, Bielsko-Biała 1999.
- Siwik Z., *Systematyczny komentarz do Ustawy karnej skarbowej. Część ogólna*, Wrocław 1993.
- Siwik Z., *Zaktualizowane uzasadnienie rządowego projektu Kodeksu karnego skarbowego*, [w:] *Nowa kodyfikacja karna. Kodeks karny skarbowy*, z. 25, Warszawa 1999.
- Skorupka J., *Czas jako czynnik determinujący przebieg postępowania przygotowawczego*, Prok. i Pr. 2010, nr 1–2.
- Skowronek G., *Ewolucja instytucji procesowych w prawie karnym skarbowym*, Warszawa 2005.
- Skowronek G., *Szczególne strony postępowania w sprawach karnych skarbowych*, Prok. i Pr. 2005, nr 7–8.
- Skętowicz E., *Iudex inhabilis i iudex suspectus w polskim procesie karnym*, Lublin 1994.
- Skrobotowicz G.A., *Zalety mediacji karnej*, Prok. i Pr. 2012, nr 2.
- Skrobotowicz G.A., *Gwarancje praw pokrzywdzonego realizowane w ramach postępowania mediacyjnego a modele postępowań szczególnych*, [w:] Gil D. (red.), *Gwarancje praw pokrzywdzonych w postępowaniach szczególnych*, Warszawa 2012.
- Skwarczyński H., *Odpowiedzialność podmiotów zbiorowych za przestępstwa skarbowe*, WPP 2003, nr 4.
- Skwarczyński H., *Rozprawa pod nieobecność stron w prawie karnym skarbowym*, WPP 2002, nr 4.
- Skwarczyński H., *Zażalenie w postępowaniu przygotowawczym w sprawach karnych skarbowych*, Prok. i Pr. 2011, nr 6.
- Słownik języka polskiego*, red. M. Szymczak, t. I, Warszawa 1978.
- Słownik języka polskiego*, red. M. Szymczak, t. II, Warszawa 1979.
- Słownik języka polskiego*, red. M. Szymczak, t. III, Warszawa 1981.
- Smoleński J., *Glosa do uchwały SN z dnia 26 czerwca 1970 r., VI KZP 18/69*, PiP 1973, z. 6.
- Sobolewski Z., *Samooskarżenie w świetle prawa karnego (nemo se ipsus accusare tenetur)*, Warszawa 1982.

- Sowiński P., *O nieuchronności kontaktów pokrzywdzonego i oskarżonego w toku postępowania karnego oraz o środkach minimalizujących ich negatywne następstwa na przykładzie wybranych sytuacji procesowych*, [w:] Gil D. (red.), *Gwarancje praw pokrzywdzonych w postępowaniach szczególnych*, Warszawa 2012.
- Stachowiak S., *Podstawowe uprawnienia pokrzywdzonego w postępowaniu w sprawach o wykroczenia na tle uprawnień pokrzywdzonego w polskim postępowaniu karnym*, „Problemy Prawa Karnego” 1977, nr 2.
- Stachowiak S., *Źródła informacji o popełnionym przestępstwie w polskim postępowaniu karnym*, Prok. i Pr. 2005, nr 2.
- Stachowiak S., *Rozpoczęcie przewodu sądowego na rozprawie głównej jako czas wygaśnięcia niektórych uprawnień procesowych*, Prok. i Pr. 2005, nr 11.
- Stachowiak S., Wiliński P., Paluszkiewicz H., Gerecka-Żołyńska A., Janusz-Pohl B., Mazur P., Zajac I., *Prawa i obowiązki obywatela Unii Europejskiej jako uczestnika w polskim postępowaniu karnym*, [w:] Hofmański P. (red.), *Węzłowe problemy procesu karnego*, Warszawa 2010.
- Stachurski D., *Sądowa kontrola zaniechania ścigania karnego – rzeczywiste czy pozorne wzmocnienie zasady legalizmu w procesie karnym?*, PS 2012, nr 3.
- Stańda J., *Stanowisko świadka w polskim procesie karnym*, Warszawa 1976.
- Stefański R.A., *Glosa do uchwały SN z dnia 23 września 2008 r.*, OSP 2009, z. 5.
- Stefański R.A., *Krytycznie o obecnym modelu postępowania przygotowawczego*, [w:] Hofmański P. (red.), *Węzłowe problemy procesu karnego*, Warszawa 2010.
- Stefański R.A., *Obowiązek zwrotu korzyści majątkowej uzyskanej z przestępstwa przez inną osobę*, Prok. i Pr. 2000, nr 3.
- Stefański R.A., *Odpowiedź na akt oskarżenia*, Prok. i Pr. 2005, nr 5.
- Stefański R.A., *Pełnomocnik w procesie karnym*, Prok. i Pr. 2007, nr 2.
- Stefański R.A., *Procesowe aspekty środka karnego obowiązku naprawienia szkody*, [w:] Cwiakalski Z., Artymiak G. (red.), *Karnomaterialne i procesowe aspekty naprawienia szkody w świetle kodyfikacji karnych z 1997 r. i propozycji ich zmian*, Warszawa 2010.
- Stefański R.A., *Środki zapobiegawcze w nowym kodeksie postępowania karnego*, Warszawa 1998.
- Stefański R.A., *Uchylenie się świadka od odpowiedzi na pytanie (art. 183 § 1 k.p.k.)*, WPP 2002, nr 3.
- Stefański R.A., *Wniosek prokuratora o skazanie oskarżonego bez rozprawy*, Prok. i Pr. 1998, nr 2.
- Stefański R.A., *Zawiadomienie o niepopełnionym przestępstwie w świetle prawa karnego*, Prok. i Pr. 2005, nr 10.
- Stepanów M., *Konsensualne rozstrzyganie w sprawach karnych skarbowych*, Prok. i Pr. 2001, nr 11.
- Stępień T., *Rola świadka w prawie karnym*, Toruń 2012.

- Stypuła S., *Wpływ postawy pokrzywdzonego na zakres postępowania dowodowego w sprawach z oskarżenia wzajemnego*, [w:] Gil D. (red.), *Gwarancje praw pokrzywdzonych w postępowaniach szczególnych*, Warszawa 2012.
- Supera Ł.P., *O powszechnie występującej podstawie wyłączenia sędziego na wniosek w sprawach karnych*, Pal. 2010, nr 11–12.
- Sych W., *Glosa do uchwały SN z dnia 25 lutego 2005 r.*, I KZP, PS 2006, nr 3.
- Szczechowicz K., *Podstuch telefoniczny w polskim procesie karnym*, Olsztyn 2009.
- Szumiło-Kulczycka D., *Tajemnica obrończa a podstuch procesowy i kontrola operacyjna*, Pal. 2013, nr 1–2.
- Szyprowski B., *Uzasadnione podejrzenie popełnienia przestępstwa jako faktyczna przesłanka wszczęcia postępowania przygotowawczego*, Prok. i Pr. 2006, nr 3.
- Śliwiński S., *Polski proces karny przed sądem powszechnym. Zasady ogólne*, Warszawa 1948.
- Świątłowski A., *Funkcjonalność odmienności postępowania w sprawach karnych skarbowych*, [w:] Grzegorzcyk T. (red.), *Funkcje procesu karnego. Księga jubileuszowa Profesora Janusza Tyłmana*, Warszawa 2011.
- Świątłowski A., *Radca prawny jako pełnomocnik w postępowaniu karnym*, „Radca Prawny” 2002, nr 4–5.
- Świątłowski A., *Wzajemny stosunek sposobów kończenia postępowania karnego*, [w:] Hofmański P. (red.), *Węzłowe problemy procesu karnego*, Warszawa 2010.
- Świecki D., *Bezpośredniość czy pośredniość w polskim procesie karnym. Analiza dogmatycznoprawna*, Warszawa 2012.
- Świecki D., *Czynności obrońcy i pełnomocnika w sprawach karnych*, Warszawa 2011.
- Świecki D., *Rozprawa apelacyjna w polskim procesie karnym*, Warszawa 2006.
- Świecki D., *Wina w prawie karnym materialnym i procesowym*, Prok. i Pr. 2009, nr 11–12.
- Świetlicka M., *„Odpowiednie” stosowanie kodeksu postępowania karnego w sprawach o przestępstwa skarbowe*, Prok. i Pr. 2006, nr 10.
- Tarnowska D., *Poręczenie majątkowe jako środek zapobiegawczy w polskim procesie karnym*, Toruń 2002.
- Tarnowska D., *Uprawnienia oskarżonego w świetle prawa do obrony*, Prok. i Pr. 2006, nr 7–8.
- Tarnowska D., *Wzruszanie postanowień w przedmiocie poręczenia majątkowego w procesie karnym*, Prok. i Pr. 2001, nr 11.
- Tęcza-Paciorek A.M., *Pojęcie osoby podejrzanej i jej uprawnienia*, Prok. i Pr. 2011, nr 11.
- Tęcza-Paciorek A.M., *Zasada domniemania niewinności w polskim procesie karnym*, Warszawa 2012.
- Tomkiewicz M., *„Tajemnica spowiedzi” i „tajemnica duszpasterska” w procesie karnym*, Prok. i Pr. 2012, nr 2.
- Tomkiewicz M., *Udział przedstawiciela społecznego w procesie karnym*, Prok. i Pr. 2012, nr 7–8.

- Tylman J., *Czynności postępowania sprawdzającego w procesie karnym*, „Acta Universitatis Lodzianensis” 1982, Folia Iuridica 10.
- Tylman J., *Instytucja czynności sprawdzających w postępowaniu karnym*, Łódź 1984.
- Tylman J., *Nadzór nad dochodzeniem w opiniach prokuratorów*, „Acta Universitatis Lodzianensis” 1988, Folia Iuridica 35.
- Tylman J., *Postępowanie przygotowawcze w procesie karnym*, Warszawa 1998.
- Tylman J., *Uwagi o modelu postępowania przygotowawczego*, [w:] Hofmański P. (red.), *Węzłowe problemy procesu karnego*, Warszawa 2010.
- Tylman J., *Zmiany w modelu postępowania przygotowawczego*, [w:] Gerecka-Żołyńska A., Górecki P., Paluszkiewicz H., Wiliński P. (red.), *Skargowy model procesu karnego. Księga ofiarowana Profesorowi Stanisławowi Stachowiakowi*, Warszawa 2008.
- Waltoś S., *Glosa do uchwały SN z dnia 14 stycznia 1971 r.*, VI KZP 66/70, NP 1971, nr 7–8.
- Waltoś S., *Glosa do uchwały SN z dnia 26 czerwca 1970 r.*, VI KZP 18/69, PiP 1971, z. 7.
- Waltoś S., *Postępowania szczególne w procesie karnym (Postępowania kodeksowe)*, Warszawa 1973.
- Waltoś S., *Pragmatyczne wątki wielkiej nowelizacji procesu karnego*, [w:] Marek A. (red.), *Współczesne problemy procesu karnego i jego efektywności. Księga pamiątkowa Profesora Andrzeja Bulsiewicza*, Toruń 2004.
- Waltoś S., *Proces karny. Zarys systemu*, Warszawa 2009.
- Waltoś S., *Przedstawiciel społeczny w nowym kodeksie postępowania karnego*, „Problemy Praworządności” 1969, nr 9.
- Waltoś S. (red.), Dobrowolska M., Ereciński T., Kossowska A., Martyniak Z., Michalski W., Oklejak A., Płachta M., Stanik J., Waltoś S., Widacki J., *Świadek w procesie sądowym*, Warszawa 1985.
- Warchoł M., *Glosa do uchwały SN Izba Karna z dnia 26 kwietnia 2007 r.*, I KZP 4/07, WPP 2007, nr 3.
- Wąsek A., *Glosa do uchwały Sądu Najwyższego Izba Karna, z dnia 20 czerwca 1991 r.*, I KZP 12/91, WPP 1992, nr 3–4.
- Wielgolewska A., Piaseczny A., *Kodeks karny skarbowy. Komentarz*, Warszawa 2012.
- Wielka encyklopedia prawa, red. Smoktunowicz E., Kosikowski C., Białystok–Warszawa 2000.
- Wielki słownik języka polskiego*, red. E. Polański, E. Dereń, Kraków 2012.
- Wierciński A., *Przedstawiciel społeczny w polskim procesie karnym*, Poznań 1978.
- Wiliński P., *Proces karny w świetle Konstytucji*, Warszawa 2011.
- Wiliński P., *Świadek incognito w polskim procesie karnym*, Kraków 2003.
- Wilk L., Zagrodnik J., *Prawo karne skarbowe*, Warszawa 2009.
- Witkowska K., *Biegły w postępowaniu karnym*, Prok. i Pr. 2013, nr 1.
- Witkowska K., *Dowody w procesie karnym a realizacja celów postępowania karnego*, PS 2011, nr 3.

- Witkowska K., *Strony i ich reprezentanci w postępowaniu przygotowawczym*, Prok. i Pr. 2012, nr 9.
- Witkowska K., *Znaczenie szybkości postępowania karnego oraz koncentracji czynności procesowych dla realizacji celów i zadań procesu karnego*, Prok. i Pr. 2009, nr 3.
- Włodyka S., *Powództwo prokuratora w polskim procesie cywilnym*, Warszawa 1957.
- Wolski W., *Dostęp do akt sprawy podczas sądowej kontroli postępowania przygotowawczego w związku z odmową wszczęcia postępowania albo umorzenia postępowania przygotowawczego*, PS 2011, nr 4.
- Woźniak K.M., *Pokrzywdzony występkiem chuligańskim a model postępowania przyspieszonego*, [w:] Gil D. (red.), *Gwarancje praw pokrzywdzonych w postępowaniach szczególnych*, Warszawa 2012.
- Woźniewski K., *Głos do uchwały SN z dnia 25 lutego 2005 r., I KZP (35/04), „GSP – Przegląd Orzecznictwa” 2005, nr 4, poz. 10.*
- Woźniewski K., *Prawidłowość czynności procesowych w polskim procesie karnym*, Gdańsk 2010.
- Wójcicka B., *W kwestii orzekania obowiązku naprawienia szkody lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę na podstawie art. 46 k.k.*, [w:] Grzegorzczuk T. (red.), *Funkcje procesu karnego. Księga jubileuszowa Profesora Janusza Tylmana*, Warszawa 2011.
- Wójcicka B., *Kilka uwag o zmianach w zakresie unormowania instytucji oskarżyciela posiłkowego w polskim procesie karnym*, [w:] Gerecka-Żołyńska A., Górecki P., Paluszkievicz H., Wiliński P., (red.), *Skargowy model procesu karnego. Księga ofiarowana Profesorowi Stanisławowi Stachowiakowi*, Warszawa 2008.
- Wójcicka B., *Sytuacja ofiary przestępstwa w polskiej procedurze karnej. Wybrane zagadnienia*, [w:] Cielecki T., Gudebska-Rusiecka A. (red.), *Poszanowanie godności ofiar przestępstw*, Legionowo 2002.
- Wójcicka B., *Udział stron w posiedzeniach sądu w świetle zmian kodeksu postępowania karnego z 1997 r.*, [w:] Indeck K. (red.), *Aktualne problemy prawa karnego, kryminologii i penitencjarystyki. Księga ofiarowana Profesorowi Stefanowi Lelentalowi w 45. roku pracy naukowej i dydaktycznej*, Łódź 2004.
- Wróbel W., *O dwóch aspektach konstytucyjnej zasady domniemania niewinności*, [w:] Krajewski K. (red.), *Nauki penalne wobec problemów współczesnej przestępczości. Księga jubileuszowa z okazji 70 rocznicy urodzin Profesora Andrzeja Gaberle*, Warszawa–Kraków 2007.
- Zabłocki S., *Postępowanie odwoławcze w kodeksie postępowania karnego po nowelizacji*, Warszawa 2003.
- Zagrodnik J., *Instytucja skargi subsydiarnej w procesie karnym*, Warszawa 2005.
- Zagrodnik J., *Kwestia uprawnień pokrzywdzonego w sytuacji ponownego zaniechania ścigania karnego*, Prok. i Pr. 2009, nr 7–8.
- Zając B., *Przyznanie się oskarżonego do winy w procesie karnym*, Kraków 1995.

- Zarębski J., *Kilka uwag o art. 9 ust. 1 ustawy o świadku koronnym*, PS 2006, nr 2.
- Zarębski J., *Odstąpienie oskarżyciela posiłkowego od skargi subsydialnej*, PS 2012, nr 2.
- Zawistowski K., *Mediacja w postępowaniu przygotowawczym*, Prok. i Pr. 2005, nr 11.
- Zbrojewska M., *Dobrowolne poddanie się karze w kodeksie postępowania karnego*, Białystok 2002.
- Zbrojewska M., *Głosa do postanowienia SN z dnia 26 października 2011 r., I KZP 12/11*, OSP 2012, z. 4.
- Zięba-Załucka H., *Instytucja prokuratury w Polsce*, Warszawa 2003.
- Zoll A. (red.), Bogdan G., Cwiąkański Z., Kardas P., Majewski J., Raglewski J., Szewczyk M., Wróbel W., Zoll A., *Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz*, Warszawa 2012.
- Żbikowska M., *O projektowanych zmianach zasady lojalności procesowej*, Prok. i Pr. 2012, nr 9.

Od Redakcji

Radosław Olszewski ukończył studia prawnicze na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Łódzkiego w 1997 r. W tym samym roku został zatrudniony jako asystent w Katedrze Postępowania Karnego i Kryminalistyki tej Uczelni. W lutym 2004 r. obronił rozprawę doktorską pt. *Przekazanie sprawy prokuratorowi do uzupełnienia postępowania przygotowawczego oraz inne sposoby usuwania istotnych braków dochodzenia lub śledztwa ujawnionych w stadium sądowym w polskim procesie karnym*. Od 1 maja 2004 r. jest adiunktem w Zakładzie Postępowania Karnego.

Autor prowadzi wykłady, seminaria, proseminaria, ćwiczenia i laboratoria z postępowania karnego, prawa karnego skarbowego, prawa wykroczeń dla studentów wszystkich typów studiów, a także zajęcia na studiach podyplomowych. Jest opiekunem naukowym Studenckiego Koła Naukowego Prawa Karnego Procesowego działającego przy Katedrze Postępowania Karnego i Kryminalistyki, a także opiekunem w Klinice Prawa na Wydziale Prawa i Administracji UŁ. W działalności uniwersyteckiej pełnił m.in. funkcję rzecznika dyscyplinarnego do spraw doktorantów, przewodniczącego Odwoławczej Komisji Dyscyplinarnej dla Studentów UŁ, kierownika studiów podyplomowych.

W swoim dorobku naukowym posiada monografię pt. *Ujawnianie przez sąd i usuwanie istotnych braków dochodzenia lub śledztwa w polskim procesie karnym*, Łódź 2007, rozdziały w monografiach wieloautorskich, artykuły naukowe, hasła encyklopedyczne. Jest również współautorem podręczników i skryptów.

Autor uczestniczył w krajowych i międzynarodowych konferencjach naukowych. Był współorganizatorem i sekretarzem konferencji: *Funkcje procesu karnego z uwzględnieniem aspektu prawa karnego skarbowego i europejskiego. Zjazd Katedr Postępowania Karnego*, Uniwersytet Łódzki, Wydział Prawa i Administracji, Łódź, 19–21 września 2011 r.

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
90-131 Łódź, ul. Lindleya 8
www.wydawnictwo.uni.lodz.pl
e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl
tel. (42) 665 58 63, faks (42) 665 58 62